

**T.C.
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI**

KUR'ÂN-I KERİM'E GÖRE EVRENİN SONLULUĞU

YÜKSEK LİSANS ÇALIŞMASI

**Hazırlayan
Korkut DİNDİ**

**Danışman
Prof. Dr. Necati KARA**

VAN – 2009

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bakımları
 ANABİLİM DALI, Tefsir BİLİM
 DALI'nda YÜKSEK LİSANS / ~~DOKTORA~~ / SANATTA YETERLİK TEZİ olarak
 kabul edilmiştir.

İmza

Başkan : Prof. Dr. Necati KARA DayıÜye (Danışman) : Prof. Dr. Necati KARA DayıÜye : Doç. Dr. Cemaleddin BADEMCI AliÜye : Yrd. Doç. Dr. Hasan GİLEK Ali

Üye :

ONAY: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

... / ... / 2000

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	VI
KISALTMALAR	VIII
GİRİŞ.....	1
AMAÇ VE METOD	1
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI	1
II. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI	1
III. EVREN SÖZCÜĞÜ VE KUR'AN'DAKİ KARŞILIĞI.....	5
BİRİNCİ BÖLÜM	7
KUR'AN'DA EVRENİN SONUYLA İLİNTİLENDİRİLEN KAVRAMLARIN.....	7
SEMANTİĞİ.....	7
1.1. SÂAT	7
1.1.1. Sâat'in Sözlük Anlamı.....	7
1.1.2. Tefsir ve Hadis Kaynaklarında Sâat	8
1.1.3. Sâat Kavramının Kur'an'daki Anlamı.....	10
1.2. KİYÂMET	13
1.2.1. Kıyâmet ve Yevm Kelimelerinin Sözlük Anlamı.....	14
1.2.2. Kıyâmet Kavramının Çağdaş İslamî Literatürdeki Kullanımı.....	15
1.2.3. Kıyâmet Kavramının Kur'an'da Kullanılış Biçimi	16
1.2.4. Yevmu'l-Kıyâme Terkibinin Kur'an'ın Anlam Örgüsü İçerisindeki Yeri	19
1.2.5. Değerlendirme ve Sonuç	21
1.3. ÂHİRET	22
1.3.1. Sözlükte Ahiret.....	23
1.3.2. Kur'an'ın Ahiret Kavramını Tanımı.....	23
İKİNCİ BÖLÜM.....	26
KUR'AN'IN TABİÂT VE TABİÎ OLAYLAR HAKKINDAKİ İFADELERİ VE SON SAAT'TE YERKÜRENİN DURUMU	26
2.1. SON SAAT'TE YERYÜZÜ.....	27
2.1.1. Haraket-i Arz/Zelzele/Deprem	29
2.1.1.1. Zelzelenin Zamanı.....	30
2.1.1.2. Zelzelenin Mecâzî Oluşuna Dair Görüşler	31
2.1.2. Rucceti'l-Arz/Arz'ın Depreşimi	34
2.1.3. Racfeti'l-Arz/Şiddetli Yer Sarsıntısı.....	35
2.1.3.1. Sözlükte Racf	36
2.1.3.2. Yere Nisbet Edilip Edilmemesi Bakımından Racfe	37
2.1.3.3. Kur'an'da Racfe'nin Cezalandırıcı ve Caydırıcı Bir Unsur Olarak Kullanılması.....	38
2.1.4. Dükketi'l-Arz/Yerin Parçalanması	39
2.1.4.1. Dekk Kelimesinin Anlamı.....	40
2.1.4.2. Yerin Dekkedilmesi İle İlgili Müfessirlerin Görüşleri.....	40
2.1.4.3. Toplumsal Bir Ceza Olarak Dekk	41
2.1.5. Değerlendirme ve Sonuç	43
2.2. SON SAAT'TE DAĞLAR	45
2.2.1. İslam Öncesi Toplumlarda Dağ Kültleri	46
2.2.2. Kur'an'da Dağlarla İlgili Terimler	49
2.2.3. İnkâr Edenlerin Dağları Okuyuş Biçimi.....	52
2.2.4. Dağların Sarsılıp Parçalanması.....	53
2.2.5. Dağların Atılmış Renkli Yün Gibi Olması	55
2.2.6. Dağların Yürütülüp Serap Olması	56
2.2.7. Dağları Soran Müşriklere Kur'an'ın Cevabı	57

2.2.8. Dağların Toz-Toprak Olması İle Müşriklerin İnançları Arasındaki İlişki	59
2.2.9. Değerlendirme ve Sonuç	61
2.3. SON SAAT'TE DENİZLER	62
2.3.1. Kur'an'da Deniz	62
2.3.2. Denizlerin Taşması	64
2.3.3. Denizlerin Kaynaması	67
2.4. YENİDEN DİRİLİŞİN YERYÜZÜNE NİSBET EDİLMESİ	73
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	76
SON SAAT'TE SEMÂVÎ VARLIKLARIN DURUMU	76
3.1. SEMAVÎ VARLIKLAR HAKKINDA GENEL MÜLAHAZALAR	76
3.1.1. Kur'an'da Gök Cisimlerinin Tabiatı ve Yaratılış Gayesi	76
3.1.2. En Yakın Semâ/Semâ'e'd-Dünya İfadesi	78
3.1.3. İslam Öncesi Arapların Gök Cisimleriyle İlgili İnanç ve Tasavvurları	79
3.2. GÜNEŞ	91
3.2.1. Kur'an'da Güneş ve Üstün Özellikleri	92
3.2.2. Güneşin Dürülmesi	92
3.2.3. Çağdaş Bilime Göre Güneşin Geleceği ve Sonu	96
3.3. AY	98
3.3.1. Kur'an'da Ay ve Özellikleri	99
3.3.2. Ay'ın Tutulması	100
3.3.3. Kur'an'a Göre Ayın Tutulması Olayının Zamanı	102
3.3.4. Güneş ile Ay'ın Bir Araya Getirilmesi Meselesi	104
3.4. YILDIZLAR	106
3.4.1. Yıldızların Yapıları	106
3.4.2. Yıldızların Sönmesi	107
3.4.3. Gezegenlerin Saçılması	109
3.4.4. Yıldızların Söndürülmesinin Tanrısal Kimlikleriyle İlişkisi	112
3.4.5. Yıldızların Evrimleriyle İlgili Bilimsel Bulgular	113
3.5. GÖK/GÖKLER	114
3.5.1. Sema Kavramının Sözlük Anlamı	114
3.5.2. Türkçede Sema Kavramı	115
3.5.3. Sema ve Semâvât Terimlerinin Kur'anî Çerçevesi	116
3.5.4. Seb'a Semâvât/Yedi Gök Tabiri	117
3.5.5. Göğün Dönmesi	118
3.5.6. Göğün Yarılması	119
3.5.7. Göğün Ayrılması	121
3.5.8. Göğün Parça Parça Olması	122
3.5.9. Göğün Açılarak Kapılar Haline Gelmesi	123
3.5.10. Yerküreyi Çevreleyen Göğün Çökmesi	127
3.5.11. Kur'an'a Göre Göğün Dürülmesi Meselesi	131
3.5.12. Göklerin Ebediliği	138
3.5.13. Evrenin Sonu Hakkında Çağdaş Bilimin Ulaştığı Bazı Sonuçlar	140
3.5.14. Değerlendirme ve Sonuç	143
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	145
SÛR, EVRENİN SONUNU BİLDİREN ÇAĞRI MIDIR?	145
4.1. SÛR	145
4.1.1. Sûr Kavramının Sözlük Anlamı	146
4.1.2. Hadislerde Sûr	147
4.1.3. Müfessirlere Göre Sûr	147
4.1.4. Sûr Hakkında Farklı Bir Görüş ve Değeri	149
4.1.5. Nefh ve Halk Kavramlarının Kur'an'daki Anlamı ve Sûret ile İlişkisi	152
4.1.6. Sûr Kelimesiyle Anlam Yakınlığı Olan Kelimeler	155
4.1.7. Çağrıyla İlgili Kavramların Bağlamı	157
4.1.8. Sûr'a Birkaç Kez Üfleneceğine Mesned Olan Ayetlerin Tahlili	158
4.1.8.1. Neml Sûresi 87. Ayet	158
4.1.8.2. Zümer Sûresi 68. Ayet	162
SONUÇ	166

KAYNAKLAR	172
ÖZET	178
ABSTRACT.....	179

ÖNSÖZ

İnsanoğlu, tarihin başlangıcından günümüze kadar evrenin ve yaşamın sırlarına duyduğu derin merakı gidermek ve evrenin sırlarını araştırmak için büyük gayretler sarfetmiştir. İnsanın, evrenin başlangıcını ve sonunu anlamlandırma yarışı bu hayat son bulana kadar da devam edecektir.

Evrenin oluşumu, yaratılışı ve sonu hakkında çok sayıda haber ve bilginin yer aldığı Kur'an, insanoğlunun dikkatini, zihnini sürekli 'son saat'e, öteki hayat gerçeğine çevirmesini istemektedir. Kur'an'da kozmik düzenin bozuluşunu, değişim ve dönüşümünü betimleyen çok sayıda özgün malzeme bulunmaktadır. Bu betimlemeler akla pek çok soruyu getirmektedir: Evren fiziksel olarak yok olacak mı, evren sonsuz mu, yahut evrim mi geçirmektedir, yoksa, insanın tasarlayamayacağı bir mahiyette, her şeyi içine alan toplu ve kökten bir değişime ve dönüşüme mi uğrayacak? Çalışmamızın bölümlerinde bu tür soruların yanıtları ortaya çıkacaktır. Belki yanıtlar kimi zaman söylemek istediğimizden, gönlümüzden geçenden biraz daha karmaşık olacak; fakat hiç olmazsa konunun farklı boyutlarını ortaya koyup düşündürecek ve konuya ilişkin daha doyurucu ima ve işaretler sunacaktır.

İşte bu çalışmamızda, ilgili ayetlere dayanarak evrenin sonu hakkında Kur'an'ın neler söylediği araştırılmaktadır. Nitekim 'son saat' ile ilgili ayetler, Kur'an'ın birçok sûresinde bazen bir arada, bazen de ayrı ayrı yer almakta olup, kısa tasvirlerle bu konuda çok çarpıcı ve aydınlatıcı bilgiler vermektedir.

Şunu belirtmeliyiz ki, gerek 'son saat'le gerek kıyamet halleri ve alâmetleriyle ilgili hadis literatüründe de çok sayıda rivayet yer almaktadır. Hadislerde yer alan ahir zaman ve kıyâmet alâmetleri, halleri gibi konular, İslam tarihi boyunca oldukça dikkat çekmiş, İslam alimlerinin ve araştırmacılarının eserlerine sık sık konu olmuştur. Biz de bunları göz önünde bulundurarak nebevî bilgi ve haberlerden, konunun aydınlanması bağlamında önemli ölçüde istifade ettik. Ancak onlarla ilgili olarak müstakil bir çalışma yapılması gerektiğine inandığımız için özellikle Kur'an'ın verdiği bilgiler çerçevesinde kalmayı tercih ettik.

Yine bu çalışmada her bölümün başında bir giriş bölümü yer almaktadır. Giriş bölümlerinde hem konu mümkün olduğunca tarihlendirilmeye hem de konunun nirengi noktaları gösterilmeye çalışılmaktadır. Buna ek olarak 'son'a ilişkin ayetlerin, Arap toplumunda ve muhatapların hayatında neye tekabül ettiğine de yer yer işaret edilmektedir.

Çalışmamız dört ana bölümden oluşmaktadır:

Birinci bölümde, ‘sâat’, ‘kıyâmet’ ve ‘âhiret’ gibi tezimizle ilgili bazı önemli kavramların Kur’an’da kullanıldıkları bağlamlarda kazandıkları anlamlar araştırılmakta, bu kavramların delâlet ve işaretlerinin açık ve net olarak ortaya konması amaçlanmaktadır.

İkinci bölümde, Kur’an’ın tabîî fenomenlere gönderme yapmasının nedenleri, tabîî fenomenlerden birisi ve ‘son sâat’ın gerçekleşme mekânı olan “arz”ın sonu, bu sonun açık göstergesi olan son sâatte meydana gelecek kozmik hadiseler üzerinde durulmaktadır. Ayrıca bu bölümde hayatın son bulmasını mümkün kılan sebepler üzerinde durulmakta ve evrensel düzeyde yerküreyi bekleyen felâketlerin neler olduğu Kur’an ve Sünnet ışığında ele alınmaktadır.

Üçüncü bölümde, gökyüzünün ve gök cisimlerinin yaratış ve varlık sebebine ilişkin atıflar Kur’an’da yer aldığı ve tanıtıldığı şekliyle kısa ve öz bir biçimde ortaya konulduktan sonra, gök cisimlerinin ve gök katlarının bozulmalarını, başkalaşım ve dönüşümlerini dile getiren ifadeler incelenmekte ve evrenin mukadder sonu ortaya konmaktadır. Ayrıca bu kısımda, bilim adamlarının ve evrenbilimcilerin, evrenin geleceği hakkındaki yorum ve araştırmaları da ilgili bağlamlarda zikredilmekte ve Kur’anî veriler ışığında değerlendirilmeye tabi tutulmaktadır.

Dördüncü bölümde ise, Kur’ân-ı Kerîm’de evrenin sonunun, ‘son sâat’ın fiilen başlamasının, ‘sûra üflenmek’ eylemiyle ifade edilip edilmediği tartışılmaktadır.

Ve son olarak belirtelim ki, evrenin sonu ve bağlantılı olayların bu çalışmada çizilen tablosunu tamamen Kur’an’a ve Sünnet’e dayandırmaya çalıştığımıza inanmaktayız.

Araştırmamız boyunca, tez konusunun tespitinde ve tezin baştan sona bu şekle gelmesinde tüm yardımları ve desteği dolayısıyla kıymetli hocam Prof. Dr. Necati Kara’ya ve değerli zamanlarından fedakârlık yaparak tezi okuyup tasvip veya tenkit içeren mülahazalarda bulunan kıymetli ilim adamı Doç. Dr. M. Hanefi Palabıyık’a teşekkürlerimi sunarım.

Korkut DİNDİ

VAN-2009

KISALTMALAR

age.	: Adı geçen eser
agm.	: Adı geçen makale
as.	: Aleyhisselam
AÜİF.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
b.	: İbn
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA.	: Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Fak.	: Fakültesi
h.	: Hicrî
h. no.	: Hadis Numarası
Hz.	: Hazreti
İTÜV.	: İstanbul Teknik Üniversitesi Vakfı
M.	: Miladi
md.	: Madde
MEB.	: Milli Eğitim Bakanlığı
ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
sy.	: Sayı
ŞİA.	: Şamil İslam Ansiklopedisi
Tahk.	: Tahkik eden
Terc:	: Tercüme eden
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
tsz.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri
vs.	: Vesaire
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

AMAÇ VE METOD

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Dinler tarihine baktığımızda gerek Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi semavî dinlerde gerekse zamanın devrî olduğunu ve karma tenasüh inancına bağlı olarak hayatın sürüp gittiğini kabul eden Hinduizm ve Budizm gibi dinlerde kıyamet inancının bulunduğunu, insanın ve evrenin fani olduğu düşüncesinin var olduğunu görürüz.

Günümüzde, Astronomi, Jeoloji ve Fizik gibi bilim dallarına ait kitaplarda da evrenin geleceğiyle ilgili çeşitli senaryolar çizilmektedir. Bununla birlikte pek çok bilim adamı bilimsel araştırmalara ve tecrübî bilgilere dayanarak evrenin geleceğiyle ilgili bilimsel kehanette bulunmaktadır.

İslam dininin temel kaynağı Kur'an-ı Kerim'de ve Hadis-i Şeriflerde de evrenin geleceği ve öteki hayat hakkında çok sayıda haber ve bilgi yer almaktadır. Bu nedenle evrenin geleceğine ilişkin Kur'an'ın ne söylediğini ortaya koymak için konunun adı "Kur'an-ı Kerim'e göre Evrenin Sonluluğu" olarak belirlenmiştir.

Araştırmanın amacına gelince, iş bu araştırma en başta Kur'an'ın, evrenin sonuna ilişkin vurgusunun nedenlerini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Bu çalışmanın diğer bir hedefi de, Kur'an'da "son sâat"te vuku bulacak kevnî değişim ve hadiselerden hareketle evrenin sonlu olup olmadığını ortaya koymaktır.

Bunlara ilaveten bu çalışma, bilim adamlarının ve fizik çevresindeki bazı araştırmacıların, evrenin geleceği, gökyüzü ve güneş sistemindeki hadiseler hakkındaki araştırma ve yorumlarını, bilimsel açıklamalarını Kur'anî veriler ışığında değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Bu çalışma ile evrenin geleceği konusunda zihinlerde oluşan kimi sorulara cevaplar arayarak hem konuyla ilgili Kur'an ayetlerinin anlaşılmasına hem de bu sahada yapılan çalışmalara katkıda bulunacağımızı umuyoruz.

II. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI

Kur'an'da büyük bir yekûn tutan "son sâat" hadiseleri, kıyamet ve ahiret halleri bütün canlılığıyla anlatılmakta, tasvîr edilip gözler önüne serilmektedir. Kur'an-ı Kerim'den evrenin sonluluğu konusunda tutarlı ve tafsilatlı bilgi edinebilmek için, konuyla ilgili bütün ayetlerin bir arada göz önüne alınması gerekmektedir, aksi halde bu tasvirler ilk bakışta birbiriyle alakasızmış gibi görünebilirler. Bu nedenle bu çalışmada

konuyla ilgili her ayeti bütün bir Kur'an'ın ışığında; bütün bir Kur'an'ı da tek ayet gibi okuma gayreti içinde olduk. Elbetteki bunu her yerde başarmış olmak iddiamız yoktur.

İlk önce konuyla ilgili ve evrenin sonu ile ilintilendirilen Kur'anî terimlerin ve kavramların neler olduğunu tesbit ettik. Ardından konuyu Kur'an perspektifinde ve vahyin genel yapısını göz önünde bulundurarak incelemeye çalıştık. Evrenin sonluluk meselesini ve bu sonun nasıl olacağını Kur'an ayetlerine dayanarak ve Kur'an'ın nazil olduğu toplumun dil ve kültürünü, kelime ve kavramlara yükledikleri anlamları göz önüne alarak inceleyip tartıştık.

Kur'an, insanın ilişkide bulunduğu tabiat konusunda, özellikle tabiatın yaratılışı, işleyiş biçimi ve bu tabii varlıkların sonu hakkında bilgiler vermektedir. Biz de bu çalışmamız boyunca defaten okuduğumuz Kur'an'da tabii işaretlere sürekli vurgu yapıldığını bizzat müşahade ettik. Dolayısıyla evrenin ve onun parçalarının sonluluğunu diğer bir deyişle son saat olayları esnasında meydana gelecek olayları anlamının yolunun, ancak tabii olay ve olguların yapısına, niteliğine ilişkin Kur'an'da mevcut malzemenin akıl, kalp ve tefekkür ekseninde değerlendirilmesiyle birlikte gerçekleşebileceği kanaatindeyiz.

İleride de görüleceği gibi konuyla ilgili ayetler ve işaretler zıt göstergeleri dile getirmektedir. Kur'an'ın bu çift kutuplu yapısını hemen her konuda görmek mümkündür. Bu nedenle çalışmamızın her bölümünde usul ve üslûp olarak Kur'an'ın bu yapısını göz önünde bulundurarak Kur'an'ı çapraz ve paralel okumayı tercih ettik. İlk önce, varlık ve nesnelerin var olma sebeplerine, yaratılışlarına, düzenliliklerine, insanlar için önemli yarar ve işlevlerine, tarihsel arka planına değinen ayetleri serdettik. Daha sonra da bir gayeye mebni yaratılan bu varlıklardaki düzen ve intizamın bozulmasına ve bozulma sebeplerine ve fonksiyonel yapılarını yitirmelerine dikkat çeken ayetleri sırasıyla inceledik. Ve ikisi arasındaki ilişkiden hareketle sonluluğun, transformasyonun ve dönüşümün nasıllığı ve karakteri hususunda bir sonuca varmaya çalıştık.

Yine bu çalışmada bütüncül bir tasavvur ve usûlün esas alınmasının yanısıra lafız ve mananın, bağlamsal ve tarihsel olanla ilişkisi irdelenmektedir.

Evrenin sonluluğuyla ilgili açıklama ve yorumları bütünüyle ortaya koyması için sözü bizzat Kur'an'ın kendisine bırakmayı tercih ettik. Bu çalışmada bize düşen Kur'an gölgesinde konu ile uzaktan yakından ilgili ayetleri makul, mantıkî ve usulüne uygun bir silsile içinde düzenleyip bir bütün oluşturacak şekilde bir araya getirerek, "Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri" yöntemini, yol ve yordamını kullanarak mukayeseli bir yaklaşımla gerekli açıklama ve yorumlamalara gitmektir.

Kur'an'ın kendinde bulunan iç vasıtaları kullanarak Kur'an'ı anlamaya çalışmak vazgeçilmez bir prensiptir. Olayın gerçek yüzünü, ancak Kur'an'ın kendi anlam ilişkisi içinde anlayabileceğimizi umuyoruz. Kur'an'ın kendisini tefsir ettiği, kendi kendisinin müfessiri olduğu gerçeğinin göz ardı edilmesi, Kur'an'ın dolayısıyla ilahî iradenin hem yanlış anlaşılmasına hem de Kur'an'da gerçekte mevcut olmayan, ilahî iradeyle taban tabana zıt yorum ve düşüncelerin yaratılmasına, üretilmesine ve geliştirilmesine yol açacaktır.

Bu araştırmada olayları değerlendirirken hissiyattan uzak olmayı ilke edinip tarafgir yaklaşımlardan kaçındık. Ulaşabildiğimiz bilgileri, konuyla ilgili rivayetleri, görüşleri Kur'an'ın düşünce sistemi içerisinde yorumladık. Evrenin sonuyla ilgili olarak İslam toplumuna hâkim olan düşünce yapısı hakkında olumlu veya olumsuz kanaatlerimizi belirttik. Biz, Kur'an ve sahih sünnetin dışında her anlayışın tartışılabilir olduğu görüşündeyiz. Mutlak doğrunun da yalnızca vahiyle sınırlı olduğuna inanmaktayız.

Kullandığımız kaynaklara gelince, konu ile ilgili bilgilerimizin temel kaynağını Kur'an-ı Kerim oluşturmaktadır. Birçok Kur'an Meali'nden faydalanmakla beraber çoğu yerde ayet meallerini M. Esed'in (ö. 1992) "Kur'an Mesajı"ndan verdik. Gerekli olduğunu hissettiğimiz ve zorunlu olarak gördüğümüz yerlerde Kur'an ayetlerinin meallerini, Kur'anî referansları tam olarak vermeye gayret gösterdik. Diğer yerlerde ise meramı anlatan ve konuya ışık tutan yönleriyle yetindik. Ayrıca okuyuculara, bazı durumlarda ayetlere, kelime ve kavramlara yüklenilen anlam ve yorumları daha iyi anlama ve değerlendirme imkânı vermesi için Kur'an ayetlerinin Arapça ve orijinal metinlerini Türkçe karakterlerle yazdık.

Çalışmamız boyunca bize kaynaklık eden eserlerin başında Kur'an fihristleri ve Konkordans çalışmaları gelmektedir. Ayetler içerisindeki kelime ve kavramların Kur'an'da geçtiği yerlerin belirlenmesinde M. Fuad Abdulkaki'nin "Mu'cemu'l Müfehres li Elfâzi'l Kur'ani'l Kerim" adlı çalışması önemli bir yere sahiptir.

Konumuzla ilgili teknik terimlerin tanımlarında ve tariflerinde klasik lügat kitaplarına ve ansiklopedilere başvurdık.

Kütüb-i Sitte başta olmak üzere diğer hadis kitapları da kaynaklarımız arasında yer almaktadır. Hadisleri bazen konunun hadis edebiyatında nasıl işlendiğini bazen de konu ve olayla ilgili olarak Hz. Peygamber'in görüşünün ve kanaatinin ne olduğunu göstermek için kullandık.

Araştırmamızın temel kaynakları arasında Kur'an ayetlerinin yorumunu ve

çağının düşüncesini içeren tefsirlerin önemli bir yeri vardır. Başta “Tefsirlerin Babası”¹ ünvanına sahip olan İbn Cerir et-Taberi’nin (ö. 310 h.) Camiu’l-Beyan fi Te’vili’l-Kur’an’ı olmak üzere klasik tefsirlerden ayet ve kelimelerin, kavramların manalarının açıklanması ve görüşlerin incelenmesi bağlamında azami ölçüde istifade ettik. Bununla birlikte çağımızda yazılmış yüzlerce tefsir içinde tefsirle ilgilenen hiçbir ilim adamının bigane kalamayacağı Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ın (ö. 1942) Hak Dini Kur’an Dili’nden ve Muhammed Tahir b. Âşûr’un (ö. 1973) et- Tahrir ve’t-Tenvir’inden de büyük ölçüde yararlandığımızı belirtmeliyiz.

Çalışmamızın kaynaklarından bir diğerini ise tarih ve siyer kitapları oluşturmaktadır. Bu kitaplarda İslam öncesi Mekke’nin ve diğer toplumların kültürel ve dinî yapısı hakkında önemli bilgiler yer almaktadır. Dolayısıyla biz de bu kaynaklardan İslam öncesi toplulukların inançları ve evren tasavvurları hakkında bilgiler edindik.

Çalışmamız esnasında bilgi ve metotlarından faydalandığımız son dönem araştırmalarından Ö. Faruk Yavuz’un Kur’an ve Kıyamet adlı eseri de bulunmaktadır

Konunun bilimsel ve bilgisel alt yapısını oluşturmada ve Kur’an’la karşılaştırmada bize yardımcı olan eserler ise, araştırmanın ilerleyen bölümlerinde de görüleceği gibi yer ve gök bilimlerine dair kitaplar ile evrenin evrimi ve sonu üzerine yazılmış eserlerdir.

Dipnotlar hususuna gelince, referans kaynaklara daha kolay ulaşma imkânı sağladığı için Arapça eserlere ait dipnot gösterimini el- Mektebetü’ş-Şamile 2.0 den yaptığımızı belirtmek isteriz.

Ayrıca dipnotlarla ilgili şunu ifade etmeliyiz ki, konu ilgili Kur’ân dışı veriler, son saat ve kıyamet tasvirleriyle ilgili rivayetler meşhur olduklarından, birçok kaynaktan aynı veya benzer bir biçimde ifade edildiğinden birkaç kaynaktan dipnot vermekle yetindik. Biz bu çalışmamızda dipnotlar mecmuu oluşturmaktan çok düşünceler üzerinde yoğunlaştığımızdan aynı düşünce ve görüşlerin tarih, tefsir ve hadis kitaplarında zikredilmesinden dolayı her birinden ayrı ayrı dipnot verme gereği duymadık.

Tezin yazımında da, Türk Dil Kurumu’nun Yazım Klavuzu’nu (2005) esas alarak yazım (imla) kurallarına özen gösterdik.

¹ Bu nitelendirme, Mustafa İslamoğlu’nun “*Tefsirlerin Dünyası Dünyaların Tefsiri*” adlı makalesinden alıntıdır. İslamoğlu, adı geçen makalede Taberi tefsirinin, bu vasfı alınının akıyla hak ettiğini söylemektedir. <http://www.ilahiyatforum.com/forum/tefsirlerin-dunyasi-dunyalarin-tefsiri-t75113.html>, Erişim Tarihi: 01. 09. 2008.

III. EVREN SÖZCÜĞÜ VE KUR'AN'DAKİ KARŞILIĞI

Araştırmamızda en çok söz konusu olan kavram olması sebebiyle, ilk önce evren kavramını ve bu kavramın Kur'an'da karşılığının ne olduğunu açıklamakta fayda görüyoruz.

“Maddeyi oluşturan atomlardan üzerinde yaşadığımız dünyaya ve gök adalara kadar uzayda var olan, sonsuz uzamda bulunan tüm madde, enerji ve ışıma biçimlerine evren” denilmektedir.² Bir başka açıdan evren, “gök varlıklarının ve yeryüzünde yaşayanların tümü, var olan her şeyin bütünü” olarak da tanımlanmaktadır.³ Evrenin başlıca bileşenleri ise şöyle sıralanmaktadır: Gök adalar, dev yıldız sistemleri, yıldız grupları ve bulutsulardır (yıldızlar arası toz ve gaz bulutları). Bunları daha küçük gök cisimleri olan yıldızlar ile bunların çevresinde dolanan gezegenler, uydular, kuyruklu yıldızlar ve gök taşları izler.⁴

Evren kavramını eskiden Arapçadan dilimize geçmiş kâinat sözcüğü karşılamaktadır. Her iki kelime de çoğu zaman birbirlerinin yerine kullanılmaktadır.⁵ Birçok batı dillerinde ise, evren için yunanca kökenli kosmos sözcüğü kullanılmaktadır.⁶

Kapsamı ve içeriği açısından en zengin kavramlardan birisi olan “âlem” de zaman zaman evrenin yerine kullanılmaktadır.⁷

Bu bağlamda evrenin karşılığının Kur'an'da ne olduğunun tesbiti önem arz etmektedir.

Kur'an'da evren kavramının birebir karşılığının olduğunu söylemek zordur; ancak İslamî literatürde âlem kavramına yüklenen anlamın veya âlem lafzının muhtevasının evren teriminin yukarıdaki tanımıyla örtüştüğünü görmekteyiz. Bu nedenle de üzerinde kısaca durmak istiyoruz.

Hemen hemen her disiplinde farklı anlamlar yüklenmesine karşın genel anlamda âlem, “yaratılmış varlıkların bütünü, duyu ya da akıl yoluyla kavranabîlen veya mevcudiyeti düşünülebilen, Allah'ın dışındaki varlık ve olayların tamamı” şeklinde

² Genel Kültür Ansiklopedisi, “Evren” md., Serhat Yay., İstanbul 2005, I, 572; Anabiritannica, VIII, 390; Özgür Ansiklopedi, <http://tr.wikipedia.org/wiki/Evren>, Erişim Tarihi: 8 Ağustos 2008.

³ Büyük Larousse, “Evren” md., Gelişim Yay., İstanbul 1986, VII, 3917; Hüseyin Algül, “kâinat/evren” md., Şamil İslam Ansiklopedisi, Akit Gazetesi, yy, 2000, IV, 250.

⁴ Anabiritannica, VIII, 390.

⁵ Meydan Larousse, Sabah Yayıncılık, tsz., X, 373; Genel Kültür Ansiklopedisi, I, 572; Büyük Larousse, VII, 3917.

⁶ Genel Kültür Ansiklopedisi, I, 572; Meydan Larousse, X, 373.

⁷ Mehmet Doğan, Büyük Türkçe Sözlük, yy. 1996, s. 358.

tanımlanmaktadır.⁸ Âlem kavramı, ister cevher ister araz olsun bütün felekleri içine aldığı gibi; melek, cin, insan ve bunların dışındaki tüm varlıkları da içine almaktadır.⁹

Âlem kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de, gerek kâinatı gerekse özel olarak insanlar topluluğunu ifade etmek amacıyla ve hepsi de "âlemîn" şeklinde çoğul olmak üzere yetmiş üç defa kullanılmıştır.¹⁰ Ancak çoğu yerde insan türünü veya çağın insan topluluklarını ifade etmek için zikredilmektedir.¹¹ "Rabbü'l-âlemîn" terkihiyle zikredildiği yerlerde ise,¹² Yüce Allah'ın canlı cansız bütün varlıkların rabbi olduğu vurgulanmaktadır.¹³

Kur'an'da 176 defa bir arada tekrarlanan "semavât" ve "arz" kelimeleri birlikte göz önünde bulundurulduğu takdirde bu kelimelerin âlemi, yani kâinatı ifade ettiği anlaşılır.¹⁴

İslam kaynaklarında âlemin/âlemler lafzının muhteviyatı ile ilgili farklı görüşler mevcuttur. Fakat bizim amacımız, âlem kavramını derinlemesine incelemek olmadığından bu görüşlerin burada zikredilmesini gerekli görmüyoruz. Ancak şunu ifade edelim ki, "âlemîn" sözcüğünü, "evren denilen bütünün parçaları" olarak görmemize aslında hiç bir engel bulunmamaktadır. Tezimizde evren/kâinat/âlem kavramıyla ifade etmek istediğimiz mana, yukarıdaki tariflerde ifade edildiği gibidir.

⁸ Ferâhidî, I, 117; Cevherî, I, 493; İbn Manzûr, XII, 416; Taberî, I, 144-146; İbn Kesîr, I, 131-132; Süleyman Hayri Bolay, "âlem" md., DİA, II, 356;

⁹ İsfahânî, "ilm" md., s. 581-582; Fîrûzâbâdî, III, 262; İbn Manzûr, XII, 416.

¹⁰ Bolay, "âlem" md., DİA, İstanbul 1989, II, 356.

¹¹ Bakara,2/47, 122, Âl-i İmran,3/33, 42, 96, 108; Mâide,5/30, En'âm,6/86, 90; A'râf,7/140; Yûsuf,12/104; Enbiyâ,21/71, 91,107; Şu'arâ,26/109; Ankebût,29/10, 15; Sâffât,37/79; Sâd,38/87; Câsiye,45/16; Kalem,67/52; Tekvîr,81/27 vs.

¹² Rabbü'l-âlemîn lafzı, Kur'an'da 42 yerde Rabb kelimesiyle terkip oluşturarak zikredilmektedir.

¹³ Fâtiha,1/2; Bakara,2/131; En'âm,6/45; 162; A'râf,7/104; Zümer,39/75; Ğâfir,40/66; Fussilet,41/9; Câsiye,45/32; Mutaffîfîn,83/6.

¹⁴ Bolay, "âlem" md., DİA, II, 357; Âlemîn kelimesinin tüm evreni ve evrenin içindekileri ifade ettiğini gösteren ayetler için bkz. A'râf,6/54; Şu'arâ,26/23; Câsiye,45/36 vs.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DA EVRENİN SONUYLA İLİNTİLENDİRİLEN KAVRAMLARIN

SEMANTİĞİ

Geleceğe ilişkin haberler Kur'an'ın değişik sûrelerinde kimi zaman müstakil kimi zaman da karma bir biçimde zikredilmektedir. Yine Kur'an'da evrenin sonu, öteki hayatın başlangıcı, kıyâmet ve âhiret konusunda farklı kavramlar ve farklı beyan tarzıyla karşılaşmaktayız. Elbette ki konuya ilişkin ayet-i kerimeler ve ayetlerde geçen kavramlar, ortak noktalarına rağmen tümüyle benzer olmayıp bir takım farklılıklar arz etmektedir. Dolayısıyla Kur'an'ın bağlama göre kavram seçimi, diğer malzeme ve yorumların değerlendirilmesinde bizim için önemli kıstas olacaktır. Önce konumuzla ilgili olarak Kur'an'da kullanılan bazı terimlerin mazmun ve medlûlü konusunda anlaşmamız ve mutabakata varmamız gerekmektedir.

Bu bölümde bizim üzerinde duracağımız asıl mevzu, ayetler içinde bir takım özlü işaretlerle sonluluğa dikkat çeken kavramlar olacaktır. Zira kavram kargaşasını önlemek ve konunun nirengi noktalarını göstermek için böyle bir araştırmaya ihtiyaç vardır.

İşte burada konuyla ilgili “sâat”, “kıyâmet” ve “âhiret” gibi bazı önemli kavramların açık ve net olarak ortaya konması amaçlanmaktadır.

1.1. SÂAT

Son sâatle, klasik ifadeyle “kıyametin kopacağı an”la ilintilendirilen kavramlardan birisi sâat’tir. Kur'an'da geniş bir kullanım alanına sahip olan bu terimin, İslamî literatürde son sâat olaylarını, kıyâmet gününü çağrıştırır şekilde kullanıldığını müşahade etmekteyiz. Bu nedenle burada “sâat” teriminin “son sâat”le ilişkisinin olup olmadığını, bu Kur’anî terimin Kur’an semantiği ve anlam örgüsü içerisindeki temel anlamının korunup korunmadığını ortaya koymaya çalışacağız.

1.1.1. Sâat’in Sözlük Anlamı

Kaynaklarda kelimeye verilen sözlük anlamlarda ortak bir durum göze çarpmakla birlikte dilciler, “s-v-a” kökünden türetilen “es-sâa”(çoğulu “sâât” ve “sa”) kavramının genellikle “muayyen bir zaman birimini, zaman içerisinde bir dilimi, zamanın küçük bir parçasını, hali hazırdaki vakti veya günün yirmi dörtte biri veya

ondan az bir zaman dilimini” ifade ettiğini söylemişlerdir.¹⁵ Ayrıca aynı kaynaklarda “sâat”ın, kulların korku ve dehşete düşeceği ve yeniden dirilmenin gerçekleşeceği kıyâmet gününden, kıyâmetin içinde gerçekleşeceği vakitten kinaye” olarak kullanıldığı da kaydedilmektedir.¹⁶

Bunların dışında Arap dilinde “sâat” lafzının, “şiddetli, meşakkatli, çetin bir zaman ve uzak gelecek” manasında yaygın bir biçimde kullanıldığı da görülmektedir.¹⁷

M. Esed de, sâat terimini şu şekilde açıklamaktadır: “Arapça kullanımında *sâ’ah* (lafzen, “saat”) terimi, sadece astronomik saati yani, ortalama güneş gününün yirmidörtte birini değil, aynı zamanda soyut “zaman” fikrini ve yine, büyük ya da küçük onun herhangi bir kesitini, hatta kritik bir ânını da ifadeye yarar. Kur’an’da da sürekli “zamanın en küçük bir bölümü” ya da “kritik bir tek ânı” anlamında kullanılmıştır.”¹⁸

Es-saa’ kelimesinin anlamları ile ilgili lügavi açıklamaları kaydettikten sonra şimdi de bu ifadenin tefsirler ve hadis kaynaklarında nasıl anlamlandırıldığını göstermek istiyoruz.

1.1.2. Tefsir ve Hadis Kaynaklarında Sâat

Sâat lafzını, zamanın bir cüz’ü olarak tanımlayan İsfahânî, sâat ile kıyâmetin kastedildiğini söylemektedir.¹⁹ Kıyâmeti ise, “insanların Allah’ın huzunda durduğu gün” olarak açıklamaktadır.²⁰ Müfessirlerin bazılarına göre “sâat”ten murat, “kıyâmet günü”dür. Bu görüşü biraz daha açacak olursak, sâat ile “ölülerin kabirlerinden diriltilecekleri ya da varlıkların hesaba çekileceği ve aralarında hüküm verileceği an” kastedilmektedir.²¹ Bu görüş sahiplerine göre, bu durumları ifade için “sâat” isminin kullanılmış olması, “hesabın süratliliğini, yakınlığını ve ani oluşunu” kavratmak içindir.²² Dolayısıyla sâat kavramını kıyâmet şeklinde yorumlayan alimlere göre “sâat”, evrenin kozmik düzeninin bozulması hadisesini kapsamamaktadır.

Kaynaklarda zikredilen bir başka görüşe göre ise, “sâat”, “yeryüzü ehlinin öleceği, bu hayatın son bulacağı, evrenin kozmik düzeninin bozulacağı vakit”tir.²³

¹⁵ İsfahânî, “sâat” md., s. 434; Cevherî, I, 339; Fîrûzâbâdî, II, 288; İbn Manzûr, VIII, 169; Zebîdî, I, 5327.

¹⁶ Ferahîdî, I, 127; İsfahânî, “sâat” md., s. 434; Cevherî, I, 339; Fîrûzâbâdî, II, 288; İbn Manzûr, VIII, 169; Zebîdî, I, 5327.

¹⁷ İbn Manzûr, VIII, 169; Cevherî, I, 339; Fîrûzâbâdî, II, 288; Zebîdî, I, 5328.

¹⁸ Esed, s. 276.

¹⁹ İsfahânî, “sâat” md., s. 434; Sâat’ın kıyâmet (günü) anlamına geldiğine dair görüşler için bkz. Ferahîdî, I, 127; Cevherî, I, 339; Fîrûzâbâdî, II, 288; İbn Manzûr, VIII, 169.

²⁰ İsfahânî, sâat” md., s. 691.

²¹ Taberî, XXIV, 213; Zemahşerî, II, 319; Râzî, VII, 324; Şevkânî, III, 131; Alûsî, VI, 466; İbn Âşûr, VI, 32.

²² İsfahânî, “sâat” md., s. 434; İbn Manzûr, VIII, 169; Ateş, XVIII, s. 205-208.

²³ Taberî, XIII, 294; Zemahşerî, VII, 232; Râzî, XVI, 349; İbn Manzûr, VIII, 169; Zebîdî, I, 5328; İbn

Yukarıda zikretmiş olduğumuz birinci görüş sâat kelimesinin sözlük anlamıyla örtüştüğü gibi, aşağıda örneklerini vereceğimiz gibi Kur'an'da zikredilen sâat kavramına da uygun düşmektedir. Ayrıca “sâat” sözcüğünün, Arap dilinde meşakkat ve şiddetli, sıkıntılı zaman anlamında kullanımı da birinci görüşü desteklemektedir. Bunun üzerinde etraflıca durulacaktır.

Elmalılı Hamdi Yazır, sâat kavramıyla ilgili olarak iki görüş nakletmektedir: “Saat, zamanın kısımlarından az bir bölümün ismidir ki, gece ile gündüzün yirmi dört bölümünden bir bölümdür. Elif-lâm ile (es-sâatü) de hesap ve sorumluluk günü olan kıyamet gününün ismidir. O gün hesabın süratine binaen, "bir hesap saati" demektir. İkinci bir görüşe göre de kıyametin koptuğu zamanın ismidir ki Allah'tan başka kimsenin bilmediği bir saatle ansızın bastıracağından dolayı böyle isim verilmiştir. Allah katında bilinen saat demek olur. Nitekim âyette de "ansızın" buyurulmuştur. Anılan hasret ve hasret çekmenin başladığı ölüm zamanı da, ahirete geçişin bir başlangıcı ve girişi olmak itibarıyla ölüm de kıyamet cinsinden sayılıp o ad ile anılmıştır.”²⁴

İbn Âşûr, ‘sâat’ kavramının Kur'an'da çoğunlukla “ceza günü” olarak bilindiğini söylerken;²⁵ Süleyman Ateş de, Kur'an-ı Kerîm'de sâat kelimesiyle asıl genel anlamı yanında bundan daha çok özel bir zamanın, bilhassa inançsızların başlarına gelecek felâket zamanının ve herkesin yaptığının hesabını vereceği, karşılığını göreceği kıyâmet zamanının kasdedildiğini söylemektedir.²⁶

Fazlur Rahmân ise “Sâati” (es-saa') her insanın yaptığı işlerin müthiş ve daha önce hiç hissetmediği bir şekilde şuuruna vardırılabileceği bir ân olarak yorumlamakta ve sâatin geleceği inancının Kur'an'ın âhiret anlayışını temel olarak belirleyen görüş olduğunu ifade etmektedir.²⁷

Sâat'i büyük sâat (es-sâatü'l kübra), (es-sâatü'l vüsdâ) ve küçük sâat (es-sâatü's-suğra) şeklinde üç kısma ayıran âlimler, “büyük sâat'in “hesap için dirilme vakti”; orta sâat'in bir toplumun eceli (burada en son vefat eden sahabe ile sahabe asrının bittiği kasdedilmektedir.); küçük sâat'in de her insanın kendi ölümü” anlamına geldiğini

Âşûr, II, 32; Reşit Rızâ, *Tefsiru'l-Menar*, IX, 462; Yavuz, s. 100; Ömer Müftüoğlu, “Vahiy Sürecinde Sâ'a(t) Kavramının Semantik Analizi”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* V, Sayı: 1 2005, s. 187.

²⁴ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Akçağ Yay., 1995 Ankara, III, 347-348.

²⁵ İbn Âşûr, XIV, 261.

²⁶ Süleyman Ateş, *Kur'an Ansiklopedisi*, Kuba Yay., XVIII, 205-208.

²⁷ Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, Çev.: Alparslan Açıkgenç, Ankara Okulu Yay., Ankara 1996, s. 183.

söylemişlerdir.²⁸ Görüldüğü gibi müfessirlerin bu taksimlerinde de sâat, alemin yıkılmasını, kozmolojik hadiseleri ima edecek bir biçimde kullanılmamaktadır. Ancak hadislerde geçen “sâat” terimi için aynı şeyi söylemek mümkün değildir.

Hadis külliyatında son sâatten önce ortaya çıkacak alemetlerden söz eden birçok rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetlerde yer alan olayların klasik tabirle kıyamet alameti olduğunu ifade eden terimlerden birisi de sâat’tir. Hadislerde bazen yalın halde “es-sâa” bazen de “eşradu’s-sâa’/sâatin şartları”, “emâretü’s-sâa’/sâatin belirtileri”, “la tekûmu’s-sâatü hatta.../zuhur etmedikçe sâat gelip çatmaz” şeklinde kullanılmaktadır.²⁹

Bu rivayetlerdeki sâat terimi, kozmolojik hadiselerden çok dinî, ahlakî ve sosyal çözülmenin zararlarının dile getirildiği olaylarda kullanılmaktadır.³⁰ Ancak ortada bir gerçek var ki, gerek sosyal içerikli gerekse kozmolojik (güneşin battığı yerden doğması gibi)³¹ olayları ifade için hadis edebiyatında “sâat” tabiri kullanılmıştır.

Acaba Kur’an’da pek çok yerde geçen sâat lafzı, Hadis edebiyatında ifade edilen durumlar için kullanılmış mıdır? Kur’an’da son sâat’te meydana gelecek kozmolojik hadiseleri içine alacak bir kullanımı vaki midir, yoksa Kur’anî anlamını koruyamamış mıdır? gibi soruların yanıtını aşağıda bulmaya çalışacağız.

1.1.3. Sâat Kavramının Kur’an’daki Anlamı

Sâat kelimesi, Kur’an’da birbirine çok yakın anlamda kırk sekiz yerde kullanılmaktadır. Sâat, bazen yalın halde bazen de terkip şeklinde gelmektedir. Bazı ayetlerde, asıl anlamı olan zaman birimini belirtmektedir.³² Yine inkâr edenlerin kıyâmet gününde yeryüzünde kaldıkları süreyi algılayış biçimlerini ifade eden ayetlerde de “sâat” terimi “zaman birimini, anı” ifade etmektedir.³³

Bunların dışında pek çok yerde ise sâat terimi ‘emr’,³⁴ ‘ilim’,³⁵ ‘zelzele’³⁶ ve

²⁸ İsfahânî, “sâat” md., s. 434-435; Zebîdî, I, 5328; Reşit Rızâ, VII, 360.

²⁹ Buhârî, Fiten, 20, 21, 22, 23; Cihad, 93, 94; Tefsir, Nâzi’ât, 1; Müslim, Fiten, 4, (h. no: 5142, 5143); 8 (h. no: 5152); 13, (h. no: 5162); 14, (h. no: 5164) ; Ebu Dâvud, Melahim, 9, 12; Tirmizî, Fiten, 9, 17, 19, 45, 47; İbn Mâce, Fiten, 24 vs. Yakın gelecekle ilgili haberlerde kullanılan terimler ile ilgili bkz. İlyas Çelebi, *İtikadi Açından Uzak ve Yakın Gelecekle İlgili Haberler*, Kitabevi Yay., İstanbul 1996, s. 66-68.

³⁰ Bu hadislerin sıhhati, değeri, içeriği ve Hz. Peygamber’e ait olup olmadığı hususunda geniş bilgi için bkz. İlyas Çelebi, *İtikadi Açından Uzak ve Yakın Gelecekle İlgili Haberler*, Kitabevi Yay., İstanbul 1996, s. 67-79.

³¹ Kevnî bir olay olan güneşin batıdan doğması tek başına değil, diğer kıyamet alametleri sayılırken onlar içerisinde zikredilmektedir. Konuyla ilgili hadisler için bkz. Buhârî, Rikak, 38; Fiten, 23; Müslim, Fiten, 13 (h.no: 5162); Tirmizî, Fiten 19 vs.

³² A’râf, 7/34; Yûnus, 10/45, 49; Nahl, 16/61; Sebe’, 34/30.

³³ Yûnus, 10/45; Rûm, 30/55; Ahkâf, 46/35.

³⁴ Nahl, 16/77.

³⁵ Lokmân, 31/34; Fussilet, 41/47; Zuhuruf, 43/61, 85.

³⁶ Hacc, 22/1.

‘kâme/tekûmu’³⁷ gibi kelimelere izafetle kullanılmaktadır. Bir kısım ayetlerde ise, inkâr edenlerin “sâat”i araştırmaları ve zamanı sormaları çerçevesinde zikredilmektedir.³⁸ Ancak bu durumda bizi ilgilendiren şey, “sâat” lafzıyla hangi vaktin kasdedildiğidir. Dolayısıyla burada “son sâatte yeryüzü ve gökyüzünün dönüşümlerine ilişkin tabir ve tavsiflerle, gökler ve yerdeki nizamı sona erdirecek olan ilahi emirlerle, kozmik değişikliklerle mi ilişkili yoksa insanın yeni bir hayatla buluşması veya sonraki safhalarla mı ilgilidir? sorusu cevap gerektirmektedir.

Sâat kavramının semantik analizini yapan Ö. Müftüoğlu, Kur'an'da sâat lafzının geçtiği kırksekiz ayetin, sekiz'inin dışında, geriye kalan 40'ında "sâat" lafzının; “dünyanın son ânı, kıyametin kopacağı ân” anlamında kullanıldığını söylemektedir.³⁹ Bu söylemin doğru olup olmadığını sâat kavramının geçtiği bağlamları inceledikten sonra ancak anlayabiliriz.

Kur'an, sâat olayını sık sık hatırlatmakta ve zaman zaman da bir korkutma, uyarma ögesi olarak kullanmaktadır. Bunun örnekleri çoktur. Çoğu yerde “azap sâati” olarak tasvir edilmektedir. Nitekim bazı ayetlerde “azâbullah/Allah’ın azabı” terkinin ardı sıra “ev” atıf harfi ile “ev etekümü’s-sâ’ah/ya da sâatin gelmesi” şeklinde; bir başka yer de ise “imme’l-azabe ve imme’s-sa’ah/ya dünyevî azab ya da sâat” şeklinde gelmektedir.⁴⁰ Şayani dikkattir ki, burada kullanılan ve birbirinin karşısına ve ardışık konulan sâat-azap Kur'an'da başka yerlerde de kullanılmıştır. Mesela Kamer sûresinde “sâat” müşriklerin öteki hayatta uğrayacakları azap vaktini, acı ve korkunç anı göstermektedir.⁴¹ Zira ayette “es sâatü mevdühüm ve’s sâatü edha ve emer/sâat, onların kaderleriyle, kendilerine vaat edilen şeylerle gerçekten buluşacakları andır ve o sâat en korkunç ve en acı [an] olacaktır” denilirken sûrede de birbiri ardınca zikredildiği gibi dünyada gördükleri her azaptan ya da önceki inkâr edenler ve hakikati yalanlayıcılar hakkında duydukları Tufan, Rih-ı Sarsar, Sayha, Hasib, Sâika, suda boğma gibi felaketlerden daha korkunç bir azap içerisinde olacağı belirtilmektedir.⁴² Yine Zuhur ve Muhammed sûresinde aynı formda geçen “hel yenzurûna ille’s sâah/sâatin gelmesini mi

³⁷ Rûm,30/12, 14, 55; Ğâfir,40/46; Câsiye,45/27.

³⁸ A’râf,7/187; Ahzâb,33/63; Nâzi’ât,79/32.

³⁹ Müftüoğlu, *agm.*, s. 200.

⁴⁰ En’âm,6/40; Yûsuf,12/107; Meryem,19/75; Hac,22/55; Müfessirler, “azâbullah/Allah’ın azabı” terkinin dünyevî; “etekümü’s-sâ’ah/sâatin gelmesi”ni ise kıyamet günü, uhrevî azap şeklinde tefsir etmişlerdir. Aynı şeyi “imme’l-azabe” ve “imme’s-sa’ah” ifadeleri için de söylemişlerdir. İbn Abbas, I, 323; Taberî, XVIII, 244; Zemahşerî, IV, 111; Râzî, II, 282; agy., X, 337; Beğavî, III, 143; İbn Âşûr, IX, 7.

⁴¹ Kamer,54/46; Nitekim müfessirler, ayette ki “sâat” kavramının, kıyamet günü veya ahiret azabına işaret ettiğini söylemişlerdir. Taberî, XXII, 603; Kurtubî, XVII, 146; Râzî, XV, 31; İbn Âşûr, XIV, 261.

⁴² Kamer,54/9-48.

bekliyorlar”⁴³ ifadesi de hakikati inkâr edenlerin öteki hayatta kendilerine vaad edilen ve aceleyle istedikleri azab sâatini veya azap görecekleri vakti belirtmektedir. Bu, ayetlerin içinde bulunduğu bağlamdan açıkça anlaşılmaktadır. Bunlara ilaveten sâat’in azap anı olduğunu vurgulayan başka ayetler de vardır.⁴⁴

Kur’an’da sâatle ilgili ayet-i kerimelerde dikkati çeken en önemli husus, sâatin yakın, gizli ve ansızın gelecek olduğu⁴⁵ ve gerçekleşme zamanını Allah’tan başka kimsenin bilemeyeceğidir.⁴⁶

Bu nedenle de sâat sözcüğü ile hakikati inkâr edenlerin uyarıldıkları azâp zamanının kasdedilmiş olabileceği kanaatindeyiz. Zira bu da bütün zamanların inkâr edenlerini kapsayacak bir azap olacaktır. Oysa evrenin sonunda gerçekleşecek korkunç hadiseler o dönem yaşayanları kapsamaktadır. Bu noktayı anlamak için sâat kelimesinin birbiriyle yakından ilgili özel kelimeler grubundaki yerine bakmak yeterlidir. Bunlardan en önemlisi “tekûmu” fiiliyle birlikte kullanılmış olmasıdır. Çünkü sâat kelimesinin “k-v-m/tekûmu” fiiline izafetle kullanılması, bu terkinin mana cihetiyle öteki hayata ait bir safhayı ihtiva ettiğini göstermektedir. Ufkumuzu daha genişletip bütün siyaka baktığımızda şunu görürüz: Kelime, sözlük manasıyla, cümle bütünlüğüyle ve terkinin delaletiyle kıyâmet gününü tasvir etmeye iştirak etmektedir. Bir sonraki kavramda bu fiille ilişkisi ele alınacaktır.

Şurası bir gerçek ki, sâat teriminin zikredildiği ayetler genellikle müşriklerin öteki hayata yönelik inançları, yeniden dirilişe ve hesaba itirazları bağlamında serdedilmektedir. Bu sebeple de müfessirlerin çoğu tarafından bu kavram “kıyâmet günü” olarak tefsir edilmiştir. Farklı bir görüş olarak evrenin sonunda meydana gelecek kozmik olayları ihtiva ettiği söylene de⁴⁷ veya lafız olarak böyle bir yoruma elverişli olsa da kozmolojik değişikliklerin vuku bulmaya başlaması anıyla ilgili olmadığı kanaatindeyiz. Bu kavramın asıl ifade ettiği mana kıyâmet günü içindeki bazı önemli zaman dilimleridir. Kur’an’da öteki hayatta bir takım önemli olayların gerçekleşeceği kısa anları yani kıyâmet günü hadiselerinin bir cüzünü, sıkıntılı zamanlarını ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Dolayısıyla biz, evrenin sonuyla ilgili teknik bir terim olarak kullanılmasını doğru bulmamaktayız. Bu nedenle çalışmamız boyunca, Kur’anî bir

⁴³ Zuhurf,43/66; Muhammed,47/18.

⁴⁴ Enbiyâ,21/49; Hac,22/55; Furkân,25/11; Ahzâb,33/63; Şûrâ,42/17-18.

⁴⁵ En’âm,6/31; Yûsuf,12/107; Nahl,16/77; İsrâ,17/50-51; Hac,22/55; Ahzâb,33/63; Şûrâ,42/17; Zuhurf,43/66; Muhammed,47/18; Nâzi’ât,79/42-44.

⁴⁶ A’râf,7/187; Ahzâb,33/63; Fussilet,41/47; Nâzi’ât,79/42-44.

⁴⁷ İbn Âşur, XIV, 223; Bekir Topaloğlu, “kıyâmet” md., DİA, XXV, 518; Yavuz, s. 99-100; Ömer Özsoy - İlhami Güler, *Konularına Göre Kur’an*, Fecr Yay., Ankara 2003, s. 246; Müftüoğlu, *agm.*, s. 200-207.

kavram olmayan fakat olayların gerçekleşeceği zamanla çok yakından bağlantılı olan “son sâat” tabirini kullanmayı tercih ettik. Çünkü Kur'an, özellikle Mekke devrinde ısrarla kötülük yapanlar için son sâatin ne kadar dehşetli, acı ve elemli olacağından etraflıca bahsetmesine, çeşitli tasvirler yapmasına rağmen buna özel ad koymamıştır.

Özetlemek gerekirse burada sözkonusu edilen ayetler içinde zikredilen “sâat”, kozmolojik değişimlerle ilgili değil, kıyâmet günü müşriklerin her şeyi açıkça müşahade edebilecekleri vakitle, kaçınılmaz sonlarıyla yani öteki hayatta karşı karşıya kalacakları gerçekle, sıkıntı ve darlıkla, felaket zamanları ile ilgilidir. Buna göre “sâat” lafzını Hz. Peygamber’e karşı gelen müşrikler ve inkâr edenler için takdir edilen akıbet/azap vakti şeklinde yorumlamak mümkündür. Çünkü Allah'ın azabının karşılığı olarak kullanılan sözkonusu terim, Hz. Peygamber'in çağdaşı olan müşriklere hitap etmekte ve onların geleceğini bildirmektedir.

Biz bu kelimenin Türkçe'ye çevirisinde ve kaynaklarda kullanımında hata yapıldığını düşünmekteyiz. Çünkü bu kelime “kıyâmetle” anlamdaş kabul edilmiş ve tek bir lafızla karşılanmış, ıstılahlaşmış ve galat-ı meşhurla “sâat=kıyâmetin kopma anı” denilmiştir. Oysa “gündüz ve gecenin cüzlerinden bir cüz, küçük bir zaman dilimi” anlamına gelen “sâat” lafzının, Kur'an'ın dil zenginliği içerisinde öteki hayattaki azap vaktiyle ilişkilendirildiği açıkça görülmektedir. Kur'an'daki kullanımlarında da kıyâmet günü vakitlerinden bir vakit anlamına gelmekte olup ne “son sâat”teki kozmolojik olayları içermekte ne de kıyâmet günü eylemlerini ifade etmektedir.

Yine kaynaklarımızda “sâat” kelimesinin, “kıyâmet günü” olarak karşılandığını görmekteyiz. Ancak temel anlam noktaları ve çağrışımları göz önüne alındığında “sâat” ile “kıyâmet günü” terimlerinin anlamdaş olmadıkları görülür. Çünkü zaten Kur'an'da özel olarak “yevmu'l-kıyâme/kıyâmet günü” tabiri kullanılmaktadır. Çağrışımları itibarıyla sâat ile kıyâmet günü yakın anlamlı olabilir ancak eş anlamlı ve eş değerli olmadığı açıktır. Çünkü aşağıda da açıklanacağı gibi “kıyâmet günü” dirilme ve Allah'ın huzuruna çıkma, dikilme günüdür. Zira bu söylediğimiz şey, ‘kıyâmet’ kelimesi tetkik edildiği zaman daha iyi anlaşılacaktır.

1.2. KIYÂMET

İslamî literatürde evrenin sonuyla en çok ilişkilendirilen kavramlardan bir diğeri “kıyamet” olmuştur. Günümüzde “kıyamet kopacak” ifadesi sürekli olarak evrenin geleceğiyle ilgili kullanılmaktadır. Biz bu kullanımın doğru olup olmadığını, evrenin sonundaki olayları kapsayıp kapsamadığını Kur'an çerçevesinde ortaya koymaya çalışacağız. Başka bir deyişle, kaynaklarda, çoğu zaman sâat kavramının karşılığı olarak

açıklanan “kıyâmet” lafzını ve Kur’an’da “yevmu’l-kıyâme” şeklinde zikredilen isim tamlamasının anlam çerçevesini incelemeye çalışacağız. Bu kelimenin hem sözlük anlamlarına hem de Kur’an’daki kullanılış tarzlarına bakmaksızın “yevmu’l-kıyâme” kavramının çerçevesi sağlıklı bir şekilde çizilemez kanaatindeyiz ve “kıyâmet”in sâat kavramına ilaveten daha etraflı açıklanması gereken önemli bir kavram olduğunu düşünmekteyiz.

İslamî literatürde kelimenin farklı anlaşılıp tefsir edilmesi ve değerlendirilmesi, konuya şöyle bir soruyla girmemizi gerekli kılmaktadır: “Kur’an’da bahsedilen kıyâmet, kozmik anlamda coğrafi peyzajda vukua gelen değişimler midir? Bu sorunun yanıtını kelimenin kavramsal alanını ve Kur’an’daki yerini belirledikten sonra vermeye çalışacağız.

1.2.1. Kıyâmet ve Yevm Kelimelerinin Sözlük Anlamı

“Kıyâmet” kelimesi, oturmanın zıddı olarak “ayağa kalkmak, doğrulmak, sabit durmak, dikilip ayakta durmak, dirilmek manasındaki ‘k-v-m/kıyâm’ kökünden isim veya masdar olup, “dirilip mezardan kalkma, Allah’ın huzurunda durma, yaratılışın gerçekleşeceği gün” anlamlarına gelmektedir.⁴⁸ Yukarıda zikrettiklerimiz, “kıyâm” kelimesinin ifade ettiği sözlük anlamlarından bazılarıdır. Ancak k-v-m/kıyâm kelimesinin farklı türevlerinin sözlük anlamlarında da ortak bir durum göze çarpmaktadır. O da, kullanıldığı bağlamlarda özde güç ve kuvvet ifade etmekle birlikte,⁴⁹ bu kelimenin aynı zamanda bir işin iyi, güzel, doğru-düzgün yapılmasını ifade eden bir yönü de bulunmaktadır.

Rağıb el-İsfahanî’ye göre bir def’ada kalkmak anlamını ifade etmek veya olayın bir kere gerçekleşeceğine dikkat çekmek için sonuna yuvarlak “te” getirilmiştir.⁵⁰

Taberî, “kıyâmeti” ve “kıyâmet günü”nü şöyle tarif etmektedir: “Kıyâmet, insanların rablerinin emriyle kabirlerinden çıkmaları, kalkmaları” demektir. Kıyâmet günü ise, “bütün mahlûkun mahşerde toplanmak üzere kabirlerinden kalktıkları gündür.”⁵¹

Zemahşerî ve Nesefî de “kıyâmet” sözcüğünü, “insanların kabirlerinden

⁴⁸ İsfahanî, “k-v-m” md., s. 690-691; İbn Esîr, *Nihâye*, IV, 227; İbn Abbâd, II, 7; İbn Manzûr, XII, 496; Ateş, XI, 487-491, Topaloğlu, “kıyâmet”, DİA, Ankara 2002, XXV, 516.

⁴⁹ Yavuz, *Kur’an ve Kıyâmet*, Marifet Yay., İstanbul 1997, s. 83-84.

⁵⁰ İsfahanî, “k-v-m” md., s. 691. Bu ifadeyi açacak olursak “kıyâm” kelimesi diğer anlamlarından farklı olarak Kur’an’ın anlam zenginliği içinde bütün insanlığın dirilişini ifade etmek için “te” eklenerek “kıyâmet” olmuştur.

⁵¹ Taberî, II, 518.

kalkmaları ve hesap için Allah'ın huzurunda durmaları" şeklinde tanımlamışlardır.⁵²

Elmalılı'ya göre de "kıyâmet günü, ölümlerin dirilip kalkacağı gün, kalkış günü ki, ölü ölüm ve yıkım günüdür."⁵³

Yukarıda kıyamet lafzının tamlama şeklinde kullanıldığını söylemiştik. Bu terkipte geçen "yevm" kelimesi, Arap dilinde birçok anlamda kullanılmaktadır. Kullanıldığı bu anlamların hemen hepsi zaman ile bağlantılıdır. Sözlükte "güneşin doğmasıyla batması arasındaki bilinen bir zamanı" ifade eden "yevm", aynı zamanda "nimet, şiddet, sıkıntı, zorluk, savaş ve helak günü" gibi bir takım anlamlara da sahiptir.⁵⁴

Esed'in bu terimle ilgili tespitini önemli gördüğümüz için bu bağlamda aktarmak istiyoruz: "Genellikle "gün", bazen "çağ" (aeon) olarak tercüme edilen yevm sözcüğü, Arapça'da, ister "çağ" (aeon) gibi son derece uzun, ister "an" gibi son derece kısa olsun, her türlü süreyi ya da zaman aralığını ifade etmekte kullanılır; yirmidört saatlik bir güne karşılık olarak kullanılması, onun pek çok çağrışımı içinden sadece biri durumundadır."⁵⁵

1.2.2. Kıyamet Kavramının Çağdaş İslamî Literatürdeki Kullanımı

Kıyâmet kelimesinin sözlük anlamına ve bu anlamdan hareketle onunla neyin kastedildiğine yukarıda kısaca temas ettik. Klasik alimlerin kavrama yükledikleri anlam ile günümüz kaynaklarında yer alan tanımların özde ve esasta birbirinden ayrıştıklarını görmekteyiz. Nitekim yukarıda görüldüğü gibi onlar "kıyâmet"i yeryüzü ve gökyüzü coğrafyasında meydana gelecek kevnî olaylarla ilişkilendirmemektedirler. Ancak günümüzde İslamî literatürde "kıyamet", kozmolojik bozulmalarla ilgili olarak anılmaya başlamıştır.⁵⁶ Şu tanımlar da bunun açık göstergesidir:

"Kıyâmet, İslam inancında, evrenin düzeninin bozulması, bütün canlıların ölmesi, her şeyin altüst olarak yok olması ile ölen tüm insanların yeniden dirilerek ayağa kalkması olayını dile getirmektedir."⁵⁷

⁵² Zemahşerî, I, 442; Neseî, I, 243.

⁵³ Elmalılı, VIII, 178-179.

⁵⁴ İsfahânî, "y-v-m" md., s. 894; Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, II, 32; Cevherî, II, 302; İbn Manzûr, XII, 649; Yavuz, 75.

⁵⁵ Esed, s. 282.

⁵⁶ İbrahim Canan Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi'nin kıyamet ile ilgili bölümün açıklamasında dinin, "son sâat"i, "kıyâmet" olarak isimlendirdiğini söylemektedir. Konuyla ilgili açıklaması şöyledir: "İslam inancına göre, âlem mahlûktur, sonradan yaratılmıştır. Sonradan meydana gelen herşey fanidir. Bu maddî âlem de günün birinde sona erecektir. Dinimiz bu büyük hadiseyi kıyamet olarak ifade eder. Bir başka ifadeyle kıyamet, dünyanın ölümüdür." İbrahim Canan, *Hadis Ansiklopedisi Kutub-i Site*, Akçağ Yay., XIV, 264-265.

⁵⁷ Ahmet Özalp, "kıyâmet" md., ŞİA, IV, 340; Dini Kavramlar Sözlüğü, "kıyamet" md., DİB Yay.,

“Kıyamet, evrenin tümüyle çökerek, kendi içine kapanması ve Big Bang’ın tam tersine bir işlemle uzayın preslenerek parçalanması olayıdır.”⁵⁸

Kaynaklarda genel olarak kıyamet “dünyanın bağlı olduğu kozmik sistemde meydana gelecek değişimin ardından ölümlerin diriltilmesiyle başlayıp ebediyen devam edecek olan âlem” olarak tanımlanmaktadır.⁵⁹

Görüldüğü gibi “kıyâmet” kavramı, bu gün yüklendiği anlam itibarıyla alimlerin Kur’an’a dayalı tanımlarından uzaklaşmış ve günümüz islamî kaynakların büyük bir kısmında evrenin evrimi ve değişimini ifade eder bir biçimde kullanılır hale gelmiştir.

1.2.3. Kıyamet Kavramının Kur’an’da Kullanılış Biçimi

Kavramın sözlük ve ıstılah manasının yanında üzerinde durulması gereken diğer bir husus da, “kıyâmet” sözcüğünün Kur’an’da hangi biçimlerde kullanıldığı ve bu kullanım şekliyle hangi anlamı ya da anlamları kazandığıdır.

Kur’an’da öteki hayata ilişkin, yani uhrevî bağlamda yalın halde kullanımına rastlanmayan bu fiilin, genellikle bazı isimlere isnat edilerek kullanıldığını müşahade etmekteyiz. Örneğin, Kur’an’da aynı kökten gelen “yekûmu/tekûmu” fiili “yevme yekûmu’r-ruhu ve’l-melâikatü/ruh ve meleklerin (saf saf) sıralandıkları gün”⁶⁰ biçiminde “ruh ve meleklerle” isnat edilmiştir. Yine “yevme yekûmu’n-nâsü li rabbi’l-âlemîn/insanların âlemlerin rabbi huzurunda durduğu gün”⁶¹ şeklinde “nâs’a/insanlara”; “yevme yekûmu’l-hisâb/hesabın görüleceği gün”⁶² şeklinde “hesab’a; bir başka yerde ise “yevme yekûmu’l-eşhâd/şahitlerin hazır bulunacağı gün”⁶³ şeklinde “eşhâd’a isnat edilmiştir. Bunların içerisinde en önemlisi ve dikkatle incelenmesi gerekeni ise, bize göre, sâat’e izafe edilenidir. Bu fiilin “sâat’e izafe edilmesine geçmeden öncelikle belirtmemiz gerekir ki, yukarıdaki kullanımların tamamı öteki hayatın ileri safhalarıyla ilgilidir.

Kur’an’da “kıyâm/k-v-m” kökünden gelen “tekûmu” fiili, “tekûmu’s-sâa” şeklinde sâat’e de isnat edilmiştir. Bu isnat sübjektif değerlendirmelere konu olmuş ve kıyâmetin kopması yani kozmik anlamda evrenin son bulması şeklinde yorumlanmıştır. Ve kelimenin sözlük anlamıyla kâinatın kozmik düzeninin bozularak adeta her şeyin

Ankara 2007; Abdulvahit Metin, “kıyamet”, md., Kavramlar Ansiklopedisi, İkraislam 2.0; Mustafa Karaca, *Evreni Bekleyen Büyük Son Kıyâmet*, Nokta Kitap Yay., İstanbul 2006, s. 7.

⁵⁸ Taşkın Tuna, *Uzayın Sırları*, Boğaziçi Yay., İstanbul 2005, s. 359.

⁵⁹ Topaloğlu, “kıyâmet”, DİA, XXV, 516.

⁶⁰ Nebe’, 78/38.

⁶¹ Muttaffifîn, 83/6.

⁶² İbrahim, 14/41.

⁶³ Gâfir, 40/51.

ayağa kalkması arasında bir bağ kurulmuş ve terkip “kıyâmet sâati”⁶⁴ diye adlandırılmıştır.

Biz terkinin böyle isimlendirilmesinin ve evrenin sonundaki kozmik bozulmaları kapsayacak bir biçimde kullanıldığı yönündeki iddianın doğru olmadığını düşünmekteyiz.

Yukarıda bir önceki kavramı açıklarken “sâat” teriminin anlamları üzerinde durmuştuk. Kullanıldığı bu anlamların hemen hepsinin zaman ile bağlantılı olduğunu söylemiştik. Bundan dolayı teferruata girmeden ana hatlarıyla ilgili ayetlerin Kur’an’daki yerini tayin ve tesbit etmek gerekmektedir.

Kur’an’da beş yerde sâat’le terkip oluşturan “tekûmu”⁶⁵ fiili, vaad edilen zamanın fiile dönüştüğü ana delalet etmektedir. Bu terkipte sâat teriminin zamana delalet ettiğinin en önemli kanıtı ise bize göre, bu terkinin öncesinde “yevme”; ardından da yine zaman zarfı olan “yevmeizin” terkinin kullanılmış olması ve mücrimlerin dünyada az bir zaman kaldıklarını söylemeleridir. Yine burada sözü edilen “tekûmu’s sâa” tabiri, zamanla, kıyâmet günüyle bağlantılı olarak genel olarak kullanıldığı bağlamda iki şeyi ifade etmektedir: Birincisi, ayetlerin de işaret ettiği gibi O gün o sâat gelip çatığında günaha saplanmış olanların hayal kırıklığına, ziyana uğrayacakları ve herkesin ne olduğunun ortaya çıkacağı günü ifade etmektedir.⁶⁶ İkinci olarak da dünyevî/maddî zaman kavramının yanıltıcı özelliğini yani bu hayat (el –hayatü’d-dünya) ın ebedi hayata nazaran sözü edilemeyecek kadar kısa olduğu vurgulanmaktadır.⁶⁷ Her hâlükârda ayetlerde sâatin gelip çatması ifadesi, hakikati inkâr edenlerin en şiddetli azapla karşı karşıya kalma durumlarını tavsif etmektedir.⁶⁸ Müfessirler de “tekûmu’s sâa” ifadesinin, yani sâatin gelip çatma zamanının kıyamet günü, haşr ve hesap günü olduğunu söylemişlerdir.⁶⁹

Bununla beraber konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla Câsiye

⁶⁴ Yavuz, 91; “Tekûmu’s-sâa” terkinin “dünyanın sonu, kıyamet kopacağı an” şeklinde değerlendirmesi için bkz. Müftüoğlu, *agm*, s. 200.

⁶⁵ Rûm,30/12, 13, 55; Ğâfir,40/46; Câsiye,45/27.

⁶⁶ Konuyla ilgili ayetlerin mealleri şöyledir: “Saat gelip çatığında günaha saplanmış olanlar hayal kırıklığına uğrayacaklardır...” Ve saat gelip çatığında o Gün [herkesin] ne olduğu ortaya çıkacaktır.” Rûm,30/12, 13.

⁶⁷ Bu durumu ifade eden ayetin meali şöyledir: Ve saat gelip çatığında, günaha saplanmış olanlar, [yeryüzünde] bir saatten fazla kalmadıklarına yemin edeceklerdir: onlar kendilerini böylece [hayat boyu] kandırırlar!” Rûm,30/55.

⁶⁸ Konuyu ifade eden ayetin meali şöyledir: “Allah onu (kavminin) şeytanî tuzaklarından korudu, Firavun’un ailesi ise şiddetli bir azabın pençesine düştü: [öteki dünyadaki] ateş[in, ki o ateş]e sabah akşam [rastgele] sokulacaklar. Nitekim saat’in gelip çattığı Gün [Allah], “Firavun ailesini en şiddetli azabın içine atın!” [buyuracaktır]. Ğâfir,40/46.

⁶⁹ İbn Abbas, I, 423; Taberî, XX, 79-80; Mukâtil, III, 44; İbn Âşûr, XI, 50.

sûresinde peşpeşe birkaç ayette gelen sâat lafzının içinde bulunduğu bağlamla bağlantılı olduğunu ve mananın bu bağlamdan bağımsız olmadığını ve asıl anlamında da bağlamda gizli olduğunu düşünmekteyiz. Ancak biz burada konuyu dağıtmamak için bu tasvirlerin yapıldığı ayet grubunu vermekle yetineceğiz.

İlgili ayetlerin mealleri şöyledir:

“Onlar hâlâ: “Bu dünyadaki hayatımızdan başka bir şey yok!” derler, “Dünyaya geldiğimiz gibi ölürüz ve bizi ancak zaman yok eder.”

Fakat onların bu konuda hiçbir bilgileri yok: onlar sadece zannederler. Ve [böylece,] ne zaman mesajlarımız bütün açıklığıyla onlara tebliğ edildiyse tek cevapları şu olmuştur: “Atalarımızı [şahit olarak] getirin, eğer iddianızda haklı iseniz!”

De ki: “Size hayat veren ve sonra sizi öldüren, Allah’tır ve sonunda O, hepinizi Kıyâmet Günü bir araya toplayacaktır ki o [Gün’ün gelip çatacağı,] her türlü şüphenin üstündedir ama insanların çoğu bunu anlamaz”

Çünkü göklerin ve yerin hâkimiyeti Allah’ındır ve Son Sâat’in gelip çattığı gün - o Gün, [hayatlarında anlayamadıkları her şeyi] geçersiz kılmaya çalışanlar ziyana uğrayacaklardır.

Ve [o Gün] bütün insanları [zillet içinde] diz çökmüş görürsün; herkes kendi sicili ile [yüzleşmeye] çağrılır: “Bugün, yaptığınız her şeyin karşılığını göreceksiniz! Bu bizim kayıtlarımız, sizinle ilgili her şeyi bütün gerçekliğiyle anlatır: çünkü yaptığınız her şeyi kayda geçirtmiştik!”

İman edip doğru ve yararlı işler yapanlara gelince, Rableri onları rahmetine kabul edecektir: işte bu [onların] bariz üstünlükleri olacaktır!

Hakikati inkâr edenlere ise [şöyle denecek:] “Mesajlarımız size iletilmedi mi? Aslında (iletildi, ama) siz küstahça büyüklük tasladınız ve böylece günaha saplanmış bir toplum oldunuz: Çünkü ‘Bakın, Allah’ın vaadi her zaman gerçekleşir ve Son Sâat[in gelişi] hakkında hiçbir şüphe olamaz’ denildiğinde siz şu cevabı verirdiniz: ‘Son Sâat’in ne olduğunu bilmiyoruz: onun boş bir zandan başka bir şey olmadığını düşünüyoruz ve [sonuçta] ona kani olmuş değiliz!’”

[O Gün] yaptıkları kötülükler onlara apaçık görünecek ve alay edip durdukları şey onları alt edecektir. Ve onlara “Siz,” denilecek, “bu [hesap] gününün geleceğine aldırmadığınız gibi Biz de bu Gün size aldırmayacağız; sonuçta varacağınız yer ateştir ve size yardım edecek bir kimse de bulamayacaksınız; böyle olacaktır, çünkü siz Allah’ın mesajlarını küçümseyip alaya aldınız ve bu dünya hayatının sizi ayartmasına izin verdiniz!”

Bundan dolayı o Gün, onlar ne ateşten çıkarılacaklar, ne de bir değişiklik yapmalarına izin verilecek.”⁷⁰

Ayetlerin meallerinde görüldüğü gibi ilk önce inkâr edenlerin öteki hayata dair görüşlerine yer verilmekte ardından mutlaka diriltilecekleri, yeni bir hayata döndürülecekleri ve kıyâmet günü bir araya toplanacakları haber verilmektedir. Bu hayatın dışında başka bir hayatı kabullenemeyen, öteki hayatın varlığını kesinkes reddedenlerin öteki hayatın gerçekleriyle yüzyüze kalacakları, sıkıntı ve ızdırap içinde olacakları ifade edilmektedir. Ve yine başka bir yerde de ifade edildiği gibi buluşma yerini inkâr eden⁷¹ ve vaat edilen günün gelmeyeceğini söyleyen ve bu güne şüpheyle bakanların sicilleriyle yüzleşmeye çağrılacaklarından ve amellerinin karşılığını göreceklerinden bahsedilmektedir. Akabinde ise hesap gününün geleceğine aldırmayan ve onun boş bir zan olduğunu söyleyenlerin alay edip durdukları şeylerin, yani azabın kendilerini kuşattığının tasviri yapılmaktadır. Dolayısıyla bu ayetlerde sözü edilen sâat’in insanların kabirlerinden kalkmalarından, tekrar hayata döndürülmelerinden sonraki süreçle ilgili olduğu yapılan atıflardan açıkça anlaşılmaktadır. Müfessirler de Câsiye, 45/27. ayetteki “tekûmu’s-sâa’ ibaresini, “ölülerin kabirlerinden diriltilip hesap için Allah’ın huzurunda toplanma günü, kıyamet günü veya inkâr edenlerin öteki hayat gerçeğiyle, hesap ve kitapla karşılaşma anı” olarak açıklamışlardır.⁷² Kanaatimize göre, “tekûmu’s-sâa’ ifadesini, kıyâmet sâati şeklinde veya evrendeki kozmik değişiklikleri, kâinât ve dünya düzeninin bozulmasını ima edecek bir biçimde anlamlandırmak Kur’anî kavramlardan birisi olan sâat’in özel anlamını kaybetmesine neden olacaktır.

Bu tanım ve açıklamalardan sonra “yevmu’l kıyâme” terkinin ayetlerde hangi çerçevelerde kullanıldığına bakmak istiyoruz.

1.2.4. Yevmu’l-Kıyâme Terkinin Kur’an’ın Anlam Örgüsü İçerisindeki Yeri

Yalın olarak Kur’an’da yer almayan kıyâmet sözcüğü, zaman zarfı olan “yevm” kelimesine izafe edilerek ‘yevmu’l- kıyâme’ şeklinde 72 yerde geçmektedir.

Kur’an’da “yevm”e izafe edilerek açıklanan kavramların en geniş kapsamlısı “yevmu’l kıyâmet” tir.⁷³ Ve yeniden dirilişle birlikte gelişecek haşr, hesap, mizan,

⁷⁰ Câsiye,45/24-35.

⁷¹ Kehf,18/48.

⁷² İbn Abbas, II, 22; Mukâtil, III, 240; Taberî, XXII, 81; İbn Kesîr, VII, 270; Şevkânî, VI, 444; Tantâvî, *Tefsiru’l-Vasid*, I, 3851; Merâğî, XXV, 162.

⁷³ Yavuz, s. 88.

cennet ve cehennem gibi olaylar hep kıyâmet gününün gündemi içindedir.⁷⁴ Reşit Rıza da “kıyâmet günü” tabirinin Kur’an’da galibiyetle yeniden hayata dönüş, haşr, hesap ve ceza gününü ihtiva ettiğini söylemektedir.⁷⁵

Ancak hemen her şeyden önce belirtmek gerekir ki, “yevmu’l kıyâme” terkihi, Kur’an semântiği içinde daha kapsamlı kullanılmış olsa bile bu şekliyle bile iki yönden sınırlılık ifade etmektedir. Biri isme izafe edilmekle mutlaklık kazansa bile, asıl konulduğu anlam olan sınırlı günü çağrıştıracığından böyle bir mutlaklık içerisinde yine bir sınırlılık ifade etmektedir. Diğer, izafe edildiği ismin veya kavramın kapsamına göre sınırlanmaktadır. Mesela “yevmu’l-hisâb” terkinde “yevm” kelimesi, hesap kavramının sınırlarıyla sınırlanmak durumundadır. Çünkü hesap kavramının ifade ettiği eskatolojik hadise, Kur’an’ın diğer uhrevi kavramlar bütünlüğünde haşr ile sırat kavramları arasında yer almaktadır. Bu iki kavram yevmu’l-hisabı sınırlamaktadır. Yevmu’l-kıyâmet kavramı da bu yönleriyle düşünülecek olursa zamanı belirli bir kavram olduğu ortaya çıkar. Buna göre yevmu’l-kıyâmet, kıyâmet kavramının sınırlarıyla sınırlanmaktadır.⁷⁶

Yukarıdaki bilgiler ışığında “yevmu’l-kıyâme/kalkış günü”, öteki hayatın bir bölümünü, mutlak zaman anlamında bir günü ifade eden bir terkip olarak değerlendirilebilir. Çünkü yevm kelimesi ile izafet terkihi oluşturan isim ve isimleşmiş mastarlar çok sayıda mevcuttur. Diğer bir deyişle, öteki hayatla alakalı sahneler “yevm” ile terkip oluşturarak çeşitli isimlere ve sıfatlara dönüşmektedir. Bu isimlerden her birisi o günde meydana gelecek büyük olaylara ve cereyan edecek çeşitli hallere delalet etmekte ve kıyâmet gününün ayrı bir yönünü, gününü nitelemektedir.⁷⁷ Topaloğlu’nun da ifade ettiği gibi, genellikle “yevm” kelimesiyle oluşturulan ve “şöyle şöyle olacağı gün” anlamına gelen tüm bu terkipler isim olmaktan çok kıyâmetin kopuşuna dair tasvirler yapan, kıyâmet hallerinin dehşetini anlatan sıfatlar durumundadır.⁷⁸

Her ne kadar Kur’an’da sözü edilen günlerden özel olarak bahsedilse de

⁷⁴ Özalp, “kıyâmet”, ŞİA, IV, 340; Yavuz, s. 90.

⁷⁵ Reşit Rızâ, IX, 463.

⁷⁶ Yavuz, s. 87.

⁷⁷ Bu isimleri şöyle sıralayabiliriz: “Yevmu’l-ba’s/diriliş günü” (Şuara,26/87; Saffât,37/144; Sâd,38/79; Rum,30/56; Mü’minûn,23/100.), “yevmu’l- mevûd/vaad edilen gün” (Burûc,85/2), “yevmu’l-fasl/(doğru ile yanlış arasında) ayırım günü” (Sâffât,37/21; Duhân,44/40; Mürselât,77/13-14, 38; Nebe’,78/17.), “yevmu’l-dîn/karşılıkların verileceği gün” (Fatîha,1/4; İnfitâr,82/17-19; Mutaffifin,83/11.), “yevmu’l-hisab/hesap günü” (Sâd,38/16, 53; Mü’min,40/37.), “yevmu’l-feth/fetih günü” (Secde,32/29.), “yevmu’l-cem’i ve’t-teğâbun/toplanma ve aldanmanın anlaşıldığı gün” (Teğâbun,64/9.), “yevmu’l-hulûd/ebedilik günü” (Kâf,50/34.), “yevmu’l-hurûc/çıkış günü” (Kâf, 50/42.), “yevmu’l-hasret/hasret günü” (Meryem,19/39.), “yevmu’t-tenâd/çağırışıp bağırışma günü” (Mümin,40/32.), “yevmu’l-âzife/yaklaşan gün” (Mümin, 40/18.), vs.

⁷⁸ Topaloğlu, “kıyâmet”, DİA, XXV, 517.

bunlardan bir kaçının, diğer kavramların ifade ettiği olayların yevmu'l kıyâmet/kıyâmet günü içinde gerçekleşeceği bizzat Kur'an tarafından haber verilmektedir. Kur'an'da pek çok yerde "mevt (ölüm)"in karşılığı olarak kullanılan ba's (dirilme, yeni bir hayata gönderilme)⁷⁹ bunlardan birisidir.

İşte insanların kıyâmet günü diriltileceği Mü'minûn sûresi 16. ayette açıkça ifade edilmektedir.⁸⁰ Aynı şekilde o günün önemli olaylarından olan cem' ve haşr (toplanma hesap meydanına sevkedilme)'in da kıyâmet günü olacağı bildirilmektedir.⁸¹ Yine kıyâmet gününde hassas terazilerin kurulacağından⁸² insanların sorguya çekileceğinden⁸³ amellerin insana haber verileceğinden⁸⁴ ve insanların yapıp ettiklerinin karşılığını tam olarak göreceklelerinden de bahsedilmektedir.⁸⁵ Yine Kur'anda "yehkümü beynehüm",⁸⁶ "yefsülü beynehüm"⁸⁷ ve "yekdî beynehüm"⁸⁸ gibi ibarelerin⁸⁹ ihtiva ettiği hadiselerin gerçekleşeceği günün "kıyâmet günü" olduğu haber verilmektedir. Aynı şekilde hakikati inkâr edenlerin şiddetli azaba sürüklenmeleri, cehenneme itilmeleri de kıyâmet günü kapsamında yer almaktadır.⁹⁰ Bunlar dışında daha nice kıyâmet günü hadiselerinden sözedilmektedir. Kur'an'ın eskatolojik örgüsü içinde, kapsamı en geniş olan kavram olduğunun en açık göstergesi ise, âhiret gibi "bu hayat"(dünya)ın mükabili olarak kullanılmış olmasıdır.⁹¹ Biz de bu bilinçle hareket ederek daha fazla detaylandırmanın gerekli olmadığını düşünüyor ve bu kadarıyla iktifa ediyoruz.

1.2.5. Değerlendirme ve Sonuç

İncelediğimiz terkinin hem lügat hem de Kur'an'daki kullanıldıkları kontekslerde kazandıkları manalara dayanarak ve buraya kadarki bilgiler ışığında "yevmu'l-kıyâmet" terkinin hususunda şunu söyleyebiliriz: Diğer kavramlara olduğu gibi bu kavrama da Kur'an perspektifinden bakmamız gerekmektedir. Bu açıdan bakınca

⁷⁹ Bakara,2/56, 256; Nahl,16/38; Hac,22/7; En'âm,6/36; Meryem,19/33; İsrâ,17/49, 98; Hûd,11/7; İnfîtâr,82/4; Âdiyât,100/9.

⁸⁰ Mü'minûn,23/16.

⁸¹ En'am,6/12; Nisâ,4/87; İsrâ,17/97; Tâhâ,20/124; Câsiye,45/26.

⁸² Enbiyâ,21/47.

⁸³ Ankebût,29/13.

⁸⁴ Mücâdele,58/7.

⁸⁵ Al-i İmrân,3/185.

⁸⁶ Bakara,2/113; Nisâ,4/141; Nahl,16/124; Hac,22/69.

⁸⁷ Hac,22/17; Secde,32/25; Mümtehine,60/3.

⁸⁸ Yûnus,10/93; Câsiye,45/17.

⁸⁹ Kur'an'da bu kavramlar, geçtikleri bağlamlarda genellikle insanların bu hayatta inanç ve amel hususunda ihtilaf ettikleri bütün konuların öteki hayatta açıklanması, gizli saklı her hususun deşifre edilmesi ve kıyâmet günü insanlar arasında hüküm verilmesi gibi olayları ifade etmektedir.

⁹⁰ Bakara,2/85, 174; Mâide,5/36; Hac,22/9; Zümer,39/24, 47, 60; Fussilet,41/40.

⁹¹ Hûd,11/60, 99; Kasas,28/42.

önce en çok karıştırılan “sâat ve kıyâmet” kavramlarının Kur’an’da farklı anlamlar ifade ettiklerini belirtmek gerekmektedir. Kur’an’daki ifade ve anlatımlar, kıyâmet kelimesine, “yevmu’l-kıyâme” tamlamasına sâat kelimesinden daha geniş anlamlar yüklemiş olduğunu göstermektedir. Anlamları aynı gibi gözükse de bu kelimeler dikkatle incelendiğinde görülür ki, aynı anlamda değildirler. Burada aralarında apaçık görünür bir anlam farkı söz konusudur. Kur’an’da kıyâmet fiili, tüm geçtiği yerlerde zaman ile bağlantılı olarak “yevm/gün” kelimesine izafe edilmiştir. Dolayısıyla kıyâmet, sâat kelimesiyle eş değer ve eş anlamlı olamaz. Çünkü kıyâmet günü sâatten daha şümullüdür. Tariflerde bu anlaşılmaktadır. Zamana ilişkin kullanılan bu kavramların Kur’an tarafından yerli yerince seçildiği hususunda hiç kuşumuz yoktur. Zira inkâr edenlerin dünyada ve kabirde ne kadar kaldıklarını algılayış biçiminde de⁹² kelimelerin Kur’an’a yansımaları görmektediriz. Kur’an’ın yüklediği manaları anlamak için birbirinden ayrı ayrı zikredildikleri ayetlere bakmak yeterlidir, diye düşünüyoruz.

Şu halde “kıyâmet günü”nden maksadın, “sâat” olduğu yani, biri diğerinin yerine aynen kullanılabilecek iki aynı kavram olduğu veya Kur’an’da kıyâmetin kopmasını ifade ettiği bazılarınca belirtilse de sâatin kıyâmet ile karşılaşması doğru değildir. Çünkü Kur’an’ın özellikle seçtiği bu kelime/terkip doğrudan kıyâmet gününün içeriğiyle bağlantılıdır. Ve “yevmu’l-kıyâme” terkihi, öteki hayatta Allah-insan ilişkisinin sözkonusu olduğu her alanda kullanılırken; Allah-evren ilişkisini ve ona müdahalesini, yerküresinin de bağlı bulunduğu kozmik sistemin, yeryüzü ve gökyüzü coğrafyasının değişme ve bozulmasını dile getirmede kullanılmamaktadır.

Bize göre kıyâmet, ölümlerin diriltilmesi, toplanıp Allah’ın huzuruna çıkma ve hesaba çekilme gibi hadiseleri ifade ettiği gibi bu olaylar sırasındaki zor ve sıkıntılı anları (yani sâat’i) ve âhiret (cennet ve cehennem)i de içine almakta olan genel bir tabirdir.

1.3. ÂHİRET

İslamî literatürde ahiret, ölümle başlayıp kabir âlemi, ba’s, kıyâmet, haşr, hesap, cennet ve cehennem gibi geniş bir alanla ilişkilendirilen bir kavramdır. İnsanın ölümünden başlayarak sonsuza kadar uzanan bir çizgide sözkonusu edildiği için onu incelemekte yarar görüyoruz. Özellikle bu kavramın, Kur’an semantiği içerisinde hangi

⁹² Tâhâ,20/103-104; Müminûn,23/112-114; Rûm,30/55-56; Ahkâf,46/35; Nâzi’ât,79/46; Öteki hayata ait bir sahneyi tasvir bu ayetler, inkâr edenlerin ne kadar kaldıklarını sorgulamalarını içermektedir. Müfessirler, inkâr edenlerin dünyada veya kabirde kaldıkları süreyi sorguladıklarını söylemektedirler. İbn Abbas, II, 127; Mukâtil, III, 51; Taberî, XVIII, 369; Zemahşerî, IV, 172; İbn Kesîr, V, 316; Alûsî, XV, 395. Dolayısıyla bu ayetlerde sâatin kullanılmasıyla inkâr edenlerin öteki hayatta karşılaşacakları çetin ve şiddetli an (sâat) arasında irtibat gözden kaçmamaktadır.

zamana ve nereye ilişkin kullanıldığını tesbit etmeye çalışacağız.

1.3.1. Sözlükte Ahiret

“el-Ahiretü”, “e-h-r” kökünden ism-i fail olan “âhir kelimesinin müennesi olarak “ilkten sonra gelen şey, son, sonra olan, her şeyin sonu ve iki kere olanın ikincisi” demektir.⁹³ Arap dilinde kişiye ilişkin kullanımında ise “kişinin oturuşunun veya ömrünün sonu” anlamında kullanımı yaygındır. Çoğunlukla evvel(ûla) kelimesinin ve mükaddim/mütekaddimenin mukabili ve karşıtı olarak zikredilir. el-Ahiretü, sıfat olarak da “ölümünden sonraki hayat, ebedilik yurdu” anlamına gelmektedir.⁹⁴ Yine aynı kökten Allah’ın sıfatlarından/isimlerinden birisi olarak zikredilen el-âhir, “yaratılmış varlıkların yok olmalarından sonra baki olan” anlamında kullanılmaktadır.⁹⁵

Kur’an’da dâr/yurt, âhiret ile vasıflandırılmıştır. Öteki hayata “ahiret yurdu” denmesi ikinci kez neşet etmesinden, sonradan ortaya çıkmasından dolayıdır. Dünya hayatı ilk yaşam olduğu için âhiret de ikinci hayat olarak isimlendirilmiştir.⁹⁶

Fazlur Rahman’a göre âhiret (el-âhire), son hakikat anıdır: Bu ise insanın zihni meşguliyetleri ile mutlak ahlâkî gerçeklik arasındaki bütün perdelerin parçalandığı bir sâat’i ifade etmektedir.⁹⁷

1.3.2. Kur’an’ın Ahiret Kavramını Tanımı

Âhiret kavramı, Kur’an-ı Kerim’de 115 yerde geçmektedir. Kur’an’da hem yalın hem de mevsufuyla birlikte zikredilen âhiret, “dünya” lafzının aksine daha çok hafzedilmiş bir mevsufun sıfatı olarak kullanılmaktadır. Kur’an’da “son gün” anlamında yirmi altı âyette “el-yevmü’l-âhir” terkihiyle yer almakta⁹⁸ birkaç yerde ise yine mevsufuyla birlikte “darü’l-âhire/son yerleşim yeri”,⁹⁹ bir yerde de “harse’l-âhire/son kazanç”¹⁰⁰ şeklinde geçmektedir. Diğer yerlerde ise, mevsufunun yerine geçerek bir isim gibi kullanılmakta, dolayısıyla yalın halde ifade edilmektedir. Ancak buralarda dünya ve âhiret kelimeleri aynı cümlede birlikte, ardışık ve karşılaştırmalı olarak zikredilmektedir. Başka bir deyişle Kur’an âdetine göre dünya ve âhiret birbiri yanında, ekseriyetle karşılıklı(zıt-simetrik) olarak gösterilir. Çoğu yerde önce biri sonra diğeri

⁹³ İbn Abbâd, I, 374; Cevherî, I, 7; İbn Manzûr, IV, 11; Zebîdî, I, 2448; Alûsî, I, 114.

⁹⁴ İsfahânî, “e-h-r” md., 68; İbn Abbâd, I, 374; Cevherî, I, 7; İbn Manzûr, IV, 11; Zebîdî, I, 2448; Alûsî, I, 114.

⁹⁵ İbnü’l Esîr, I, 53.

⁹⁶ İsfahânî, “e-h-r” md., s. 68-69; Taberî, I, 245.

⁹⁷ Fazlur Rahman, s. 184.

⁹⁸ Bakara,2/8, 62; Âl-i İmrân,3/114; Nisâ,4/136; Mâide,5/69; Tevbe,9/18; Nûr,24/2; Ankebût,29/36; Ahzâb,33/21; Hadîd,57/3; Mücâdele,58/22; Talâk,65/2 vs. Bu terkip, kullanıldığı yerlerin tamamında Allah’a imanla birlikte zikredilmektedir.

⁹⁹ Kasas,28/77, 83; Ankebût,29/64; Ahzâb,33/29 vs.

¹⁰⁰ Şûrâ,42/20.

zikredilir.¹⁰¹ Kur'an'ın anlam örgüsü içinde bu iki kavramın mutlaka birinin ötekini hatırlatacak mahiyette kullanıldığına şahit olmaktayız. S. Kutub'un da işaret ettiği gibi, sanki ikisi de şimdi yanyana mevcuttur. Kâh biri, kâh öteki öne geçer. Kâh dünyadan bahseder öyle ki dünya geçmiş, mazi olmuş gibi ahirette imişiz gibi.¹⁰²

Yukarıdaki kullanılış şekillerinden de anlaşılacağı gibi âhiret ile dünya arasında sıkı bir münasebet bulunmaktadır. Zira Kur'an'ın bu iki kavramı sürekli birlikte zikretmesi boşuna değildir. Dolayısıyla buradan şu sonuca varmak mümkündür:

Kur'an'da dünya kelimesinin hayatla birlikte terkip oluşturup “hayat” lafzının sıfatı olarak yaşama ilişkin kullanımı sözkonusuysa¹⁰³ aynı şekilde dünya kelimesinin mukabili olarak kullanılan “âhiret” lafzının da hazfedilmiş bir mevsufun sıfatı olarak insanın öteki yaşamına ilişkin kullanımı sözkonusudur.

Kur'an'da âhiret, dünyanın karşıtı, insanın ceza ve mükâfat görmesinin sözkonusu edildiği, ilahî ihsan ve nimetlerden faydalanma ve en son karar kılma yeri olarak zikredilmektedir.¹⁰⁴ Şimdiki hayat (dünya) ile öteki hayat (ahiret) arasında sıkı organik bir ilişkinin olduğu görülür. Kur'an'da ahiret, özellikle belirli bir zamanın, mekânın ve bir yaşamın alternatifi olarak takdim edilmektedir.¹⁰⁵ İlahî vahiy metodu, vahiy ve risaleti, yaratılışı ardışıklıkla anlattığı gibi son sâat, kıyâmet, hesap ve âhireti de ardışıklıkla açıklamaktadır.

Netice itibarıyla âhiret, bir taraftan mutlak anlamda bu hayatın sonlu olduğuna, öteki hayat gerçeğine vurgu yaparken diğer taraftan sadece bu hayatta kazanılan şeylerin, sarfedilen sözlerin, tutum ve davranışların değerlendirileceği, ödül ve ceza cinsinden karşılığının görüleceği öteki sonsuz hayatın adı olarak karşımıza çıkmaktadır. Şurası bir gerçek ki Kur'an'da muhtelif sûre ve ayetlerde bahsedilen kozmik hadiseler bağlamında âhiret lafzı zikredilmemektedir. Âhiret kavramının muhtevasında yerkürenin ve semâvi varlıkların geçireceği değişime herhangi bir değini sözkonusu

¹⁰¹ Bakara,2/82, 114,217; Al-i İmrân,3/152; Nisâ,4/77; Mâide,5/33, 41; Enfâl,8/67; Tevbe,9/38, 69, 74; Nahl,16/122; Hac,22/11, 15; Nûr,24/23; Ahzâb,33/57; Zümer,39/26; Ğâfir,40/43; Fussilet,41/31; Zuhuruf,43/35; Haşr,59/3 vs.

¹⁰² Seyyid Kutup, *Kur'an'da Kıyamet Sahneleri*, Terc.: Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul tsz. s. 46-47.

¹⁰³ “Dünyâ” sözcüğü, Kur'an'da hem yalın hem de mevsufuyla birlikte geçmektedir. Kur'an sadece dünya yerine çoğu kez varlık alemiyle ilişkili “el-hayatü'd-dünya/yakın yaşantı” tabiri kullanılmaktadır. Kur'an'da “dünya hayatı” diye çevrilen “hayâtü'd-dünyâ” terkibi ise, altmış sekiz âyette “âhiret” ile birlikte söz konusu edilmektedir.

¹⁰⁴ Nisâ,4/77; En'âm,6/32; Tevbe,9/38; Ra'd,13/26; Kasas,28/60; Ankebût,29/64; Mü'min,40/39; Şûrâ,42/20; Muhammed,47/36; Hadîd,57/20; A'lâ,87/17.

¹⁰⁵ Dünya sözcüğü Kur'an'da zamana, mekâna, konuma ve dereceye ilişkin kullanılmaktadır. Aynı zamanda sözkonusu olan bu kelime, daha çok “ekser, hayr ve ahir kelimelerinin mukabili” olarak kullanılmıştır. İsfehânî, “d-n-v” md., s. 318.

olmadığı gibi, bunların yeniden yapılandırılması ve insanın yeniden yaratılma süreci de dâhil bu dönemleri kapsar mahiyette geniş bir kullanımı da vaki değildir. Dinî ve manevî/ahlakî bir terim olan “dünya”nın¹⁰⁶ “hayat” kelimesinin sıfatı olarak kullanılması da bunun en açık göstergesidir.

Dolayısıyla biz, son sâat olaylarını ele alıp incelerken, evrenin sonuna ilişkin olayları, tebdil ve tağyiri ve yeniden diriliş sürecini kapsamayan bu kavramları kullanmamaya özen gösterdik. Kevnî bozulma ve çözümleri ifade için geleneksel olarak kullanılan yukarıda zikredilen kavramlar yerine Kur'an'da bu olaylara açık bir ad konulmadığından biz, “kozmozik/kevnî değişimler” veya daha teknik bir ifadeyle “son sâat” demeyi uygun bulduk. Bu nedenle de çalışma boyunca da sözcüklerin Kur'an'da kazandıkları anlamlara sadık kalmaya özen gösterdiğimizi belirtmeliyiz.

¹⁰⁶ “Dünya” kavramıyla ilgili bir yanlış anlaşılmaya dikkat çeken Ece, dünya kelimesinin jeolojik anlamda üzerinde yaşadığımız yerküresini ifade etmediğini, bilakis yeryüzünde yaşanan hayatın basitliğini, değersizliğini, geçiciliğini ifade eden dinî ve ahlâkî bir kavram olduğunu söylemektedir. K. Hüseyin Ece, *İslâm'ın Temel Kavramları*, Beyan Yay., İstanbul 2000, s. 156.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'IN TABİÂT VE TABİÎ OLAYLAR HAKKINDAKİ İFADELERİ VE SON SAAT'TE YERKÜRENİN DURUMU

Kozmolojik hadiselerin, değişim ve bozulmaların doğru okunabilmesi ve anlaşılmasının ancak tabîî işaret ve fenomenlerin, kendisine gönderme yapılan hakikatin bilinip tanınmasına bağlı olduğunu düşünüyoruz. İşte buna istinaden giriş mahiyetinde Kur'an'ın tabii fenomenlere gönderme yapmasının nedenleri ve evrenin, yeryüzünün düzenliliği üzerinde kısaca durduktan sonra asıl mevzumıza geçeceğiz.

Kur'an'ın, tabiattan söz ederken en çok üzerinde durduğu konular, tabiatın yaratılışı, insanın hizmetine verilmesi ve orada bir nizamın varlığıdır.¹⁰⁷ Kur'an'da evrenin yaratılışı, evrendeki mükemmel örüntü ve düzen, kusûrsuz işleyiş, yerde ve gökte insanın önüne serilen her şey hem Allah'ın varlığının hem de birliğinin delili olarak takdim edilmektedir.¹⁰⁸

Kur'an'ın bizzat kendisi de tabiatı, yeryüzü ve gökyüzünü konu yapmasının sebebini şöyle beyan etmektedir: “Allah, yedi göğü ve aynı şekilde yeri[n sayısız parçasını] yaratandır. O'nun [yaratıcı] iradesi, bütün bu [yarattık]ları aracılığıyla kesintisiz tecellî eder ki Allah'ın her şeye kâdir olduğunu ve her şeyi bilgisiyle kuşattığını göresiniz.”¹⁰⁹ Yine başka bir yerde de bütün bu anlatımların “içtenlikle Allah'a yönelen her kulun basiretini, gönül gözünü açmak, yaratıcının kudretini hatırlatmak ve insanoğluna öğüt ve ibret vermek için” olduğu ifade edilmektedir.¹¹⁰

Yüce Allah'ın tabiat ve tabii olaylara sıkça vurgusunun arkasındaki sırrı Fazlur Rahman şöyle açıklamaktadır: “Kur'an kâinatın yaratılışı(tekvin) hakkında az şey söylemiş olmasına rağmen tabiat ve tabîî olaylar hakkında sık ve devamlı tekrar edilen ifadeler kullanmıştır. Fakat bu ifadeler her zaman tutarlı bir şekilde tabiatı, Allah'a isnat etmiş veya tabiatla insan arasında ilişki kurmuş ya da bu ikisiyle birden ilişkilendirmiştir. Bunlar, çoğu zaman, Allah'ın sınırsız kudretini ve haşmetini tasvir ederek insanı inanmaya davet etmektedir veya yine Allah'ın sonsuz rahmetini sergileyerek insanı Allah'a şükretmeye çağırır. Her iki durumda da tabiatın azameti ve insana olan faydaları, tabîî olaylarda görülen düzenlilik ve kararlılık kadar

¹⁰⁷ Özsoy - Güler, s. 16.

¹⁰⁸ Neml,27/60-64; Mülk,67/1-4 vb.

¹⁰⁹ Talâk,65/12.

¹¹⁰ Kâf,50/6-11.

vurgulanmaktadır.¹¹¹

Kur'anî vahiy, insanların tabiatta gözleyip hissedebildikleri eserler konusunda gözlem ve tefekkürle, kıyâmet ve âhîret yaşamını idrak etmelerini istemektedir.¹¹² Celal Kırca'nın da ifade ettiği gibi özellikle tabiat kanunlarına ve bu kanunların işleyiş biçimlerine dair Kur'an'da yer alan bilgiler, sonuç bildiren bilgileri içermekte ve bu sonuçlara ait sebeplerin araştırılmasını teşvik eden bir mahiyet arz etmektedir.¹¹³

Bu nedenledir ki Kur'an'da, insanların yaşadığı özel ve belirli alanlarla birlikte her zaman müşahade ettikleri yer, dağ ve deniz gibi maddi ve gözlenebilir tabii fenomenlerin de sonundan bahsedilmektedir. Bir başka ifadeyle evrenin sonuna ilişkin haber verilen göstergelerin kimi gökyüzündeki olaylarla ilgili iken kimi de yeryüzündeki olaylarla ilgilidir. Çünkü Kur'an'da evrenin sonuyla ilgili bütüncül ifade kullanılmamaktadır. Evrenin parçalarından ve tek tek yok oluştan, sonluluktan bahsetmektedir. İşte bu bölümde tabii fenomenlerden birisi ve son sâatin gerçekleşme mekânı olan arz/yerkürenin sonu, bu sonun açık göstergesi olan son sâatte meydana gelecek kozmik değişiklikler ve bozukluklar üzerinde durulacaktır.

2.1. SON SAAT'TE YERYÜZÜ

Yer/arz, üzerinde insanların yaşadığı, güneş sisteminde bir gezegen olarak tanımlanmaktadır.¹¹⁴

Dil bilimcilere göre, “sema” ile “yücelik, yükseklik” kastedildiği gibi, “arz” ile de “bir şeyin altı, aşağısı” kastedilir. Semanın mukabili bir cisim olarak kullanılan arz'ın çoğulu ise, “erazun” dur.¹¹⁵ Ancak Kur'an'da çoğul şekliyle kullanımı vaki değildir.

Kur'an'da pek çok sûrede evrenin küçük bir parçası olan yerkürenin daha spesifik bazı önemli fonksiyonlarına değinilmektedir. Yerle ilgili ayetler hemen hemen Kur'an'ın her tarafına serpiştirilmiştir. Büyük çoğunluğunda yerin, Allah'ın en büyük ayetlerinden/delillerinden birisi olduğuna dikkat çekilmektedir. Bir taraftan Kur'an'da yeryüzünün yaratılışından, düzenlenip, yayılıp genişletildiğinden, onun üzerine yerinden oynatılmaz sağlam dağlar yerleştirildiğinden, vadilerinden nehirler akıtıldığından, insanlar için yeryüzünün bir beşik yapıldığından, hayatın

¹¹¹ Fazlur Rahman, s. 127; İlk nüzul gruplarında ilahî kelâmın insan ve tabiat ekseninde odaklandığını ve tabiatın düzenine atıfta bulunan ayetlerin dinî bir gayeye mebni olarak anlatıldığı yönünde görüşler için bkz. Mehdi Bâzergan, *Adım Adım Vahiy*, Çev.: Yasin Demirkıran, Fecr Yay. Ankara 1999, s. 140; Kutub, s. 105; Özsoy - Güler, s. 19.

¹¹² Bâzergan, s. 144.

¹¹³ Celal Kırca, *Kur'an ve Bilim*, Marifet Yay., İstanbul 1997, s. 24.

¹¹⁴ Meydan Larousse, XX, 341.

¹¹⁵ İsfahânî, “arz”, md., s. 73; İbn Manzûr, VII, 121; Zebîdî, I, 4566.

kolaylaştırılması için onun üzerinde yollar açıldığından, yeryüzünün yerleşmeye ve yaşamaya uygun bir yer haline getirildiğinden ve onun bir dinlenme yeri olduğundan sürekli bahsedilmekte¹¹⁶ diğer taraftan da genelde evrenin, özelde ise yerin sonuna ilişkin ardışık gelişim, değişim, dönüşüm (transformasyon) ve geçiş zincirleri çok yoğun ve öz bir biçimde gözlenebilmektedir. Burada Kur'an, bu yerin düzeninin bozulacağına ve fonksiyonel yapısını yitireceğine dikkat çekmiş, ölüm ve yok oluşu insanî sınırlardan daha geniş tutarak arzî ve semâvî bir plâtfoma taşımıştır. İleride bu konu üzerinde durulacaktır.

Kur'an'da yerküre/arz dört yüz kûsûr ayette ve tekil olarak geçmekte olup bu ayetlerin kimisinde yeryüzünün tamamı, kimisinde ise bir kısmı kastedilmektedir. Bunu biraz daha açacak olursak, yaratılma, biçimlenme ve tabii süreç sözkonusu olduğu zaman yerkürenin bütününe ifade eder bir biçimde; yaşama, sosyal ve kültürel hayata dair konularda ise yeryüzünün bir parçası, belirli mekânlar ve belli toplumların yaşadığı dar bir çevre ile sınırlı kullanılmaktadır. Son sâate ilişkin kullanımında da ilk etapta bütün içinde bir parçayı ifade eder şekilde kullanılmış daha sonra da genel olarak yer kabuğundaki değişiklikleri ihtiva edecek biçimde zikredilmiştir. Çünkü yer ve dağların karşılaştırılması ve farklı farklı zikredilmesi bunun göstergesidir. Dolayısıyla yer ile bütün yerküresi değil, dağların ve denizlerin dışında kalan yerleşim yerleri, yeryüzünün yüzeyi kastedilmiştir. Nitekim yerküre/kürearz üzerinde gerçekleşecek olaylardan biri, yeryüzünün en sağlam ve en sabit kısmı olmakla birlikte¹¹⁷ son sâat'te dağların harekete geçmesi, parçalanması; diğeri de ateşleri söndüren denizlerin bizzat alevlenmesi, tutuşturulması ya da başka bir anlayışla denizlerin dolup taşması, suları toplayan denizlerin sularını boşaltmasıdır. Bu nedenledir ki, biz bu bölümde bütün bu hususları göz önünde bulundurarak yeryüzünü, dağları ve denizleri farklı olarak ele alıp inceledik. Bu hususun bilinmesi ayetlerin anlaşılması bakımından büyük önem arzetmektedir.

İşte Kur'an'da son sâat'in gerçekleşme yerlerinden biri özellikle yeryüzü (sathıarz) olarak belirtilmektedir. Kur'an'da son sâatte özel manada sadece yeryüzündeki hareket ve dönüşümleri gösteren, fizikî âlemde meydana gelecek bazı değişiklikleri ve olayları tasvir eden çok sayıda ayet vardır. Bu ayetlerde ifade edilen olaylar, sözkonusu hareket ve dönüşümler “zelzele”, “racfe”, “racc” ve “dekk” gibi terimlerle ifade

¹¹⁶ Bakara,2/22; Ra'd,13/3; Hicr,15/19; Tâhâ,20/53-54; Neml,27/61; Ğâfir,40/64; Zuhuf,43/10; Kâf,50/7; Zâriyât,51/48; Mülk,67/15; Nûh,71/19; Mürselât,77/25; Nebe',78/6; Nâzi'ât,79/30-33 vs.

¹¹⁷ Bu nitelendirme dağların yapılarına ilişkin Kur'an'daki çeşitli ayetlerden mühlhem olarak yapılmıştır. Bkz. Ra'd,13/3; Hicr,15/19; Nahl,16/15; Enbiyâ,21/31; Neml,27/61; Lokmân,31/10; Fussilet,41/10; Kâf,50/7; Mürselât,77/27; Bu konuyla ilgili ayetler “Son Saat'te Dağlar” bahsinde etraflıca incelenecektir.

edilmişlerdir.

Kur'an'da yeryüzünün sonuna ilişkin bu bildirimlerde öteki hayata, kıyâmete giden yolun ilk adımını ise, yeryüzündeki depremler oluşturmaktadır. Bir diğer söyleyişle sona doğru ilk hareket insanoğlu için yaşam mekânı olarak düzenlenen ve bir döşek olan yeryüzünün¹¹⁸ sallamasıyla başlamaktadır.

2.1.1. Haraket-i Arz/Zelzele/Deprem

Zelzele, evrenin bir parçası olan yeryüzünün kozmik düzeninin bozulacağını ve yerkürenin evrimini ifade eden kavramlardan birisidir.

Son sâatte yerin sarsılacağından bahseden iki ayetten birisi, “Yer, o [son] müthiş sarsıntı ile sarsıldığında...”¹¹⁹ ayeti diğeri de “Ey İnsanlar! Rabbinize karşı sorumluluk bilinci taşıyın; çünkü sâat'in sarsıntısı, gerçekten korkunç olacak! O (sâate) ulaştığınız Gün, emziren her kadın emzirdiği çocuğu unuttur gider; her gebe kadın [vaktinden önce] yükünü bırakır ve insanlar sarhoş olmadıkları halde sana sarhoşlarmış gibi gözükürler; ama yine de, Allah'ın azabı[nı] gördükleri zaman duyacakları dehşet çok daha] zorlu olacaktır.”¹²⁰ ayetidir.

Bu ayetlerden birincisinin, son sâat kavramları arasında yer almasında tartışma yoksa da ikincisinin zamanı tartışmalıdır. Bu sebeple öncelikle zelzele olayına geçmeden önce kavramının sözlük açıklamasının ortaya konmasının yararlı olacağına inanıyoruz. Böylece ilgili ayetlerin yeri ve vurgusu daha iyi belirlenmiş olacaktır.

Eski dilci ve müfessirlere göre "zelzele", “bir şeyin ileri derecede hareket etmesi, şiddetle sarsılması, kökünden hareket etmesi, oynaması” demektir. Başka bir ifadeyle zelzele, “büyük ve şiddetli bir sarsıntı, şiddetli zorluk, bela, felaket, kargaşa, karışıklık, düzensizlik, sendeleme, yalpalamak, şiddetle sarsılmak, büyük bir hareketlilik” anlamına gelir.¹²¹

Jeolojik bir terim olarak ise zelzele/deprem, yerkabuğunun sarsılmasına veya yeryüzünde duyulan ve kökeni doğal olan yer sarsıntılarına denir.¹²² Bunlar katı-rijit litosfer bloklarının kırılmaları, kaymaları sonucu açığa çıkan elastik deformasyon enerjisinin deprem dalgaları şeklindeki titreşim hareketleridir.¹²³

Ayette geçen “arzın zilzali” ibaresi, müfessirlere göre, “yerin içerden şiddetli

¹¹⁸ Bakara,2/22; Ğâfir,40/64; Zâriyât,51/48.

¹¹⁹ Zilzâl,99/1.

¹²⁰ Hac,22/1-2.

¹²¹ İsfehânî, “zelle” md., s. 382; Cevherî, I, 289; İbn Manzûr, XI, 306; İbnu'l Esîr, II, 769; Kurtubî, XX, 147; Şevkânî, V, 91; Merağî, XXX, 218.

¹²² İhsan Ketin, *Genel Jeoloji*, İTÜV Yay., İstanbul 1994, s. 456; Sami Öngör, “*Coğrafya Sözlüğü*”, MEB Yay., İstanbul 1961, s. 211.

¹²³ Ketin, s. 456.

hareketini, ıztırabını, altının üstüne gelmesini ve zangır zangır sarsıntısını” ifade emektedir.¹²⁴ O gün yer şiddetle sarsılır, arzın altı üstüne gelir, yeryüzünde ne ağaç, ne binalar ne de dağlar kalır.¹²⁵ Ayet içinde zikredilen zilzâl ise, fiilin oluşunu pekiştirmek, birkaç defa meydana geleceğini, olayın tekrarını teyit eden bir mastardır ve bu master, yerin mümkün olabilen bütün şiddet ve dehşetiyle sarsıntısına işaret etmektedir.¹²⁶

2.1.1.1. Zelzelenin Zamanı

İslam alimleri, bu zelzele’nin ne zaman olacağı hakkında yani dünyanın, bu hayatın sonunda o gün yaşayan kavimler üzerine mi yoksa kıyâmet günü âlemin tümü üzerinde mi gerçekleşeceği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, bir görüşe göre, kıyâmet alametlerinden birisi olarak bu zelzelenin, şiddetli yer sarsıntısının kıyâmet gününden önce, sûr’un bir defa üflenmesiyle yerküresinde, dünyada olacağı ileri sürülmektedir. Zira onlara göre öldükten sonra dirilişten sonra ne gebelik, ne de süt emzirmek söz konusudur. Bir diğer görüşe göre ise, insanlar ikinci nefhayla/üfürüşle birlikte kabirlerinden hareket edip çıktıkları gün yani kıyamet günü gerçekleşecektir.¹²⁷

Her ne kadar müfessirler, ayet-i kerîmede sözü edilen sarsıntının, “bu dünyada evrenin sonunda olabileceği gibi haşr gününde, kıyâmet gününün dehşetli hallerini anlatan bir ifade olma ihtimali de vardır” demiş olsalar da bazı kaynaklar, birinci görüşü cumhurun görüşü olarak aktarmaktadırlar.¹²⁸ Ancak hadis kaynaklarında ayetlerde bahsedilen günün, ba’s sonrası, kıyamet günü meydana geleceğine dair birçok hadis zikredilmektedir.¹²⁹

Bu bağlamda şunu da ifade edelim ki, Hz. Peygamber’e nisbet edilen bazı rivayetlerde son saatte depremlerin çoğalacağı ve bu depremlerin İslam ümmetinin kaderi ve bu dünyadaki azapları olacağı belirtilmektedir.¹³⁰ Ancak bu hadisler, tefsir kaynaklarında, sözkonusu edilen ayetler bağlamında delil olarak kullanılmamaktadır.

Kısaca müfessirlerin kaydettiğine göre Zilzâl sûresinde yeryüzüne isnad edilen zelzele, hakikat anlamında olup yeryüzünde meydana gelen depremleri, külli bir yıkıma neden olan şiddetli yer sarsıntılarını, hareketlerini ifade etmektedir. Hac sûresindeki ayette ise, kozmolojik hadiselerin meydana geldiği esnada insanların korku ve dehşetten

¹²⁴ Taberî, XXIV, 547; İbn Kesîr, VIII, 460; Kurtubî, XX, 147; Merağî, s. 218; Elmalılı, IX, 44.

¹²⁵ Ateş, *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, VI, 489.

¹²⁶ Kurtubî, XX, 147; Şevkânî, V, 91; Alûsî, XXIII, 81; Elmalılı, IX, 44.

¹²⁷ İbn Abbas, I, 276; Taberî, XVIII, 557-562; Zemherî, IV, 271; Râzî, XI, 86-87; Kurtubî, XII, 4; Beğavî, V, 361; Şevkânî, V, 91; Alûsî, XII, 496; İbn Atıyye, IV, 480.

¹²⁸ Kurtubî, XII, 3-4; İbn Âşûr, IX, 228; İbn Atıyye, IV, 480.

¹²⁹ Buhârî, Tefsir 219 (H.no: 4372), Rikak 45 (H.no: 6049); Tirmizî, Tefsir/Hac 23 (H. no: 3092); Ahmet b. Hambel, XL, 358, 385 (H. no:19038).

¹³⁰ Buhârî, Cuma 104, Fiten 23; Ebu Dâvut, Fiten 7; Ahmet b. Hambel, XXI, 487, XXXIV, 317.

içine düştüğü halin tasviri, yani korkudan emzikli annelerin yavrularını unutması, gebelerin çocuklarını düşürmesi, insanların sarhoş olmadıkları halde sarhoş gibi gözükmeleri gibi hallerin betimlemesi yapılmaktadır.¹³¹

Kaynaklarda yer alan bu tür açıklama ve mülâhazalar ayetlerin zahirî/hakikî manası üzerine kuruludur. İnsanların durumunu tasvir eden bu Kur'anî beyanları, ayetteki insan tasvirlerini, deprem izlenimlerini hakiki anlamda almayıp mecâz olarak kabul edersek veya mecâzî ifadeler olarak algılasak (ki ayet her iki manayı da özünde barındırmaktadır), elbette zelzelenin zamanı ve zemini üzerine yapılan yorumlar da değişecektir. O zaman insanların hallerine ilişkin bu Kur'anî tasvirleri kıyâmet gününde insanların durumlarının tasviri şeklinde kabul eder, manayı kabirlerinden çıkıştan sonraki hallerine hamledebiliriz.¹³² O gün insanlar gerçekte o hal içerisinde değiller fakat Allah'ın şiddetli azabı onları bu hale getirmiştir. Yeryüzünde iman edenlerin eksik olmayacağı ve Allah'ın azabının müminleri kapsamayacağı gerçeğini de hatırlarsak –ki konunun ayrıntılı incelemesi ilerde gelecektir- bu durum, kıyâmet günü gerçekleşecek diyenlerin görüşleriyle daha uyumlu olur. Çünkü evrenin sonunda gerçekleşecek azap dönemin inkâr edenlerini kapsamakta geçmiş dönemleri ise ihtiva etmemektedir. Oysa Kur'an'ın vaad ettiği azap ise zamanüstü bir muhtevaya sahiptir.

2.1.1.2. Zelzelenin Mecâzî Oluşuna Dair Görüşler

Zelzelenin, sarsıntının hakikî anlamda olduğunu söyleyenlerin yanında bazı alimler de, bu ifadeleri, o günün dehşetini anlatmak için yapılmış birer benzetme ve mecâzî ifadeler olarak algılamışlar ve Arap dilinde, böylesi dehşetli günleri anlatmak için bu tabirlerin kullanıldığını söylemişlerdir.¹³³ Esed, Müzzemmil,73/17. ayeti izah ederken Râzî'den naklen şunları söylemektedir: “Arapçanın kadim kullanımında, korkunç olaylarla geçen bir gün, mecâzî olarak “çocukların saçlarının beyazlaştığı gün” şeklinde tanımlanırdı. Kur'an'da geçen bu ifade de aynı kullanıma dayanmaktadır. Onun mecâzî karakteri açıktır, çünkü Kur'an öğretisine göre çocuklar suçsuz -yani, yaptıklarından dolayı sorumsuz- sayılır ve bu nedenle Hesap Günü'nün dehşetinden ve

¹³¹ Taberî, XVIII, 557-562; İbn Kesîr, V, 389; Kurtubî, XII, 3-5.

¹³² Nitekim Kur'an'da hac sûresi dışında “Çocukların saçlarını ağartan günden sakının”(Müzzemmil,73/17) ve “O gün insanlar şaşkın vaziyette uçuşan pervanelere benzeyecektir.” (Kâri'a,101/4) gibi ayetlerde ifade edilen durumların, görüngülerin, esasen şiddetli sarsıntının, korkunç sahnenin bir sonucu olarak takdim edilmesi Kur'anî bir gerçek ise de, bu durumların hangi döneme ait bir tasvir olduğu tartışmalıdır. Kaynaklarda evrenin sonundaki bir sahnenin tasviri olduğunu söyleyenler olduğu gibi diriliş sonrası kıyâmet günü sahnelerine teşmil edenler de mevcuttur. İkinci görüşte olanların çoğunlukta olduğunu görmekteyiz. İbn Abbas, II, 114, 153; Mukâtil, IV, 149, 233; Taberî, XXIII, 694; XXIV, 573-574; Zemahşerî, VII, 172; Şevkânî, VII, 342; Alûsî, XXI, 387; Süleyman Ateş, *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, Milliyet Gazetesi, 1995, VI, 161.

¹³³ Râzî, XVI, 122; Kurtubî, XIX, 50; Esed, 1201.

azabından uzak tutulurlar.”¹³⁴

İbn Âşûr da “ayetteki zelzelenin zahiri alınıp sâate, evreninin düzeninin bozulmasına izafe edilirse o zaman mana hakiki olur. Ancak kıyâmet günü oluşan korku ve dehşetten dolayı zelzeleden kinaye olarak mecâza da hamledilebilir” demiştir.¹³⁵

Süleyman Ateş de bu gibi ayetlerin ceza gününün dehşetini tasvir ettiğini söylemektedir.¹³⁶

Zilzâl sûresinde¹³⁷ zikredilen depremin/zelzelenin son sâat esnasında diğer kevnî değişimlerle birlikte meydana geleceği, bizzat Kur'an tarafından yeryüzüne isnad edilmesinden anlaşılmaktadır. Bu ayet'in tartışmaya bile açılmayacak derecede evrenin bir parçası olan yer kürenin mutlak anlamda değişime uğraması, sona ermesi manasına gelen kozmik olaylarla ilgili olduğunu düşünüyoruz. Ancak Hac sûresinde¹³⁸ zikredilen zelzele için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Çünkü Hac sûresindeki zelzele, “zelzeleti's saa” şeklinde sâate izafe edilmektedir. Kur'an'da “sâat”in izafetle kullanıldığı başka bir kavram da kıyâmet'tir. Kıyâmet sâati/yeniden diriliş esnasında ve sonrasında olacak hadiseler için “tekûmu's-saa'/sâatin ikamesi” biçiminde bir terkip kullanılmıştır.¹³⁹ Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, bu terkipten sonra gelen “o sâat gelip çatığında günaha saplanmış olanlar hayal kırıklığına, ziyana uğrayacaklar ve azabın en şiddetlisine çarptırılacaklar” gibi açıklayıcı ifadeler, öteki hayat gerçeğini gören inkârcıların ve mücrimlerin, gördükleri zaman duyacakları dehşet ve korkuya yahut cehennem azabına işaret etmektedir. Bu kanaatimiz Enbiyâ sûresindeki¹⁴⁰ “Allah'tan başkasına tanrılık yakıştıranları ve taptıkları şeyleri, diğer bütün insanları etkisi altına alacağı bildirilen o büyük korkunun ancak inananları, nihaî iyilik ve güzellik sahibi insanları, dürüst ve erdemli hayat sürenleri kaygılandırmayacağını” belirten Kur'anî ifadelere dayanmaktadır.

Yine bu konuyla ilgili önemli bir ipucu da, ikinci ayetin sonunda gelen “lakinne azabellahi şedid” açıklayıcı ifadesidir. Bu ayette geçen “Allah'ın azabı” terkihi ise, Kur'an'da dünyevî azaplar, toplumların helak olması söz konusu olduğunda Allah'a izafe edilmiştir.¹⁴¹ Evrendeki kozmik bozulmanın ortaya çıkardığı korku ve dehşet, genel olarak Allah'a değil de varlığın kendisine izafe edilirken, buradaki azabın Allah'a izafe

¹³⁴ Râzî, XVI, 122; Esed, 1201.

¹³⁵ İbn Âşûr, IX, 228.

¹³⁶ Ateş, *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, VI, 161.

¹³⁷ Zilzâl, 99/1.

¹³⁸ Hac, 22/1-2.

¹³⁹ Rûm, 30/12, 14, 55; Gâfir, 40/46; Câsiye, 45/27.

¹⁴⁰ Enbiyâ, 21/103.

¹⁴¹ En'âm, 6/40, 47; A'raf, 7/156; Yûsuf, 12/107; İbrahim, 14/7; Kamer, 54/16, 18, 21, 30, 37, 39.

edilmesi de son sâatte değil de kıyâmet gününde gerçekleşecek olmasına bir delil olarak kabul edebiliriz. Zaten son sâat hadiselerinin insanlar için azap olduğuna dair herhangi bir açık karine yoktur. O gün şiddetli, dehşet verici olayların vuku bulacağına atfen çok sayıda ayet var yalnız bunlarla o çağın insanların azaba uğratılacağına dair açık bir ifade görememekteyiz.

Ayrıca “insanlar sarhoş olmadıkları halde sana sarhoşlarmış gibi gözüdürler” ayetinde o gün Allah'ın azabının şiddeti nedeniyle insanın içinde bulunduğu durumunun sarhoşluk yani kişinin akıl ve temyiz gücünü kaybetmesi haline benzetilmesi de,¹⁴² mecâzî anlam taşıdığını ve kıyâmet günü sahnesinin temsili tasviri olduğunu savunanların görüşlerinin kabulünü kolaylaştırdığı kanatindeyiz

Burada Hac sûresi ilk ayette hitabın “eyyühe'n-nas” gibi umumi olması¹⁴³ ve ayet içinde “Allah'ın azabının şiddeti”nin vurgulanması nedeniyle akla şöyle bir soru gelebilir: Bu son sâatin müminler üzerine kopması, onların da bu azaba duçar olması anlamına da gelir mi? Diğer ayetleri göz önünde bulundurursak bu hitabın inkâr edenlere, onların öteki hayattaki hallerine şamil olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Râzî ve Kurtubî de ayetlerde böyle bir işaretin sözkonusu olduğunu söylemektedirler.¹⁴⁴

Kur'an'da zilzal terimi evrende meydana gelecek kozmik olaylara ve değişime ilişkin kullanımının dışında¹⁴⁵ aynı zamanda savaşın toplumda yarattığı sarsıntı, zorluk veya bela ve felaket karşısında insanların manevi halleriyle de ilişkilendirilmektedir. Kur'an'da iki yerde peygamber ve müminlerin savaş, aşırı sıkıntı ve zorluklar karşısında imtihanlarını, manevî/ruhî sarsıntılarını dile getirmektedir.¹⁴⁶ Aynı şekilde bazı kaynaklarda yer alan hadislerde de mecâzen kullanıldığını müşahade etmekteyiz.¹⁴⁷ Bu da Hac sûresinde haber verilen zelzelenin ve ona dayalı durumunun mecâzî karakterini ön plana çıkarmaktadır.

Bu bağlamda sûrenin genel mesajı da ayetlerde zikredilen durumların bu hayatın sonuna ait olup olmadığı hususunda önemli bilgiler vermektedir. Sûre kıyâmet ve hesaplaşma gibi imani bir gerçeği gündeme getirmekle birlikte, mutlak anlamda tüm insanlara yönelik bir öğüt, özendirici ve korkutucu bir mesaj içermektedir. Sûrenin hedefi ilk bakışta da görüldüğü gibi, insanların kıyâmet gününden korkmalarını sağlamak ve onları salîh amellere yöneltip kötü amellerden sakındırmaktır. Başka bir

¹⁴² Râzî, XI, 87-88; Zemahşerî, IV, 272; Suyûtî, VII, 115.

¹⁴³ İbn Abbas, I, 276; Şevkânî, V, 91; İbn Âşûr, IX, 228.

¹⁴⁴ Râzî, XI, 88; Kurtubî, XX, 148.

¹⁴⁵ Zilzâl, 99/1.

¹⁴⁶ Bakara, 2/214; Ahzâb, 33/11; Kurtubî, III, 34; İbn Âşûr, II, 256.

¹⁴⁷ Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebir*, I, 140 (H. no: 322); Kurtubî, XII, 4.

ifadeyle o günün dehşetini söz konusu etmenin faydası, o gün için gerekli hazırlıkları yapmaya ve salih amellerde bulunarak hazırlıklı olmaya teşvikte bulunmaktadır.¹⁴⁸

Dolayısıyla Hac sûresinde zikredilen zelzelenin, yere nisbet edilmeyip sâate nisbet edilmiş olması, Kur'an'ın bizim ilğimizi daha başka noktalara, yeryüzünün kozmik değişimine değil öteki hayatın varlığına ve orada inkâr edenleri çepeçevre saracak azaba dikkat çektiğini göstermektedir. Bununla birlikte kelimenin hem şahısların manevî durumları hem de olaylar için kullanımının yaygın olması¹⁴⁹ bu sûredeki anlatım tarzının kıyâmet hallerini zihinlere yaklaştırmak ve gaybi hususu kavratılabilmek için seçilmiş bir yöntem olduğunu düşündürmektedir. Yoksa en yakın hayatta, şimdiki yaşamda elbette ki müminlerde kozmik felaketlerden nasiplerini almaktadırlar. Haliyle bu durum, mümin için azap değil bir imtihan vesilesi olmaktadır.

Her ne kadar depremin birinci veya ikinci sur üflemesinde olacağı yönünde görüşler varsa da kanaatimize göre son saat'teki depremlerle sûr arasında hiçbir ilişki yoktur. Depremin ve buna bağlı diğer kozmik hadiselerin sûrla ilişkisinin olup olmadığını ise, son bölümde etraflıca ele alıp inceleyeceğiz.

Son sâatte yer hareketleri hususunda genel bir kanıya varmadan önce olayın farklı çehresini ve etki derecesini ifade eden diğer kavramların işaret ettiği olayların da incelenmesi gerekmektedir. İşte onlardan birisi olan ve ikinci deprem olgusunu ifade eden “racce” kavramına geçebiliriz.

2.1.2. Rucceti'l-Arz/Arz'ın Depreşimi

Racc, son sâatte yer sarsıntılarını ifade eden ve bunun sonucunda yeryüzünün alacağı şekli tavsif eden bir diğer kavramdır. Kur'an-ı Kerim'de “Yer [şiddetli] bir sarsıntı ile sarsıldığında...”¹⁵⁰ şeklinde tek bir yerde geçmekte ve burada da sarsıntı yere izafe edilmektedir:

Burada ilk önce “racce” ile ne kastediliğini incelemekte yarar vardır.

Kök manası itibarıyla “racece”, “bir şeyi şiddetli hareket ettirmek ve duvar, engel ve benzeri şeyleri hareket ettirip yıkmak” demektir. Ayrıca “bozmak, sarsmak, zelzele, sarsıntı, titreşim” gibi manalara da gelir.¹⁵¹

İbn Abbas'tan gelen rivayete göre “racc”, “sesi duyulacak şekilde şiddetli

¹⁴⁸ Kurtubî, XII, 4; M. İzzet Derveze, et- Tefsiru'l Hadîs, Çev.: Vahdettin İnce ve bşk., Ekin Yay., İstanbul 1997, IV, 403; age., V, 31-33.

¹⁴⁹ Kurtubî, III, 34.

¹⁵⁰ Vâkı'a, 56/4.

¹⁵¹ İsfahânî, “recc” md., s. 341; İbn Abbâd, II, 79; İbn Manzûr, II, 281; Zebîdî, I, 1416; İbnu'l Esîr, Nihâye, II, 486; Beğavî, VII, 7; Elmalılı, VII, 120.

hareket" demektir.¹⁵²

“Racce” kelimesini “zelzele” ile tefsir eden, açıklayan müfessirler de şöyle demişlerdir: “Beşikteki çocuk nasıl sallanıyorsa, yer de öylece sallanacak. Öyle ki, üzerindeki bütün binalar ve her şey yıkılacak, dağ ve daha başka her ne varsa hepsi kırılıp dökülecek. Yani üzerindikilerin yıkılacağı şekilde yer dehşetle sarsılıp yerinden oynayacak.”¹⁵³

Ayette geçen “racce” lafzının, mastar (meful-i mutlak) olması ve şeddeli gelmesi, hem bu sarsıntının tekrarlanacağını delili hem de onun büyük ve korkunçluğunun işareti olarak görülmüştür.¹⁵⁴

Konuyla ilgili olarak Yeniçeri şunları söylemektedir: “İlk devir müfessirleri sarsıntı anlamına gelen burada ilk âyetteki “racc” fiiline deprem anlamını verdiler. Bundan anlaşılıyor ki onlar bunu, dünyanın yörüngesindeki şiddetli küresel sallantı olarak düşünmediler. Çünkü onlar böyle bir düşünce seviyesine daha henüz gelmiş değillerdi. Oysa burada böyle bir sallantı ve çalkalanma kastedilmiş olabilir.”¹⁵⁵

Kısaca Kur'an'da sadece Vâkı'a sûresinde geçen “racce” “arz”a nisbet edilerek ondaki kozmik değişikliği ve sonu bildiren terimdir. Bu terimin yeryüzündeki şiddetli hareketlilik ve sarsıntı dışında manevi bir durumu tasvir ettiğine veya mecâzi kullanımına rastlanılmamaktadır. Nitekim lafzın tekid edilerek gelmesi ve arza nisbet edilmesi de bir bakıma mecâzi manada anlaşılmasını da engellemektedir. Öyle anlaşılıyor ki bu terim, zelzeleden daha güçlü bir yıkıma, şiddetli sarsıntıya işaret etmektedir. Zelzele yeryüzüne nisbet edilmesine rağmen ardışık olarak bu sarsıntının dağlar üzerindeki yıkım etkisine işaret edilmemişken; “racc” teriminde bu işaret açıkça göze çarpmaktadır. Bu bağlamda yere nisbet edilen “rucce”/sarsıntının hemen arkasından dağlarda da farklı şekilde tezahürlerine değinilmektedir. Yani zelzenin geçtiği siyakta dağların yıkım ve parçalanmasına dair bir pasaj yokken, diğer terimlerin kullanıldığı siyakta dağlardaki bozulmadan da bahsedilmektedir. Yerkürenin sallantısının dağlara yapacağı etkileri anlatan Kur'anî ifadelerden birisi de aşağıda göreceğimiz gibi “racfe” terimidir.

2.1.3. Racfetü'l-Arz/Şiddetli Yer Sarsıntısı

Kur'an'da son sâatte yerin şiddetli sallanmasını ifade eden kavramlardan birisi de

¹⁵² Kurtubî, XVII, 196.

¹⁵³ İbn Abbas, II, 62; Zemahşerî, VI, 477; Kurtubî, XVII, 196; Beğavî, VII, 7; Şevkânî, VII, 120; Elmalılı, VII, 120.

¹⁵⁴ Kurtubî, XVII, 196; İbn Âşûr, XIV, 326.

¹⁵⁵ Celal Yeniçeri, *Uzay Ayetleri Tefsiri*, Erkam Yay., İstanbul 1995, s. 346-349.

“racfe” dir. “Racfe” sözcüğü, Kur'an'da son sâatle ilgili olarak iki yerde kullanılmaktadır. Bunlardan birincisi, “Yeryüzünün ve dağların sarsılacağı ve [parçalanarak] savrulan bir kum yığını haline geleceği o Gün!...”¹⁵⁶ şeklinde açıkça yere izafe edilirken; “O halde, düşün] şiddetli bir sarsıntının sarstığı Gün[ü], daha büyük [sarsıntı]ların ardından geleceği (Günü)! O Gün [insanların] kalpleri titreyerek çarpacak [ve] gözleri yere bakacak...”¹⁵⁷ şeklindeki ikinci ayette ise bu izafet söz konusu değildir. Yani “racfeh” terimi, arz’a nisbet edilmemiştir.

“Racfe” teriminin anlamına geçmeden önce önemli bir ayrıntıyı belirtmek istiyoruz. Kur'an'da yerkürenin sonucuyla ilgili hangi kelime olursa olsun, yere izafe edilmemişse o kelime iki zamanda gerçekleşmesi mümkün olan olaylara da delalet edebilir. Hem yerkürenin geçireceği değişime hem de kıyâmet günü olaylarına. Bu iki zamandan hangisine delalet ettiğini belirlemenin yolu ise ancak ayetin içinde bulunduğu sûre ve bağlamı anlamaktan geçmektedir. Dolayısıyla söylediğimiz şey racfe terimi içinde geçerlidir. Çünkü aşağıda da belirteceğimiz gibi birinci ayette mana açık ikinci ayette ise kapalıdır. Bu kısa açıklamadan sonra “racfe”nin anlamını verebiliriz.

2.1.3.1. Sözlükte Racf

Ayette geçen ‘racf’ kelimesinin asıl manası, “hareket ve sallantı” demektir.¹⁵⁸ Sözlükte genellikle “hareket etmek, sürekli ve şiddetli sarsmak veya sarsılmak, sallamak, çok şiddetli gürültü, zelzele, vakıa” gibi manalara gelir.¹⁵⁹

Bu isim Arapça'da, meydana getiren sebep ne olursa olsun her çeşit “şiddetli gürültü” ya da “sarsıntı/titre” olayı için kullanılmaktadır.¹⁶⁰

Kurtubî'ye göre, ayetteki “racfe” sadece hareket etmek, sarsıntı anlamına gelmemektedir. Hem sesi, hem hareketi ifade emektedir. Nitekim sesler birbirine karışıp insanlar dalıp gittikleri için asılsız ve uydurma haber ve dedikodular da “ircaf” diye isimlendirilmiştir.¹⁶¹ “İrcaf”, aslında sarsıntı mânâsına olan “racfe”den alınarak “ortalığı sarsacak tahrikler yapmak” demektir ki, fiilî de olur, sözlü de. Bundan dolayı yalan yanlış uydurma haberler yaymaya “ircaf” denildiği gibi, o yoldaki yalanlara da “eracif” denilir.¹⁶² Kurtubî'nin işaret ettiği sesin kayaçlardaki kırılma ve deprem dalgalarıyla

¹⁵⁶ Müzzemmil, 73/14.

¹⁵⁷ Nâzi'ât, 79/ 6-9.

¹⁵⁸ İbnu'l Esîr, II, 493.

¹⁵⁹ İsfehânî, “racefe” 344; Cevherî, I, 244; Fîrûzâbâdî, II, 381; Zebîdî, I, 5858; İbn Manzûr, IX, 112; İbn Âşûr, XV, 387.

¹⁶⁰ Esed, 303.

¹⁶¹ Kurtubî, XIX, 195-196.

¹⁶² Ahzâb, 33/60; İsfehânî, “racefe” md., s. 344; Elmalılı, VI, 110.

birlikte gelen gürleme sesi olması olasıdır. Nitekim jeolojik anlamda da depremler önce hafif bir sarsıntı ve yer içerisinden gelme top seslerini andıran gürültülerle başlamaktadırlar.¹⁶³

Bu terimin hem ses hem de hareket manasını tazammun ettiğiyle ilgili benzeri bir açıklamayı M. Esed de yapmaktadır: “Racfeh terimi, dehşet verici, şiddetli herhangi bir gürültü ya da sallantıyı ifade etmekte olup, her zaman olmasa da, çoğu zaman deprem için “racfetu'l-ard/yer sarsıntısı” ifadesi kullanılır.”¹⁶⁴

Müfessirler de Müzzemmil, 73/14. ayetin metnindeki “tercufu” kelimesini, “yerin hareket etmesi ve sallanması yani şiddetli sarsan deprem” şeklinde açıklamışlardır.¹⁶⁵

2.1.3.2. Yere Nisbet Edilip Edilmemesi Bakımından Racfe

Yukarıda “racfe” sözcüğünün bir yerde yere nisbet edildiğinden bahsetmiştik. Müzzemmil sûresi 14. ayette yerin büyük bir sarsıntıyla sarsılacağı, üzerlerinde bulunanları ile birlikte hareket edip çalkalanacağı belirtilmiş ve aynı zamanda bu sarsıntının dağlardaki tezahürüne de dikkat çekilmiştir.¹⁶⁶ Ancak Nâzi'ât sûresinde¹⁶⁷ zikredilen “racfeh” için aynı şeyi söylemek mümkündür değildir. Zira hem bu sarsıntının zamanı hususunda hem de hakikat mi yoksa mecâz mı olduğu hususunda görüş ayrılığı vardır.¹⁶⁸ Burada (Nâzi'ât, 79/6-9) yere izafe edilmeyen bu racfenin, yeniden diriliş sonrası sahneyi tasvir etmesi de kuvvetle muhtemeldir. Âyetlerin akışı da bunu göstermektedir. Çünkü Kur'an'da sadece burada değil başka yerlerde de vahye inanmayanların içine düştüğü psikolojik ve fizyolojik hal tasvir ve tavsif edilmektedir.¹⁶⁹ Bu ayetlerdeki form benzerliği dikkatimizi çekmekte ve aynı zamanın tasviri olduğu kanaatini kuvvetlendirmekle birlikte, siyak-ı mana ve ardı sıra gelen ayetler de bunu desteklemektedir. Çünkü Racfe, Kur'an'da yeryüzüne ve maddi olaylara nisbet edilerek kullanılmakla birlikte aynı zamanda başka şeyleri, sözel ve manevî durumları ifade için de kullanılan bir terimdir.¹⁷⁰

“Racfe” de “zelzele” gibi hem yere izafe edilmiş hem de müstakil olarak kullanılmıştır. Birinci durumun anlaşılmasında problem yoksa da ikinci kısmın hangi

¹⁶³ Ketin, s. 462; Bruce A. Bolt, *Depremler*, Çev.: Ülkün Tansel, Tübitak Yay., Ankara 2008, s. 25-26.

¹⁶⁴ Esed, s. 288.

¹⁶⁵ İbn Abbas, II, 113; Zemahşerî, VII, 170; Beğavî, VIII, 255; Râzî, XVI, 120; Beydâvî, V, 338; İbn Âşûr, XV, 387.

¹⁶⁶ Müzzemmil, 73/14.

¹⁶⁷ Nâzi'ât, 79/ 6-9.

¹⁶⁸ Taberî, XXIV, 190-191; Kurtubî, XIX, 195-196; Alûsî, XXII, 124.

¹⁶⁹ Ğâfir, 40/18; Kalem, 68/43; Me'âric, 70/43-44.

¹⁷⁰ Ahzâb, 33/60.

zamana ait olduğuna dair delaleti açık değildir. Bu müphemlik ayetin anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla burada iki okuyuş biçimiyle karşı karşıyayız: Lafzî/literal okuyup evrenin sonunda son sâat hadiseleri içinde değerlendirirsek, şiddetli sarsıntının insanlar üzerindeki etkisini bariz bir şekilde görürüz. Fakat bu durumda gözden kaçmayan bir şey var ki, o da tüm bu hadiseler depremler ve artçı şoklar olurken insanların ölümüne ilişkin herhangi bir şey söylenmemektedir. Ölme ve öldürülmelerinden bahsedilmemekte, bilakis korku dolu gözlerle önüne bakan insan tasvirleriyle karşılaşmaktayız.

Bunun aksi iddia edildiği takdirde o zaman haklı olarak şöyle bir soruyu sormak ve bu soruya yanıt almak zorundayız. İnsan unsûru sözkonusuyken evrenin kıyâmının şiddet ve dehşetinden nasıl bahsedeceğiz? Özellikle eş zamanlı ve bazen ardışık olarak zikredilen diğer değişimlerin insan üzerinde öldürücü etkisi olmayacak mıdır?

Bu ayetleri literal okuduğumuz ve evrenin sonuna ilişkin kozmik değişimler olarak gördüğümüz sürece bu soruya makul cevap bulmak imkânsız olacaktır. Ama yukarıda da bahsettiğimiz gibi diğer ayetlerden edindiğimiz bilgi ve izlenimler ışığında ayetlere yaklaşırsak –ki çokça örneklerini bulmak mümkün- inkâr edenlere yönelik tehdit içeren lafızlar ve onların perişan hallerinin tümü öteki hayata ilişkindir. Yalın olarak kullanılan, yeryüzüne isnad edilmeyen “racfe” evrenin sonuyla ilgili değildir. Haliyle de son sâat insanlar için azap olarak nitelendirilmemiştir. Ve bütün hadiseler olurken insanın varlığından bahsedilmemektedir. Elbette ki bu hayattaki yerel depremlerde binlerce insan ölürken bu kadar yoğun ve şiddetli kozmik titreşimlerde, yerküreyi bütünüyle kapsayan bir depremde insanların ölümünden bahsedilmemesi merak konusudur. Bu merakın giderilmesi ancak bu kelimenin Kur'an'daki kullanım alanlarının tespit ve tayin edilmesiyle mümkün olur. Bu sebeple racfe kavramının Kur'anî çerçevesinin ortaya konulması gerekmektedir. Böylece son olarak racfe kavramının son sâat'teki yeri de belirlenmiş olacaktır.

2.1.3.3. Kur'an'da Racfe'nin Cezalandırıcı ve Caydırıcı Bir Unsur Olarak Kullanılması

Racfe terimi, iki yerde son sâat ve öteki hayatla; bir yerde yalan haberlerin toplumsal nitelikteki sarsıntısıyla ilgili kullanırken, dört yerde de tarihin çeşitli dönemlerinde pek çok kenti haritadan silen yok edici, helak edici bir depreme ilişkin kullanılmaktadır. Bir başka deyişle racfe terimiyle, Kur'an'da daha çok inkâr edenlerin büyükenmeleri ve yeryüzünde fesad çıkarmaları yüzünden helak olmalarına sebep olan

bir çeşit depremin etkisi vurgulanmaktadır. Mesela, Hz. Musa'nın yetmiş adam seçmesi ve Allah'la yüzleşmesi ve konuşmasını anlatan kıssanın anlatım akışında da “racfeh” terimi kullanılmaktadır.¹⁷¹ Kur'an'da bu terim sadece İsrailoğulları gibi bir kavmin depremle imtihan edilmesi ve helak olmaları halini ifade için serdedilmemektedir. Bilakis “recfeh/deprem terimi peygamberlerine karşı gelen pek çok inkârcı toplumun (Semudlular, Medyenliler gibi.) yok edilmesi haline ilişkin de kullanılmıştır.¹⁷²

Burada sözü geçen depremin, Semûd kavminin tarihsel yerleşim yerlerini bir vakit etkisi altına almış olduğu anlaşılan bir volkanik patlamayla birlikte vuku bulmuş olması da mümkündür. Nitekim böyle bir volkanik patlamaya, kuzey Hicaz'da, özellikle Medâin Sâlih yöresinde görülen geniş, esmer renkli volkanik araziler (*harrah*) bugün bile şahitlik etmektedir.¹⁷³

Yukarıdaki ayetlerde görüldüğü gibi depremler, inkâr edenleri cezalandırıcı bir azap çeşidi olarak takdim edilmektedir. Ancak dünya hayatında cezalandırıcı olarak görülen bu yer sarsıntıları, yerel ve bölgesel niteliktedir. Dolayısıyla Kur'an'da insanların topyekûn yok edilmelerinden bahsedilmemektedir.

Toplumların helak edilme sahnelerini anlatan bu gibi terimlerin geçtiği ayetlerde onların ölümleri için Kur'an'da sürekli kullanılan “mevt” ve “tevaFFE” sözcükleri kullanılmamış fakat daha etkili ve vurgulu olan diz çökmüş veya yere çökmüş(câsimin) tabiri kullanılmıştır. Haliyle insanlar cansız bir şekilde yere serilmiş bir vaziyette tasvir edilmişlerdir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, racfe, son saatte yerkürede meydana gelecek olan önemli değişmelerin bir üst safhasını oluşturmaktadır. Ve genel anlamda yerküreyi yerinden oynatan, altını üstüne getiren yıkıcı, dev deprem hareketlerini ifade etmektedir. Zaten yukarıda belirttiğimiz gibi dilbilimciler ve müfessirlerin çoğu da racfe sözcüğüne, tartışmasız olan anlamını, yani deprem/yer sarsıntısı anlamını vermektedirler.

2.1.4. Dükketi'l-Arz/Yerin Parçalanması

Yeryüzü sarsıntısını ifade eden kavramlardan birisi de “dekk”tir. “Dekk, sözcüğü Kur'an'da depremler konusuna ışık tutan, yerin kozmik değişimini dile getiren ve son saatle ilişkili önemli kavramdır. Kur'an'da dört yerde geçmekte olup, ancak bunlardan üçü son sâatle ilgilidir. Bu kavram muhtemelen depremlerin yerkabuğu üzerindeki oynadığı son derece önemli role işaret etmektedir. Ve ayrıca yerkürenin

¹⁷¹ A'raf,7/155.

¹⁷² A'raf,7/78, 91; Ankebût,29/37.

¹⁷³ Esed, 288.

tamamında etkili olan kırılma ve kıvrılmaları, yer hareketlerini ve nihayetinde arazinin yerleşmesini ve muvazenesini bulmasını ifade etmektedir. Ve şiddet derecesine göre sıraladığımızda bu kavram en sonda yer almaktadır. Böyle olduğunun işaretlerini kelimenin sözlük anlamında ve Kur'an'da kullanıldığı bağlamlarda kazandığı anlamlarda görebilmekteyiz.

Bu konuya öncelikli olarak kelimenin sözlük anlamını vererek başlamak istiyoruz.

2.1.4.1. Dekk Kelimesinin Anlamı

“Bir şeyi ezmek, dövmek, kırıp un ufak etmek, toz haline getirmek ve yeri düzlemek, yükseği dümdüz etmek” gibi anlamlara gelen “dekk/dekke” sözcüğü, “duvar ve dağın yıkılması, tümsek ve tepenin parçalanması, yumuşak ve düz yer, kum” şeklinde de tanımlanmaktadır.¹⁷⁴

Aynı şekilde dekke, “dükkâna yani kapı önünde oturmak için üstü bir yüzey halinde düzeltilmiş tümsek ve taraça veya teras gibi yapıya da” denilmektedir. Dekk etmek mastarı da “duvar gibi yüksek bir şeyi alçaltmak ve düzeltmek için vurup yıkarak kırıp dökmek, döğüp ezmek ve bir şeyin girinti ve çıkıntısını, pürüzünü düzeltmek için ezerek veya sürterek, egeleyerek veya çukurlarını doldurarak herhangi bir şekilde düzlemek” anlamında kullanılır.¹⁷⁵

Görüldüğü gibi “dekk”in sözlük anlamlarında ortak bir durum göze çarpmaktadır. Kelimenin bütün manaları, büyük bir şeyin kırılıp parçalanması ve yüksek bir yerin düzlenmesi manasını taşımaktadır.

Bu sözcük, “Yeryüzü[nün] ve dağlar[ın] bir tek darbe ile yerlerinden sökülüp parçalandıkları... (âkı düşün)!”¹⁷⁶ “Yeryüzü ardarda sarsılıp paramparça olduğunda...”¹⁷⁷ gibi ayetlerinde de bu anlamlarda kullanılmıştır.

2.1.4.2. Yerin Dekkedilmesi İle İlgili Müfessirlerin Görüşleri

Ayetlerde yere izafe edilen dekk (dükketi'l-arz) kavramının neleri kapsadığını belirlemek için alimlerin, bu terimin içini ne ile doldurduklarını ve bunu nasıl tanımladıklarını da ortaya koymak gerekmektedir. Onların ayetlere ilişkin mülâhazaları özetle şöyledir:

“O gün, evrenin fesadı gününde, yerkabuğu depremlerle sarsılıp bir kısmı diğer

¹⁷⁴ İsfahânî, “dekk” md., s. 316; Cevherî, I, 210; İbn Manzûr, X, 424; Zebîdî, I, 6694; Alûsî, XXII, 428; Elmalılı, VIII, 438; İbn Âşûr, XVI, 258; Ateş, *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, VI, 424.

¹⁷⁵ İsfahânî, “dekk” md., s. 316; Cevherî, I, 210; İbn Manzûr, X, 424; Zebîdî, I, 6694; Elmalılı, VIII, 57.

¹⁷⁶ Hâkka, 69/14.

¹⁷⁷ Fecr, 89/21.

kısmını kırıp dökerek, yer üzerindeki her şey ufalanacak, toz toprak olacak, yüksek olan şeyler yayılarak alçaltılacak, yeryüzünün dağları ve yükseklikleri dümdüz edilinceye kadar parça parça edilecektir. Evrenin nizamının bozulmasıyla yerin üzerindeki evler, köşkler ve diğer yapılar yıkılacak, her şey tepetaklak olup altı üstüne getirilecek, adeta dümdüz ve cascavlak bir sahraya dönüşecektir. Yer tıpkı bir derinin düzlenmesi ve yayılması gibi yayılıp uzatılacaktır.”¹⁷⁸

Şunu da belirtelim ki, müfessirlerin hemen hepsi “dekk” kelimesinin sözlük anlamını dikkate almışlardır. Bu nedenle de çoğu dekk kavramını ‘zelzele ve racc’ kelimeleriyle tefsir etmişlerdir.¹⁷⁹ Dolayısıyla bu kavramlardan birisi için söylenen şeyler diğerleri içinde geçerlidir. Hepsi ayrılmaz bir bütün oluşturmaktadır.

Kelimenin anlamına ve nasıl anlaşıldığına ilişkin kısa açıklamadan sonra konumuz açısından daha önemli olan şu hususa da değinmekte fayda görüyoruz: Bu kelime diğer olaylara ilişkin kullanımında tekrar edilmezken son sâat olaylarını beyan için kullanıldığı yerlerde tekrar edilmiştir. “Dekken dekke” ifâdesindeki tekrarın manası ise, müfessirlere göre şudur: Böyle bir üslup ardarda gelmeyi ve olayın tekrarını ifade içindir yoksa soyut bir vurgu için değildir. Bu durumda yeryüzü, birbiri ardına gelen iki deprem ile üst üste sarsılacak, dağlar yerle bir edilip kırılacak, dökülecek, yükseklikler ve alçaklıklar düzlenecektir.. Yani, "Allah, onu, peşpeşe gelen darbelerle kıracak, o da, saçılmış ve dağılmış zerrelere dönecektir.”¹⁸⁰ Müfessirlerin kırılma olarak tanımladıkları “dekk” bize, modern deprem araştırmacıların dilindeki fay ve kırılmaları anımsatmaktadır.

2.1.4.3. Toplumsal Bir Ceza Olarak Dekk

Yukarıda da ifade edildiği gibi dekk kavramı sadece son sâat olaylarını ifade için kullanılmamıştır. Tarihin herhangi bir döneminde vuku bulmuş kevnî olaylar, toplumları helak eden tabii hadiseler için de kullanılmaktadır. Tarihsel olaylara ilişkin kullanımı iki yeredir ve ikisinde de yalın halde zikredilmektedir. Bunlardan birisi, inkârcı ve bozguncu “Yecüc ve Mecüc” den korunmak için yapılmış olan seddin yıkılmasını;¹⁸¹ diğeri ise, Hz. Musa’nın rabbini görme isteği ve Allah’ın insan tarafından görülemezliğinin anlatıldığı olayda dağın parçalanmasını¹⁸² ifade için kullanılmıştır. Burada sözü geçen dağın parçalanmasının (volkanik bir patlamanın) bir zamanlar

¹⁷⁸ İbn Abbas, II, 103; Râzî, XV, 487; Kurtubî, XX, 54; Beydâvî, V, 319; Beğavî, VIII, 422; Şevkânî, VII, 296; Alûsî, XXII, 428; İbn Âşûr, XV, 282-283; Elmalılı, VIII, 56-57.

¹⁷⁹ İbn Abbas, II, 141; Taberî, XXIV, 416; Kurtubî, XVIII, 264; Râzî, XV, 487; Şevkânî, VII, 493.

¹⁸⁰ Taberî, XXIV, 416; Zemahşerî, VII, 289; Râzî, XVII, 15; Alûsî, XXII, 428; Elmalılı, VIII, 438; İbn Âşûr, XVI, 258; Ateş, *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, VI, 424.

¹⁸¹ Kehf, 18/98.

¹⁸² A'raf, 7/143; Taberî, XIII, 92; Râzî, VII, 239-242; İbn Kesîr, III, 471.

peygamberleri Musa(as)ın da içinde bulunduğu israiloğullarını etkisi altına “racfeh /deprem” ile birlikte vuku bulmuş olması da mümkündür.¹⁸³ Çünkü iki olayda, yani “racfe” ve “dekk”, yeryüzündeki sallantı ve yıkımı ifade etmekle birlikte insanlar üzerinde büyük korku ve dehşete de sebep olmaktadır. Musa(as) peygamberle ilgili olan bu iki tabîî olayın da sözleşme zamanına denk gelmesi kanaatimize göre ikisinin aynı anda cereyan ettiğini göstermektedir.

Açıkça görüldüğü üzere tarihsel olayları ifade eden kelimelerle son sâatteki depremleri ifade eden kelimelerde form benzerliği sözkonusudur. Bir farkla ki, son saat olayları için kullanılan kelimeler tekrarlar gelmektedir. Bu da bize Kur'an'ın asıl hedefinin geçmiş ve şimdi üzerinden geleceği, sonu kavratmaya çalışmak olduğunu göstermektedir.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Kur'an, zelzele, deprem, volkanik patlama olay ve örneklerini hep geçmiş kavimlerin başına gelen tabii olaylardan seçmektedir. Aynı şekilde Fecr sûresinde¹⁸⁴ ilk önce inkâr edenlerin, müşriklerin dünyaya abanmaları ve dünyalık toplamaları reddedilmekte ve zımnen, “bir gün gelir bu biriktirdikleriniz, malınız, mülkünüz, servetiniz bir depremle yerle bir olur” demek istenmiştir. Zaten bu sûre boyunda yeryüzünde benzeri görülmemiş, yapıtları henüz yapılamamış medeniyetlerin ve uygarlıkların yeryüzünden nasıl silindikleri anlatılmış ve söz Mekke müşriklerine getirilmiştir. Dolayısıyla yerin darmadağın edileceği ve pişmanlığın fayda vermeyeceği o günün mutlaka gelip çatacağı haber verilmekte ve o güne karşı insanlar uyarılmaktadır.¹⁸⁵

Hakikat şu ki, Kur'an bu anlatım tarzı ve örneklendirmeleriyle olacak olayın boyutunu insanların zihnine yaklaştırmayı istihdaf etmektedir. Bölgesel nitelikli tabii yıkım ve dönüşümler evrensel ölçütte gerçekleşecek değişimlere örnek olarak sunulmuştur. Ancak aralarındaki fark da gözden kaçmamaktadır. İlgili kavramlar, evrenin sonuna ilişkin kozmik değişimlerin büyüklüğünü ve tarifsizliğini göstermek için ya mechul sıgayla ya lam-ı tarifsiz ya da tekit edilerek gelmiştir. Esasında ise, Fazlur Rahman'ın da ifade ettiği gibi Kur'an'ın son sâat tasvirlerinin genellikle bu dünya sisteminde oluşacak düzensizlik ve bozukluktan yani yeryüzünde ve gökyüzünde oluşacak karışıklıktan ve yerkürenin tamamen sarsıntılar geçireceğinden bahsetmesine

¹⁸³ Krş. Bakara,2/55; A'raf,7/155.

¹⁸⁴ Fecr,89/17-22.

¹⁸⁵ Fecr,89/5-26.

rağmen, bütün bu tasvirler aslında Allah'ın mutlak hâkimiyetini göstermek içindir.¹⁸⁶

2.1.5. Değerlendirme ve Sonuç

Kur'an, son sâatle ilgili olaylardan bahsederken bunları iç içe ve sanki eş zamanlı olarak anlatmaktadır. Kur'an'ın bu anlatım tarzı, ilk bakışta bir sıralama sunmadığı izlenimini vermekte ise de, yeryüzüne ilişkin bozulmaları ifade eden terimlerin hepsi, aynı safhayı tasvir etmemektedir. Bu terimlerin sıralaması hususunda bir fikir edinmek kolay bir iş değildir. Güçlük her şeyden önce konuyla ilgili ayetlerin Kur'an'ın çeşitli yerlerine dağılmış olmasından ileri gelmektedir. Ancak kelimeler ve olaylar üzerinden sırayı tesbit etmek mümkün görünmektedir.

Kur'an'da yerkürede cerayan edecek hadiseleri tasvir eden pek çok terim vardır. “Zelzele”, “racfe”, “racce”, “dekka” gibi. Herbiri yeryüzüne ilişkin kozmik değişimleri ifade etmekte, bununla da aynı olayın farklı yönlerini, farklı boyutlarını, depremin şiddet derecesini ve yeryüzünü harap edebilme gücünü ortaya koymaktadır. Ayrıca, kozmik hadiseler için seçilmiş bu kavramların hakikî, lafzî manasının dışında manevî, ruhî olayları, halleri ifade için de kullanıldığını müşahade etmekteyiz. Buna rağmen bu terimlerde ortak nitelik şurada bulunmaktadır: Yeryüzü ayette ifade edildiği gibi¹⁸⁷ yeni bir hayat için bu günkü biçim ve işlevini yitirecek ve öteki hayat için yeni bir görünüme kavuşacaktır.

Yerkürenin sonuna ilişkin ayetlerden ve ilgili kelimelerin sözlük anlamından yeryüzünün, depremler ve volkanik patlamalar vasıtasıyla ve doğal yollarla büyük bir evrim geçireceği, bütün tepe ve tümseklerinin, engebeli alanlarının düz bir hale geleceği anlaşılmaktadır. Nitekim yerdeki değişime ve dönüşüme ilişkin başka ayetlerde de yeryüzünün uzatılacağı, düzleneceği, boş ve çıplak olacağı¹⁸⁸ beyanları da bu hususu teyit etmektedir. Ancak bu durumda yerin yayılması ve uzaması meselesini son sâate yaklaşırken yerkürenin genişlemesi şeklinde anlamak ayetin Kur'anî çerçevesine aykırı düşer. Zira “müdd” kelimesi zaten yeryüzünün oluşumuna, yapısına ve yüzeyine ilişkin ilahî nizamı belirtmek için serdedilmektedir.¹⁸⁹

Bununla beraber Kur'an'da son sâatin, insanı gafil bir biçimde yakalayan bir fenomen olduğu görülmektedir. Ancak bu değişim bir anda olup biten bir olay değildir. Yani arz peşpeşe gelen çarpımlarla, ard arda gelen sarsıntı ve çarpışmalarla yıkılacak, toz toprak haline gelecektir. Arz'ın sarsılması ve parçalanması ile ilgili terimlerin,

¹⁸⁶ Fazlur Rahman, s. 189.

¹⁸⁷ İbrahim,14/48.

¹⁸⁸ Kehf,18/47; Tâhâ,20/105-106; İnşikâk,84/3-5.

¹⁸⁹ Ra'd,13/3; Hicr,15/19; Kâf,50/7.

“zülzilet zilzalen”, “dekkan dekka”, “raccen racce” şeklinde gelmesi olayların tekrarlanacağını ve ardışıklığının açık göstergesidir. Çünkü tarihsel bir olaya ilişkin kullanımında bu kelimeler tekrarlanmamaktadır. Dolayısıyla tüm bu veriler evrenin sonunun ilk yaratılış süreci gibi insansız uzun bir süreçten geçeceğine, yer hareketlerinin uzun zaman devam edeceğine ilişkin kuvvetli delil teşkil ettiği kanaatindeyiz. Zaten diğer kozmik hadiselerle birlikte mütaala edildiği zaman bir anlık bir vakıa olmadığı daha iyi anlaşılacaktır.

Kur'an'da yeryüzünün sonuna, geleceğine ilişkin ayetlerde Kur'an'ın çift kutupluluk özelliği belirgin bir şekilde öne çıkmaktadır. Yeryüzünün yaratılış serüvenine, biçim ve işlevine, düzenli işleyişine ve insanların yaşamı için uygun hale getirildiğine dair yüzlerce ayet varken; yer küresinin bozuluşuna dair ayetler mahdut miktardadır. Bu da evrenin mutlaka bozuluşa maruz kalacağını bildirmekle birlikte amacın, sırf kozmik bozuluşa dikkat çekmek olmadığını, esas vurgunun evren üzerinden yeniden diriliş ve hesap olduğunu göstermektedir.

Yeryüzüne nisbet edilen deprem, titreşim, sarsıntı, kırılma, yıkım gibi çeşitli olayları üç grupta toplamak mümkündür: Birincisi, geçmişte meydana gelen olaylar. Bu olayların toplumsal yanları vurgulanarak betimlenmiş ve bunlardan ders alınması istenmiştir. Bunlar bölgesel/yerel nitelikli olaylardır. İkincisi, şimdi olması muhtemel olaylar. Bu olaylarla da inkârcı toplumlara korku salınmış ve Allah'a isyan eden hiçbir topluluğun yerin dibine geçirilmekten emin olamayacakları dile getirilmiştir.¹⁹⁰ Ve üçüncü olarak da son sâatte gerçekleşecek kevnî olaylar. Kur'an'da son sâatin gelmesiyle ilgili tüm açıklamalar, bu süreçte yeryüzünde büyük depremlerin, yer sarsıntılarının olacağını göstermektedir. Bu nedenle Kur'an insanoğlunun zihnini yeryüzünün başına gelecek en ciddi olaylara, depremlere ve bunlar üzerinden yeniden dirilişe çevirmesini istemektedir. Hz. Peygamber'e nisbet edilen “kıyamet kopmadan önce depremler çoğalacak”¹⁹¹ gibi hadislerde de aynı konuya vurgu yapıldığını görmekteyiz.

Kur'an'da son sâatte evren çapında meydana gelebilecek pek çok hâdise zikredilir. Bununla birlikte sadece yeryüzünü ele alacak olursak, yeryüzünü bekleyen pek çok depremin, felaketin, yaşadığımız bu hayatın sonu için yeterli bir sebep olabileceğini görürüz. Mesela, yeryüzünde hemen herkesin şahit olduğu depremler

¹⁹⁰ A'raf,7/97-98; İsrâ,17/68-69; Mülk,67/16-18 vb.

¹⁹¹ Buhârî, Cuma 104, Fiten 23; Ebu Dâvut, Fiten 7; Ahmet b. Hambel, c. XXI, s. 487, c. XXXIV, s. 317; Son saat'te, yer yer kıtlıkların ve şiddetli depremlerin olacağı İncil'de de haber verilmektedir. Matta,24/7; Markos,13/8; Luka,21/11.

insanlığın ve yeryüzünün sonunu ihtar etmektedir. Yedi sekiz şiddetindeki bir depremle koca şehirlerin alt üst olması, binlerce insanın ölmesi gösteriyor ki, bu depremlerin bir kaç katı olan ve bütün yeryüzünde küresel bazda etkisini gösteren bir deprem bu hayatın sonu için yeterli olacaktır.

Evrenin son bulmasıyla alakalı olarak Kur'an'ın bildirdiği haberlerle bilimin nazariyeleri arasında çelişki ve çatışma yoksa da yerkürenin sonuyla ilgili bilimsel senaryolara şimdilik rastlayamamaktayız. Şurası muhakkak ki, günümüz ilim adamları bu alemin son bulmasını mümkün kılan sebepler üzerinde ittifak halindedirler.¹⁹² Bu dış sebepler gerçekleştiğinde yeryüzündeki hayatın bitmiş olacağını söylemektedirler. Evrensel düzeyde yerküreyi bekleyen felaketin ne olduğu ileriki bölümlerde ele alınacaktır. Ancak şurası bir gerçek ki, yere nisbet edilen depremler, insanları ve eylemlerini hedef almaktadır. Kur'an'ın kendisi de bu hedefi açıkça ifade etmiştir. Dağlara nisbet edilen depremler ve çeşitli sarsıntı olayları ise, insanların sahte tanrılarını ve putlarını hedef almaktadır. Bu nedenledir ki dağların formunu ve azametli duruşunu kaybetmesi hep yerden sonra anlatılmaktadır. İleride bu husus üzerinde ayrıca durulacaktır.

Yeryüzüne ilişkin bu türden sonuçlar çıkarırken, son saatte dağlarda nelerin olup bittiğini Kur'an ayrıca işlemektedir. Bu bakımdan Kur'an'da aynı ayet ve bağlamda iç içe zikredilen dağlardaki değişim ve dönüşümleri incelemenin yararlı olacağına inanmaktayız.

2.2. SON SAAT'TE DAĞLAR

Kur'an'ın evrenin sonuna ilişkin tasvirleri arasında önemli bir yer tutan olaylardan birisi de dağların durumudur. Son sâatte dağların alacağı şekille ilgili ayetler, kimi zaman diğer olaylarla iç içe, kimi zaman da müstakil olarak zikredilmektedir. Bu ayetlerden çoğu herhangi bir özel sebep veya olay olmaksızın indirilmişken; bazı ayetler de kimi zaman muhataplardan dağların durumunu öğrenmek için yahut alaycı bir tavırla

¹⁹² Genel anlamda evrenin özelde ise dünyanın son bulmasını mümkün kılan sebepler arasında “evrenin genişlemesi”, “entropi'nin sürekli artması”, “karadelikler” gibi hususlar sayılmaktadır. Veysel Güllüce, “Kıyametin Kopmasının ve Kâinatın Yıkılmasının Mantıki ve Bilimsel Delilleri Nelerdir?” <http://www.sorularlailamiyet.com/subpage.php?s=article&aid=9679>, Erişim Tarihi: 9. 10. 2008. Tuna, *Ol Dedi Oldu*, s. 227; agy. *Uzayın Sırları*, s. 270; Bununla birlikte dünyanın sonunun güneşe bağlı olduğu, güneşin genişleyerek dünyayı ve iç gezegenleri yutacağı, dünyayı yakıp kül edeceği söylenmektedir. Anonim, “Güneş Sisteminin Sonu,” *Bilim ve Teknik*, Mart 2000, s. 5 Türkoğlu, s. 274-275; Karaca, 44-46. Carl Sagan, s. 247-248. M. Sami Polatöz, “Kâinatın Geleceği”, *Sızıntı Dergisi*, Eylül 1998, Yıl: 20, Sayı: 236 (<http://www.sizinti.com.tr/konular.php?KONUID=2708>, Erişim Tarihi: 10. 9. 2008; Milliyet Gazetesi, Haber, 27 Şubat 2008; Martin Ress, *Dünyanın Sonu Son Saat*, Çev.: Yasemin Engin, Binbir Kitap Yay., İstanbul 2007, s. 239-240.

sorulan soruları¹⁹³ cevaplandırmak için inzal olunmuştur. Bu meyan da Kur'an'ın, ilahî hikmet gereği devrin inanç ve düşünce yapısına, evren ve tanrı tasavvuruna müdahale için indirildiği gerçeğini, yani zamanın ve döneminin şartlarının vahyi gerekli kıldığı hakikatini unutmamamız gerekir. Dolayısıyla biz bu bölümde ilk önce konunun tarihi yönü hakkında, o dönemde yaygın olan çeşitli telakkiler üzerinde duracağız. Burada konuya giriş mahiyetinde, dağların tarihsel yönüne eğilmek, sosyal ve kültürel hayattaki yeri ve önemine değinmek, dağlarla alâkalı inanç ve kültleri irdelemek her bakımdan önem arz etmektedir. Bu inanç ve düşünce yapısı üzerinde durmamızın sebebi, bu konuda Kur'an'ın ifadeleriyle dağ kültü arasında, ilişkinin olup olmadığını göstermektir. Bundan sonra ise, tarihsel arka planı göz önünde bulundurarak dağların sonuyla ilgili Kur'an'da yer alan bilgileri etraflıca inceleyeceğiz.

2.2.1. İslam Öncesi Topumlarda Dağ Kültleri

Dağ kültü çok eski çağlardan beri muhtelif uluslarda bulunduğu malum olan cihanşümul bir kültür.¹⁹⁴

Eski ilkel dinlerde ve bazı halklarda fırtına tanrısı vb. gibi dağ tanrıları da görülmektedir. Kutsal dağın bir dağ tanrısı olduğu veya tanrılar dağının bulunduğu bilinmektedir.¹⁹⁵ Dağlar gökyüzüne “değdi”ğinden, insanlar onları tanrıların kutsal barınakları olarak görmüşlerdir.¹⁹⁶

Kutsal dağ inancı, hemen birçok toplum ve dinlerde de görülmektedir. Sümerler, Mısırlılar, Samiler, Çinliler, Hintliler, Yunanlılar, Moğallar, Japonlar, Samiriler, Cermenler vs. gibi toplumlar dağları takdis etmiş, tanrıların mekânı olarak görmüşlerdir. Bu toplumlarda en yüksek dağlar “dağ-ilah” şeklinde düşünülmüştür.¹⁹⁷ Yahudilikte de tanrı dağ- tanrısı ilişki açıkça görülmektedir. Yahudiliğin kutsal kitabında tanrı, dağa iner ve orada dolaşır. Ayrıca Yahudilikte Yahve, kutsal dağ ile bağlantılı görülmüş ve “bir dağ tanrısı” olarak belirtilmiştir.¹⁹⁸

Hıristiyanlık ta, Yahudilerin 39 kitabını kutsal tanıyıp benimsediklerinden ve 66 kitaba birden (Kitab-ı Mukaddes) adını verdiklerinden aynı dağ inancına ortak oldukları açıkça belli olur. Farklı olarak Hıristiyan mistikleri tanrıyı dağ olarak göstermekte,

¹⁹³ Tâhâ,20/105.

¹⁹⁴ Abdulkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler I-II*, TTK Yay., Ankara 1991, II, 253.

¹⁹⁵ Hikmet Tanyu, *Dinler Tarihi Araştırmaları*, AÜİF Yay., Ankara 1973, s. 5-7; Laurence Ottenheimer ve bşk., *Dağlar*, Çev.: Nedim Kula, Tübitak Yay., Ankara 2004 s. 12.

¹⁹⁶ Laurence Ottenheimer, s. 12.

¹⁹⁷ Tanyu, s. 5-7.

¹⁹⁸ Tanyu, s. 9-112.

temsil ve teşbih etmektedirler.¹⁹⁹

Türk ulusunun yurt tuttuğu muhtelif ülkelerde dağ ve ağaç kültürüne ya da bu kültürün izlerine her yerde rastlanmaktadır. İslam'dan önce Türk boylarında, dağların tanrı makamı olduklarına inanılırdı. Dağı tanrı kabul edip ona tapmak, onun şerefine ayinler düzenlemek, kurbanlar sunmak önemli bir gelenektir. Bu gün de o geleneğin izlerine rastlamak mümkündür.²⁰⁰

Cahiliye dönemi Araplarının ilahlarına yakın olmak için mağara, çöl ve dağlarda, insanlardan uzak boş mekânlarda itikâfa girdikleri, inzivaya çekildikleri rivayet edilmektedir. Cahiliye dönemi zahidleri de inzivaya çekilip ibadet edebilmek için, dağların, tepelerin zirvelerine yüksek binalar yapıyorlar; mağaraları mesken tutuyorlardı. Müşrikler, yağmur yağmadığında, yağması için sarp bir dağa bir inek çıkarıyorlar, kuyruğuna bağladıkları ağacı tutuşturarak, hem takip ediyorlar hem de dua edip yağmur istiyorlardı. Eğer onlar, dağın düz araziden, Allah'a daha yakın olduğu şeklinde bir düşünce taşıyor olmasalardı, kendilerini böyle yormazlar, oldukları yerde yağmur duası yaparlardı.²⁰¹

Ayrıca Kur'an'da ismi geçen putlardan birisi olan “yağus”un²⁰² Yemen'de Mazhic isimli bir tepenin üzerinde bulunduğu rivayet edilmektedir.²⁰³ Bu rivayet üzerinde Beyza Bilgin “Putlar Kitabı”nın notlar kısmında “Mazhic'in tepe olarak bir ilah olduğunu, bu ilahın yağus takma adını taşıdığını, Mazhic ilahından Mazhic kavminin soylandığını, Mazhic tepesinin aslında bu kabilenin toplanma, muhakeme ve ibadet yeri olduğunu” söylemektedir.²⁰⁴ Yukarıdaki tarihi veriler bizlere cahiliye Araplarında dağ/tepe-ilah ilişkisinin olduğunu açıkça göstermektedir.

Burada dağlarla ilgili olarak çeşitli toplumlarda görülen kült ve inançlardan detaylı bir şekilde örnek vermeye yerimiz elverişli olmadığı için “Hikmet Tanyu”nun “Dinler Tarihi Araştırmaları” adlı kitabını salık veririz. Bununla birlikte Mircea Eliade'nin Mustafa Ünal tarafından “Dinler Tarihi (İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi)” adıyla çevrilen eserde mekânın kutsallaştırılmasıyla ve dağlarla ilgili inanç ve kültürler hakkında geniş bilgi bulunmaktadır. Ayrıca özel olarak, İbn al-Kalbî'nin, “Kitabu'l-Esnam”ında, Araplarda taş, ağaç ve dağ kültürü hakkında daha geniş bilgi mevcuttur.

Özetle ifade edecek olursak, dağ kültürünün izlerini pek çok toplumun inanç

¹⁹⁹ Tanyu, s. 13-14.

²⁰⁰ İnan, II, 253-254.

²⁰¹ Cevad Ali, III, 779/90; Yavuz, s. 38.

²⁰² Nûh, 71/23.

²⁰³ İbn al-Kalbî, *Putlar Kitabı*, Çev.: Beyza (Düşüngen) Bilgin, Pınar Yay., İstanbul 2003, s. 73.

²⁰⁴ İbn al-Kalbî, s. 130.

sistemlerinde görmek mümkündür. Bu türlü inançları şu veya bu kavme hasretmek, bazı milletlere özgü saymak mümkün değildir. Dağlar yüksek kültürlerde önemli rol oynamakta, tanrıların mekânını, yeryüzüne indiği yeri ve ibadet mahallini teşkil etmektedir. İbadetle ilgili inanma, uygulama ve pratiklerde dağların önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Dağlar doğrudan doğruya ibadet edilen, kurban sunulan, yardım dilenilen birer kutsal obje olmuşlardır. Muhteşem yapıları bakımından ilgiyi çeken dağlar tanrıyla doğal çağrışımı olan kutsal mekânlar olarak görülmüş, birtakım doğaüstü kudretlerle nitelenmiş, içlerinde tanrıların, ataların ve cinlerin eğleştiğine inanılmıştır.

İşte Kur'an'ın gerek azametli ve heybetli duran dağların parçalanışına ve dağılıp yok olacaklarına gerekse Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi dinlerde önemli bir konuma sahip olan Tûr-i Sînâ ve Zeytin dağı gibi dağlara yemin ederek dikkat çekmesi²⁰⁵ ve Tûr'un israiloğulları için büyük bir nimet olduğuna işaret eden ayetler²⁰⁶ muhtemelen bunların “dağ-ilah” şeklindeki çok yaygın yanlış telâkkilere sahip bulunmalarına ve tanrı tasavvurlarına bir reddiyedir. Bu yüzdendir ki, Kur'an'da dağlara kudsiyet atfedilmemiş, kutsal bir mevki de verilmemiştir. Aşağıda da genişçe açıklanacağı üzere Kur'an'ın dağların ve tepelerin niteliklerini değiştireceğine, yok olup gideceklerine dair beyanlarında, esasında tevhit düşüncesinin parçalanamaz bir bütün olduğunun vurgulanmasının yanında, aynı zamanda Arap putçuluğunun yıkılışının da tasviri yapılmaktadır. Dağ ve tepelerin dağılma, parçalanma ve sürüklenme tasvirlerinin çok yoğun bir şekilde işlenmesi, müşrik Arapların, ilahların taşlarda ve tepelerde oturduğuna²⁰⁷ dair güçlü bir inanca sahip olmalarından dolayıdır.

Kur'an'ın nüzul döneminde geçerli olan dağ tasavvurlarına ve Kur'an pasajlarının temel amaçlarına kısaca değindikten sonra şimdi de dağların yaratılışına, yerküre üzerindeki jeolojik fonksiyonuna değinen Kur'anî atıfları gözden geçirmek istiyoruz.

Kur'an, üslubu gereği bir taraftan son sâatte dağların son durumuna, alacağı şekle dikkatleri çekerken, diğer yandan da dağların önemli bir jeolojik işlevine, yani onların yaratılışına dikkatleri çekmektedir. İlk olarak ve hemen her şeyden önce, bu husus göze batmaktadır. Çünkü daha önce de belirttiğimiz gibi, evrenin tümünde görülen iki kutupluluk olgusunu, istisnasız Kur'an'ın her yerinde ve her konusunda görmek mümkündür. Mesela, insanın ölümünden bahsederken, daha çok onun

²⁰⁵ Tûr,52/1; Tîn,95/1.

²⁰⁶ Nisâ,4/154; A'raf,7/171; Mü'minûn,23/20.

²⁰⁷ İbn al-Kalbî, s. 84.

yaratılışına vurgu yapılmıştır. Bu durum yerküre (arz), semâ (gökyüzü), dağlar, denizler vs. içinde geçerlidir.

2.2.2. Kur'an'da Dağlarla İlgili Terimler

Coğrafi bir terim olarak, “yer kabuğunun çevresine göre yüksekte kalmış kısımları” olarak tanımlanan dağlar,²⁰⁸ Kur'an'da ravâsî, cebel/cibâl, alem/e'lâm ve tûr gibi isimlerle ifade edilmektedir.

Sözlükte “sabit, köklü, yerinden oynamaz dağ”²⁰⁹ manasına gelen “revâsî” Kur'ân'da pek çok âyette geçmektedir.²¹⁰ Ayet-i kerimelerde geçen “ravasi” terimi, arz'ın yapısının iç yüzünü aydınlatmakta ve dağların önemli bir jeolojik işlevine dikkat çekmektedir.

Eskiden dağların sadece yeryüzünün yüzeyinde kalan yükseltiler olduğu düşünülmekteydi. Ancak bilim adamları dağların sadece yüzey yükseltileri olmadıklarını, dağ kökü adı verilen kısımları ile kimi zaman kendi boylarının 10-15 katı kadar yerin altına doğru uzandıklarını fark ettiler. Bu özellikleriyle dağlar, tıpkı bir çivinin ya da kazığın çadırı sıkıca yere bağlamasına benzer bir role sahiptir. Örneğin zirvesi yeryüzünden yaklaşık 9 km yukarıda olan Everest Dağı'nın 125 km'den fazla kökü vardır.²¹¹ Günümüzde modern jeolojik ve sismik araştırmalar sonucunda dağların pek çok hayati bir işleve sahip olduğu, dağların yeryüzündeki sarsıntıları önleyici özelliğinin olduğu, depremleri perdeleyen bir nevi paratoner görevi yaptığı modern jeolojinin bulguları sonucunda ortaya çıkarılmıştır.²¹²

Esed, Nahl sûresinde geçen “ravâsî” terimiyle ilgili olarak şu açıklamayı yapmaktadır: “Bu ifade, öyle görünüyor ki, dağların, oluşumlarını yer kabuğunun maruz olduğu tedricî dengelenme ameliyesine (process) borçlu olduğunu îma ediyor. Sözkonusu ameliye, arzın yüzeyinden, muhtemelen mağmadan (ergime halinde madde) ve belki de gazlardan oluşan arzın merkezine doğru ilerleyen soğuma ve katılaşmadan ileri gelen tazyik ve sıkışmaların sonucudur. Öyle görünüyor ki, iç kısımda bulunan bu sıvı-gaz karışımı, ancak yukarıdaki tabakaların, katı kütlelerin -ki bunların en göze çarpan kısmını dağlar meydana getirmektedir- muazzam basıncıyla dengede

²⁰⁸ Öngör, *Coğrafya Sözlüğü*, MEB Yay., İstanbul 1966, s. 191.

²⁰⁹ İsfahânî, “r-s-v” md., s. 354; Elmalılı, VIII, 214.

²¹⁰ Ra'd,13/3; Hicr,15/19; Nahl,16/15; Enbiyâ,21/31; Neml,27/61; Lokmân,31/10; Fussilet,41/10; Kâf,50/7; Mürselât,77/27.

²¹¹ http://www.kuranmucizeleri.com/bilimsel_mucizeler_25.html, Erişim Tarihi: 12. 10. 2008.

²¹² Haluk Nurbaki, *Kur'an-ı Kerim'den Ayetler ve İlmi Gerçekler*, TDV Yay. Ankara 2006, s. 190-192; Maurice Bucaille, *Tevrat, İnciller, Kur'an-ı Kerim ve Bilim*, Çev.: Suat Yıldırım, Işık Yay., İstanbul 2005, s. 63-64; http://www.kuranmucizeleri.com/bilimsel_mucizeler_25.html, Erişim Tarihi: 12. 10. 2008.

tutulmaktadır. Bu olgu, Nebe', 78/7'de dağları “direk” ya da “destek” (evtâd) olarak, yani arz'ın jeolojik süreçler içinde tedricen kazandığı izafî denge ve mukavemetin sembolü olarak tanımlayan Kur'ânî atfın da açıklaması durumundadır. Bu denge, yer sarsıntıları ve volkanik patlamaların gösterdiği gibi, mutlak bir denge olmamakla birlikte, yine de arz üzerinde hayatın devamına imkân veren şey, yer altındaki akıcı ama kararsız tabakalara karşı direnç gösteren katı yer kabuğunun varlığıdır. Kanaatimizce, bu ayette, hem de diğer yerlerde geçen “sizi sarsmasın (ya da “onları sarsmasın”) diye” ifadesiyle anlatılmak istenen de budur.²¹³

Bu çağdaş bilgilerin yanında kadim kültürlerde de dağlar jeolojik anlamda temel direk konumunda görülmüştür. Eskiler, genellikle dağların gökyüzünü taşıdığını ve onu, yeryüzünün derinliklerine bağladığını düşünmüşlerdir.²¹⁴

Netice itibarıyla, Kur'an'ın dağlarla ilgili ifadesinde genellikle dağların kozmik yapısından, denge unsûru olmasından, sarsmasın diye yerküre üzerinde sağlam bir şekilde istikrarı sağlayabilecek tarzda yerleştirildiklerinden bahsedilmektedir.²¹⁵ “O, yeryüzüne yerinden oynamaz sağlam dağlar yerleştirdi ki sizi sarsmasın” şeklinde özetleyebileceğimiz bu ayetler, Allah'ın yarattığı olan dağların varoluş sebebini ortaya koymaktadır. Bunların ortak noktası ise, aynı ayetlerde ve siyaklarında insana hizmet olarak açıklanmaktadır.²¹⁶ Ancak bu işlevler ve yapısal özellikler Kur'an-ı Kerim'de bilimsel bilgiye, bilimin çok yeni keşfettiği bilimsel gerçekliklere değil, daha önce de bahsedildiği gibi Allah'ın yaratmasındaki üstün hikmete bir örnek olarak verilmektedir. Dağlarla alakalı ve onunla aynı bağlamda geçen ayetler Allah'ın kudretini ve yaratıcılığını tanımlamaktadır.

Hemen belirtelim ki, kök manası itibarıyla “dağların yerküre içindeki kısmına işaret eden ve yerküre üzerinde istikrar ve dengeyi sağladığı” ileri sürülen bu terimin, dağların sonuna ilişkin, alacağı şekille ilgili kullanılmaması fevkalade dikkat çekicidir.

Başka bir ayette ise, dağların bu önemli işlevine "kazık" benzetmesi yapılmış ve dağlar “evtat” diye vafedilmiştir. Nitekim Nebe' sûresinde şöyle buyurulmuştur:

“Yeryüzünü [sizin için] bir dinlenme yeri yapmadık mı ve dağları da [onun] sütunları?²¹⁷

“Evtat” vasfı, iki yerde de yüksek piramitler sahibi Firavunun bir sıfatı olarak

²¹³ Esed, s. 531. Benzeri açıklamalar için bkz. Maurice Bucaille, s. 264; Nurbaki, s. 190-191.

²¹⁴ Laurence Ottenheimer ve bşk., s. 12.

²¹⁵ Ra'd,13/3; Hicr,15/19; Nahl,16/15; Enbiyâ,21/31; Neml,27/61; Lokmân,31/10; Fussilet,41/10; Kâf,50/7; Mürselât,77/27; Nâzi'ât,79/32.

²¹⁶ Hicr,15/20; Nâzi'ât,79/33.

²¹⁷ Nebe',78/ 6-7.

kullanılmaktadır.²¹⁸ Ayrıca dağların yüksekliği ve yeryüzüne kazık gibi dikilmiş görünümü, insanların ibretlerine sunulmuş,²¹⁹ onların insanlar için bir nimet, barınma, gizlenme ve saklanma yeri olduğuna vurgu yapılmıştır.²²⁰ Bunlarla birlikte dağların, somut ve müşahhas, sorumlu bir varlık gibi Allah'ın yüceliğini terennüm ettiğine de dikkat çekilmektedir.²²¹ Bu ayetler dağların, dinî, sosyal ve kültürel hayatla ilişkisini apaçık ortaya koymaktadır.

Arap dilinde dağlar “alem”, çoğulu “e'lâm” diye de isimlendirilmiştir.²²² Bu isim Kur'an'da çoğul kalıbıyla olmak üzere sadece iki yerde gemilerin denizdeki durumlarını anlatmak için zikredilmektedir.²²³

Kur'an'da dağ anlamında yaygın bir şekilde kullanılan bir başka kelime de cibâl'dir. Kur'an'da dağdan bahsedilirken genellikle “cibâl” kullanılmaktadır. Yeryüzünün yükseltisi ve direği sayılan cebel, “dağ anlamında” bir kelime olup, çoğulu “ecbâl” veya “cibâl” gelir.²²⁴ Kur'an'da altısı tekil otuzüçü çoğul olmak üzere toplam 39 yerde geçmektedir. Son sâat'te dağların son durumlarını, yürütölmelerini, kum yığını haline gelmelerini bildiren ayetlerde de hep “cibâl” şeklinde geçmektedir.

Kur'an'da dağ manasında kullanılan bir diğör terimde Tûr'dur. Kimileri, Tûr'un “özel ve bilinen bir dağ ismi” olduğunu söylerken; kimileri de “bütün dağlar için kullanılan bir isim” olduğunu söylemişlerdir.²²⁵ Dilcilerin çoğunluğuna göre de tûr, “dağ” demektir.²²⁶ Kur'an'da on ayette geçmektedir. Gerek yalın (Tûr) olarak geçtiğı gerekse terkip (Tûr-i sînâ) oluşturduğu yerlerin tamamında Hz. Musa, onun vahiy aldığı yer ve İsrailoğulları üçgeni ekseninde kullanılmaktadır.²²⁷

Arap dilinde, “meyveli ve ağaçlı dağlara” tûr, “ağaçsız, çıplak, yalçın kayalarla kaplı dağlara” ise, “cebel” adı verilmiştir.²²⁸ Tûr kelimesinin geçtiğı yerlerde kazandığı anlam, kelimenin genel muhtevası özellikle de Mü'minûn, 23/20. ayetin içeriğı²²⁹ böyle bir görüşü desteklemektedir.

²¹⁸ Sâd,38/12; Fecr,89/10.

²¹⁹ Ğâşiye,88/19.

²²⁰ Nahl,16/81.

²²¹ Sebe',34/10; Sâd,38/18.

²²² İsfahânî, “ilm” md., s. 581; İbn Manzûr, XII, 416.

²²³ Rahmân,55/24; Şûrâ,42/32.

²²⁴ İsfahânî, “c-b-l” md., s. 185; İbn Manzûr, XI, 96.

²²⁵ İsfahânî, “d-v-r” md., s. 528.

²²⁶ Ferahîdî, II, 104; Cevherî, I, 432; İbn Manzûr, IV, 507.

²²⁷ Bakara,2/63, 93; Nisâ,4/154; Meryem,19/52; Tâhâ,20/80; Mü'minûn,23/20; Kasas,28/29, 46; Tûr,52/1; Tîn,95/1.

²²⁸ Hamevî, III, 174.

²²⁹ Ayetin meâlî şöyledir: “(Gökten indirdiğimiz su ile sizin için) Tûr-i Sînâ [çevresindeki topraklar]da yetişen, ürününden yağ elde edilen ve yiyeenlere hoş kokulu, lezzetli bir katık sağlayan ağacı (çıkartıyoruz). (Mü'minûn, 23/20)

Bu bağlamda Kur'an'da dağlarla ilgili başka bir ayırım da “ravâsi” ve “cebel” arasında kendini göstermektedir. Şunu ifade etmemiz gerekir ki, Kur'an'ın bu ayırımının (çıkarsamamıza göre ravâsî yer altı kısmına; cibâl ise yer üstü kısmına işaret etmekte) vahiy-dağ-arap düşüncesi meselesiyle ilişkili ve bu ilişkinin Arap kültüründeki yeriyle ilgili olduğunu düşünmekteyiz.

Biz, yukarıda dağ kelimesinin Kur'an'daki kullanılış biçimlerini ve içinde yer aldığı mana ortamlarındaki durumunu vermeğe çalıştık. Şimdi de buna ilave olarak ileride Kur'an bütünlüğü çerçevesini açık ve net olarak çizebilmek için konuyla ilgili önemli bir noktanın da belirtilmesi gerektiğini düşünüyoruz.

2.2.3. İnkâr Edenlerin Dağları Okuyuş Biçimi

Son sâat'in dehşet ve şiddetinden dağların sarsılması ve bütün haşmetiyle insanları büyüleyen dağlardaki yıkım ile dağların kutsallaştırılması ve dağ kültü arasında çok yakın bir ilişki olduğu gibi –bu husus ileride müstakil olarak ele alınacaktır- inkâr edenlerin yeryüzünde büyüklenme ve kibirlenmeleri arasında da aynı derece bir ilişkinin sözkonusu olduğuna inanmaktayız. Nitekim dağların parçalanma ve dağılma sahnelerinde bu irtibat gözden kaçmamaktadır. Bunun en bariz örneğini Nûh (as)'un oğlunun ve Semûd kavminin dağları okuyuş biçiminde görmekteyiz. Nûh peygamberin “Ey oğulcuğum, bizimle gel, gemiye bin, inkâr edenlerle beraber olma!” çağrısına: “Ben, beni sulara karşı koruyacak bir dağa sığınacağım” diyen Nûh peygamberin oğlunu, Kur'an'ın enteresan benzetmesiyle “dağ gibi dalgalar” yutuvermişti.²³⁰ Yine Kur'an, tarihte Hicr ehlinin, Semûdluların dağlarda kayalıkları büyük bir maharetle oyarak yüksek bir uygarlık meydana getirdiklerine ve onların yapıtlarının dünyevî kudret ve ihtişamına dikkat çekmektedir.²³¹ Fakat Semûd kavmi, Allah'ın kendilerine olan nimet ve ihsanını unutarak dağlardaki bu yapıtlarının kendilerini, Allah'a karşı koruyacaklarını sanıyorlardı. Âd kavminin mirasçıları olan Semûd kavmi de ataları Âd gibi helak olmamak için sağlam kayalardan, dağlardan kendilerine evler yaptılar. Kendilerini korku ve azaptan salim gören, bunun için peygamberini yalanlayan Hicr halkı, Allah'a karşı büyüklük taslayıp Allah'ın azabını talep ettiler. Sonuçta şiddetli bir deprem yakaladı ve parçalanan kayalar arasında kendi evlerinde yere serilip kaldılar.²³² İlginçtir ki, Semûd kavminin helak oluşunu ifade eden kavramla (racfeh), son sâatte yeryüzündeki büyük ve şiddetli sarsıntıyı ifade eden

²³⁰ Hûd,11/42-43.

²³¹ A'raf,7/74; Hicr,15/82; Şu'arâ,26/149.

²³² A'raf,7/74-79; Hicr,15/82-83; Şu'arâ,26/149.

kavram aynıdır. Bu söylediğimiz şeyin, diğer toplumlar içinde geçerli bir olgu olduğu görülmektedir. Dolayısıyla belirtmek istediğimiz şu ki, inkâr edenlerin yeryüzünde büyüklük taslamalarıyla²³³ son sâat'te dağların yıkılıp yok olma tasvirleri arasındaki kavramsal ilişkiyi görmek ve bu gözle son sâat olaylarını incelemek sahîh ve sağlam bilgiye ulaşmamıza vesile olacaktır.

Kur'an'da umumi olarak dağlara ilişkin mevcut bilgilerle bu bilgilerin devrin dinsel, sosyal ve kültürel yapısıyla ilişkisi olup olmadığı üzerinde kısaca durduktan sonra şimdi de dağların sonuna azımsanmayacak ölçüde vurgu yapan ayetlerin tahlil ve sentez işine geçmek istiyoruz.

Kur'an-ı Kerim, dağların son sâat'teki tasvirlerine geniş yer ayırmaktadır. Bu değişim ve dönüşüm olayındaki şekillenme olgusunun anlatıldığı ayetleri mufassal/Mekkî sûrelerde yoğun bir şekilde görmekteyiz. Ancak dağlarla ilgili bu tasvirleri arz/yer ve denizlerden bağımsız düşünmek mümkün değildir. Zira hepsi yerküre üzerinde meydana gelmekte ve bunların birindeki değişim ve dönüşüm diğerini de zorunlu olarak etkilemektedir. Dolayısıyla bu üç değişim ve dönüşümü –arz, dağlar, denizler- bir arada ve ayrılmaz bir bütün olarak değerlendirmek bizi yanlış sonuçlara götürmekten büyük ölçüde kurtaracaktır.

Kur'an'ın dağların yapısına ilişkin tasvir etmiş olduğu dehşet verici olayları kesin bir biçimde kronolojik olarak sıralamak imkânına sahip değiliz. Ancak ayetlerde seçilen kelimelerin kök manalarından istifade ederek, ayetlerin ışığı altında ve ek olarak da yeryüzündeki diğer bozulmaları ve değişimleri göz önünde bulundurarak istidlâli de olsa bir sıralamaya tabi tutarak inceleyeceğiz.

2.2.4. Dağların Sarsılıp Parçalanması

Dağların son sâat'teki durumuna ilişkin sayabileceğimiz ilk atıf, onun şiddetli bir sarsıntıya maruz kalacağı yani “racfe/deprem” ile sarsılması şeklindedir.

Bu olay Kur'an'da şöyle bildirilmektedir:

Yeryüzünün ve dağların sarsılacağı ve [parçalanarak] savrulan bir kum yığını haline geleceği o Gün!...”²³⁴

Daha önceki bölümde “racfeh” terimi ve bu terimin ifade ettiği olay üzerinde tafsilatlı olarak durduğumuz için burada ayrıca inceleme gereği duymuyoruz. İkisinin de ortak noktası aynı ayette, aynı kavramla aynı olayı ifade etmiş olmalarıdır. Yani ayette yeryüzüyle birlikte dağların da sarsılacağı bildirilmektedir. Ancak bir farkla ki, aynı

²³³ Kibir ve büyükleme ile dağlar arasındaki ilişki için bkz. İsrâ,17/37.

²³⁴ Müzzemmil 73/14.

ayette bu sarsıntının dağlara yansması sonucunda dağlarının nasıl bir hal alacağı da açık bir şekilde ifade edilmektedir.

Dağların kozmik/jeolojik değişimini dile getiren bir başka terim de “dekk”dir. Şunu belirtelim ki, yerkabuğunun kırılma ve kıvrılmasını beyan eden “dekk” kelimesi, aynı zamanda dağların ve tepelerin yıkılmasını, kırılıp parçalanmalarını ifade için de tek bir yerde zikredilmektedir.²³⁵ Kelimenin hangi manaları muhtevi olduğuyla ilgili açıklamalar daha önce geçtiği için burada ayrıca mevzu bahis edilmeyecektir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Kur'an, dağların doğasına atıfta bulunurken onların sabit ve sarsılmaz olduklarını, kazık gibi yere çakılı olduklarını beyan etmektedir. Dolayısıyla zelzele, volkanik patlama ve kırılmaya bağlı olarak dağların alacağı şekil çeşitli şekillerde tasvir edilmektedir. Bu olaylar sonucunda Kur'an'da şöyle bir tabloyla karşılaşmaktayız: “Sökülüp parçalanan dağlar, zamanla ufalana ufalana toz-toprak haline gelecek ve kum yığınları gibi savrulup gidecektir.”²³⁶

Bu bağlamda ayet içinde zikredilen ve dağların yapısal bozuluşunu haber veren “kesîben mehlâ”²³⁷ ibaresi, bazı müfessirler tarafından “yığılmış, toplanmış, dağılmış ve saçılmış büyük kum yığını veyahut dağlardaki taşların ufalanması ve toz toprak haline gelmesi sonucu oluşan kum,” şeklinde anlaşılmış; bazıları tarafından ise, “ayaklar altında geçip giden, ayak ile üzerine basıldığı takdirde ayağın altından kayıp giden kum” şeklinde tefsir edilmiştir.²³⁸

Bu kelimelerin lügattaki mümkün olan manalarını anlayabilmek için çöl doğa şartlarını, kumulları ve toprak oluşumunu zihinde canlandırmak gerekmektedir.

Dağların sonuyla ilgili başka tavsif ise, “O GÜN dağlar parça parça olduğunda....ufalana ufalana toz-toprak haline geldiğinde...”²³⁹ şeklindedir.

Ayette dağların parça parça olacağını beyan eden “büssetil cibâl” terkbine verilen anlamlar birbirlerine yakın olmakla birlikte yine de müfessirlerin ihtilafı sözkonusudur. Ancak onlar, “dağların kökünden koparılıp paramparça edileceği, yıkılıp toprak olacağı ve yok olup gideceği ya da kum ve toprak gibi yayılıp sürüleceği” noktasında birleşmektedirler.²⁴⁰

Olayın ikinci safhası diyebileceğimiz diğer bir aşamaya da Vâkı’a, 56/6. ayette

²³⁵ Hâkka, 69/14.

²³⁶ Vâkı’a 56/5-6; Müzzemmil 73/14; Mürselât 77/10.

²³⁷ Müzzemmil, 73/14.

²³⁸ Taberî, XXIII, 692; Kurtubî, XIX, 47; Beğavî, VIII, 256; Râzî, XVI, 120; Zemahşerî, VII, 170; İbn Âşûr, XV, s. 387.

²³⁹ Vâkı’a, 56/5-6.

²⁴⁰ İbn Abbas, II, 62; Kurtubî, XVII, 196-197; Şevkânî, VII, 120-121.

değinilmektedir. Bu ayette, bir önceki ayette sözü edilen dağılıp parçalanmanın sonucuna işaret edilmektedir:

"(Öyle ki, o gün dağlar), dağılmış toz (zerrecikleri) haline gelecektir."²⁴¹

Kanaatimize göre bu ayetlerde, gerçekte birer toz üretme makinesi olan çöllerde²⁴² esen rüzgârların veya kum fırtınaların çöllerdeki tozları havalandırması ve havalanan tozların atmosfere yayılması²⁴³ durumunun somut ve canlı bir tasviri yapılmakta ve son sâat zihinlere yaklaştırılmaktadır. Bir diğer deyişle, gevşek yapılı kumulların rüzgârlar tarafından yürütülerek sürekli yer değiştirmesi ve bir gün önce müşahade edilen kum dağlarının ertesi gün rüzgârla taşınıp başka bir yerde yığılmasıyla veya tamamen ortadan kalkmasıyla son sâat arasında irtibat açık bir şekilde gözler önüne serilmektedir. Bunların daha çok zemin, zaman ve insan yaşamı bağlamında dile getirildiğini düşünüyoruz. Çöl kumullarının hareket etmesinde olduğu gibi gözlenebilir, duyumsanabilir dönüşümlerden bahsedilmektedir. Zira "Hebâe" lafzının sıfatı olarak gelen "münbesse", kök manası itibarıyla, Kur'an'da canlı varlıkların yeryüzünde yayılışını, dağılışını ve çoğalmalarını ifade için kullanılmaktadır.²⁴⁴ Son sâat'e dair sözkonusu âyet-i kerimede ise, dağların ahvalini bildirmekte ve dağların yeryüzüne yayılıp çöl dağlarında olduğu gibi adeta toz zerrecikleri haline getirilip savrulacaklarını haber vermektedir. Ayette geçen "hebâen münbesse (lafzen, "saçılmış toz zerrecikleri" demektir.) ibaresinin delaleti ve mahiyeti hakkında müfessirlerimiz detaylı yorumlara girişmişler.²⁴⁵ Ancak biz bu sonuç bildirgesi olan husus üzerinde durmayarak dağların yapısal işlevini yitirmesine delalet eden diğer Kur'an verilerine geçmek istiyoruz.

2.2.5. Dağların Atılmış Renkli Yün Gibi Olması

Kur'an'da dağların fiziksel açıdan dönüşümlerine ilişkin olaylar arasında "yün topakları gibi" olacağı da yer almaktadır. Bu haber ve bilgilendirme de dağlardaki sözkonusu hareket ve dönüşüm veya yıkım sonrası görünüm bizlere benzetim tekniğiyle sunulmaktadır. Dağların son durumunun teşbihle anlatımı iki yerde yapılmıştır:

"Dağların o gün yün topak gibi olacağı..."²⁴⁶ "Dağların yumuşak yün topaklarını andıracağı Gün..."²⁴⁷

Dilcilere göre, olayı dile getiren "el-ıhn" sözcüğü, özellikle "çeşitli renkte yün

²⁴¹ Vâkı'a,56/6.

²⁴² Anonim, Dünya'daki Büyük Çöller, *Bilim ve Teknik*, Sayı: 486, Mayıs 2008, s. 48-57.

²⁴³ Anonim, Dünya'daki Büyük Çöller, *Bilim ve Teknik*, Sayı: 486, Mayıs 2008, s. 56.

²⁴⁴ Bakara,2/164; Nisâ,4/1; Lokmân,31/10; Şûrâ,42/29; Câsiye,45/4.

²⁴⁵ Râzî, XV, 122; Şevkânî, VII, 121; Suyûtî, IX, 381; Alûsî, XX, 200.

²⁴⁶ Me'âric,70/9.

²⁴⁷ Kâri'a,101/5.

ya da türlü renklere boyanmış yün” demektir.²⁴⁸ “Yünün yayılması” manasına gelen “nefeşe” kökünden türeyen “menfûş” ise, “didilmiş, atılmış yani parçaları parmaklarla birbirinden ayrılıp dağılmakta olan şey” manasına gelmektedir.²⁴⁹

Elmalılı, ilgili ayetler üzerine şu yorumu getirmektedir: “Dağların "atılmış renkli yünler" gibi olmaları hali, bizim idrakimize göre bütün yer küresinin volkan gibi infilak edip patlaması halini düşündürmektedir.”²⁵⁰

Kur'an'da insanoğlunun çok sert ve sabit/yerleşik olarak bildikleri bu dağların, yumuşak ve hafif atılmış veya çırpılmış yün gibi olacağını tasvir eden aşamanın sona erdiğini görüyoruz. Bundan sonra ise yürütülme aşaması başlamaktadır.

2.2.6. Dağların Yürütülüp Serap Olması

Dağlara ilişkin yukarıdaki aşamaların ve anlatım tarzının dışında, Son sâat'te dağların hareket edip yürümesinden de bahsedilmektedir. Geleceğe ait bu haber, o günün dehşet ve şiddetinin vurgulandığı en önemli yönlerden birisidir. Kur'an'da bu hususu ifade eden bir kaç ayet mevcuttur.²⁵¹

Ayetlerdeki dizini farklı farklı gelen “süyyireti'l-cibâl” ifadesi, müfessirler tarafından genellikle “yerküredeki sallantı ve depremlere bağlı olarak köklerinden koparılıp, savrulmaları, havada yürütülmeleri, yeryüzündeki yerlerinden intikalleri veya izale olmaları, yok olmaları” şeklinde açıklanmaktadır.²⁵² Kurtubî'de nakledilen bir görüşe göre de dağların yürütülmesi, “başkalaşım, ufalanma ve aşınma sonucu taş olmaktan çıkıp, yığılmış kum gibi yani akışkan, taneleri birbirini tutmayan, ayakaltından kayıp giden kum yığını olmaları” demektir.²⁵³

Dağların yürütülmesiyle bağlantılı olarak son tasvir ise, onun “serap olması”dır. Bağlı olduğu yerden sökülüp parçalanan ve kum yığını haline getirilen dağların “serap gibi” olmasından da söz edilmektedir. Bu durum ayette şöyle ifade edilmektedir:

“Dağların bir serapmış gibi kaybolup gittiği (gün)...”²⁵⁴

Bu ayetin tefsirinde müfessirler şunları söylemişlerdir: “O gün dağların bilinen sabitliği artık kalmayacak. Bilakis parçalara ayrılıp yürüyecek. Öyle ki dağların yerinde bir şey kalmayıp tamamen ortadan kalkacak. Ne göz artık onu görür ne de dağlardan bir iz kalmıştır. O artık bakışlarını kendilerine çevirenler için hayal olmuştur. Nasıl ki, se-

²⁴⁸ İsfahânî, “a-h-n” md., s. 592; Taberî, XXIII, 604; Râzî, XVII, 178; İbn Manzûr, XIII, 297; Elmalılı, IX, 63.

²⁴⁹ İsfahânî, “n-f-ş”, md., s. 819; Kurtubî, XX, 165; Beğavî, VIII, 511; Râzî, XVII, 178; Elmalılı, IX, 63.

²⁵⁰ Elmalılı, IX, 63.

²⁵¹ Tekvîr, 81/3; Tûr, 52/10; Kehf, 18/47; Nebe', 78/20.

²⁵² Taberî, XXIV, 158; Kurtubî, XIX, 228; Alûsî, XXII, 210; İbn Âşûr, XVI, 44.

²⁵³ Kurtubî, XIX, 228.

²⁵⁴ Nebe' 78/20.

rabı gören bir kimse su olmadığı halde su zannediyorsa, dağlar da böyle olacak. Sanki dağ varmış görünür oysa dağ yoktur, bilakis büyük bir toz yığını kalmıştır.²⁵⁵

Son sâat tasvirlerinde olduğu gibi başka yerlerde de Kur'an'ın böyle güzel bir benzetmesine şahit olmaktayız. Şöyle ki, hakkı inkâra şartlanmış olanların yapıp-ettikleri (amelleri) de çölde görülen serapa benzetilmektedir. Nasıl ki, susayan kişi suyu gördüğünü sanır; ama gördüğü şeye yaklaşıncı orada hiçbir şey bulamazsa, tıpkı bunun gibi, inkâr edenler de hesap günü amellerinden bir şey bulamayacaklardır. Sadece ve sadece hesap görücü olarak Allah'ı karşılarında göreceklerdir.²⁵⁶ İnkâr edenler, dünya hayatında gerçeğin sesine kulak vermeye bilerek yanaşmadıkları için, “iyi ve güzel” sandıkları bütün yapıp-etmelerinin Kıyamet Günü'nde bütünüyle değersiz olduğunun farkına varacaklardır.²⁵⁷

Bu bağlamda dağların sonu konusuna ışık tutacak bir bilgiyi özellikle belirtmek istiyoruz. Kur'an'da dağların serap olmasıyla inkâr edenlerin amellerinin serap olması ve bu ikisi arasındaki ilişki bariz bir şekilde dile getirilmektedir. Biz bunu, Kur'an'ın en önemli ve en temel mesajı olan tevhidi kaim kılmak isteğinin bir sonucu olarak görmekteyiz. Bu ilişki üzerinde ileride etraflıca durulacaktır.

2.2.7. Dağları Soran Müşriklere Kur'an'ın Cevabı

Konuya girerken de değindiğimiz gibi Kur'ân'ın bazı âyetlerinin indirilişinin sebeplerini, bazen muhatapların soruları oluşturmaktadır. Dağlarla ilgili olarak zikredilen ayetlerden biri, Hz. Peygambere yöneltilen soruya ayrılmaktadır. Tâhâ sûresinde bu türden bir örnek bulunmaktadır. Ayet metninde geçen “yes'elûneke” fiilinden de anlaşılacağı gibi ayet müşrikler tarafından sorulan bir soru üzerine inmiştir.²⁵⁸ Fakat İmam Kurtubî, tefsirinde bu ayetin, sorulan bir soru üzerine değil de sorulması muhtemel bir soruyu cevaplandırmak için indirildiğini çeşitli gramatikal tahlillere girişerek açıklamaya çalışmakta ise de bizi böyle bir tartışma ilgilendirmemektedir. Bizce önemli olan, ayetin dağların sonu hakkında vermek istediği mesaj olduğundan böyle bir tartışmanın dışında kalmayı tercih ediyoruz.

Şu bir gerçek ki, Kur'an'da, son sâat'te dağların ne olacağını soranlara ve soracak olanlara Hz. Peygamber'den bu sorulara şu cevabı vermesi istenmiştir:

“Ve sana [Kıyâmet Günü'nde] dağları[n ne olacağını] soracaklar. O zaman

²⁵⁵ Taberî, XXIV, 158; İbn Kesîr, VIII, 305; Kurtubî, XIX, 228; Beydâvî, V, 363; Alûsî, XXII, 99; Merağî, XXX, 12.

²⁵⁶ Nûr, 24/39; Ayrıca bkz. Kehf, 18/103-105.

²⁵⁷ Zemahşerî, IV, 409; Esed, s. 717.

²⁵⁸ İbn Abbas, I, 333; Taberî, XVIII, 371; Beğavî, V, 294; Râzî, X, 469; İbn Âşûr, IX, 96.

(onlara) de ki: “Rabbim onları toza toprağa çevirip savuracak, yeri dümdüz ve çıplak bir hale getirecek, [öyle ki] orada ne kıvrım ne de tümsek göreceksin”²⁵⁹

Bu ayet, dağların sonunun ne olacağıyla ilgili en teferruatlı bilgiyi veren ayet olduğu gibi ilgili diğer ayetlerin de bir özeti sayılabilecek bir konumdadır. Ayetin içinde bulunduğu bağlamın da konumuz açısından son derece önemli olduğunu düşünüyoruz.

İlk önce ayetin içindeki kelimelerin Kur'an'daki yerini tespit edip, ardından sözlük anlamlarını vermek istiyoruz.

Dağların yerinden sökülüp savrulacağı, imha edilip toza toprağa dönüşeceği halini ifade için gelen “nesf” kelimesi, son sâatte dağları tasvir için iki yerde kullanılmaktadır.

Bunlardan birisi, yukarıda mealini verdiğimiz ayet,²⁶⁰ diğeri ise, Mürselât sûresinde bulunduğu bağlamda “dağlar toz gibi ufalandığı zaman...”²⁶¹ şeklinde çevrilen ayettir.

Bunların dışında yine Tâhâ sûresinde geçen “nesf” sözcüğü, “Samiri’nin ‘İsrailoğulları’nın tanrısı budur’ diyerek yaptığı putun, Hz. Musa (as) tarafından yakılmasından arta kalan şeylerin (küllerin) denize atılmasını beyan için” zikredilmektedir.²⁶²

Sözü edilen “nesf” kelimesi sözlükte, “rüzgârın bir şeyi uçurması, tozu dumana katması, bir şeyi bağlı olduğu yerden söküp sürüklemesi” gibi anlamlara geldiği gibi “binayı yıkmak, bir şeyi kökünden koparmak, yerle bir etmek, yok etmek, gidermek” gibi anlamlara da gelmektedir.²⁶³ Burada kelimenin sözlük anlamı, ilk etapta bize yeryüzünün şekillenmesinin en önemli mimarlarından birisi olan rüzgâr²⁶⁴ erozyonunu (aşındırmasını) hatırlatmaktadır. Malum rüzgâr aşındırmasının en etkili olduğu alanlar bitki örtüsünden yoksun olan çöllerdir. Kur'an'ın indiği coğrafya Arap yarımadası olunca kumulları şekillendiren rüzgâr tasvirlerinin seçilerek son sâat tasvirlerinin yapılması doğal karşılanmalıdır.

Müfessirlerin çoğu yukarıdaki ayete, “O gün dağlar köklerinden koparılıp parça parça dağıtılacak, daha sonra Allah onları, akabilecek şekilde kum haline dönüştürecek, sonra rüzgârlar tarafından ayrıştırılıp, hızlıca alınıp götürülecek, bulutların yürümesi gibi yürütülecek, onların yerlerini dümdüz edecek, arzla eşit seviyeye düşürecek,

²⁵⁹ Tâhâ,20/105-107.

²⁶⁰ Tâhâ,20/105.

²⁶¹ Mürselât 77/10.

²⁶² Tâhâ,20/97.

²⁶³ İsfahânî, “n-s-f” md., s. 802; Ferâhîdî, II, 66; Cevherî, II, 206; Fîrûzâbâdî, II, 432.

²⁶⁴ Çağlar Sunay, Çöl Kumun Saltanatı, *Bilim ve Teknik*, Sayı: 486, Mayıs 2008, s. 52.

dağları üzerinde bitki ve yapı bulunmayan düz ve kaygan bir zemine dönüştürecektir. Sonuçta yeryüzünde ne bir girinti-çıkıntı ne tepe ve tümsek ne de alçaklık ve yükseklik kalacaktır.” şeklinde açıklık getirmişlerdir.²⁶⁵

Dağların ortadan kaldırılmasının ve yürütülmesinin sonucuna işaret eden başka bir ayet de Kehf sûresinde şu şekilde beyan edilmektedir:

“Dağları ortadan kaldıracamız o Gün yeryüzünü boş ve çıplak görürsün; [o Gün] kimseyi bırakmaksızın herkesi [diriltip] bir araya toplayacağız.”²⁶⁶

Görüldüğü gibi bu ayet de, yukarıda Tâhâ sûresinde “yeryüzünün tümseklik ya da çukurun görülmediği dümdüz bir arazi haline dönüşeceği veya açık ve engelsiz (tıpkı bir çöl gibi) olacağı hususunu teyid ve tekrar emektedir.

2.2.8. Dağların Toz-Toprak Olması İle Müşriklerin İnançları Arasındaki İlişki

Yukarıda dağa ilişkin cahiliye Arapları ve diğer milletler arasında yaygın olan inançtan, konuyla ilgili kavramların sözcük anlamlarından, sözkonusu ayetlerin işaretlerinden ve otoritelerin yorumlarından bahsettik. Bu başlık altında da yukarıda verilen bilgiler ışığında, bahsedilenlerden hareketle dağların toz duman olacağını dile getiren ayetler ile inkâr edenlerin inançlarına temel teşkil eden nesnelerin ve onların amellerinin yok olacağını, toz toprak olacağını belirten ayetler arasındaki irtibatın olup olmadığını ortaya koymaya çalışacağız. Aradaki bağın var olup olmadığını tespiti yönelik çalışmamız, olayın iç yüzünün aydınlanmasını sağlayacak ve dağların bozuluşuna ilişkin bu kadar ayetin Kur’an’da yer almasının hangi gayeye mebni olduğunu açıkça ortaya koyacaktır.

Yukarıda ifade edildiği gibi dağların parçalanıp toz toprak olmasının ardından yeryüzünün ne hale geleceği üzerinde sıklıkla durulmuş ve dağların dağ olma özelliğini kaybedecek olmalarına defaaten vurgu yapılmıştır.

Kanaatimizce, her şeyden önce ayeti kerimelerde yeryüzünün ve dağların alacağı şekil ile kıyâmet günü insanların durumu bir bakıma karşılaştırma yapılmaktadır. Bu ayetlerde²⁶⁷ inkâr edenlerin, mücrimlerin uyarılması, karşılaştıkları korku ve paniğin vasfedilmesi sözkonusu edilmektedir. Diğer bir ifadeyle ayetler, aslında dağlar üzerinden, insanların karşılaşacağı ve hesap vereceği yer olan Kıyâmet gününü vasfetmektedir. Bunun ayetler içindeki maddî delilini bulmak mümkündür. Şöyle ki, bu

²⁶⁵ İbn Abbas, I, 333; İbn Kesîr, V, 316; Kurtubî, XI, 245-246; Beğavî, V, 294; Şevkânî, V, 26-27.

²⁶⁶ Kehf, 18/47.

²⁶⁷ Tâhâ, 20/105-107.

bağlamda “ıvec” (lafzen, dikili olan, eğri, çarpık, çıkıntı, sapma, ayrılma, yan çizme gibi anlamlara gelmektedir.)²⁶⁸ kelimesi, hem dağların, yeryüzünün durumunu ifade için hem de insanın kıyâmet günü, davetçiye kayırsız şartsız, itiraz etmeden teslimiyetini ifade için kullanılmıştır.

Dünyada insanların yüce ve ulvi gördükleri, büyük bir azametle karşılarında duran ve tanrıların mekânı görülen dağlar, havf ve haşyetten dolayı nasıl ufalanıp toz toprak olacaksa Allah'a ve onun dinine karşı gelenler, kendilerini mahşerde toplanmaya çağıran Allah'ın davetçisine uyacaklar ve onun davetinden kaçamayacaklardır. Vahyi bastırmak, anlaşılmaz kılmak için yükselen sesler orada kısılacak, orada fısıldamadan başka bir şey duyulmayacaktır. Onun önünde herkes, saygı ve hicapla eğilecek, ona boyun eğecektir. O gün hiç kimsenin şefaati fayda vermeyecektir.²⁶⁹ O gün dağlar dağ olma fonksiyonlarını ve özelliğini yitirdiği gibi inkâr edenler de bütün isyankâr tavırlarını yitirmiş artık özür beyan etmeye başlamış olacaklardır. Çünkü [O Gün] yaptıkları kötülükler onlara apaçık görünecek ve alay edip durdukları şey onları kuşatıp alt edecektir.²⁷⁰ Bu hayatta kendilerini güçlü, izzetli ve şerefli sayan ve bu yüzden rahmanın vahyine sırt çevirenler öteki hayatta zelil ve perişan olacaklardır.²⁷¹

Yine biz, burada Tâhâ sûresindeki dağla ilgili tasvirlerde kendini yeterli ve büyük gören müşriklerin hem kendilerinin hem de taptıkları varlıkların sefil ve perişan hallerinin tasvirini görmekteyiz. Bu bağlamda ayette belirtildiği gibi, Allah'a yaklaştırsın diye taptıkları, şefaatchi olarak gördükleri varlıkların da, nesnelerin de (ki bunlar içerisine dağlar dâhildir.) faydalarını ve yardımlarını göremeyeceklerdir.²⁷² Nitekim dağların toz toprak yapıldığı gibi kendilerini büyüklük duygusuna kaptıran inkâr edenlerin işlediği her amel de saçılmış toz zerrelere yapılacaktır. Bu husus Kur'an'da şöyle beyan edilmektedir:

“Biz (o Gün) bütün o edip-eyledikleri işlerin üzerine varacak ve onları toza toprağa çevireceğiz.”²⁷³ Görülüyor ki, dağların sonunu bildiren olaylarda kullanılan ifadelerle müşriklerin amellerini bildiren ayetlerde geçen ifadeler aynı kalıp ve formdadır. Bazı ipuçlarından da anlaşılmaktadır ki, Kur'an'ın burada asıl vurguladığı husus müşriklerin inancı ve onları bekleyen kötü akıbetidir. Burada dağlar sembolik

²⁶⁸ İbn Abbâd, I, 107; Cevherî, II, 3; İbn Manzûr, II, 331.

²⁶⁹ Tâhâ,20/108-111; İnkâr edenlerin kıyâmet gününde Rahman karşısındaki durumlarını tasvir eden benzeri ifadeler için bkz. Sâffât,37/16-24; Nebe',78/37-40.

²⁷⁰ Zümer,39/47-48; Câsiye,45/33.

²⁷¹ Duhân,44/49-50.

²⁷² Tâhâ,20/109.

²⁷³ Furkân,25/23.

karakterleriyle ön plana çıkmaktadırlar. İndirilen bu kadar ayetin, dağların sonuna dair bilgisel ve bilimsel veriler sunmak gibi bir gayeye matuf olmadığını düşünmekteyiz. Kanımızca, dağlardaki abidemi ve depdebeli yapının yıkımı, insanların düşünce ve davranışlarındaki değişim ve dönüşümü anlatmakta ve öteki hayattaki suçluluk duygusunun getireceği perişan hali nitelendirmekte ve bir bakıma hakikati inkâr edenlerin psikolojik hallerini deşifre etmektedir.

Bununla birlikte, Kur'an'ın dağların akibetine ilişkin vurgusu, dağlarla ilgili çeşitli telakkileri yıkmayı ve öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenlerin kıyâmet gününün geleceğine ve âhirete dair şüphelerini gidermeyi de hedef almaktadır. Yeryüzünün ve dağların alacağı şekil ile insanların boyun eğmiş olarak Allah'ın huzurunda toplanmaları, yaptıklarından sorguya çekilmeleri ve âhiretteki durumları iç içe ve birlikte zikredilmesi bunun göstergesidir.

2.2.9. Değerlendirme ve Sonuç

Özetle dağların sonuyla ilgili şöyle bir tabloyla karşı karşıya olduğumuzu söyleyebiliriz. İlk etapta müşahade ettiğimiz sahne, dağların şiddetli bir şekilde büyük bir depremle sarsılmasıdır. Dağlar yerlerinden sökülüp savrulacak; yerlerinden sökülüp atılan dağlar atılmış pamuk gibi, renk renk boyanmış ve didilmiş yün gibi olacak. Sonra dağlar un ufak, toz toprak, toz zerrecikleri gibi olacaktır. Dağlara ilişkin son hal ise dağların serap gibi görünmeleridir. Kur'anın ifadesiyle yerküredeki heybetli ve azametli dağlar artık dağ olmaktan çıkmış, serap olmuştur. Onların bulundukları yere bakan bir kimse serap görmek halinde olduğu gibi, onların bulundukları yerde dağlardan hiçbir şey göremeyecektir. Dağ varmış gibi görünür, fakat hakikatte dağ kalmamıştır.

Dağlara ilişkin bu Kur'anî tasvirler depremlerin ve volkanik patlamalar sonucunda oluşan volkanik arazilerin yapısıyla birebir örtüşmektedir. Bu nedenle transformasyonun volkanik patlamayla birlikte vuku bulacak olması muhtemeldir. Ardından darmadağın olan ve yer üzerine çöken dağlar çöl şartlarında olduğu gibi şiddetli rüzgârlar, kum fırtınaları vasıtasıyla yürütülecek ve dümdüz edileceklerdir. Dağların yürütülmesi ile çölde kum fırtınaları nedeniyle dağlarının yürümesi arasında sıkı bir ilişkinin var olduğunu düşünmekteyiz.

Kur'an, son sâat, kıyamet günü ve âhiret sahnelerini, kurtulan ve hüsrana uğrayan insanların başına gelecek olayları, dünya hayatındaki bazı vasıllarla anlatmıştır. Açıkça maddi ve gözlenebilir tabîî eser ve fenomenlerden yararlanılmıştır. Nitekim “ravâsî” yaratılıştaki dağların sabit ve sarsılmazlığını ifade için birkaç yerde kullanılmasına rağmen, evrenin sonuyla ilişkili ayetlerde kullanılmamaktadır. Bu

nedenle de Kur'an'ın dağların sonuna ilişkin mesajlarının, Hz. Peygamber devrinde genel geçer akçe olan dağla ilgili yanlış inanç ve düşünceleri yıkmaya yönelik olduğunu düşünmekteyiz. Esasında bu pasajlarda dağların ebedi, ölümsüz ve tanrısal bir şey taşıdığına dair inancın yok edilmesi hedeflenmektedir.

2.3. SON SAAT'TE DENİZLER

Kur'an'da evrende gerçekleşmesi kaçınılmaz olan jeolojik ve kozmik değişiklikler arasında denizlerin durumu da tasvir edilmektedir. Bu konuya geçmeden önce denizin tanımını yapmak, deniz ve denizlerin önemine ilişkin bilgi ihtiva eden ayetlere kısaca değinmek gerekmektedir. Böyle yapmamız hem denizlerin sonuna ilişkin bilgi malzemesi hakkında karşılaştırma yapmamıza imkân tanıyacak hem de aynı zamanda denizlerdeki kozmik bozulmanın mahiyetini ve nasıllığını anlama hususunda büyük ölçüde bize ışık tutacaktır.

Genel bir coğrafi terim olarak deniz, “okyanuslarda dâhil olmak üzere, yerkabuğunun çukur yerlerini dolduran yekpare su kütesinin adı” olarak tanımlanmakta; dilimizde de bahr, derya, deniz” gibi adlarla anılmaktadır.²⁷⁴ Genellikle “deniz” anlamına gelen *bahr* ismi aynı zamanda nehir, göl gibi büyük tatlı su kütleleri için de kullanılır.²⁷⁵

2.3.1. Kur'an'da Deniz

Kur'an'da deniz terimini, “bahr” sözcüğü karşılamaktadır. Genellikle tekil (bahr), birkaç yerde de ikil (bahreyn-behrân)²⁷⁶ kalıbıyla kullanılan bahr terimi, son sâat'e ilişkin olaylarda ise çoğul (bihâr)²⁷⁷ olarak kullanılmaktadır.

Kur'an'da denizlere, denizlerin niteliklerine ve insanların emrine musahhar kılınışına, içindeki nimetlere, onların üzerinde yürüyen dağ gibi akıp giden gemilere, deniz ticaretine ve ondan elde edilen çeşitli yararlar (inci ve mercana, süs eşyası çıkarımına, deniz canlılarının etlerine, avcılığa) yoğun bir biçimde değinilmektedir.²⁷⁸ Maurice Bucaille'ye göre deniz ve denizcilikle ilgili olan bazı ayetler, her zamanki gözlem olaylarından çıkan ve Allah'ın mutlak kudretinin işaretleri olan hususları, düşünme konusu olarak göz önüne sermektedir.²⁷⁹

Muhataplara, Allah'ın nimetlerini ve sayısız ihsanlarını hatırlatan Kur'an'ın, bu

²⁷⁴ Öngör, s. 204.

²⁷⁵ Esed, s. 736.

²⁷⁶ Fâtır,35/12; Kehf,18/60; Furkân,25/53; Neml,27/61; Rahmân,55/19.

²⁷⁷ Tekvîr,81/6; İnfitâr,82/3.

²⁷⁸ Bakara,2/164; Mâide,5/96; Yûnus,10/22; İbrahim,14/32; Nahl,16/14; İsrâ,17/66; Hac,22/65; Lokmân,31/31; Câsiye,45/12; Rahmân,55/19, 24; Furkân,25/53, Neml,27/61; Fâtır,35/12.

²⁷⁹ Maurice Bucaille, s. 259.

kadar çok vurgusunun olması, denizlerin bölge halkının geçimlerinde, ticaret ve ekonomik hayatlarında önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Bu nedenle araştırmamızın bu kısmında bu realiteyle, son sâat arasındaki ilişki daima göz önünde bulundurulacaktır.

Kur'an, denizden ve onun niteliklerinden söz ederken, inkâr edenlerin deniz seferleri esnasındaki durumlarını da tasvir etmeyi de ihmal etmemiştir. Onların azgın dalgalar arasındaki çaresiz ve perişan hallerini canlı sahnelerle gözler önüne sermektedir.²⁸⁰ Bu ayetlerde insan/insanlık için nimet olarak yaratılan deniz zaman zaman inkâr edenler için nikmete, ilahî intikama dönüşmekte ve bir azap unsûru yahut sıkıntı ve darlık, felaket mekânı olarak gösterilmektedir. Nitekim bu korku ve dehşet anının tarihsel arka planının da var olduğunu bu gün bile pek çok Arap atasözünde görmek mümkündür. Bu atasözleri insanların ölümden korkar gibi denizden korktuklarını ifade etmektedirler.²⁸¹

Bu arada denizlerin mevcut nitelikleriyle ilgili bir başka gözlem olayı da, denizlerin arasına perde konulduğu, karışmalarını önleyici bir engel bulunduğu yolundaki Kur'anî ifadelerdir. Kur'an'da, denizlere ilişkin atıflarda, iki büyük su kütlesi arasına aşmayacakları bir engel koyulduğundan ve bu hususun Allah'ın nimet ve kudretinin nişanesi olduğundan da bahsedilmektedir.²⁸² Evrenin sonunda, denizlere ilişkin tavsif ve tasvirleri, Kur'an'ın sözü edilen bu verileri ışığında değerlendirmek gerektiğini düşünüyoruz. Çünkü Kur'an'da hangi şey nimet olarak insana verilmiş yahut sunulmuşsa, o nimetin elden çıkabileceğine, alınacağına dair uyarı ve tehditin mutlaka varid olduğu görülmektedir.

Netice itibarıyla denizle ilgili ayetler, genel bir biçim de Allah'ın nimetlerini, somut ihsanlarını hatırlatma ve kendisinin birinci dereceden muhatabı durumunda bulunan Arapların dikkatlerini bizzat gözleri ile gördükleri denizdeki tehlikeli yolculuklara ve kendilerini çepeçevre saran ve nihayetinde azılı din düşmanlarını bile rahmana boyun eğdiren dev dalgalara çekmektedir. İnsanların yaşamlarında gözlemleyerek hissedebildikleri kimi tabiat olayları ile etkili ve önemli olayların örnek olarak gösterilmeleriyle²⁸³ zihinlere yaklaştırılmaya çalışılmıştır. Daha önce de bir vesileyle ifade ettiğimiz gibi, Kur'an'da dünyevî azap şekilleriyle evrenin sonundaki ve

²⁸⁰ En'âm,6/63; Yûnus,10/22; İsrâ,17/67; Lokmân,31/32.

²⁸¹ Muhammed Hüseyin Heykel, *Hiz. Muhammed'in Hayatı*, Çev.: Vahdettin İnce, Yöneliş Yay., İstanbul 2000, I, 119.

²⁸² Furkân,25/53; Neml,27/61; Fâtır,35/12; Rahmân,55/19-21.

²⁸³ Bununla Nuh Tufanını ve Firavun ordusunun denizde boğulmasını kasdetmekteyiz.

kıyâmet günündeki azap biçimleri aynı kavramlarla ifade edilmekte ve iç içe tasvir edilmektedir.

İşte Kur'an'ın son sâat sürecinde evrenin sonuna ilişkin korkunç tasvirlerinden birisi olan denizlerin taşmasını veya başka bir anlayışla kaynamasını ifade eden pasajlarını da yukarıda işaret edilen hususlar doğrultusunda incelemek, bize göre, bu spesifik konu hakkında doğru kanaatin oluşmasına götürecek yegane yoldur.

Kur'an'da denizlerin son sâat'teki durumu hakkında bazı açıklamalar bulunmaktadır. Fakat bu konu hakkındaki ayetler mahdut miktardadır. Dağlar ve diğer alanlardaki değişim ve dönüşümlerden bahseden ayetler kadar çok değildir. Şurası muhakkak ki, diğer olaylarda olduğu gibi denizlerdeki değişim ve kaçınılmaz son da Kur'an'ın üslubu, beyanı gereği iki yerde iki farklı lafızla (füccire “süccire”) ifade edilmektedir. Bilindiği gibi, Kur'an kelime ve kavramları üzerinden bize mesaj verir. Farklı kelimelerle aynı olayı değil o olayın farklı yönlerini ve boyutlarını kavratmaya çalışmaktadır. Bizim de esas maksadımız hiç kuşkusuz, Kur'an üslubundan hareketle ilahî iradenin bu konudaki mesajını anlamaya çalışmak olduğundan Kur'an'ın ilgili kavramlarını yerli yerinde kullanmaya ve üzerinde hassasiyetle durmaya çalışacağız.

Denizler hakkında Kur'an'dan mülhem verdiğimiz bu kısa beyan ve açıklamalardan sonra, denizlerin son sâatteki durumunu iki başlık altında ele alıp inceleyebiliriz.

2.3.2. Denizlerin Taşması

Son sâat'te gerçekleşeceği bildirilen kozmolojik olaylardan birisi “denizlerin taşması”dır.

İnfitâr sûresi üçüncü ayette denizlerin durumuna dair beyan şöyledir:

“Denizler kabarıp taşığında...”²⁸⁴

İlgili ayetin klasik müfessirler tarafından nasıl anlaşıldığına geçmeden önce kelimenin lügat manasını aktarmanın, ayetin anlaşılmasına önemli ölçüde katkı sağlayacağını düşünmekteyiz.

Yukarıda mealini verdiğimiz ayetin metninde geçen “Füccire/fecr” sözcüğü, köken itibarıyla farklı manalara gelmektedir. Çok çeşitli konular için kullanımı vaki olan “fecera” fiilinin asıl anlamı “yarmak, bir şeyin geniş bir şekilde yarıp yayılması” demektir. Suyu ilişkin kullanımında da, “suyun kaynağından dışarı çıkmasını, akıtılmasını, fışkırmasını, dolup taşmasını” ifade etmektedir.²⁸⁵

²⁸⁴ İnfitâr, 82/3.

²⁸⁵ İsfehânî, “f-c-r” md., s. 625; Ferâhîdî, I, 477; Cevherî, II, 34; İbn Manzûr, V, 45.

Müfessirler bu ayeti farklı fakat birbirine yakın şekilde tefsir etmektedirler. Âyette geçen “ize’l-biharu fücciret” ifadesini çoğunluk, “denizler arasındaki engellerin kalkarak birbirlerine karışması, her bir yandan açılıp yarılarak tek bir deniz haline gelmesi, veya denizlerin fışkırıp dolarak etrafına yayılması ve yeryüzünü kaplaması ya da suyu tatlı olanların suyu tuzlu olanlara karışması” şeklinde anlamlandırmışlardır.²⁸⁶ Ancak Hasan el-Basri gibi bazı âlimler de ayete daha farklı bir anlam yükleyerek “o gün denizlerin birbirlerine kavuşacağını sonra da sularının çekilip kuruyacağını, buharlaşıp yok olacağını” söylemişlerdir.²⁸⁷ Merağî’ye göre de denizlerin tefciriyle ilgili ayet, “yerin sallanması ve şiddetli depremler nedeniyle denizlerin aralarındaki perdenin kalkarak tuzlu ve tuzsuz suların birbirine karışarak yeryüzünü kaplaması” manasını ihtiva etmektedir.²⁸⁸

Elmalılı göre de denizlerin tefciri; “denizlerin yarılıp akıtılması, aralarındaki ince uzun kara parçalarının yırtılıp hepsinin bir deniz haline gelmesi veya sularının çekilip kalmaması durumlarını” ifade etmektedir.²⁸⁹

Şu bir gerçek ki, bu lafızdan yukarıda zikredilen ve aktarılan manalardan hangisinin kastedildiği ve tercihe şayan olan görüşün hangisi olduğu, kelimenin Kur’anî çerçevesi çizildikten, Kur’an’da kullanıldığı kontekslerde kazandığı anlamlar ortaya konduktan sonra kendiliğinden ortaya çıkacaktır.

Son sâat’te denizlerin eylemini bildiren mâzî/geçmiş mechul kalıbıyla gelen “Füccire” kelimesi, farklı hususları ifade için türevleriyle birlikte yirmi dört yerde geçmektedir. Kök anlamı itibarıyla “bir şeyi yarmak, meyletmek”²⁹⁰ manasında kullanıldığı için dolaylı olarak diğer alanlarla da ilgili sayılır. “Fecera” kökünün çeşitli türevlerinin benzer mesaj ve fikirlerin verildiği mana çerçevelerinde²⁹¹ kullanıldığını görmekteyiz. Bu konudaki müteaddit Kur’an ayetleriyle karşılaştırılınca son sâatteki durumu ifade için serdedilen “füccire” ile diğer kullanımları arasında da tam bir uyumun varlığı görülecektir. Zira bu ayetlerin bir kısmında yerden suyun çıkarılmasına, serbestçe kendi mecrasında akıtılmasına dikkat çekilmekte ve bu husus daima Allah’ın eylemiyle ilişkilendirilmektedir.²⁹²

Yine bu lafız, Kur’an’da “gözelerin toprağı, pınarların kayaları yarıp çıkmasını,

²⁸⁶ Taberî, II, 238, XXIV, 268, İbn Kesîr, VIII, 341; Kurtubî, XIX, 244; Râzî, XVI, 387; Alûsî, XXII, 242; İbn Âşûr, XVI, 143.

²⁸⁷ Taberî, XXIV, s. 268; İbn Kesîr, VIII, 341; Kurtubî, XIX, 244; Alûsî, XXII, 242; Elmalılı, VIII, 299.

²⁸⁸ Merağî, XXX, 64.

²⁸⁹ Elmalılı, VIII, 299.

²⁹⁰ İsfahânî, “f-c-r” md., s. 625; İbn Manzûr, V, 45; Zebîdî, I, 3332.

²⁹¹ Taberî, III, 532; İsfahânî, “f-c-r” md., s. 626; İbn Manzûr, V, 45, Firûzâbâdî, I, 481, Zebîdî, I, 3332.

²⁹² Bakara,2/60, 74; İsrâ,17/90-91; Kehf,18/33; Yâsîn,36/34.

bağ ve bahçeler arasında nehirlerin şırıl şırıl akmasını” ifade etmekle birlikte, “cennet’te pınarlarının akıtılmasını, fışkırtılmasını” ifade eden ayette de²⁹³ kullanılmaktadır. Bunlarla birlikte ayrıca “fecera” fiili Kamer sûresinde, “suların yerden kaynayıp fışkırması ile yeryüzünü kaplayan azgın su taşkını” yani Nûh (as) dönemindeki büyük tufanı” dile getirmektedir.²⁹⁴

Kısaca Kur'an'daki diğer karinelerden ve bu ayet üzerine yapılan ilk dönem müfessirlerinin görüşlerinden hareketle şunu söyleyebiliriz: O gün denizler, tabir yerindeyse kabına sığmayacak, aralarındaki bütün engeller kalkarak tek bir deniz haline gelecek ve kıtaları sular kaplayacaktır. Ayette kasdedilen şeyle kelimenin sözcük anlamı büyük oranda mutabakat etmektedir. İlgili sözcüğün Kur'an'da suyun kuruması, buharlaşması ve çekilmesi ile ilgili bir kullanım alanına sahip olduğuna rastlayamamaktayız. Olsa olsa bu bir sonuç olur. Çünkü Nûh, tufanında da arzın tefcirinden sonra yere, sularını yutması hususunda emir verilmiş, yeryüzü de rabbinin buyruğuna boyun eğmiş, sularını yutmuş ve zamanla sular çekilmiştir.²⁹⁵ Bu durumda da kelimeyi kuruyan ve çekilen suya nisbet etmek doğru olmayacaktır. Zaten kelime esasında bize bu söylemin zıddını söylemektedir. Yukarda işaret ettiğimiz gibi, “füccire/inficar” lafzı kök manası itibarıyla kaynağından kendiliğinden ortaya çıkan, fışkıran ve şarıl şarıl akan pınarları, gözeleri, nehirleri ifade için kullanılmaktadır.

Kur'an'ın denizlerin ve nehirlerin taşmasını, deniz dalgalarının denizde yolculuk yapanları ve kıyı şeridindeki yerleşim yerlerini yutmasını betimlemesi ve bunu tarihsel bir olgu, bir cezalandırıcı unsûr olarak muhatapların idraklerine sunması, biz de, son sâatte de aynı olayın tekrar edeceğini, yani yeryüzünü suların kaplayacağını düşündürmektedir. Yeryüzünün bütün yüzeyini suların nasıl kaplayacağını mahiyetini biz bilemeyiz. Ancak tarihteki en büyük Tsunamilerde olduğu gibi²⁹⁶ -ki bunlar bölgesel doğal olaylardır- daha önceki bölümde bahsettiğimiz gibi yeryüzünde, okyanus ya da denizlerin tabanında oluşan depremler ve volkanik patlamalar gibi olaylar sonucu deniz dalgalarının yerin yüzeyini kaplaması olabilir. Nitekim tefsirlerde Hz. Peygamber'in, “Yeryüzü son sâatte dalgaların dövdüğü bir gemi gibi olacak, öyle ki dalgalar onu döve döve batırır ve ehlini yok eder.” dediği kaydedilmektedir.²⁹⁷ Veya şöyle de olması muhtemeldir. Son sâat'te yeryüzünde meydana gelen şiddetli sarsıntılar ve volkanik

²⁹³ İnsan, 76/6.

²⁹⁴ Kamer, 54/12.

²⁹⁵ Hûd, 11/44.

²⁹⁶ <http://www.kureselisinmaveetkileri.com/tarihtekitsunamiler.html/>, Erişim Tarihi: 10.13.2008; http://tr.wikipedia.org/wiki/Deprem_kronolojisi, Erişim Tarihi: 12. 10. 2008; Karaca, s. 23.

²⁹⁷ Taberî, XVIII, 558, XIX, 503; Kurtubî, XV, 311; Râzî, XI, 86.

patlamalar nedeniyle dağlar paramparça olup yürütülecek. Ve yürütülme sırasında sahil doldurma çalışmalarında olduğu gibi kara parçası denizler içine doğru doldurulunca veya su dolu kova içine atılan taşların suyun taşmasına neden olması gibi dağların yürütülmesi de suyun taşmasına neden olabilir. Denizlerin dağ topraklarıyla dolacağına ilişkin çıkarsamamızı teyit eden benzeri görüşleri de müfessirlerimizin nakillerinde görmekteyiz.²⁹⁸ O gün yeryüzünün yayılıp dümdüz edileceği haberiyle²⁹⁹ aynı paralelde değerlendirince bunu anlamak zor olmayacaktır. Bizim burada yaptığımız şey ayetlerden bir çıkarsamadır. Elbette ki en doğrusunu Allah bilir.

2.3.3. Denizlerin Kaynaması

Son sâat'te denizlerde meydana gelecek önemli olaylardan birisi, Tekvîr sûresinde “Denizler kaynadığında (yahut ateşlendiğinde),...”³⁰⁰ şeklinde “süccire” eylemiyle haber verilmektedir. Her ne kadar “süccire” sözcüğü iki zıt manaya geliyorsa da gerçekleşecek olayın farklı bir boyutunu tasvir ve tavsif ettiği aşîkârdır.

“Secera”, Arapçada hem ateşe hem de suya ilişkin olmak üzere zıt iki mana yüklü bir kelimedir. Dolayısıyla lügat kitaplarında bu kelimeye, genellikle “ateş yakmak, ateşi tutuşturmak, ocak/tandır yakmak, alevli ateşle fırın kızdırmak” gibi anlamların yanında, “doldurmak, fışkırmak, açılıp akmak, havuzun su ile dolu olması, suyun taşması, kaynayıp coşması” gibi manalar da verilmiştir.³⁰¹

Bununla beraber, bu lafzın, “denizin hem dolu hem de boş olması” gibi iki zıt manayı da bir arada barındırdığı nakledilmektedir.³⁰²

Sözlük anlamını aktardıktan sonra şimdi de “secere/süccire” fiilinin Kur'an'da geçtiği yerleri tesbit etmek ve ayetle ilgili çeşitli mülâhazaları değerlendirmek istiyoruz.

“Süccire/secera” fiili, Tekvîr sûresinden başka Kur'an'da farklı kalıplarla iki yerde daha gelmektedir. Birisi, öteki hayatta azap sahneleri içinde “sümme fi'n-nâri yüscerûn” şeklinde “nâr'a/cehennem'e”³⁰³ diğeri ise, insanların gözlemleyebildikleri dünyevî doğal varlıklara kasem edilen bir bağlamda, bir silsile içerisinde “ve'l-bahri'l-mescur” şeklinde “bahr'a/denize”³⁰⁴ nisbet edilerek kullanılmaktadır.

“Ve ize'l-bihâru sücciret” ayeti, tefsir geleneğimizde çeşitli şekillerde izah edilmektedir. Kelimenin Arap dilindeki kullanımından yola çıkan tefsir otoritelerinden

²⁹⁸ Kurtubî, XIX, 230; Râzî, XVI, 382; Alûsî, XXII, 213.

²⁹⁹ İnşikâk,84/3.

³⁰⁰ Tekvîr,81/6.

³⁰¹ İsfehânî, “s-c-r” md., s. 397; Ferâhîdî, I, 464; Cevherî, I, 304; Elmalılı, VIII, 273.

³⁰² Şevkânî, VII, 53.

³⁰³ Gâfir,40/72.

³⁰⁴ Tûr,52/6.

kimî, birinci manasına, kimileri de ikinci manasına itibar etmiştir. Ancak hemen belirtelim ki, ikinci manayı tercih edenler çoğunluktadır. Birinci manayı esas alanlar, bu âyeti "denizler yakıldığı, tutuşturulduğu veya denizlerin suları kaynatıldığı, nihayetinde kuruduğu zaman" şeklinde açıklamış ve buna ilaveten de "deniz ateşle tutuşturulacak veya cehennem ateşine ilave edilecek, böylece inkâr edenlerin gideceği cehennem olacaktır", demişlerdir. İkinci manayı esas alanlar ise, ayeti "denizlerin suyu taşıdığı yahut denizler su ile doldurulduğu zaman..." şeklinde tefsir etmişlerdir.³⁰⁵

Yine ikinci anlamı tercih edenler de yani süccire'ye "doldu ve biri diğerine taşı" anlamını verenler, "denizlerin su seviyesinin yükselip tek bir deniz haline geleceğini ve yeryüzünün yüzeyini denizlerin kaplayacağını" söylemişlerdir.³⁰⁶

Râzî, bu ayeti, diğer kevnî hadiselerle birlikte, dağların parçalanıp toprak olması ve yürütülmesiyle bağlantılı olarak düşünmüş ve şu muhtemel anlamı taşıdığını söylemiştir: "Dağlar parçalanıp toprak olunca –ki topraklar dağların eteğinde olur- yeryüzü düz bir duruma gelince denizlerle aynı seviyede olmuş olacak ve böylece denizler yeryüzünü her yanından kaplar ve bütün denizler birleşip tek bir deniz haline gelir.³⁰⁷ Râzî bu yorumunu İnfîtâr, 82/3 (denizlerin taşması) ve Rahmân,55/19. (denizlerin arasındaki perdenin kalkması) ayetlere dayandırmaktadır.

Râzî'nin bu yorumunu isabetli gören Celal Yıldırım, bilimsel araştırmaların da bunu desteklediğini söylemektedir.³⁰⁸ Şöyle ki: Yeryüzünde dağlar ve engebeler olmasaydı denizler dünyayı her tarafından kaplar ve en az iki kilometre yükseklikte bir su tabakası oluşurdu. O halde denizlerin birbirine karışıp tek deniz haline gelmesi olayı dağların yıkılıp yerlebir olmasıyla yakından ilgili olabileceği söylenebilir.³⁰⁹

Taberî de ilgili âyeti, İnfîtâr, 82/3. ayeti ile birlikte değerlendirerek "denizler taşıp çevreye su fışkırttığı ve akıp gittiği zaman" şeklinde izah etmenin daha doğru olacağını söylemiş ve arap dilinde de böyle kullanıldığını örneklerle açıklamıştır.³¹⁰

Müfessirlerin kaydettiği rivayetlere göre Kuşeyri, denizlerin birleşme meselesine şu şekilde yaklaşmıştır: "Bütün denizlerin tek bir deniz haline gelmesi, yüce Allah'ın; "O, birbirlerine kavuşup karışabilmeleri için iki büyük su kütlesini serbest bırakmıştır

³⁰⁵ İbn Abbas, I, 443; Taberî, XXIV, 242-243; İbn Kesîr, VIII, 331-332; Kurtubî, XIX, 230; Zemahşerî, VI, 428; Râzî, XVI, 372-373; Şevkânî, VII, 53; Beydâvî, V, 233; Elmalılı, VIII, 273-274.

³⁰⁶ Zemahşerî, VII, 238; Kurtubî, XIX, 230-231; Râzî, XVI, 372; İbn Âşûr, XVI, 121.

³⁰⁷ Râzî, XVI, 372.

³⁰⁸ Yıldırım, XIII, 6616-6621.

³⁰⁹ Yıldırım, XIII, 6616-6621.

³¹⁰ Taberî, XXIV, 243.

[ama] aralarında aşamayacakları bir engel var.”³¹¹ buyruğunda sözünü ettiği engeli kaldırması ile olur. Sözü edilen bu engel kaldırılacak olursa, denizlerin suları kaynayıp coşar ve bütün yeryüzünü kaplar.”³¹²

Bunların dışında, bazı tevil ehli ise ilgili ayet hakkında "denizlerin suyunun gideceği, çekilip kuruyacağı ve denizlerde su namına tek bir katre bile kalmayacağı" yolunda görüş beyan etmişlerdir.³¹³

Buraya kadar söylenilenleri özetleyecek olursak ayet sözlük manasından hareketle genel olarak iki şekilde tefsir edilmiştir:

Birincisi, “denizlerden volkan halinde ateşler çıkarak sularının çekilmesi, kuruması yahut ta denizlerin ateşle doldurulması,³¹⁴ yani cehennem olması; İkincisi de, "doldurmak" mânâsıdır ki bu da suların, yarılp akıtılarak yerkürenin her tarafını bir deniz halinde istila etmesidir.

Konuyla ilgili genel bir değerlendirme yapmadan önce bu nokta da aynı kökten ism-u meful kalıbında gelen “mescur” kelimesinin içinde yer aldığı “ve’l bahri’l mescûr”³¹⁵ ayetinin de mana ve delalet bakımından netleşmesi gerekmektedir.

Tefsirlerde genellikle “dolu ve kabaran deniz yahut alevlendirilmiş, yakılıp kızdırılmış deniz”³¹⁶ diye tefsir edilen "bahrül mescur" ifadesi de Tekvîr, 81/6. ayette olduğu gibi farklı şekillerde yorumlanmaktadır. Ancak yukarıda da “süccire” için yapılan tahlil ve yorumlar “secere” fiilinden türeyen “mescûr” için de yapıldığı için burada ayrıca üzerinde durmayacağız. Konunun anlaşılmasına ışık tutan bazı önemli düşünceleri nakletmekle yetineceğiz.

Öncelikle belirtelim ki, ayet, bazı mübarek, mukaddes şeyler ve önemli mekânlar üzerine yapılan yeminleri içeren bir bağlamda veya onlar üzerinde düşünmeye sevkeden siyakta zikredilmektedir. Bu ayetin öncelikli olarak, son sâat tasvirleri arasında geçmediğinin bilinmesinde fayda var. Söz konusu ayetin üst kısmında,

³¹¹ Rahman, 55/19-20.

³¹² Kurtubî, XIX, 230-231; Alûsî, XXII, 213; İbn Manzûr, IV, 345.

³¹³ Taberî, XXIV, 243; Zemahşerî, VII, 238; İbn Kesîr, VIII, 331-332; Kurtubî, XIX, 230-231.

³¹⁴ Denizlerin ateş haline gelmesi, suyu oluşturan oksijen ve hidrojenin ayrışmasına bağlanmakta ve denizlerde zincirleme hidrojen patlamasıyla yorumlanmaktadır. Ebu’l Al’a Mevdudî, *Tefhimu’l-Kur’an*, Terc.: Muhammed Han Kayanî ve bşk., İnsan Yay., İstanbul 1995, VII, 30; Yıldırım, XIII, 6616-6621; Ayrıca şiddetli bir depremde denizlerin olduğu yerlerden fışkıracak mağmanın denizleri kaynatabileceği söylenmektedir. Deniz dibindeki basıncın suyun kaynamasını engellemesine karşılık, yüzeye yaklaşık buhar bulutlarının gökyüzüne yükselmesine neden olur. <http://www.bilimler.net/cografya/icerik.asp?blg=23&konu=Yanarda%C4%9Flar>, Erişim Tarihi: 14.11.2008.

³¹⁵ Tûr, 52/6.

³¹⁶ Zemahşerî, VI, 428; Râzî, XIV, 336; Suyûtî, IX, 307.

müşahhas ve somut varlıklara dikkat çekilmekte, bu varlıklar üzerinde tefekkür edilmesi istenmekte, ara verilmeksizin bu beyan getirilmekte, ardından da genel bir ifadeyle Allah'ın va'dolunan azabının gerçekleşeceği, kimsenin onu savmaya ve engellemeye gücünün yetmeyeceği bildirilmektedir. İşte bu vaadin gerçekleşeceğini bildiren ayetin peşisıra da son sâat olayları ardışık bir biçimde sıralanmaktadır. Dolayısıyla ayetin içinde bulunduğu konjonktürün, ayetin anlamlandırılmasında önemli bir yerinin olduğunu düşünmekteyiz. Tüm bunları göz önünde bulundurularak olaya yaklaşırsak, denizin tavsifine ilişkin zikredilen “mescur”un ateşle, yakıp tutuşturulmayla ilişkisinin olup olmadığını görürüz.

Taberî, tefsirinde, yeminlerin tabii gözlenebilir şeylere yapıldığı gerekçesinden hareketle “dolgun deniz” görüşünün tercihe şayan olduğunu ve şu anda dünyada kaynatılmış bir denizin bulunmadığını, bu sebeple “suyu dolu yahut taşan deniz” demenin daha doğru olacağını” söylemektedir.³¹⁷

Abdullah b. Abbas'tan nakledilen bir görüşe göre “bahru’l mescûr” ifadesi, bu anlam örgüsü içinde “taşmasına engel olunan, mahbus (hapsolmuş), memsuk (tutulmuş), alıkonulmuş deniz” anlamına gelmektedir.³¹⁸

Mescûr'un ihtiva ettiği anlamları Elmalılı kısaca 4 maddede toplamıştır:

1) Alevlendirilmiş ve kızdırılmış demektir ki, âyetinde de kıyâmet koparken denizlerin ateş olup kaynatılacağı ve onunla cehennemin kızıştirılacağı ifade edilmektedir.

2) Dolgun, taşkın demek olup, okyanus mânâsına gelmektedir.

3) Karışan, karışık, suyu birbirine ya da tatlısı acısına karışan demektir.

4) Zıt mânâlı kelimelerden kabul edilerek “boş” mânâsına geldiği de ileri sürülmüştür.³¹⁹

Mehdi Bâzergan’ın, bu ayet hakkındaki şu açıklamasını iktibas etmenin yararlı olacağına inanıyoruz: “Altıncı ayet-i kerimede deniz için kullanılan sıfat ya da ism-u meful olan “mescur” kelimesi de “mestur” ve “merfu” kelimeleriyle aynı vezinle kullanılmış olup cehennemin ateşini tanımlar mahiyette kaynatılmış ve kızarmış anlamlarına gelemez. Burada Hz. Peygamber ve onun ümmeti için şu ana dek vahyedilen ayeti kerimelerde henüz tanımlanmamış, kendisinden henüz hiç söz edilmemiş, davet edilenlerinde henüz bilmedikleri, kendilerine henüz anlatılmamış olan

³¹⁷ Taberî, XXII, 460.

³¹⁸ Taberî, XXII, 459; Kurtubî, XVII, 62; Suyûtî, IX, 307; Şevkânî, VII, 53.

³¹⁹ Elmalılı, VII, 10.

bir cehenneme atıf sözkonusu olabilir mi? Ayrıca müddei, herhangi bir şey veya iddiayı ispatlamak için müddei üzerine yemin edebilir mi? Lügat kitaplarına göre bu kelimenin diğer anlamı; denizde kolaylıkla gözlemlendiği üzere, denizin dopdolu ve kabarık olma durumudur. Bu yorum kanaatimizce; doğrudan doğruya gözlenen, bilinen ve tüm insanlara aşikâr olan mestur, menşur, ma'mur ve merfu' biçimindeki ism-u meful ve sıfatlardaki kullanımlarla da paralellikle arzeden daha uygun bir tabir olsa gerektir.³²⁰

Bâzergan'ın da haklı olarak ifade ettiği gibi Kur'an'da son sâat olayları, kıyâmetin dehşeti tasvir edilmeden önce bilinen ve tanınan şeylere kasem, görünür evrenin uçsuz bucaksızlığına ve harika bir şekilde düzenlenişine vurgu ve kasem veyahut o varlıkların halleri üzerinde düşünmeye çağrı, Kur'an'ın üslubunun bir gereği olarak karşımıza çıkmaktadır. Kur'an bu vurgularını adeta öteki hayatın bir kanıtı olarak düşünmelerini istemektedir. Kelimenin muhtevi olduğu manalar ve ayetin içinde bulunduğu sûrenin giriş kısmında yer alan aynı kalıptaki diğer lafızlar göz önüne alınarak “mescur” un bu manalardan hangisine delalet ettiğini kestirmek kolay görünmektedir. Burada ilk etapta muhatapların müşahade ettiği denizlerin bir vasfı olduğu rahatlıkla düşünülebilir. Çünkü diğer sıralanan şeyler de tabii ve gözlenebilir şeylerdir. Gelecekte vuku bulacak hadiseleri ve tabii fenomenleri yani deniz tutuşmasını değil geçmiş ve şimdiyi, yani yerkürenin büyük bir bölümünü kaplayan denizler üzerinde düşündürmeyi hedeflemektedir. Kur'an birinci dereceden muhataplarına kıyâmet ve âhiret mesajını geçmiş ve şimdi üzerinden vermektedir. Zaten peşi sıra gelen "şüphesiz Rabbinin azabı gerçekleşecektir."³²¹ cümlesi de bunu teyid etmektedir.

Denizlerin tasvirini yapan ayetler ve onlar üzerine yapılan yorumlardan sonra bizde hâsıl olan kanaat şudur: İnsanın hayatında önemli bir yer tutan denizlerin bu tabii görünüm ve manzaralarının yerküredeki diğer kevnî değişimlerle paralel ve eş zamanlı olarak gerçekleşecektir. Denizlerdeki yapısal bozulmaların ve tabii halin değişmesinin dile getirilmesi insanlar için hem ibret verici hem de inkâr edenler için cezalandırıcı bir durumun varlığına işaret etmektedir. Ancak sözkonusu olaylar cereyan ederken insanın varlığından bahsetmek mümkün değildir. Daha öncede ifade ettiğimiz gibi yeryüzünde ve dağlardaki sarsıntı sonucunda zaten hiçbir canlı kalmayacaktır. Nitekim Evrende düzensizliğin hâkim olduğu hiçbir safha da insan tasvirine rastlanılmamaktadır. Dolayısıyla dağların ortadan kalkması, sürüklenmesi ve yeryüzün dümdüz olması, akabinde denizlerin tutuşturulması muhataplar için bir azap ve korkutucu nitelik

³²⁰ Mehdi Bâzergan, s. 81.

³²¹ Tûr, 52/7.

taşımamaktadır. Ancak zaman zaman su seviyesinin yükselmesiyle denizlerin ve nehirlerin dolup taşmasından, son sâat'te ise yeryüzünü bütünüyle suların kaplamasından bahsedilebilir. Nitekim bir ölçüye bağlı olarak inen yağmurun haddini aşmasının, akan nehirlerin yatağından taşmasının ve denizlerde su seviyesinin yükselmesinin ve azgın dalgaların hangi sonuçları doğurduğu, beraberinde hangi felaketleri getirdiği bütün toplumlar tarafından iyi bilinmektedir. Aynı zamanda su seviyesine ve dalga boyuna bağlı olarak denizlerin ve okyanusların da benzer felaketlerin merkezi olduğu çok eskiden beri bilinmektedir. Nitekim Kur'an, Nûh, Firavun vb. kavimlerin insanın yeryüzündeki hayatında önemli bir yeri olan su ile, Kur'anî tabirle suyun tefciriyle, tabii haddini aşmasıyla tarih sahnesinden silindiklerini haber vermektedir.³²²

Denizlerin kabarması veya taşması sahnelerini yeryüzünün ilk oluşumuyla ve insanın ilk yaratılışıyla mukayese ederek daha ciddi ve sağlıklı anlayışların kapısını arayabiliriz. Zaten Kur'an'da ikisi arasındaki canlı bağlantı sık sık dile getirilmektedir. Sözü edilen son sâatte arzın sathını suların kaplayacağı şeklindeki âyetlerde verilen ibretli ve görsel bilgiler bizim kanaatimize göre kıyâmet gününden önce yeniden diriliş için zeminin hazırlanması manasına gelmektedir. Bu durum, insanlığın gelmiş olduğu suya³²³ tekrar dönüşünün ifadesi olduğu gibi yeni bir yaratılışın su ile oluşturulmasıyla da ilgilidir. Denizlerin taşmasını ifade eden ayetlerin siyakında, “kabirlerin içindekileri çıkarmasından”³²⁴ ve “nefislerin eşleştirilmesinden”³²⁵ bahsedilmesi, zihnimizde diriliş öncesi bir sahneyi canlandırmaktadır. Tıpkı ilk yaratılış sürecinde coğrafi şartlarda mayalanmış çamurdan oluşum gibi. Allah, ilk insanı yerden bir bitki gibi bitirdiği gibi,³²⁶ aynı özden tekrar çıkaracaktır. Kur'an'ın insanın yeniden dirilişini ispat için ilk yaratılışa ve suyla birlikte gelen tabiattaki dirilişe vurgusu³²⁷ da bu yüzdendir. Zaten bütün kevnî hadiselerdeki değişimden ve denizlerin sonunu bildiren ayetlerden sonra gelen “Her bir nefis... bilmiş olacaktır”³²⁸ buyruğu asıl konunun yeniden diriliş ve hesap olduğunu göstermektedir. Yerkabuğunun çukurlarını doldurmuş olan denizlerin son sâatte yerkürede meydana gelen şiddetli sarsıntılar, volkanik patlamalar ve kıta kayması

³²² Bakara,2/50; Enfâl,8/54; Şu'arâ,26/120; Furkân,25/34 vs.

³²³ Enbiyâ,21/30.

³²⁴ İnfitâr,82/4.

³²⁵ Tekvîr,81/7.

³²⁶ Nûh, 71/17-18. Kıyamet günü uzun süre yağmurların yağacağını ve insanların yerden sebze biter gibi biteceklerini haber veren hadis için bkz. Buhârî, Tefsir, Zümer 3; Müslim, Fiten 28 (h.no: 5253); Ebu Dâvut, Sünnet 24.

³²⁷ Rûm,30/19, 50; Fâtır,35/9; Yâsîn,36/79-81; Kâf,50/9-11.

³²⁸ Tekvîr,81/14; İnfitâr,82/5.

sonucunda bu asli niteliğini yitirmesi, depremlerle birlikte karaların şeklinin değişip yeni kara oluşumu sırasında karaların sular altında kalması tamamen sonluluğu ve yok olması değildir. Bir başka deyişle denizlerin diplerinde meydana gelen depremlerin etkisiyle sularının yeryüzünü kaplaması onun madde planında tamamen sonlu olduğunu vurgulamaya yönelik değildir. Bu konuda herhangi bir ipucu da yoktur.

Denizlerin sonucuyla ilgili kayda değer bir bilimsel bilgiye henüz ulaşmış değiliz. Maurice Bucaille'nin de ifade ettiği gibi, Kur'an, genel olarak suyun tabiattaki dolaşımı konusunda, çağdaş bilgilerle karşılaştırma imkânı veren malzeme ihtiva ettiği halde, denizler hakkında durum böyle değildir. Denizlerle ilgili olan Kur'an ayetlerinden hiçbiri, kelimenin tam anlamıyla bilimsel verilerle karşılaştırma yapmayı düşündürmez. Bununla beraber, Kur'an'ın denizler hakkındaki herhangi bir ifadesinin, indiği devrin inanç, efsâne ve hurâfelerini yansıtmadığını belirtmek de zorunludur.³²⁹

Görünen şu ki, varlık dönüşümlü olarak kurulduğu ve devam ettiği gibi yok oluş da ve akabinde yeniden diriliş de dönüşümlü olarak sürecektir.

2.4. YENİDEN DİRİLİŞİN YERYÜZÜNE NİSBET EDİLMESİ

Yukarıda son saat esnasında yerküre üzerinde, pek çok olayın gerçekleşeceğini çeşitli başlıklar altında genel hatlarıyla inceledik. Bu genel türden düşündürücü hususların yanı sıra Kur'an, bize, çeşitli konular hakkında da bazı bilgiler vermektedir. Kur'an'da son sâat'in, kıyâmet ve âhiretin gerçekleşme yerinin de tabiat, arz olduğunu görüyoruz.

Yeryüzündeki bu hayatın son bulmasıyla yer düzeninin başka bir düzenle değişmesi demek kütle ve cisimler kalmayacak, tamamen ortadan kaldırılacak, insan başka bir gezegende hayata başlayacak demek değildir. Kur'an eksenli bir ifadeyle, sadece bir sistemin yıkılmasıyla yeni bir sistemin kurulması ve yeryüzünün yeniden şekillenmesi sözkonusu edilmektedir. Kur'an'ın yeryüzü üzerinde büyük bir yekûn tutan dağlara ilişkin beyanları da sadece dağların yapısal değişikliğe uğraması, büyüklük, ululuk vasıflarını kaybetmesi ve yerin dümdüz hale getirilmesiyle ilgili bir şeydir. Bu sebeple de son merhalede yerin uzatılması ve düzlenmesinden bahsedilmektedir.³³⁰

Konumuzla ilgili belki de en önemli delil, yaratış, yaşam ve yeniden dirilişten bahseden ayetlerde insanın sürekli arza nisbet edilmesidir. Kur'an-ı Kerim'de insanoğlunun belirli bir süreye kadar yeryüzünde hayatını sürdüreceği, yaşayacağı, orada öleceği ve oradan çıkarılacağı haber verilmektedir: "Sizi yerden yarattık; yine ona

³²⁹ Maurice Bucaille, s. 259.

³³⁰ İnşikâk, 84/3-4.

döndürecek ve sonra ondan tekrar diriltip çıkaracağız.³³¹

Bu konuda fazla detaya girmeden genel içerikli bir iki ayeti hatırlatmanın faydalı olacağını düşünüyoruz.

İlgili ayetlerin bazısından yerin değişime uğrayacağını, transform geçireceğini anlıyoruz. İşte bu hususa bariz bir örnek teşkil eden İbrâhim sûresi 48. ayette işaret edildiği gibi, o gün yer başka bir yere dönüşecektir.

Esed'e göre bu ifade, Kıyamet Günü'nde vuku bulacak olan ve bütün tabii olguları ve dolayısıyla bilinen tüm evreni içine alacak olan toplu ve kökten değişime ilişkin bir îma durumundadır.³³²

Fazlur Rahman da bu önemli noktayı şöyle ifade etmektedir: “Kur'an, kâinatın mahvedilmesinden değil, tam aksine onun yeni hayat biçimleri ve yeni varlıkların yaratılması için yeni bir düzenlemeye tabi tutulmasından ve sûreten tebdilinden bahsetmektedir. Nitekim “O'nun Zâtından başka her şey helak olucudur”;³³³ veya “Yeryüzünde bulunan her şey yok olacaktır. Yalnız Celal ve ikram sahibi olan Rabbinin yüzü (Zâtı) bâki kalacaktır.”³³⁴ gibi ayetler, her şeyden önce kainat hakkında değil, sadece kainatın içinde olanlar hakkında bilgi vermektedir. Diğer taraftan bu gibi ayetler Allah'ın mutlak İzzet ve Celalini tasvir etmektedir.”³³⁵

Kur'an'da bir başka yerde, Hz. Adem ve eşine hitabında da aynı esasa, insanın yerin bağrından yeniden doğmasına vurgu yapıldığını görmekteyiz:

[Allah]: “İnin, [bundan böyle] birbirinize düşman olarak!” dedi, “yeryüzünde bir süre için konacak bir yurt ve geçiminizi sağlayan şeyler bulacaksınız: Orada yaşayacak ve öleceksiniz” diye ekledi. “Ve [Kıyâmet Günü] oradan (diriltip) çıkarılacaksınız!”³³⁶

Yukarıda örnek verdiğimiz ayetlerden ve Zümer sûresindeki “O Gün yeryüzü Rabbinin nuru ile aydınlanacak.”³³⁷ ayetinden de anlaşılmaktadır ki, Kur'an'da yaratılış, ölüm ve diriliş, insanoğlunun üzerinde yaşadığı arza/veya toprağa nisbet edilmektedir.

Ayrıca yeniden diriliş sahnelerini anlatan ayetler içerisinde yer alan “o gün insanlar kabirlerinden süratle çıkarıldıklarında/yahut çıkarılacakları zaman...”³³⁸ sözceleri de Kur'an'da kendisinden özel olarak bahsedilen yerkürenin dağlarıyla birlikte yok olacağına değil, öteki hayatın bizzat, tekrar yeryüzünde başlayacağına açık bir kanıt

³³¹ Tâhâ,20/55.

³³² Esed, 512.

³³³ Kasas,28/88.

³³⁴ Rahmân,55/26-27.

³³⁵ Fazlur Rahman, s. 190.

³³⁶ A'raf,7/24-25.

³³⁷ Zümer,39/69.

³³⁸ Yâsîn,36/51; Kamer,54/7; Me'âric,70/43; İnfitâr,82/4; Âdiyât,100/9.

ve işaretidir. Kur'an'ın mekân tasavvurunun bize sunduğu diğer bilgiler de bu anlayışımızı desteklemektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SON SAAT'TE SEMÂVÎ VARLIKLARIN DURUMU

Kur'an son sâatte vuku bulacak olayların gerçekleşme mekânı için insanların yaşadığı özel ve belli alanların yanında, daha genel bir çerçevede sürekli müşahade ettikleri gökyüzü, güneş, yıldızlar ve gezegenlerden de bahsetmiştir. Semâdaki varlıkların da mutlaka bozuluşa maruz kalacağını, fesada uğrayacağını, bir gün gelip yok olup gideceğini bildirmiştir. Kur'an'da oluş ile yok oluş karşıtları içinde yer aldığından biz bu bölümde ilk önce metodumuz gereği, genel olarak gökyüzünün ve gök cisimlerinin yaratış ve varlık sebebine ilişkin atıfları Kur'an'da yer aldığı ve tanıtıldığı şekliyle kısa ve öz bir biçimde ortaya koyacağız. Ardından vahyin indiği tarihsel ortamı ve cahiliye Araplarının evren tasavvurunu, göksel nesnelere ilişkin inanç ve düşünce yapısını belirlemeye çalışacağız. Bu konuyu işlemekteki maksadımız, kozmik değişimlerle, semâvi varlıkların sonlu olduklarına dair zikredilen ayetler arasında ilişkinin olup olmadığını, eğer varsa bunun mahiyetini ortaya koymaktır. Daha sonra ise, gök cisimlerini bir sıralamaya tabi tutarak güneş sisteminin, ay ve yıldızların, gezegenlerin sonluluğuna işaret eden ayet ve kavramlar üzerinde duracağız. Konunun özünden uzaklaşmamak kaydıyla yer yer dışsal anlatım ve kanıtlarla Kur'an anlatımını karşılaştırıp tartışacağız.

Daha önceki bölümlerde de bir münasebetle değindiğimiz gibi Kur'an'ın son sâate, teknik bir dille “fesâd”a dair verilerinin sağlıklı bir şekilde anlaşılması ancak onun mukabili olan “kevn” ile karşılaştırma yapılarak anlaşılabilirliğini ve son sâat tasvirlerinin anlaşılmasında bunun önemli bir adım olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü Kur'an'ın yaratılışa ve son sâate başka bir ifadeyle oluş ve bozuluşa dair zikrettikleri bilgilendirme amaçlı değildir ve spesifik bir hedefe mebnidir. Ayrı bir bahis olan bu duruma daha sonra değineceğiz.

3.1. SEMAVÎ VARLIKLAR HAKKINDA GENEL MÜLAHAZALAR

3.1.1. Kur'an'da Gök Cisimlerinin Tabiatı ve Yaratılış Gayesi

Burada göklerin muhteviyatı ve gök cisimlerinin yaratılışı, insanlar için önem ve fonksiyonu hakkında fikir veren ayetlere kısaca temas etmek istiyoruz.

Kur'an-ı Kerim'de yerde ve göklerde olan her şeyin insanın hizmetine sunulduğu sıklıkla ifade edilmektedir.³³⁹ Yine semâda kendi seyrini sürdüren güneşin, ayın ve

³³⁹ Bakara 2/29, İbrâhîm 14/32-34; Lokmân,31/20; Câsiye 45/12-13.

yıldızların her birinin insanın buyruğuna verildiği sık sık hatırlatılmakta ve O'nun tarafından belirlenmiş bir süreye kadar, O'nun koyduğu yasalara tâbi kalacağı, ilânihaye boyun eğeceği bildirilmektedir.³⁴⁰ Ayrıca Kur'an, ilgili ayetlerinde insana olduğu gibi onlara da belirli bir ömür takdir etmiş ve tüm semâvî varlıkların da ecellerinden söz etmiştir. Tıpkı bireylerin ve toplumların ecellerinden, sonlarından bahsettiği gibi.³⁴¹ Zaten Kur'an, açık ve net olarak Allah'tan başka her şeyin fani, gelip geçici olduğunu³⁴² ve her şeyin yok olacağını³⁴³ mutlak anlamda haber vermektedir. Daha burada sayma gereği görmediğimiz nice ayetler hayatın, yerkürenin ve semavî varlıkların sonuna işaret etmekte ve yaratılmış âlemin sonluluğuna vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla Kur'an'da son sâat, sadece insanlara özgü kılınmamış, bunun gökyüzündeki göstergelerine de değinilmiştir.

Kur'an'da gök cisimlerinin tabiat ve mahiyetlerine göndermede bulunan çok sayıda ayet vardır. Son sâat'le ilgili pasajlarda verilmek istenen mesajın belirgin olarak anlaşılması için, konuyla yakından alakalı birkaç ayetin mealini burada aktarmamız yararlı olacaktır:

“Allah'ın göklerdeki ve yerdeki her şeyi emrinize verdiğini, nimetlerini açıkça veya gizlice önünüze alabildiğine serdiğini görmez misiniz?”³⁴⁴

“Kendi yörüngelerinde seyreden güneşi ve ayı sizin [yararlanmanız] için [koyduğu yasalara] bağlı kılan ve gece ile gündüzü [yine] sizin [yararlanmanız] için [koyduğu yasalara] bağlı tutan Allah'tır.”³⁴⁵

“Ve geceyi gündüzü sizin [yararlanmanız] için [koyduğu yasalara] boyun eğdirmiştir O; güneş ve ay ve bütün yıldızlar, hepsi O'nun buyruğuna boyun eğmişlerdir: Dikkat edin, bütün bunlarda, şüphesiz, aklını kullanan kimseler için çıkarılacak dersler vardır!”³⁴⁶

Hatta bu gerçeklik, hakikati kabule yanaşmayan müşrikler tarafından bile itiraf edilmiştir:

“[Çoğu insana] olduğu gibi, şayet onlara da “Gökleri ve yeri yaratan, güneşi ve ayı [kendi koyduğu yasalara] tâbi kılan kimdir?” diye soracak olursan, hiç tereddütsüz

³⁴⁰ Ra'd,13/2; İbrahim,14/33; Nahl,16/12; Lokmân,31/29; Fâtır,35/13; Zümer,39/5.

³⁴¹ A'raf,7/34; Yûnus,10/49; Nahl,16/61; Fâtır,35/45 vs.

³⁴² Rahmân,55/26.

³⁴³ Kasas,28/88.

³⁴⁴ Lokmân,31/20.

³⁴⁵ İbrahim,14/33.

³⁴⁶ Nahl,16/12.

“Allah'tır!” derler...”³⁴⁷

Semâvî varlıkların yaratılışını ve gayelerini konu edinen ayetlerin yanında, Kur'an, öte yandan muhatapları, tepelerindeki gökyüzü hakkında, daha özel ifadeyle onun yapısı, yaratılışı, süslenişi, direksiz yükseltilişi ve kusursuz görünümü üzerinde iyiden iyiye düşünmeye çağırmaktadır.³⁴⁸

Bunlara göre Allah, eşyayı ve tabii güçleri, tüm semâvi varlıkları, yeryüzünün halifesi, iradeli bir varlık olan insana baş eğdirmiş, onun hizmetine vermiştir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi bu husus pek çok yerde özellikle vurgulanır. Esasen bu ayetler Allah'ın yanı sıra sözde “semâvî” güçlere de kulluk yapanlara, düzmece ve sahte tanrılar edinenlere bir reddiye ve bir düşünsel ispat ve aynı zamanda da kınama niteliği taşımaktadır. Bundan ötürüdür ki, göğün ve gök cisimlerinin ilahî emre itaati sık sık hatırlatılır. Ve burada insanoğluna zımnen şu mesajı vermek ister Kur'an: “Ey insan! eşya karşısında büyüklüğünü bil, onları tanrı olarak kabul etme çünkü Allah onları senin hizmetine sunmuştur. Seni ise kendisine seçmiştir. O halde Allah karşısında acizliğini ve küçüklüğünü bil ve ona kulluk et, ondan başka varlıklara tanrılık yakıştıрма! Bu hususun üzerinde ileride yeterince durulacaktır.

3.1.2. En Yakın Semâ/Semâe'd-Dünya İfadesi

Kur'an'da genel manada semâvi varlıklara yapılan atıfların yanında, özel olarak da en yakın semâyı (semâe'd-dünya) süsleyen nücûm/yıldızlardan ve kevâkıb/gezegenerlerden de bahsedilmektedir.³⁴⁹ Bununla birlikte bilhassa yıldızların, klavuzluk, yol göstericilik özelliğine vurgu yapılmış, karanın ve denizin karanlığında, insanlar onunla yol bulsun diye yaratıldığına işaret edilmiştir.³⁵⁰ Arapların, yaşadıkları coğrafya, iklim ve ortamın bir gereği olarak geceleri yolculuk yapmayı tercih ettikleri bilinirse,³⁵¹ bu ayetlerin işaret ettiği husus daha da iyi anlaşılır. Ve yıldızların sonlarını, sönme, dağılma ve saçılma gibi ifadelerle bildiren ayetlerin neyi amaçladığının da bu vesileyle açığa çıkacağını düşünmekteyiz.

Yukarıda verdiğimiz ayeti kerimelerde coğrafî bir terim olan “arz/yerküre” kullanmak yerine “ed-dünya”³⁵² kelimesinin kullanılmış olması, dikkatimizi başka bir

³⁴⁷ Ankebût,29/61.

³⁴⁸ A'raf,7/185; Ra'd,13/2; Enbiyâ,21/30; Hac,22/65; Lokmân,31/10; Ahkâf,46/33; Kâf,50/6; Rahmân,55/7; Nûh,71/15; Ğâşiye,88/18; Kur'an'ın, yeryüzüne ve göklere ilişkin atıfların Allah'ın kudret ve hikmetinin delili olarak anlatıldığına dair bkz. Reşit Rıza, *Tefsirul Menar*, I, 249.

³⁴⁹ Hicr,15/16; Sâffât,37/6; Fussilet,41/12; Mülk,67/5.

³⁵⁰ En'âm,6/97; Nahl,16/15-16.

³⁵¹ İbn al Kalbî, s. 92.

³⁵² “Dünya” sözcüğü, “daha yakın, daha uygun, bir şeyin evveli manasındaki ‘ednâ’ kipinin dişil (müennes) şeklidir. “Ednâ” kelimesi Kur'an'da “daha uygun, daha münasip, daha elverişli

önemli alana çekmektedir. Çünkü Kur'an-ı Kerim, üzerinde yaşadığımız yer küresini, yani jeolojik anlamdaki dünyayı anlatmak üzere 'arz/yer' kelimesini kullanmaktadır. 'Dünya' kelimesi ise, yeryüzünde yaşanan hayatın basitliğini, değersizliğini, geçiciliğini ifade eden dinî ve ahlâkî bir terim³⁵³ olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünya sözcüğü Kur'an'da hep manevî/ruhanî ve ahlâkî bir yaşamla, toplumların yaşam tarzıyla, belirli bir zaman ve mekân tasavvuruyla ilişkilendirilmektedir.³⁵⁴ Dolayısıyla en yakın semâyı tasvir ederken yer küreye yakın gezenlerden bahsedildiğini söylemek³⁵⁵ oldukça zordur. "Dünya" kavramının yer küreyi anımsatacak bir şekilde kullanımına da rastlamamaktayız.

Kısaca bu ayetlerde dünyanın semâyı sıfat olarak kullanılması ve "bakanlar için semâyı süsledik" ibaresinin yer alması ve de gezegenlerin ve yıldızların "mesâbîh/kandiller" olarak nitelenmesi, gerek verilmek istenen mesaj açısından gerekse ayetin tarihî bağlamını ve anlamını tesbit açısından manidardır. Burada kelimenin kök anlamıyla da bağlantılı olarak yakın semâyı, en yakın göğü süsleyen gök cisimlerinin geçtiği ayetleri zikretmemizin sebebi, meseleyi tam şekliyle bildirmek gayesine matuftur. Başka bir söyleyişle semâdaki ve güneş sistemine bağlı gezegenlerdeki değişimin ve bozulmanın yerini ve boyutunu, nerede başlayacağını ve ne şekilde gerçekleşeceğini, nasıl son bulacaklarını göstermesi açısından önem arzettiği için bu hususa dikkat çektik.

3.1.3. İslam Öncesi Arapların Gök Cisimleriyle İlgili İnanç ve Tasavvurları

Asıl konuya geçmeden önce burada değinilmesi gereken önemli noktalardan birisi de Kur'an'ın nazil olduğu toplumun dinî inancı ve bu inancın temel dayanaklarının neler olduğu ve bu inançla son sâat ayetleri arasındaki ilişkinin olup olmadığıdır. Bu hususa etraflıca eğilmeden, son sâat'te semâvî varlıkların durumuna ilişkin Kur'anî verileri anlamamız mümkün değildir. Zira bugün bize basit gibi gelen ayetlerin o dönem inkâr edenlerin üzerinde fırtınalar kopardığı bir gerçektir. Bunu, daha ilk başta muhatapların vahye karşı gösterdikleri tepkiden ve peygambere karşı amansız

(Bakara,2/282; Nisâ,4/3; Mâide,5/108; Ahzâb,33/51), daha yakın (Secde,32/21; Necm,53/9), daha az veya eksik (Mücâdele,58/7; Müzemmil,73/20), aşağı, düşük, daha değersiz, âdi, hayır yönünden daha az (Bakara,2/61; A'raf,7/169), yakın mekân, yer olarak daha yakın (Rûm,30/3) gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Mukâtil b. Süleyman, *Kur'an Terimleri Sözlüğü*, Tahk.: Abdullah Mahmut Şehhâte, Terc.: Beşir Eryarsoy, İşaret Yay., İstanbul 2004, s. 162; K. Hüseyin Ece, *İslâm'ın Temel Kavramları*, Beyan Yay., İstanbul 2000, s. 156.

³⁵³ Ece, s. 156.

³⁵⁴ Âl-i İmrân,3/14; Nisâ,4/77; En'âm,6/32; Tevbe,9/38; Ra'd,13/26; Kasas,28/60; Ankebût,29/64; Mü'min,40/39; Şûrâ,42/20; Muhammed,47/36; Hadîd,57/20; A'lâ,87/17.

³⁵⁵ Maurice Bucaille, s. 232.

mücadelelerinden anlamaktayız. Dolayısıyla bu evrenin sonuna ilişkin kritiklerimizin, nüzul ortamını merkeze alarak bizatihi Arap aklı içerisinde yapılması bir zorunluluktur. Çünkü biz bu çalışmamız sırasında semâvi varlıkların yok olacağına ve varoluş gayelerinin son bulacağına ilişkin Kur'anî atıfların, dönemin şirk inancıyla ilgili olduğunu ve Kur'an'ın asıl hedefinin tevhibi kaim kılıp, kadim ve sonsuz sanılan varlıkların yaratılmış ve sonlu olduğuna dair vurgu yapmak olduğunun kanıtlarını bizzat müşahade etmekteyiz.

Bu sebeple göklerin ve gök cisimlerinin bozuluşuna ilişkin Kur'anî atıfların temelinde hangi sâikların yattığına ve bu verilerin tarihsel arka planında nelerin olduğuna ayrıca temas etmemiz gerekir.

Malumdur ki, Kur'anî söylemdeki mücadelenin temelinde bir tevhit-şirk mücadelesi yatmaktadır. Kur'an insanlık tarihini, bu mücadelenin tarihi olarak takdim eder. Bütün elçiler, tevhit akidesini benimsemeleri için kavimleriyle çok çetin mücadeleye girişmişlerdir. Tevhit akidesi ise özetle başka bir ilahı ortak koşmamakta kendini gösterir.³⁵⁶ Kur'an işte bu çerçeveden hareketle, Araplarda daha köklü ve kapsamlı bulunan şirk inancını reddetmiştir. Çünkü onlar putlara taparak onları, semâvi varlıkları, güneşi ve ayı Allah'la aralarında vasıta ve şefaathçi olarak görüyorlardı.³⁵⁷

Kur'an-ı Kerim'in ifadelerine göre geçmişte özellikle Hz İbrahim ve Hz Süleyman döneminde yaşamış müşriklerle, Hz. Peygamber döneminde yaşamış müşrikler arasında hiçbir fark yoktur. Çünkü ileride Kur'an'dan örneklendireceğimiz gibi her iki toplum da Allah'la aralarına göksel araçlar koymuşlardır. Bunun içindir ki, her bir kıssanın hatırlatılmasının arkasında Mekke'li müşriklerin inançlarının hedef alındığını söyleyebiliriz.

Müşriklerin sık sık atalarının yolunu takip ettikleri şeklindeki söylemler ile Hz Peygamber'in karşısına çıkmaları³⁵⁸ -ki bu tarz söylemi geçmiş kavimlerin hepsinde görmek mümkündür-³⁵⁹ geçmiş müşriklerin peygamberlerine karşı tutum ve tavırlarının anlatılmasını gerekli kılmıştır. Kur'an öncelikle bu insanları hedef almış, asıl dine, İbrahim (as) dinine dönmeye çağırmıştır. Çünkü Kur'an İbrahim(as)'ın müşriklere karşı amansız mücadelesini övgüyle zikretmektedir. Bu açıdan baktığımızda Kur'an'da anlatılan her bir olay, dönemin aynası mesabesindedir. Hem yaşandığı tarihi hem de

³⁵⁶ Muhammed Âbid el-Câbiri, *Arap-İslam Aklının Oluşumu*, Çev.: İbrahim Akbaba, Kitabevi Yay., İstanbul 2000, s. 139.

³⁵⁷ Câbiri, s. 140.

³⁵⁸ Bakara,2/170; Mâide,5/104; Hûd,11/109; Lokmân,31/21.

³⁵⁹ Hûd,11/62; İbrahim,14/10; Sebe',34/43; Zuhuf,43/23 vb.

anlatıldığı, nazil olduğu tarihi bütün çıplaklığıyla ortaya koymaktadır. İşte buna örnek olarak Kur'an'da Hz. İbrahim'in, dönemin putperestleriyle mücadelesini verebiliriz:

“Ve bir zaman İbrahim babası Âzer'e [şöyle] demişti: “Sen putları ilah mı ediniyorsun? Görüyorum ki sen ve halkın açık bir sapıklık içindesiniz!”

Böylece Biz İbrahim'e, [Allah'ın] gökler ve yer üzerindeki güçlü hükümrânlığı ile ilgili [ilk] kavrayışı kazandırdık, ki kalben mutmain olan kimselerden olsun.

Sonra, gecenin karanlığı bastırdığı zaman [gökte] bir yıldız gördü [ve] haykırdı: “İşte bu (mu) benim Rabbim!” Ama yıldız kaybolunca, “Ben batan şeyleri sevmem!” diye söylendi.

Sonra, ayın doğduğunu görünce, “Benim Rabbim bu!” dedi. Ama ay da batınca, “Gerçekten, eğer Rabbim beni doğru yola iletmezse ben kesinlikle sapıklığa düşmüş kimselerden olurum!” dedi. Sonra, güneşin doğduğunu görünce, “İşte benim Rabbim bu! Bu [hepsinin] en büyüğü!” diye haykırdı. Ama o [da] kaybolunca: “Ey halkım!” diye seslendi, “Bakın, sizin yaptığınız gibi, Allah'tan başkasına ilahlık yakıştırmak benden uzak olsun! Bakın, ben bâtil olan her şeyden uzak durarak yüzümü gökleri ve yeri var eden Allah'a çevirmekteyim ve ben O'ndan başkasına ilahlık yakıştıranlardan değilim!” Ve [sonra] halkı o'nunla tartışmaya girdi. [Bunun üzerine] onlara: “Beni doğru yola ileten O iken benimle Allah hakkında hâlâ tartışıyor musunuz? Ama O'ndan başka ilahlık yakıştırdığınız hiçbir şeyden korkmuyorum, [zira hiçbir kötülük bana dokunmaz] Rabbim dilemedikçe. Rabbim her şeyi bilgisi ile kuşatır; peki bunu hiç düşünmüyor musunuz? Allah'tan başka taptıklarınızdan neden korkayım, Allah size yüce katından hakkında hiçbir şey indirmemişken O'ndan başka varlıklara ilahlık yakıştırmaktan korkmuyorsanız? O halde [söyleyin bana,] eğer [cevabını] biliyorsanız: İki taraftan hangisi kendini daha emin hissedebilir? İmana ermiş olan ve zulüm işleyerek imanlarını karartmayanlar, işte onlardır güven içinde olacak olanlar, çünkü doğru yolu bulanlar onlardır!” dedi. İşte bu, halkına karşı [kullanmak üzere] İbrahim'e verdiğimiz muhakeme tarzımızdı: [çünkü] dilediğimiz kimseyi derecelerle yüceltiriz. Şüphe yok ki Rabbiniz hikmet sahibidir, her şeyi bilendir.³⁶⁰ “Sizin Rabbiniz göklerin ve yerin Rabbidir; yani, onları O yoktan var edip düzene sokmuştur.”³⁶¹

Kıssada da açıkça görülüyor ki, Hz İbrahim toplumuna ve onun üzerinden Hz Muhammed (as)'in muhataplarına semâvî varlıkları, yıldızları, ayı ve güneşi kutsamamaları, rabb edinmemeleri mesajı verilmektedir.

³⁶⁰ En'âm,6/ 74-83.

³⁶¹ Enbiyâ,21/56.

En'âm, 6/80-81. ayetlerde değinildiği gibi, döneminin müşrikleri Hz. İbrahim'i göksel varlıklara tapması hususunda uyarmış veya tanrılarının zararının mutlaka dokunacağını düşünmüş olmalı ki, Hz. İbrahim onlardan korkmadığını, bu tür varlıkların insanlar üzerinde etkisinin olmadığını, olamayacağını ve kendisinin de yalnızca alemlerin rabbinden korktuğunu haykırıştır.³⁶² Zira tarihi veriler ve tecrübemiz de bu görüşümüzü teyit etmektedir.

Hz. İbrahim (as)'in kavmi Allah'ın varlığını kabul ediyor, O'nun rab olduğunu, yerin ve göklerin yaratıcısı ve kâinat nizamının yürütücüsü olduğunu biliyorlardı. Allah'a ibadet etmeyi inkâr da etmiyorlardı. Ancak, gök cisimlerini rübubiyete ortak gördükleri için Allah'la birlikte onları da mabud kabul ediyorlardı. Hz.İbrahim (as)'in içinde gözlerini dünyaya açtığı toplumda gök cisimlerinin rabliği düşüncesinin yanında, göklerin ve yerin yaratıcısı ve bu yaratıcının rab olduğu düşüncesinin de mevcut olduğu, ayetlerden açıkça anlaşılmaktadır.³⁶³

Klasik müfessirlerin kaydettiğine göre, Arapların atası Hz. İbrahim'in çağdaşları güneş, ay, yıldızlar ve gezegenlere tapmakta ve onlara tanrılık/rablık izafe etmekteydiler.³⁶⁴ Onların mantığına göre, Allah'la aralarına koydukları bu vasıtalar, bir tür ilahî etkiye sahiptir. Kur'an bu mantığı topyekûn reddederek insanların ilgisini başka bir alana evrene ve onda hâkim olan düzene çekmektedir. Kur'an bunu yaratıcının varlığının en açık delili olarak sunar. Oysa kendileri yaratılmış olan güneş, ay ve diğer bütün gezegenler tapılmaya layık değillerdi. Onlar ne ilah, ne de Allah için vasıta idiler. Onlar ancak tabiî görevlerini yerine getiren yaratılmış tabiat unsurlarıydı. Bu da güneşin, yıldızların, büyü vesairenin evren üzerinde etki sahibi olamayacağının kabulü anlamına gelmektedir.³⁶⁵

Biz, yine Kur'an'ın verdiği tarihî bilgilerden hareketle, Hz. İbrahim(as) dönemindeki geçer akçe olan şirk mantığını, yani gök cisimlerine tapma düşüncesini ondan çok sonraları peygamber olarak gönderilen Hz. Süleyman'ın çağdaşı toplumlarda ve çevre kültürlerde de görmekteyiz. Allah'ı bırakıp güneşe tapan Sebe' halkının hikâyesini Kur'an, Hz. Peygamber dönemindeki müşrik toplumların ibretine sunmuştur.³⁶⁶ Kur'an'da bir bütün olarak sadece Neml sûresinde zikredilen bu kıssanın ilgili bir bölümünü vermekle yetiniyoruz.

³⁶² En'âm,6/80-81.

³⁶³ Mevdudî, *Kur'an'ın Dört Temel Terimi*, s. 15.

³⁶⁴ Kurtubî, VII, 25-26; Şevkânî, II, 436-438; Alûsî, V, 394-6; İbn Âşûr, IV, 449.

³⁶⁵ Câbirî, s. 144.

³⁶⁶ Taberî, XIX, 447; Alûsî, XIV, 456.

“...Ben senin henüz bilmediğin bir şeyi öğrendim ve sana Sebe hakkında doğru bir haber getirdim” dedi.

“Oranın halkına bir kadının hükmettiğini gördüm; (öyle bir kadın ki,) kendisine [iyi ve güzel] şeylerin hepsinden [cömertçe] verilmiş; güçlü de bir yönetimi var. (Ne var ki,) onu da, halkını da, Allah'ı bırakıp güneşe tapındıklarını gördüm; Şeytan onlara bu yaptıklarını güzel ve iyi gösterip kendilerini Allah'ın yolundan çevirmiş ve onlar da bu yüzden doğru yolu bulamıyorlar: Allah'ın huzurunda yere kapanmaktan kaçınmaları gerek[tiğine inanıyorlar]; (oysa, fark etmiş olmaları gerekirdi ki) göklerde ve yerde saklı olan ne varsa ortaya çıkaran; gizli tuttuğunuzu da, açığa vurduğunuzu da bütün gerçeğiyle bilen O'dur; (Ve) en yüce hükümlerinin, arşın Sahibi olan Allah'tan başka tanrı yoktur.”³⁶⁷

Bu ayetler, Sebe' halkının o dönemde, güneşe tapmayı esas alan bir dine mensup olduğunu gösterir. Eski Arap rivayetleri de bu hususu doğrular mahiyettedir. İbn İshak, Soybilimcilerin bu mealdeki ifadelerini nakletmiş bulunuyor. Şöyle ki, Sebeliler aslında, adı Abdüşşems (güneşin kulu veya güneşe tapan), ünvanı da ‘Sebe’ olan bir atanın soyundan gelmişlerdir.³⁶⁸

Kısaca, biz, Kur'an sayesinde, Allah'la birlikte güneşin ortak olması şeklinde o kavim içerisinde doğup yaygınlaşan düşüncenin varlığına şahit olmaktayız. Hz. Süleyman (as)'ın kıssasından da açıkça anlaşıldığına göre diğer kavimler gibi Sebeliler de tapındıkları güneş yahut öteki göksel varlıkların yeryüzü ve gökyüzünde tasarruf sahibi olduğu inancını taşımaktaydılar. Haliyle Cahiliye Arapları Sebe' halkının putçuluğunun izlerini taşıdığı için kıssa serdedilmiştir.

Mevdudi, Kur'an-ı Kerim'deki referanslardan hareketle, gelmiş geçmiş bütün eski kavimlerde rastlanılan akide ve ameldeki iki temel sapıklığının Arap müşriklerinde de görüldüğünü söyler:

1. Onlar, metafizik manada rububiyet ve ulûhiyette Allah'a başka ilah ve rableri ortak koşuyorlar ve kâinat nizamı üzerinde melekler, büyük insanlar, gökcisimleri v.s.'nin yetki sahibi ve otorite güç olma noktasında şu veya bu şekilde söz sahibi olduklarını zannediyorlardı. Buna binaen onlar dua, niyaz ve ibadet törenlerinde sadece Allah'a yönelmekle yetinmeyip, uydurma tanrılara da yöneliyor, yakarıştaki bulunuyorlardı.

³⁶⁷ Neml,27/22-26.

³⁶⁸ Mevdudi, *Tefhimu'l Kur'an*, Çev.: Muhammed Han Kayaî ve bşk., İnsan Yay., İstanbul 1995, IV, 106.

2. Arap müşrikleri toplumsal ve siyasi rububiyet bağlamında da Allah'ın rab olduğu inancını taşıyorlardı. Onlar, bu bağlamda kendi dinî önderlerini, kabile reislerini ya da aile büyüklerini rabler ediniyor, kendi yaşam ilkelerini onlardan alıyorlardı.³⁶⁹

Putçuluk cahiliye Arapları arasında oldukça geniş yayılma alanı bulmuştur. Araplarda kabileler siyasi olarak ne kadar serbest yaşıyorlar idiyse din hususunda da o derece özgür idiler. Onlardan bazıları putlara, bazısı da güneş, ay ve yıldızlara tapıyorlardı.³⁷⁰

Cahiliye çağı, yani Arap putçuluğu, yabancı tesirlere, bilhassa güney Arabistan tesirlerine dayanan yıldızlara tapmanın her çeşit izlerini taşımaktadır.³⁷¹ Güney Araplarının güneşe taptıklarına dair olan rivayet, bu din (Sabilik)in Arabistan'a girişinin oldukça eski olduğunu söylememize müsaittir. Güney Arabistan'ın en eski dini, bunların yazıtlarından öğrendiğimize göre bariz sûrette Aya (en yüksek tanrı), güneşe (güneş tanrıçası) ve yıldızlara tapma olup, bunlar arasında erkek bir tanrı sayılan aya tapma, dişi tanrı sayılan güneşe tapmadan daha üstündü. Bunların dışında Âştar (Zühre yıldızıdır ki erkek sayılan bir tanrıdır), Nekruh (Zuhal veya Merih yıldızı) gibi gök cisimleri de Araplar arasında mukaddes sayılmıştır.³⁷²

Kuzey Arapları arasındaki yıldızlara tapıcılığı oldukça eski zamanlara kadar çıkarmak için elimizde hiçbir belge bulunmamaktadır. Güney Araplarından sabîi oldukları haber verilen kabileler Benî Lahm, Benî Tay, Benî Misem, Benî Kays, Benî Esed gibi birkaç kabileden ibarettir. Fakat bu bedevi kabilelerin Sâbiîliği tamamıyla kavramış olduklarını farz edecek olursak, gerçekten uzaklaşmış olacağımıza şüphe yoktur. Bu hususta bize ulaşan bilgiler, ancak bu kabilelerden Beni Lahm ve Cüzam kabilesinin Müşteri (Jüpiter) yıldızına, Tay kabilesinin Süheyl yıldızına –ki bu yıldız felaket getirici olarak tanınırdı.³⁷³ Benî Misem'in Dirane yıldızına, Temim'in Deberan adındaki yıldız, Kays Şi'ra yıldızına, Benî Esed'in Utarit (Merkür) yıldızına ibadet ettiklerinden ibarettir.³⁷⁴

Cahiliye Araplarının Kur'an'da da söz edildiği gibi³⁷⁵ yıldızların ilahesi olan

³⁶⁹ Mevdudi, *Kur'an'ın Dört Temel Terimi*, s. 25.

³⁷⁰ Şemseddin Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, Ankara Okulu Yay., Ankara 1997, s. 13.

³⁷¹ İbn al-Kalbî, s. 24.

³⁷² Günaltay, s. 85-86; Cevad Ali, *Mufasssal fi Tarihi'l Arap Kable'l İslam*, III, 17-19; Neşet Çağatay, *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, TTK Yay., Ankara 1989, s. 36.

³⁷³ İbn al-Kalbî, s. 131.

³⁷⁴ Günaltay, s. 85-86; Mevlana Şibli, *Asr-ı Saadet*, Terc.: Ö. Rıza Doğrul, Toker Matbası, İstanbul 1973, I, 96; Tevfik Fehd, "ilm-i felek" md., DİA, İstanbul 2000, XXII, 123.

³⁷⁵ Necm, 53/19.

“Uzza”ya tapındıklarını ve onun adına kurbanlar sunduklarını görmekteyiz. el-Uzzâ, Venüs yıldızı, Sûriyelilerde de göğün kraliçesi sayılmıştır.³⁷⁶ Yahudilerin ve eski İbranilerin de Göğün Kraliçesi adıyla Venüs yıldızına tapmış oldukları rivayet edilmektedir.³⁷⁷

Zebidî, güneşin eskiden beri tapınılan bir put olduğunu nakleder.³⁷⁸ Mekkelilerin de öteden beri gök cisimlerini, özelde ise güneşi kutsadıkları bilinmektedir. Bunun için Kureyş çocuklarına çokça Abdü’ş-Şems (güneşin kulu) ismini koyardı.³⁷⁹ Bu durum Kureyş’te güneşe verilen önemi göstermektedir. Hatta güneşe tapanlar güneşi temsil eden putun bulunduğu tapınakta güneşin doğuşu, zevali ve batışı sırasında günde üç vakit dua ederlerdi. Bu üç vakit güneşe tapanlara muhalefet için İslam’da kerahat vakti sayılmıştır.³⁸⁰

Kureyş’in, güneşin dışındaki gökteki diğer cisimleri de Allah’a ortak koştuğu görülmektedir.³⁸¹ Ay gökteki en parlak yıldız olduğundan İslam öncesi Arabistan’ında yaygın olarak tapınma konusu yapılmıştır.³⁸² Bu bağlamda Mekke’de bazı Kinane kollarının aya taptığı rivayet edilmektedir.³⁸³

Araplar, Allaha ibadet etmekle birlikte Allah’ın en büyük yaratıkları, kâinata hâkim kuvvetler oldukları için gökyüzü cisimlerine ve yıldızlara da tazim ederlerdi. Arapların yıldızlara yaptıkları tazim gelişerek onlara yapılan özel ibadetleri doğurdu. Gökten düştüğünü kabul ettikleri taşlarla yıldızlar arasında ilgi kurarak taşlara da ibadet ettiler, daha sonra bunlara başka tanrılarda ilave ettiler. Allah’a en yakın gök cismi olarak gördükleri yıldızlara ve yedi gezegene büyük önem verdiler ve zamanla onlara da taptılar.³⁸⁴

Yine Mekke’de bazı Kureyş ve Huzaa mensuplarının şî’ra denen yıldızla taptıkları pek çok kaynakta yer almaktadır.³⁸⁵ Şî’râ, Büyük Köpek (Canis Major) takımyıldızına ait olan ve parlaklık derece ve sıralamasında (kadr/kadir-magnitude) ilk sırada yer alan bir yıldızdır. Göğün birinci derecede parlak yıldızlarından, en parlak iki

³⁷⁶ İbn Kalbî, s. 100.

³⁷⁷ İbn Kalbî, s. 100-101.

³⁷⁸ Zebîdî, I, 3981.

³⁷⁹ İbn Manzûr, VII, 420.

³⁸⁰ İbrahim Sarıçam, *İlk Dönem İslam Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Yay, Eskişehir 2005, s. 36.

³⁸¹ Yaşar Çelikkol, *İslam Öncesi Mekke*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2003, s. 181-182.

³⁸² Esed, s. 1085.

³⁸³ Mahmud Şükri el-Alûsî, *Buluğu’l Erab fî Ma’rifeti Ahvali’l-Arab*, Tahk.: Muhammed Behçet el- Eseri, Daru’l-Kutûbi’l İlmiye, tsz. II, 239-240; Cevad Ali, III, 17-18.

³⁸⁴ M. Hüseyin Heykel, *Hiz. Muhammed Mustafa*, Çev.: Ömer Rıza Doğrul, İstanbul 1945, s. 92; M. Fatih Kesler, *Kur'an-ı Kerim’de Yahudiler ve Hristiyanlar*, TDV Yay., Ankara 1995, s. 55-57; Çelikkol, s. 181-182.

³⁸⁵ Alûsî, *Buluğ*, II, 240,

yıldız isim olarak verilmiştir. Parlaklık derecesi 1. olan yıldızlardan Şi'râ adlı iki yıldız olup, vardır. Bunlardan birine Şi'rây-ı Yemânî veya diğerine de Şi'rây-ı Şâmî denilir. Câhiliyye döneminde Şi'rây-ı Yemânî'ye de "Hîmyer ve Huzâa kabileleri taparlardı."³⁸⁶

Kur'an, şî'ra yıldızının rabb olmadığını, yüce Allah'ın onun da rabbi/tanrısı olduğunu, "rabbu'- şî'ra/şî'ra yıldızının rabbi"³⁸⁷ ifadeleriyle anlatmaktadır. Araplar'da Şi'râya hürmet eden ve dünyada onun tesirine inananlar bulunduğu ve doğuşu esnasında gayba dair sözler söyledikleri cihetle burada özellikle Şi'râ'ya izafetle "Rabbü'-Şi'râ" buyurularak Şi'râ'nın Rab (sahip olan) değil merbûb (sahip olunan) olduğu gösterilmiştir. Böylece onların inançları reddedilmiş ve kendilerine, Şi'râ'ya değil, Şi'râ'nın Rabbine, yani evrenin yaratıcısına ibadet edilmesi gereği anlatılmıştır.³⁸⁸

Şunu da belirtelim ki, semâvî cisimlere (cisimlere) ibadet, onların gerçek tanrı olmalarından dolayı değil, bunların gerçek tanrı huzurunda birer şefaathçi olmalarından dolayıdır. Her kabile kendilerini Allah'a yaklaştırsınlar diye onları tazim etmiş, Allah'a yaklaşmak için birer vasıta olarak görmüşlerdir bu cisimleri. Bu putların tümü, tapınmada bulunanlarla en büyük ilah arasındaki araçlar olarak algılanmıştır.³⁸⁹

Gök cisimlerinin sonuna vurgu yapan ayetleri yorumlarken daha sağlam ve daha sahih sonuçlara ulaşabilmemiz ve cahiliye dönemi gök tanrılarının mahiyetlerini iyi anlayabilmemiz için daha eski devirlerdeki Arabistan/Mezopotamya kavimlerinin tanrılarının durumları ile bir karşılaştırma yapmak gerekmektedir. Ancak böyle bir karşılaştırmanın, bu incelememizin sınırlarını aşacağını düşündüğümüzden yukarıda söylediklerimizle iktifa etmek istiyoruz. Bu konu hakkında araştırmacılara Mircea Eliade'nin *Dinler Tarihi (İbadetler ve İnançlar Morfolojisi)* adlı eserini³⁹⁰ salık veririz. Konumuzla alakalı olarak bu eserde, pek çok kültürde, dünyanın hemen her yerinde izine rastlanan göğün kutsallığı, gök tanrıları, güneşe ve Ay'a tapma ve güneşe ve Ay'a tapmanın tezahürleri gibi daha pek çok hususta geniş ve derin bilgiler sunulmaktadır.

Buraya kadar göksel varlıklara tapmanın tarihi kanıtları ve şirkin tarihsel arka planı üzerinde durduk. Şimdi de güneş ve aya tapan, onlara secde eden cahiliye Araplarına, dönemin müşriklerine doğrudan hitap eden ayetler üzerinde durmak istiyoruz.

Fussilet, 41/ 37-38. ayetleri bu konu için iyi bir misal teşkil etmektedir:

³⁸⁶ Alûsî, *Buluğ*, II, 239-240; Elmalılı, VII, 53-54; Esed, 1085; Çelikkol, s. 181-182; Tevfik Fehd, "*ilm-i felek*" md., DİA, XXII, 123.

³⁸⁷ Necm, 53/49.

³⁸⁸ Elmalılı, VII, 54; Esed, 1085.

³⁸⁹ Günaltay, s. 85-86; Mevlana Şibli, I, 96; Cevad Ali, III, 17-19; Çelikkol, s. 181-182; Heykel, I, 135.

³⁹⁰ Mircea Eliade, *Dinler Tarihi*, Çev.: Mustafa Ünal, Serhat Kitapevi, Konya 2005.

“Gece ile gündüz, güneş ile ay O'nun işaretlerindendir: [o halde,] güneşe ve aya secde etmeyin, ama onları yaratmış olan Allah'a secde edin; eğer [gerçekten] O'na kulluk etmek istiyorsanız.

Bazısı [bu çağrıya kulak kapatacak kadar] büyüklük tasladığı halde [içlerinden] Rableri ile birlikte olanlar gece gündüz hiç bıkmadan, usanmadan O'nun sınırsız şanını yüceltirler.”³⁹¹

Ayeti kerimede ilk önce Güneşle ayın Allah'ın büyüklük, sanat ve kudretinin, en göz kamaştırıcı âyetlerinden, varlık ve kudretinin delillerinden ve alametlerinden birisi olduğuna dikkat çekilmiştir. Daha sonra ise güneş ve aya tezahür ve tecellilerinden dolayı secde etmemeleri hususunda Mekke müşrikleri uyarılmıştır. Özellikle ayette onların da insanlar ve diğer canlılar gibi yaratıklar olduğuna vurgu yapılmış, sonuçta onları ve bütün varlıkları yaratmış olan Allah'a secdeye davet edilmişlerdir.

Aynı şekilde Zümer, 39/1-5 ayetlerinden de Mekke müşriklerinin tabiat güçlerine (güneşe, aya, yıldızlara) taptıkları anlaşılmaktadır. Müşrikler yaratılmış olan bu göksel varlıklara, ibadet ve secde etmekle, “gerçek güç ve etki yakıştırmakla –ki secde etmenin buradaki anlamıdır”³⁹² gerçekte Allah’a ibadet ettiklerini iddia ediyorlardı. Zira onların bu batıl inançlarına “Biz bunlara sırf bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz!” şeklindeki sözlerine Zümer sûresi üçüncü ayette değinilmiş ve Fussilet sûresi otuzyedinci ayette de “eğer gerçekten Allah’a kulluk etmek, (ona yaklaşmak) istiyorsanız (bütün mevcudatın yegâne sebebi ve kaynağı) Allah’a secde edin” buyrularak inançlarındaki çelişki ve tutarsızlığa dikkat çekilmektedir. Bununla birlikte mezkûr ayetlerde bu varlıkların da insan gibi sonlu varlık oldukları vurgulanmaktadır. Aslında müşriklerin inançları ve düşünce sistemleri sözkonusu edildikten sonra ayette sayılan varlıkların sonlu ve eceli tayin edilen varlıklar olduğuna dikkat çekilmesi boşuna değildir. Bu müşriklerin kendilerini Allah’a yaklaştırsınlar diye taptıkları bu semâvi varlıkların Allah’a teslim olmaktan ve Allah'ın koyduğu kanunlara uymaktan başka bir rollerinin olmadığı vurgulanmaktadır.

Bu ayetleri açıklayıcı ve tabii fenomenlere tapınma gibi müşrikî mantığı reddedici mahiyette başka ayetler de³⁹³ sözkonusudur. Ancak konuyu uzatmamak için bu kadarla yetiniyoruz.

Kur'an ayetleri ışığında buraya kadar söylediklerimizi toparlayacak olursak,

³⁹¹ Fussilet,41/37-38.

³⁹² Esed, s. 977.

³⁹³ A'râf,7/53-54; Yûnus,10/3; Secde,32/4.

Müşrikler yeri ve göğü yaratanın, gökten yağmur indirenin, güneşi ve ayı kendilerinin hizmetine verenin Allah olduğunu biliyor ve bunu itiraf ediyorlardı.³⁹⁴ Ancak kendilerini bu çelişkili durumdan da kurtaramıyorlardı. Bunun içindir ki, Kur'an güneşe, aya, yıldıza, dağlara, ağaçlara, şekilli kayalara, sanemlere/putlara, hayvanlara kudret izafe ederek ibadet eden, onlara tapan önceki toplumların haberlerini aktardığı gibi, aynı zamanda Mekke müşriklerini güneşe ve aya secde etmemeleri hususunda uyarmış, yaratılmış bu varlıklara tanrısal güç ve nitelikler yakıştıranları şiddetli bir azabın beklediğini de haber vermiştir. Kur'an'ın tüm bu tasvirlerinde maddî ve tabiî fenomenlere değinilmiş, farklı olarak da bunlar Rabb/rübubiyet ile ilişkilendirilmiştir. Dolayısıyla bu noktadan hareket ettiğimizde Kur'an'ın semâvi cisimlerin yok olacağına ilişkin atıflarının temelinde de tevhit düşüncesinin yattığını söyleyebiliriz.

Kur'an'ın ilk inen ayetler ve sûrelerde rabb vurgu yapması, bunu öncelemesi, söz kalıplarının içinde bulunduğu gelenekle, toplumun dinî hayatıyla, inanışıyla yakındır ilgilidir. Zira Kur'an kelime ve kavramlar üzerinden konuşmakta ve mesaj vermektedir. İnkârcı muhatapların kâinattaki bir takım varlıklara tapmaları, yeryüzü ve gökyüzündeki bazı kozmik varlıkları ve cisimleri ilah edinmeleri karşısında Kur'an, bu kavramla, tâ ilk başta putperestçe düşünce ve uygulamaları yıkmaya yönelmiştir. Dönemin Mekke ve çevresinde halk kendilerince görkemli ve azametli tabii fenomenleri büyük ve en önemli ilahlar görmüş, onlardan tanrı ve tanrıça diye isimlendirmiş ve tek bir tanrı karşısında onları şefaatçi olarak kabul etmiş, kozmik yapının işleyiş ve düzeninde, kozmogonik hadiselerde tüm bu yaratıkları söz sahibi görmüşlerdir. Bu nedenledir ki rabb kavramı Mekke'de ilk inen ayetlerde Allah lafzına nazaran daha çok kullanılmış ve ilk sûrelerde rabb isminden/sıfatından başka hiçbir sıfat kullanılmamıştır.³⁹⁵ Bu da açıkça muhatapların Allah'la olan problemlerinin temelinde rübubiyetin yattığını bize göstermektedir.

Esasında bu konuya ilişkin ayet ve kelimeler üzerinde ayrıntılı bir biçimde durulması veya değinilmesi gereken kimi noktalar var. Zira vahyin inzalını gerekli kılan hallerin bilinmesi ve tanınması, ilahî mesajın doğru anlaşılması açısından büyük bir önemi haiz olduğunu belirtmeliyiz. Ancak böyle bir şeye kalkışmak konumuzun sınırlarını zorlayacağından ve hacmini genişleteceğinden bunu başka bir çalışmaya bırakıyor, esas konumuza yani semâvi varlıkların sonlarına dair Kur'an pasajlarının

³⁹⁴ Ankebût,29/61, 63; Lokmân,31/25; Zümer,39/38; Zuhurf,43/9, 87.

³⁹⁵ Kur'an'ı, nüzul tertibine göre sıralayan "esbabı- nüzul" kitaplarında yer alan ayet ve sûrelerin incelenmesi sonucu böyle bir kanaat bizde hâsıl olmuştur.

yorumuna geçmeden önce ana konumuza hazırlayıcı nitelikte birkaç hususu daha belirtmek istiyoruz.

Cahiliye çağı Arapları, gök cisimlerini, kutsal ve yeryüzündeki olayları belirleyen güçlü varlıklar olarak görmüşlerdir. Yeryüzünde meydana gelen olayların ve bazı değişikliklerin gök cisimlerinin özel durum ve hareketleriyle yakından ilgili olduğunu düşünmüşlerdir.³⁹⁶ Bu düşünceyi biraz daha açarsak, cahiliye halkı, güneş ve ay tutulmalarını ve yıldızların yerlerinden kaymalarını yeryüzünde meydana gelen bazı hadiselerle veya bazı büyük adamların ölümü sebebiyle gerçekleştiğini ileri sürmüşlerdir. Arapların bu husustaki inançlarının İslam sonrası izlerine de rastlamak mümkündür. Bu düşünce bazı sahabilerin zihinlerinden tam sökülüp atılmamış olmalı ki, o devirde tabî bir olay olan güneş tutulmasını, Hz. Peygamber'in oğlu İbrahim'in ölümüne işaret saymışlardır. Kaynaklar insanî davranışın neden olduğu kozmik bir karışıklığın işareti sayılan bu olayı bizlere şu şekilde aktarmaktadırlar: "Hz. Peygamber'in oğlu İbrahim öldüğü gün güneş tutulması oldu. Müslümanların güneşin İbrahim'in ölümünden dolayı tutulduğunu söylediler. Bu yüzden Hz. Peygamber güneşin İbrahim'in ölümü üzerine tutulduğunu söyleyenlere baktı ve şöyle dedi: "Güneş ve ay Allah'ın ayetlerinden birer ayettirler; birinin ölmesi ve yaşaması yüzünden tutulmazlar."³⁹⁷

Görüldüğü gibi bu olayın cahiliye araplarından arta kalan dini inanç ile bağlantısı açıktır. Bununla birlikte Hz. Peygamber, kendisini derinden sarsan, büyük bir üzüntüye sevkeden bir anda bile risaletini ve yol göstericilik misyonunu unutmamış, güneş ve ay tutulmalarının insanların yaşam ve ölümleriyle ilgisi bulunmadığını veya daha değişik ve genelleyici bir ifadeyle yıldızların hareketlerinin insanlar üzerinde hiçbir etkisin bulunmadığını kesin bir dille ifade etmişlerdir.

Kur'an insanların yaşamlarını sürdürdükleri yeryüzünün yıkıma uğrayacağını bildirmesinin yanında üzerlerinde bir tavan gibi duran ve göz alıcı semânın ve göksel varlıkların da korkunç sonlarından bahsetmiştir. Kur'an'ın göksel varlıkların sonuna ilişkin atıflarını, müşriklerin bu varlıklara olan inançlarıyla ve onlar hakkındaki dar ve kısır bilgileriyle birlikte düşünmek gereklidir. Çünkü Kur'an'ın güneş, ay, yıldızlar ve semâ hakkındaki herhangi bir ifadesi, indiği devrin, nüzul ortamının inanç, efsane ve hurafelerini olduğu gibi yansıtmaktadır.

Kur'an'ın son sâate ilişkin pasajlarının o günün evren tasavvuruyla da yakın bir

³⁹⁶ Kurtubî, XV, 364; Şevkânî, II, 455; Suyûtî, IV, 107.

³⁹⁷ Buhârî, Cuma 107; Müslim, Küsuf, (h.no: 1517); Nesâî, Küsuf 1; Alûsî, XVII, 167; Heykel, II, 334.

ilişkisi vardır. Bu büyük günün gerçekleşmesi bağlamında insanların tasavvuru; genel anlamda tabiatın temelini oluşturan ve daima dipdiri, güçlü ve parlak bir biçimde görülen güneş, ay, okyanuslar ve dağların yok olup parçalanmasının oldukça güç ve hatta imkânsız oluşudur.³⁹⁸ Onlara göre taptıkları bu varlıklar ölümsüzdü. Çünkü tanrı olan yahut tanrısal rol biçilen varlıklar tanrı gibi ölümsüz olmalıydı. Oysa Kur'an'da daha ilk nüzul guruplarında, küllî değişimlerden yoğun bir biçimde bahsedilmiş, evrenin, yer ve gökteki varlık ve fenomenlerin yok oluşları ve bütün varlıkların ölümleri apaçık ve kesin bir biçimde gözler önüne serilmiştir.

Ayrıca Kur'an'ın değişim ve dönüşüme ilişkin pasajlarının yoğun bir şekilde serdedilmesinin ardında yatan nedenlerden birisi de, o dönem insanların durağan bir evren modelini kabul etmiş olmasıdır. Bu mesele münasebetiyle, Aristoteles'in telakkileri gibi, o çağ ve öncesine hâkim olan anlayışları da hatırlatmaya değer bulmaktayız. O dönemde gökyüzünün mükemmel olup değişmediği, ne oluşmaya ne de bozulmaya konu olmadığı kabul edilmişti.³⁹⁹ Aristoteles'in "Gökyüzü Üzerine" adlı yapıtını Türkçeye çeviren Saffet Babür, Aristoteles'in düşüncesini kısaca şöyle özetlemiştir: Evren doğmamıştır, oluşmamıştır, oluşturulmamıştır, yaratılmamıştır; yok da olamaz.⁴⁰⁰ Aristoteles, bu eserinde⁴⁰¹ evrenin yok olma olasılığının olmadığını savunmakla birlikte, gökyüzünün de oluşmamış ve yok olamaz, ebedi olduğunu savunmaktadır.

Burada konuyla bağlantılı olarak dönemin tasavvurunu ortaya koyması bakımından Mehdi Bâzergan'ın genel hüküm içeren düşüncesini aktarmak istiyoruz: Yıldız ve gezegenlere ilişkin zaman ve mekânla kıyaslandığında, çok kısa ve anlık yaşam süresi boyunca beşer ve beşeriyet, sadece yeryüzündeki yaşam ve tabii dönüşümlerle sınırlı bir bakış açısıyla; güneş, ay ve yıldızlar gibi tabii fenomenleri sürekli sabit bir hal, hareket ve düzen içerisinde görmüş, bu durumun aksini tasavvur etmek istememiştir.⁴⁰²

İşte Kur'an'ın gözlenebilir evrenin sonunun olduğunu her fırsatta muhataplara

³⁹⁸ Mehdi Bâzergan, s. 207.

³⁹⁹ Anabiritannica, VIII, 390; Stephen F. Mason, *Bilimler Tarihi*, Çev.: Umur Daybelge, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001, s. 145. Doğa bilimlerinin gelişimi konusunda aydınlatıcı bilgiler veren bu kitap ayrıca evren, gökyüzü, gök cisimleri, yeryüzü vs. konularda çeşitli milletlerde ve kültürlerde görülen inanç ve kültürlere de yer vermiştir. Bu yönüyle de önemli ve incelenmeye değer bir eser olduğu kanaatindeyiz.

⁴⁰⁰ Saffet Babür, "Çeviriye Not" s. 8; Aristoteles'in durağan evren modeline, evrenin ne başlangıcı ne de sonu olduğuna dair görüşlerinin aktarımı için bkz. Alan Ligthman, s. 101.

⁴⁰¹ Aristoteles, *Gökyüzü Üzerine*, Çev.: Saffet Babur, Dost Kitabevi Yay., Ankara 1997.

⁴⁰² Mehdi Bâzergan, s. 209.

hatırlatmasıyla durağan ve yok olmaz evren tasavvuru, gök cisimleri ve onların yeryüzünde meydana gelen olayları belirleyici bir etkiye sahip olduğu veyahut da bunun aksine insan davranışlarının gök cisimleri üzerinde kozmik karışıklığa sebep olduğu şeklindeki düşünceler arasında açık bir irtibat vardır. Kur'an, Allah dışında evreni kontrol eden başka bir varlığın olmadığını hem oluşturma dair hem de yok oluşturma dair zikredilen ayetlerde açıkça belirtmektedir. İleride bu durum açıklanacaktır.

Bu uzayan girizgâhtan sonra biz nüzul ortamı bilgileri ışığında son sâat'te göklerle, güneş, ay, yıldızlar vs. ile ilgili tasvirleri, göklerin sonunu bildiren ayetleri ele alıp inceleyebiliriz. Bu olayların, kozmik bozuklukların Kur'an'da herhangi bir tasnifi görülmediğinden, konular iç içe zikredildiğinden bunları burada sınıflandırmak güç gibi görülmektedir. Ancak şunu belirtelim ki, bu güçlüğe rağmen Kur'an'ın iç karinelerinden yola çıkarak, ilgili ayetlerin mazmunundan hareketle bir sıralama yapmaya çalıştık. Burada yaptığımız sıralamanın Kur'an eksenli olmasına dikkat ettik. İlk önce genel manada pek çok yerde, Kur'an'da sıralandığı şekliyle –ki güneş, ay ve yıldızlar şeklinde- incelemeye tabi tutmaya çalışacağız. Daha sonra ise semânın sonu ve bu sonun nasıl gerçekleşeceği üzerinde duracağız. Zira Kur'an'ın semâ ve gök cisimlerin yaratılmasına ilişkin beyanları çok olduğu gibi, bunların son sâat tasvirleri de arz, dağlar ve denizlere nazaran büyük bir yekûn tutmaktadır.

Burada bizim için semâyla ilgili (gök) bu tabii fenomenlerin Kur'an'da kullanım sırası da önem arz etmektedir. Muhtemel bu atıf ve sıralamalar insanların hayatlarında önem sırasına göre zikredilmişlerdir. Çünkü bu sıralama aslında son sâatteki bozulma ve değişme hakkında önemli ipucu vermektedir.

Bu sahneler, son sâat tasvirleri diğer tabii fenomenlerden daha fazla hissedilen, daha belirgin, daha fazla parlak ve ışık saçan güneşle başlamaktadır. Daha sonra da güneşi izleyen, ışık kaynağı olarak güneşten yararlanan, güneşten aldığı ışığı yansıtan ve “münîr” diye nitelenen aydan söz edilmekte ve üçüncü sırada da yıldızlardan bahsedilmektedir. Bazen de tüm bu gök cisimlerinin içinde yer aldıkları gökyüzüne işaret edilmektedir.

3.2. GÜNEŞ

Kur'an'da sonuna ilişkin değini sözkonusu olan semâvî varlıklardan birisi güneştir. Öneme binaen kimi gök cisimlerinin adları Kur'an sûrelerine ad olarak seçilmiştir. Kur'an'da güneş adına özel ve müstakil bir sûrenin bulunması⁴⁰³ ve bununla

⁴⁰³ Bu sûre, Kur'an tertibine göre 91. sûre olan Şems sûresidir.

birlikte güneşin yapı ve vafına dair yer alan ayet sayısının çok olması bu konunun ehemmiyetini göstermektedir. Ancak onun sonuna ilişkin beyan, Kur'an'da tek bir ayette geçmektedir. İşte bir tek yerde geçen güneşin dürülmesine, fesadına ilişkin bu ayeti tek başına ele alıp incelememiz bizi yanlış sonuçlara götürebilir. Dolayısıyla güneşin sonuna ilişkin bu Kur'anî atfı, Kur'an'da güneş ile ilgili bütün mevcut malzemeyi göz önüne alarak değerlendirmeliyiz.

3.2.1. Kur'an'da Güneş ve Üstün Özellikleri

Gezegenler topluluğunun ortasında yer alan, dünyamızın da içinde bulunduğu sistemin merkezi kabul edilen ve çevresinde gezegenlerin dolaştığı, ısı ve ışık enerjisine sahip, kendi içindeki yanmalarla şiddetli bir hararet ve ışık meydana getiren bir yıldız veya yüksek sıcaklıklı bir gaz kütlesi olan güneş⁴⁰⁴ için Kur'an'da değişik sıfatlar kullanılmaktadır. Meselâ onun bir “ziyâ” (ışık kaynağı) olduğu beyan edilmektedir.⁴⁰⁵ Bunun yanında Kur'an ayetlerinde güneş için, “sirâc” (kandil, ışık yüklü lamba),⁴⁰⁶ “vehhâc” (parıl parıl parlayan, ışık saçan bir lamba)⁴⁰⁷ ve “mübsıra” (ışık saçan, gösterici)⁴⁰⁸ gibi nitelikler kullanılmaktadır. Burada birbirine zıt iki durumun varlığıyla karşı karşıyayız: Bir tarafta Güneşin aydınlatıcı, ışık saçıcı özelliği her daima ön plana çıkarılırken, diğer tarafta onun, az sonra da değineceğimiz gibi söndürülmüş duruma geleceği önemle ve şiddetle vurgulanmaktadır. Dolayısıyla güneşin sonuna ilişkin atıfların güneşin bu özellikleriyle uyuşacak biçimde açıklanması gerektiğini düşünüyoruz.

Ayeti anlama konusunda ayetin içinde yer aldığı sûre ve konusu da önemlidir. Son sâat'in en korkunç manzaralarının yer aldığı sûrelerden birisi Tekvîr sûresidir. Bunlardan bir kısmı evrenin sonunda bir kısmı da yeniden diriliş esnasında olmak üzere iç içe iki korkunç manzara tasvir edilmektedir. İşte bu sûrede gökyüzüne ait son sâat tasvirleri de diğer tabii fenomenlerden daha fazla hissedilen, daha belirgin, daha fazla parlak ve ışık saçan güneşle başlamaktadır.

3.2.2. Güneşin Dürülmesi

İnsanoğlu için özel bir yeri ve buradaki hayatın sebebi, hayatımızın kaynağından

⁴⁰⁴ Ketin, s. 15; Meydan Larousse, VIII, 240; Maurice Bucaille, s. 230; Taşkın Tuna, *Uzayın Sırları*, Boğaziçi Yay., İstanbul 2005, s. 69; Celâl Kırca, *Kur'an ve Fen Bilimleri*, Marifet Yay., İstanbul tsz., s. 158.

⁴⁰⁵ Yûnus,10/5.

⁴⁰⁶ Furkân,25/61; Nûh,71/16.

⁴⁰⁷ Nebe',78/13.

⁴⁰⁸ İsrâ,17/12.

biri, gözlerimizin nuru ve insanın gökte gördüğü en çarpıcı gök cismi olan güneşin⁴⁰⁹ ömrünü tamamlayacağı haber verilmektedir. Bu gerçeğin ifade edildiği ayet şöyledir:

“GÜNEŞ, karanlığa gömüldüğünde...”⁴¹⁰

Tekvîr, Kur'an'da türevleriyle birlikte iki yerde geçmektedir. Örnek ayette olduğu gibi güneşin gelecekte sönmesini ve ölümünü bildirmekte, diğer yerde ise gecenin gündüze sızıp onu örtmesini ve gündüzün de geceye sızıp örtmesini ifade etmektedir.⁴¹¹

Dilciler, tekvîr'e şu anlamları verirler:

Tekvîr'in asıl anlamı bir araya getirip, toplamaktır. Bu tabir daha çok fese tülbentin sarılması veya tülbentin başa sarılması hakkında kullanılır. Ayrıca demirci körüğü manasında kullanımı da vakidir. Güneşin ışığının ya da kütesinin tamamen ortadan kalkması ve güneşin artık görünmez hale gelmesi, kararması yahut dürülmesi “kevr/tekvîr” kökünden türetilen “küvvire” fiiliyle ifade edilmiştir.⁴¹² Bu kelime Türkçede de bizim devirmek ve kürümek dediğimiz gibi yıkıp atmak manasına gelmektedir.⁴¹³

“İze'-ş-şemsü küvviret” ibaresini müfessirler iki türlü yorumlamışlardır:

Kimi müfessirler, bu ayeti “güneşin yuvarlağının etrafını kabuk bağlayıp, tortop edilip bir sarık gibi sarılarak dürülmesi veya sönmesi, ışığının gitmesi, gözlerden gizlenmesi, karanlığa gömülmesi, güneşin tutulması, kör edilmesi” şeklinde yorumlarken; kimileri de “güneşin yörüngesinden atılması, kendi içine çöküp dağılıp yok olması, batıp kaybolması, altüst edilmesi veya ışığının imha edilerek kütesinin ortadan kaldırılıp bir kenara veyahut denize atılması” şeklinde izah etmişlerdir.⁴¹⁴

Zemahşerî de sözkonusu âyete anlam verirken iki ihtimal üzerinde durmaktadır: Ya güneşin ışığı yok olup gidecek, artık onun ışıklarının ufukta / uzay içinde yayılması duracak veyahut da güneşin kütesi elbisenin katlanıp kaldırıldığı gibi kaldırılacak, yörüngesinin dışına atılacak ve yıldızlarda olduğu gibi o da dağılıp gidecektir.⁴¹⁵

Çağımızın müfessirlerinden Elmalılı'ya göre de güneşin dürülmesi iki mânâda anlaşılabilir:

⁴⁰⁹ Celal Yeniçeri, *Uzay Ayetleri Tefsiri*, Erkam Yayınları, s. 358-360.

⁴¹⁰ Tekvîr, 81/1.

⁴¹¹ Zümer, 39/5.

⁴¹² Kurtubî, XIX, 227; Beğavî, VIII, 342; Ferâhîdî, I, 449; İbn Abbâd, II, 62; Cevherî, II, 127; İbn Manzûr, V, 154; İbn Esîr, IV, 385; Elmalılı, VIII, 269.

⁴¹³ Elmalılı, VIII, 269.

⁴¹⁴ Taberî, XXIV, 237-238; İbn Kesîr, VIII, 328; Kurtubî, XIX, 227; Râzî, XVI, 371; İbn Manzûr, V, 154-5; Merâğî, 30. Cüz, s. 52.

⁴¹⁵ Zemahşerî, V, 238.

Birisi, uzaktan düz görünen güneş yuvarlağının etrafı kabuk bağlayıp bir bohça gibi sarılarak ışığının sönmesi ve körlenmesi demek olur ki bu hakikattir. Veya güneş tutulduğu zaman olduğu gibi gözden kaybolmasıdır. Bu da mecâzdir.

İkincisi, güneş kütlelerinin bizzat kendisinin ortadan kaldırılıp atılması demek olur ki, bu mecâzi bir mânâdır. Zira bir elbise kaldırılacağı zaman dürülüp de kaldırılmak âdet olduğundan, dürülmek, gerekli olma ilgisiyle, yok etme mânâsından mecâz olur. Tekvîrin ikinci mânâsı olan yıkıp atmak, bu mânâda hakikat demektir. Üçüncü mânâ olan köreltmek ise, öncekinin aynı demektir.⁴¹⁶

Kısaca "tekvîr-i şems" meselesinde otoriteler başlıca iki mana üzerinde durmuşlardır. Onlara göre güneşin tekvîri şu iki mânâdan birini taşımaktadır. “Ya ışığının sönmesi veya kütlelerinin kaldırılıp görünmez olması.” Ancak bu görüşlerin birleştiği ortak nokta dönemin müşrikleri tarafından ilah /ışık tanrısı olarak kabul edilen güneşin ışığının mutlaka kaybolacağı yönündedir. Nitekim diğer kullanımı da bunu desteklemektedir. Zümer, 39/5. ayette “gecenin gündüzü, gündüzün geceyi örtmesi”ni ifade için zikrolunan ‘tekvîr’in, birisi olduğu zaman diğeri olmayan manasında kullanıldığını görmekteyiz. Yani nasıl ki gündüz olunca gece gidiyorsa; gece olunca da gündüz ortadan kalkıyor demektir. Ve bu iki durumdan birisi arızidir. Aslında ışık daimidir. Çünkü güneş daima ısı ve ışık yaymaktadır. Gece ise ışığın olmaması, ışıktan faydalanamaması halini yansıtmaktadır. Dolayısıyla Kur'an'ın bu anlam örgüsü içinde tekvir kelimesinin kullanılması güneşin de bu hayattan ötekine geçişte bir dönüşüm ve değişim geçireceğine işaret etmektedir.

Kur'an'ın göksel varlıkların bozuluşuna ilişkin bu gibi verileri, yukarıda da bahsetmiş olduğumuz gibi, aynı zamanda insanların tanrı veya onun yanında şefaatçi varlık olarak gördükleri güneşin ve onun sözde tanrısal kimliğinin yok olacağına ilişkin kuvvetli bir atıftır. Nitekim Allah’a ortaklık yakıştıranlara öteki hayatta taptıkları varlıkların nerde oldukları sorulur, tanrılarıyla yüzleştirilirler ve o gün ortaklarını ve kendilerine yapılan ibadetleri inkâr ederler. Ortak koşulanlar kendilerine tapanlara ne şefaat edecekler ne de her hangi bir yardımda bulunabileceklerdir. O gün onları yüzüstü bırakacaklar ve onlara düşman kesileceklerdir.⁴¹⁷ Kur'an'ın bu konuda çok sayıda açık beyanı vardır. Kıyâmet Günü'nde göklerde ve yerde var olan her şeyin sınırsız rahmet Sahibi'nin huzuruna ancak ve ancak birer kul olarak ve onların her biri O'nun huzuruna

⁴¹⁶ Elmalılı, VIII, 269.

⁴¹⁷ En'âm,6/ 22-24; Yûnus,10/28-30; Nahl,16/86-87; Kehf,18/52; Meryem,19/82; Şu'arâ,26/92-93; Kasas,28/62-65, 74; Rûm,30/12-13 vs.

tanrıları ve yardımcıları olmadan tek başına çıkacağı haber verilmektedir.⁴¹⁸

Sonuç olarak burada Kur'an'ın asıl vurgusu yukarıda da işaret ettiğimiz gibi güneşin yaratılmış bir gök cismi olduğuna, yaratılmış her varlık gibi onun da mutlaka bir ömrünün var olduğudur. Zımnen, ey insan senin ilah diye taptığın güneş var ya o da bir gün gelecek yok olacak, ölüp gidecek ve rabbinin hükmüne boyun eğecektir. O halde sen kendinin ölüp yeniden dirilmeyeceğini ve hesaba çekilmeyeceğini mi zannediyorsun?

Zaten sûrede güneşin ve diğer fenomenlerin değişimine değindikten sonra “[o Gün] her insan, [kendisi için] ne hazırlamış olduğunu görecektir.”⁴¹⁹ denmesi de asıl vurgunun yeniden diriliş ve hesap olduğunun açık göstergesidir. Zira Kur'an bu ayet öbekleriyle insanları uyarıp korkutarak âhîret gerçeğini kabul etmeye veya davet edilen kimselerin sorumluluk üstlenerek dünyadaki yaşam ve amellerini ciddiye almaya hazırlamaktadır. Aynı aksan İnfitâr, 82/5 te de tekrarlanmaktadır. Bu sûrenin başında evrendeki devinimlerin ardı sıra “her insan, [sonunda,] ilerisi için ne hazırladığını ve [bu dünyada] ne bıraktığını anlayacaktır.”⁴²⁰ şeklinde gelmesi de Kur'an'ın esas vurgusunun evrenin çöküşüne ve ölümüne değil, yeniden diriliş ve hesap üzerine dikkatleri çekmek olduğunu bize göstermektedir. Kanaatimizce, genel anlamda ismi geçen sûrelerdeki bu ayetlerde kıyâmetin adı zikredilmeksizin tabii bir fenomen olan semâ ve yeryüzündeki değişikliklere değinilmesi, hep yeniden dirilişe, hesabın varlığına yönelik bir ön hazırlık mesabesindedir.

Bununla birlikte bu sıyakta Ö.Faruk Yavuz'un da ifade ettiği gibi insanların, her gün müşahade ettikleri ve kâinatta görebildikleri en büyük varlıklardan olan ay ve güneşin, Allah'ın kudreti karşısında kıyâmet sâati esnasında nasıl boyun eğdikleri tasvir edilerek, Allah'ın mutlak kudreti karşısında, büyük varlıkların bile ne derece aciz oldukları ortaya konmaktadır.⁴²¹

Kısaca tekvîr kelimesinin kök manası ve Kur'an'da kullanım alanı bize güneşin yörüngesinden çıkıp dağılacağı şeklinde bir manayı hissettirmemektedir. Aksine bünyesinde barındırdığı ışık enerjisini tüketmesi ve mevcut fonksiyonel işlevini, ışık yayıcılık niteliğini kaybetmesi ve soğuması şeklinde bir manayı öngörmektedir. Ve Kur'an'ın asıl vurgusu, en önemli evrensel varlık olarak algılanan güneşin tanrısal niteliğinin ölmesidir.

⁴¹⁸ Meryem, 19/93-95.

⁴¹⁹ Tekvîr, 81/14.

⁴²⁰ İnfitâr, 82/5.

⁴²¹ Yavuz, s. 143.

Nitekim güneşin yeryüzü ve insan için önemine vurgu yapan Carl Sagan, “Atalarımız Güneş’e tapmışlardı. Taptıkları için kınayamayız ve onları saflıkla suçlayamayız. Ama şunu belirtmeliyiz ki, Güneş olağan diyebileceğimiz bir yıldızdır. Eğer kendimizden üstün saydığımız bir güce tapacaksak, Güneş’le birlikte yıldızlara da tapmamız akla daha uygundur.”⁴²² diyerek en önemli evrensel varlık olduğuna dikkat çekmiştir.

İşte Kur’an güneşin tanrısal kimlik ve kişiliğe sahip olmadığını, olmayacağı eğer ilah olsa bu akibetle karşılaşmayacağını bize haber vermektedir. Devamlı ışıklarını gönderen güneşin ne ışığı ne de şuası kalacaktır. Bilinçsizce bazı geleneklerde tanrısal vasıf yakıştırılan güneş başta Allah’ın emrine teslim olduğu, boyun eğdiği gibi sonunda da Allah’ın emrine inkıyad edecek, tam teslim olacaktır. Yaratıcının nuru ise, sonsuza kadar parlayacaktır. Bu ayetlerden bunu anlıyoruz.

Güneşin tekvîriyle ilgili ayetin anlaşılması, yorumlanması ve Kur’an bütünlüğü çerçevesinde değerlendirilmesinden sonra şimdi de astrofizik ilminin güneşin sonu hakkında verdiği bilgileri özetle aktarmanın faydalı olacağını düşünmekteyiz.

3.2.3. Çağdaş Bilime Göre Güneşin Geleceği ve Sonu

Birçok bilim adamı Güneş sisteminin nasıl oluştuğuyla ilgilenirken, bazıları da daha çok onu nasıl bir sonun beklediğini bulmaya çalışmaktadır. Güneşin ve güneş enerjisinin çok uzak geleceği hakkında senaryolar üreten bilim adamları şöyle yazarlar: “Güneş sahip olduğu hidrojenin yarısını yakmış durumda...Güneşin merkez kısmındaki hidrojen zamanla kullanılmış olacak ve bu sûretle merkezdeki termonükleer reaksiyonlar dışa doğru yayılacaktır. Bu dış kısımlarda henüz yeteri kadar kullanılmamış hidrojen bulunur. Nükleer reaksiyon zonu güneş yüzeyine yaklaştıkça merkezdeki muazzam sıcaklıkta yüzeye doğru kayarak, güneşi genişletmeye zorlayacak ve tüm yayımlanan ısı ve ışınlar artacak ve sonunda güneş antares gibi muazzam, kırmızı bir “ejder yıldız” olacaktır. Bu olay belki beş milyar yıl sonra gerçekleşecektir. Fakat güneşteki bütün hidrojenler helyuma dönüştükleri takdirde güneş soğuyacak, büzülecek ve sonunda dünyamız kadar küçük beyaz bir “cüce” durumuna gelecektir.”⁴²³

Evet uzak gelecekte beyaz bir cüceye dönüşmek Güneş’imizin kaderi.. Güneş bu

⁴²² Carl Sagan, *Kozmos*, Çev.: Reşit Aşçıoğlu, Altın Kitap Yay., İstanbul 2007, s. 255; Güneşin bu fonksiyonel yapısından ve insan için hayat kaynağı olmasından dolayı değişik toplumlarda tapınma konusu yapıldığına dair bilgi için bkz. Tuna, *Uzayın Sırları*, s. 69.

⁴²³ Ketin, s. 226; Anonim, “Güneş Sisteminin Sonu,” *Bilim ve Teknik*, Mart 2000, s. 5 Ayrıca bkz. Tuna, *Uzayın Sırları*, s. 85-86; Cihan Türkoğlu, *Evren ve Evrim*, Doruk Yay., İstanbul 2004, s. 274; Osman Çakmak, “Güneşin Kaderi”, *Zafer Bilim Araştırma Dergisi*, Sayı: 344, Ağustos, 2005 (<http://www.zaferdergisi.com/print/?makale=1414>, Erişim Tarihi: 25.01.2009); Karaca, 44-46.

safhaya ulaştığında milyarlarca yıl sıcak kalmayı sürdürse de dev hacmi öylesine sıkışmış durumda olacak ki, iç ısını, bilinen en iyi yalıtıcıdan daha verimli şekilde içinde hapsedecek. Ancak iç nükleer fırın sönmüş olacağı için, uzayın soğuk derinliklerine doğru yayılan küçük ısı ve ışıınım sızıntısını ikmal edecek yakıt rezervi kalmamış olacak. Bir zamanlar haşmetli Güneşimiz olan şeyin cüce kalıntısı yavaşça soğuyup sönükleşecek olağanüstü katılıkta bir kristale dönüşecek. Sonunda tamamen silikleşecek ve sessizce, uzayın karanlığına gömülecek. Koskoca yıldızların da uzay sahnesinden çekilmesini bilim penceresinden seyreden insanoğlu “Her nefis ölümü tadacaktır” âyetinin hükmünü gökyüzünde de geçerli olduğunu görecektir.⁴²⁴

Fred Adams, Güneş’in çökerek bir beyaz cüce olmasından daha önce, çok genişleyerek Dünya’yı ve öteki iç gezegenleri yutacağını ve bundan 3,5 milyar yıl sonra, Dünya’nın zaten sıcaklıktaki değişimlere çok duyarlı olan biyoküresinin Güneş’in genişleyip daha fazla ısıtması nedeniyle yok olup gideceğini söylemektedir.⁴²⁵

Yeryüzünde yaşam hemen hemen tümünden güneş ışığına bağlı olduğu için yeryüzündeki hayatın evrimini, kısmen de olsa, uzaklardaki dev güneşlerin hayret verici ölümleri düzenler.⁴²⁶

Dünyanın sonunun güneşe bağlı olduğuyla ilgili olarak milliyet gazetesinde 27 Şubat 2008 tarihinde şöyle bir haber yer almıştır:

İngiliz bilim adamları Dünya’nın sonunun ne zaman geleceğini tespit etti! Peki ama ne kadar zamanımız kaldı? İngiltere’deki Sussex Üniversitesi Astronomi Bölümü’nden Robert Smith “Güneş’in çekimi ve Dünya’nın geleceği mesafe dünyanın tamamının buharlaşması için yeterli” açıklamasını yaptı.

Smith sözlerini şöyle sürdürdü: “Güneş’teki hidrojen tamamen helyuma dönüştüğünde, Güneş şu ankinden 250 kat daha büyük bir hale gelecek ve büyük bir ateş topuna dönüşecek. Ağırlığının artması ise çekim gücünü azaltacağından Dünya Güneş’ten uzaklaşacak. İlk bakışta bu uzaklaşmanın Dünya’yı korkunç sonan kurtaracağı düşünülebilir. Ama gerçek böyle değil. Dünya kendi çekim gücü nedeniyle Güneş’te gel-gitler oluşmasına neden olacak, bu gel-gitlerden yeterince uzaklaşamayacak, Güneş’in etkisinden kurtulamayacak ve korkunç son

⁴²⁴ Çakmak, *agm.*, *Zafer Bilim Araştırma Dergisi*, Sayı: 344, Ağustos 2005.

⁴²⁵ Anonim, “Güneş Sisteminin Sonu,” *Bilim ve Teknik*, Mart 2000, s. 5; bkz. Türkoğlu, s. 274-275; Karaca, 44-46.

⁴²⁶ Carl Sagan, s. 247-248. Ayrıca bkz. M. Sami Polatöz, “Kâinatın Geleceği”, *Sızıntı Dergisi*, Sayı: 236 Yıl: 20, Eylül 1998, (<http://www.sizinti.com.tr/konular.php?KONUID=2708>, Erişim Tarihi: 10. 9. 2008)

gerçekleşecek."⁴²⁷

Bazı bilim adamları da güneşin devleşip kırmızı bir renk alırken, güneş sisteminin acı bir sona yaklaşacağını fakat gezegenlerin hiçbir zaman patlayan süpernovalar tarafından eritilip yok edilmeyeceğini ileri sürmektedirler.⁴²⁸

Yerküreyi etkileyip etkilememesi bir tarafa herhalükârda güneşin evriminin önüne geçilemeyecektir. Güneş gibi bir yıldızın sonu, bir kırmızı dev, ardından da beyaz cüce olmaktır. Kaçınılmaz sonsa ölü bir kara cücedir.⁴²⁹

Güneşin karanlığa gömülmesiyle birlikte “evrenin, sonunda tümüyle ıssız ve karanlık bir boşluğa dönüşeceği yolundaki kuramsal öngörü⁴³⁰ de doğrulanmış olacaktır.

Kısaca güneşin sonuyla ilgili bilimsel açıklama ve yorumlar bunlardan ibarettir. Şu kadarını söyleyelim ki Kur'an'da esasta dinî bir gayeye dayalı olarak zikredildiğini düşündüğümüz Tekvîr sûresi birinci âyetin ifade ettiği gerçeği bugünkü ilim de Kur'an'dan bağımsız olarak çeşitli vesilelerle dile getirmektedir.

3.3. AY

Kur'an'da ay ile ilgili olarak onun yaratılışına, düzenine, yörüngesine, evrelerine, Allah'ın varlığına bir delil oluşuna, bir nur ve aydınlık kılınışına, güneşin ışığını yansıttığına veya güneşi takip ettiğine, tüm evren ve hayat için ne kadar önemli olduğuna ve insanlar için pek çok yarar taşıdığına dair çok sayıda atıf yer almaktadır.⁴³¹ Ancak onun sonuna dair haberler fazla değildir. Hatta denilebilir ki ayın son sâat'te, kıyâmet günündeki durumunu belirten açık ve tartışmasız haber tek bir yerde geçmektedir. Burada da kıyâmet gününde ayda meydana gelecek değişiklik “husûf-u kamer/ay'ın tutulacağı”⁴³² şeklindedir.

Bununla birlikte Kur'an'da tek bir yerde ay'ın inşikâkından yani yarılmasından da bahsedilmektedir.⁴³³ Ancak, tarihin belli bir döneminde Hz. Peygamber'in mucizesi olarak mı gerçekleşti, yoksa son sâatte mi gerçekleşecek veyahut bu hakiki manaların

⁴²⁷ Milliyet Gazetesi, Haber, 27 Şubat 2008. Güneşin dünyayı yakıp kül edeceği endişesi sürekli dile getirilmektedir. Martin Röss, *Dünyanın Sonu Son Saat*, Çev.: Yasemin Engin, Binbir Kitap Yay., İstanbul 2007, s. 239-240.

⁴²⁸ Carl Sagan, s. 250.

⁴²⁹ Carl Sagan, s. 243- 252. Tafsilatlı bilgi için bkz. Ömer D. İkramoğlu “Güneş'in Kıyameti” *Sızıntı Dergisi*, Sayı: 313, Yıl: 27, Şubat 2005 (<http://www.sizinti.com.tr/konular.php?KONUID=961> Erişim Tarihi: 10. 9. 2008)

⁴³⁰ Anonim, “Evrenin Geleceği Karanlık,” *Bilim ve Teknik*, 12 Eylül 2003 (<http://www.biltek.tubitak.gov.tr/haberler/gokbilim/S-430-12.pdf>, Erişim Tarihi: 25. 01. 2009).

⁴³¹ En'âm,6/96; İbrahim,14/33; Enbiyâ,21/33; Yâsîn,36/39-40; Zümer,39/5; Fussilet,41/37;Rahmân,55/5; Müddessir,74/32; İnşikâk,84/18; Şems,81/2 vs.

⁴³² Kıyâme,75/8.

⁴³³ Kamer,54/1.

aksine şekku'l-kamer, “her şey olupbitti, ortaya çıktı, iş açıklık kazandı” anlamında mecâzi bir karakter mi taşımaktadır? gibi pek çok ihtilafı bünyesinde barındırdığından ve tek başına ele alınıp incelenmeyi gerektiren bir konu olduğundan burada üzerinde durmayacağız. Biz sadece güneşe bağlı ve nurluk vasfını haiz olan ayın, kıyâmet gününde tutulmasından, husufundan bahsedeceğiz. Gökyüzünün yarılmasına ilişkin kullanılan “inşikâk” lafzını ise semânın akıbeti bahsinde işleyeceğiz.

3.3.1. Kur'an'da Ay ve Özellikleri

Semâvi varlıklardan olan aya ilişkin en esaslı atıflardan biri onun “munir/aydınlatıcı” olduğu ve onda “nûr” kılındığı yolundaki Kur'anî haberlerdir.⁴³⁴ Başka bir deyişle Kur'an ayetlerinde ayın nurlu yapıldığı veya nurlandırıcı özelliği dile getirildiği halde güneş için, yukarıda sözünü ettiğimiz gibi ya “zıyâ” (ışık) yahut “sirâc” yanıp parlayan bir lamba veyahut da “mubsıra” (gösterici) nitelikleri kullanılmıştır.⁴³⁵ Bu ayetlerde ayın işlevsel yapısı üzerinde durulmakta ve her seferinde bu işlev ön plana çıkarılmakta ve insanoğlu için gecesini aydınlatan bir nimet olarak takdim edilmektedir.

Bu Kur'anî bilgilerden sonra şunu sormak gerekiyor? Acaba Kur'an'da ay ve güneş için niçin ayrı ayrı sıfatlar kullanılmıştır? Maurice Bucaille, “bu sıfatlar güneş ve ayın, aynı mahiyetteki ışıklar olmadığını açıkça belirtmek içindir.”⁴³⁶ demektedir. Nitekim çoğu dilbilimci ziyâ (ya da dav') teriminin daha yoğun bir ışığı çağrıştırdığı ve dolayısıyla, güneşin ya da ateşin ışığında olduğu gibi, “kendi gücüyle var olan bir ışığı”, yani bir “ışık kaynağını” belirtmek için kullanıldığı; ama nûr teriminin, varlığı “başka bir şeyin varlığıyla kaim olan”, yani ay gibi ışığını başka bir kaynaktan alan aydınlığı ifade ettiği görüşündedirler.⁴³⁷ Ayın doğasına ilişkin mevcut bilgi de ayın bizatihi ışıklı olmayıp, güneşten aldığı ışığı yansıtıyor olduğu şeklindedir.⁴³⁸ Ayın parlaklığı güneşten gelir. Bu yüzden ay, güneşten gelen ışınları dünyaya yansıtan dev bir “yansıtıcı” görünümündedir. Ayı oldukça parlak görüyorsak da, aslında zayıf bir yansıtıcı, dış tabakaları bakımından donmuş ve ölgün bir yıldız konumunda olduğundandır.⁴³⁹ Kur'an'ın yaptığı ayırım da, farklı sıfatlar kullanmasında tezahür etmektedir. Fakat bu iki gök cismi hakkında, bu gün bildiklerimize aykırı olan hiçbir tarafa, Kur'an metninde rastlanmaz.⁴⁴⁰

⁴³⁴ Yûnus,10/5; Furkân,25/61; Nûh,71/16.

⁴³⁵ Yûnus,10/5; İsrâ,17/12; Furkân,25/61; Nûh,71/16; Nebe',78/13.

⁴³⁶ Maurice Bucaille, s. 229.

⁴³⁷ Zebîdî, “dav'” md., I, 164; Esed, s. 391.

⁴³⁸ Patrick Moore, *Gezegenler Klavuzu*, Çev.: Özlem Özbal, Tübitak Yay., Ankara 2004, s. 94.

⁴³⁹ Tuna, *Uzayın Sırları*, s. 62; Maurice Bucaille, s. 230.

⁴⁴⁰ Maurice Bucaille, s. 229-230; Kırca, s. 158.

Ayın fonksiyonel yapısına ilişkin bu Kur'anî bilgilerin yanında onun tarihteki yeri ve önemini de tekrar hatırlatmak istiyoruz.

Patrick Moore, ayın insanlık tarihindeki yerini şöyle ifade etmektedir: “Güneş’i bir kenara bırakırsak, ay bizim için gökyüzündeki en şahane cisim. Eski zamanlarda aya tapınmanın sık görülür bir durum olması hiç şaşırtıcı değil; hatta bu bazı ülkelerde hâlâ sürüyor.”⁴⁴¹

Konuyla alakalı giriş mahiyetinde verdiğimiz bilgiler ışığında olaya bakacak olursak değişim ve dönüşümün merkezinde ayın değil güneşin olduğunu görürüz. Bu da bizim bu tutulmayı, güneşin tekvîri sonucu sözkonusu nurun kaybolacağı şeklinde anlamamıza örnek ve karine oluşturmakta, en azından bakış açımızı şimdilik bu yöne doğrultmamıza sebebiyet vermektedir. Dolayısıyla nurunu borçlu olduğu güneş dürülünce, enerjisini tüketip ışığını kaybedince Kur'an'da da sürekli olarak birlikte kullanıldıkları her yerde güneşten sonra zikredilen ay da doğrudan bu nurunu, aydınlatıcı vasfını kaybetmiş olacaktır.

3.3.2. Ay'ın Tutulması

Ayın tutulacağı Kur'an'da şöyle ifade edilmektedir: “Ay karanlığa gömüldüğünde...”⁴⁴²

Ayette geçen “iza hasafe'l-kamer/ay tutulduğu zaman” ifadesi bazı müfessirlere göre, “ayın ziyâsının, ışığının kaybolması, karanlığa gömülmesi” demektir.⁴⁴³ Bazılarına göre ise, bu ifade ile “bu dünyada iken tutulduğunda da görüp müşahade ettiğimiz ayın ışığının gitmesi yahut ayın kararması” kastedilmiş olabileceği gibi, “bizzat kendisinin yok edilmesi de murat edilmiş” olabilir.⁴⁴⁴ Bu terkinin, “ay kaybolduğu zaman...” anlamına gelme ihtimaline değinen Kurtubî şöyle demektedir: “Eğer dünyada ay tutulursa, daha sonra yine ışığına kavuşabilir, âhiret'te ise böyle değildir. Işığı bir daha geri gelmeyecektir.”⁴⁴⁵

Her ne kadar bazı dilcilere göre ‘husuf’ ve ‘küsuf’ aynı manaya gelmiş olsa da bazılarına göre aralarında ince bir fark vardır. Onlara göre ise, “ay'ın bir kısmı kaybolduğu zaman küsüf (kısmî ay tutulması), tamamı gittiği zaman husuf (tam ay

⁴⁴¹ Patrick Moore, s. 91. Dinler Tarihine bakılırsa, ayın üstün özelliklerinden dolayı birçok gelenekte çok değişik şekillerde ayın kendisine ve tezahürlerine tapınıldığını görürüz. Bu konuda geniş açıklama ve örnekler için bkz: Mircea Eliade, *Dinler Tarihi*, s. 187-223.

⁴⁴² Kıyâme, 75/8.

⁴⁴³ Taberî, XXIV, 56; İbn Kesîr, VIII, 277; Kurtubî, XIX, 96-97; Beğavî, VIII, 282.

⁴⁴⁴ Râzi, XVI, 184; Şevkânî, VII, 363; Zemahşerî, VII, 189.

⁴⁴⁵ Kurtubî, XIX, 96-97.

tutulması)” denilir.⁴⁴⁶ Nitekim biz, “hasefe” fiilinin buradaki anlamıyla eşdeğer “gaib olma, yok olma, görünmeme” manasında kullanımına, inkâr eden toplumların akıbetlerini bildiren ayetlerde de rastlamaktayız. “Hasefe” fiilin mazi ve muzari kalıbıyla geçtiği çok sayıda ayet vardır. Bunların tamamı arza/yeryüzüne nisbet edilmekte, bireylerin ve toplumların yok edilmeleri ve yerin dibine geçirilmeleri, bir ibret olarak ortadan kaldırılmalarıyla veya helak edilme ihtimalleriyle ilişkilendirilmektedir.⁴⁴⁷

Elmalılı, “ay tutulduğu zaman” ayeti hakkında şunları söylemektedir: “Burada “husuf-ı kamer,” Ay’ın güneşe yönelmesi halinde dünya gölgesinin araya girmesi demek olan bildiğimiz ay tutulması manasına da olabilirse de bu hafif kalır. Bu daha çok o güne ait bir görüntü olmak üzere ayın nurunun yok olup o şimşek çakan göze görünmez olması veya puslu, mahzun bir manzara içinde kalması halini anlatır. Yani ışığında zevk ve sefa sürdüğü o parlak ay söner, puslanır, kararır, görünmez olur.”⁴⁴⁸

Celal Yeniçeri ise, “Uzay Ayetleri Tefsiri” adlı kitabında ayın yapısal niteliğini göz önüne alarak son sâatte ayın tutulması hadisesini şöyle yorumlamaktadır: “Ayın katlanıp dürülmesi olayında elbetteki onun ayrıca sönmesi söz konusu değildir. Çünkü ay, güneş gibi bizatihi ateş bir kütle değildir. Güneş sönünce, ay ondan ışık alamayacağı için tutulma olayı gibi bir durum meydana gelecektir. Bu sebeple olmalıdır ki Kur’an-ı Kerîm ‘de, son günlere doğru meydana gelecek bir ay kararmasından bahsedilmiş ve bunun için de, tam ay tutulması, anlamına gelen “husuf” fiili kullanılmaktadır.”⁴⁴⁹

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Kur’an’da evrenin oluşumuna, Samanyolu, güneş, ay, yıldız ve gezegenlerin oluşum, gelişim, hareketlerine ve dönüşümlerine ilişkin çok sayıda haber yer almaktadır. Ancak ayın sadece parlaklığı dile getirilmiş ve onun güneş gibi çevresini bizzat kendi ışığı ile aydınlatıcı bir durumundan söz edilmemiştir. Ayın akıbetine gelince, ayetlerin mukabili ve muhalifinden hareketle esasında bu evren ve hayat için nur olan ay kıyâmet gününde inkâr edenler üzerine doğmayacak, onlar için ay tutulmuş ve nur olma vasfını yitirmiş olacaktır. Çünkü o gün her yer, bütün yeryüzü rabbin nuruyla aydınlanmış olacaktır.⁴⁵⁰ İşte kıyamet günü, bütün mümin erkekleri ve mümin kadınları önlerinde ve sağ taraflarında hızla yayılan nurlarının, ışık dalgalarının aydınlatacağı haber verilmekte, inkâr edenlerin ve münafıkların ise bu nurdan yoksun

⁴⁴⁶ İsfehânî, 282; Fîrûzâbâdî, II, 372; Cevherî, I, 172; Kurtubî, XIX, 96; İbn Atıyye, VI, 456.

⁴⁴⁷ Nahl,16/45; İsrâ,17/68; Kasas,28/81-82; Ankebût,29/40; Sebe',34/9; Mülk,67/16.

⁴⁴⁸ Elmalılı, VIII, 178.

⁴⁴⁹ Yeniçeri, s. 361-363.

⁴⁵⁰ Zümer,39/69.

bir şekilde karanlıklar içinde kalacağı bildirilmektedir.⁴⁵¹

3.3.3. Kur'an'a Göre Ayın Tutulması Olayının Zamanı

Burada ayın tutulması olayının bulunduğu bağlam ve sûre içinde hangi zamana delalet ettiğini araştıracağız. Bu olay son sâat hadiselerinden birisi olarak mı gerçekleşecek yoksa kıyamet günü içinde bir durumu mu ifade etmektedir? Açıkça belirtelim ki, biz, Ay'ın tutulmasının son sâatle, yani evrendeki kozmik değişikliklerin vuku bulduğu zamanla ilgili değil de, yeniden diriliş gününde, kıyamet gününde gerçekleşeceğini düşünmekteyiz. Ancak bu görüşümüzün ikna edici olabilmesi için ayetin içinde yer aldığı sûrenin ve bağlamın analiz edilmesi gerekmektedir.

Bu nüzul grubunun -ki sûre özel olarak kıyâmetten yani dirilişten bahsediyor⁴⁵²- ilk iki ayetlik bendi de yeminle başlamakta bir ölüm ve diriliş gibi iki önemli konuya değinerek insanları bu gerçeği kabul etmeye ve davet edilen kimselerin sorumluluk üstlenerek dünyadaki yaşam ve amellerini ciddiye almaya hazırlamaktadır. Aynı siyakta kıyâmet günü/yeniden diriliş günü hakikatini yalanlayanların sorulara cevap niteliğinde işte bu ayetler serdedilmektedir. Dolayısıyla kıyâmet gününü ilk bölümde de belirttiğimiz gibi son sâat olayları değil de ayağa kalkış günü olarak alırsak, o zaman bu pasajların evrenin sonuyla ilişkili kozmik bir değişiklik değil de kıyâmet günüyle ilgili bir durumun tasviri olduğunu görürüz. Nitekim ay'ın geleceğiyle ilgili tasvire yeniden dirilme gerçeğini inkâra kalkışanların istihzâ ile “Şu Kıyâmet Günü ne zaman gelecekmiş?” sorusu ve peşi sıra gelen ayetler de bu kanaatimizi doğrular ve kanıtlar mahiyettedir. Burada öncelikli iki delilimiz var. Birincisi ilgili ayetlerin soruya cevap niteliğinde gelmiş olması; ikincisi ise ayetin içinde yer aldığı bağlam ve siyak. Kur'an'da olay şu şekilde anlatılmaktadır:

“Kıyâmet Günü'nü tanıklığa çağırırım! İnsan vicdanının kınayan sesini tanıklığa çağırırım!

İnsan, [onu tekrar diriltip] kemiklerini yeniden bir araya getiremeyeceğimizi mi sanıyor? Hayır, kesinlikle! Onu parmak uçlarına kadar yeniden var etmeye kâdiriz!

Ama yine de insan, önüne serilmiş olan şeyi inkâra kalkışır ve [istihzâ ile] sorar: “Şu Kıyâmet Günü ne zaman gelecekmiş?”

Ama [o Gün,] gözler korku ile açıldığında, ay karanlığa gömüldüğünde ve güneş ile ay bir araya getirildiğinde...”⁴⁵³

⁴⁵¹ Hadîd,57/12

⁴⁵² Derveze, I, 299; Esed, 1210.

⁴⁵³ Kıyâme,75/1-9.

Ayetlerde ayın durumuna ilişkin tasvirin “Şu Kıyâmet Günü ne zaman gelecekmiş?”⁴⁵⁴ sorusuna cevap sadedinde geldiği açıkça görülmektedir. Kıyâmet gününü sorgulayan bir zihniyete cevap niteliğinde gelmesi, özellikle de “yevmu’l-kıyâme” terkininin kullanılması fevkalade düşündürücüdür. Bu ibarenin Kur’anî cephesini ele almış ve bunun son sâat olaylarıyla ve evrenin sonuyla ilgili kullanılmadığını daha önce belirttiğimiz için burada ayrıca durmayacağız. Ancak ‘ayın husufu’na bu terkip ekseninde bakılması gerektiği kanaatindeyiz.

Bu sorunun akabinde “[O Gün,] gözler korku ile açıldığında...” diye devam eden ayette ise, inkâr edenlerin gözlerinin belereceğinin, korktu ve dehşete düşeceğinin, dirilmiş olmalarına hayret edeceklerinin tasviri yapılmaktadır. Ve bu önceki pasajlarda vurgulanan yeniden diriliş gerçeğiyle çok yakından alakalıdır. İşte söz konusu ayet-i kerimede inkâr edenlerin kıyâmet günündeki hem fiziksel hem de ruhsal korkunç durumlarına dikkat çekilmekte ve inkâr edenlerin hesap günü öncesinde içine düşecekleri durum tasvir edilmektedir. Kanaatimizce bu ayetleri, kıyâmetin halleri, kıyâmet günü manzaraları manasına alıp yorumlamak, son sâat yahut kıyâmet alametleri manasına alıp yorumlamaktan daha evladır. Üstelik kıyâmet günü tasvirleriyle de daha fazla uyum sağlayan ifadeler görünümündedir. Nitekim kıyâmet gününde yeniden dirilmenin şokunu üzerinden atamayan inkâr edenlerin gözlerindeki dehşet ve korkuyu anlatan çok sayıda ayet vardır.⁴⁵⁵

Ayın karanlığa gömülmesinin son sâatle ilişkisinin olmadığı hususuna bir başka delil de ayetin siyakı olduğunu söylemiştik. Sözün sonrasında insanların o günkü çaresizlikleri Kur’an’da şöyle anlatılmaktadır:

“O Gün insan haykıracak: “(Eyvah!) Nereye kaçayım?” Hayır! Bir sığınak yok [senin için, ey insan]! O Gün bütün yolların varış yeri, Rabbinin katı olacak! O Gün insana, yaptığı ve yapmadığı her şey bildirilecek: hayır, aslında insan, kendi aleyhine şahitlik yapacak, mazeretler bulup kendi (yaptıkları)nı gizlemeye çalışsa bile.”⁴⁵⁶

Görüldüğü gibi sonraki ayetlerin anlam akışı da kâfirlerin birbirleriyle ve tanrılarıyla olan tüm ilgi ve bağlarının kopacağı Kıyamet Günü’ndeki durumlarını tasvir etmektedir. Yoksa bu kaçış bu hayatta ölümden kaçış değil. Bu ayetler, bu hayatta Allah’ı bırakıp düzmece tanrılara koşanların,⁴⁵⁷ sonraki hayatta Allah’tan başka sığınacak ve koşacak kimseleri olmayacağına işaret etmektedir.

⁴⁵⁴ Kıyâme,75/6.

⁴⁵⁵ İbrahim,14/42; Enbiyâ,21/97; Kâf,50/22; Kamer,54/7; Kalem,68/43; Meâric,70/44; Nâzi’ât,79/9.

⁴⁵⁶ Kıyâme,75/10-14.

⁴⁵⁷ Zâriyât,51/50-51.

İfademizin daha iyi kavranabilmesi için manayla uyumlu olan “vezer” kelimesini de incelemek istiyoruz.

Dilciler, ayette geçen ve "sığınacak yer" diye tercüme edilen "vezer" sözcüğünü, "kendisine sığınılan, erişilmez, aşılmaz dağ, kule, sığınak ve kurtarıcı mekân" diye tanımlamışlardır.⁴⁵⁸ Müfessirler de kelimenin geçtiği bu ayeti “inkâr edenler için o gün kendilerini azaptan ve ateşten koruyacak bir sığınak kalmamıştır” şeklinde yorumlamaktadırlar.⁴⁵⁹

Bu durumda ayette insanların kaçmasından bahsedildiğine göre “Acaba dağların ve sığınılacak yerlerin paramparça olup yürütüldüğü zaman insan unsûrundan bahsetmek nasıl mümkün olacak? sorusu akla gelmektedir. Aslında bu sorunun yanıtı dağlar bahsimizde geçmiş bulunmaktadır. Ancak şunu belirtelim ki, bu mesele evrenin sonucuyla ilgili değildir. Çünkü ayetin içinde yer aldığı sûrenin bu kısmı tamamen yeniden diriliş sonrası tasvirlerini içermektedir. İfadeler de o günün konuşma biçimini ve durumunu yansıtmaktadır. Nitekim o gün hiçbir insanın ve cinin kaçışının mümkün olmayacağını, hiçbir varlığın gökler ve yerin köşe bucağından kaçmaya gücünün yetmeyeceğini ifade eden Rahmân, 55/33. ayeti de buna delalet etmektedir.

3.3.4. Güneş ile Ay’ın Bir Araya Getirilmesi Meselesi

Son olarak bu merhalede ay ve güneş ile ilgili üzerinde durulması gereken bir başka husus daha vardır. O da, bunların bir araya getirileceğini ifade eden ayetin, nasıl anlaşılması gerektiği hususudur. Kur'an-ı Kerim’de şöyle buyrulmaktadır:

“Güneş ile ay bir araya getirildiğinde...”⁴⁶⁰

Ay ve güneşin bir araya getirilmesi hususunda farklı okuma ve anlama biçimleri olsa da müfessirler, “genellikle her ikisinin de ışıklarının söndürülmesi ve gitmesi hususunda aynı olacağını, yani ışıklarını kaybetmede eşit olacaklarını ve iki kararmış nesneye dönüşeceklerini” söylemişlerdir.⁴⁶¹ Bazıları göre de birleşme, güneş ve ayın yörüngelerinden çıkarılıp birbiri üstüne düşürüleceği veya birbirine çarpılacağı şeklinde olacaktır.⁴⁶² Günümüz araştırmacılarına göre de bu ayette kapalı evren modeline dikkat çekiliyor olma ihtimali vardır. Büzülme gerçekleşirse belli bir zamanda dünyanın güneş sistemindeki diğer gezegenlerin, ayın ve güneşin birbiriyle birleşeceği büyük bir

⁴⁵⁸ Cevherî, “v-z-r” md., II, 277; İbn Manzûr, V, 282; Zebîdî, I, 3606.

⁴⁵⁹ İbn Abbas, I, 493, Taberî, XXIV, 59; Şevkânî, VII, 364; Alûsî, XXI, 467; Elmalılı, VIII, 179.

⁴⁶⁰ Kıyâme, 75/9.

⁴⁶¹ Taberî, XXIV, 57; Zemahşerî, VII, 189; Beğavî, VIII, 282; Râzî, XXII, 291-292; Kurtubî, XIX, 96-97; Alûsî, XXI, 465.

⁴⁶² Ateş, *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, VI, 192; Elmalılı da “güneş ve ay yerlerinden oynatılarak çalkalanır çalkalanır bir araya gelir” demektedir. Elmalılı, VIII, 179.

olasılıktır.⁴⁶³

Allah'ın dışında ibadet edilmiş ve tanrısal roller biçilmiş semâvi varlıklar olan Güneş ve ayın bir araya getirilmeleri hususunu kıyâmet gününe hasredersek -ki yukarıda da belirttiğimiz gibi siyakı manaya uygundur- o zaman şöyle diyebiliriz. Burada boyut itibarıyla büyük varlıklardan olan güneşin ve ayın, Allah'ın kudreti karşısında kıyâmet sâati esnasında insanlar gibi onların da nasıl boyun eğdiklerinin ve şahit olarak dinlenmek için toplanmalarının temsilî tasviri yapılmaktadır. Nitekim bu hayatta tapınmanın nesnesi olan bütün varlıklar peygamberler de olsa Allah'ın huzuruna getirilecek ve sorguya çekileceklerdir.⁴⁶⁴ Başka bir yerde de “O Gün (Rabbin) onları (müşrikleri) ve onların Allah yerine kul-köle oldukları varlıkları bir araya toplayacak” şeklinde buyurulmaktadır.⁴⁶⁵ Bunların dışında özellikle Enbiyâ sûresinde zikredilen 98-99. ayetler ışığında bu toplanma, bir araya getirilme hadisesine yaklaşmanın gerekli olduğunu, böylece meselenin kendiliğinden anlaşılacağını düşünüyoruz. Çünkü o ayetlerde gerek insana/kahramanlara gerekse diğer varlıklara/meleklerle, cinlere ve nesnelere (dağ, ağaç, taş, güneş, ay, yıldız vs.) olsun bu varlıklara tapanların hem kendileri hem de rabb edinmiş oldukları bu varlıkların cehenneme yakıt olacağı bildirilmektedir.⁴⁶⁶

Esed'in de Fâtır sûresi 14. ayetin yorumunda belirttiği gibi Kur'an, birçok yerde,⁴⁶⁷ bütün sahte ibadet objelerinin -ister velîler/azîzler, melekler, din adamları ve fetişler, isterse kutsanan tabiat güçleri olsun- Kıyâmet Günü, kendilerine tapanlara karşı “tanıklık” yapacaklarını ve onları “reddedecekleri”ni belirtir: bu, zamanın bitiminde, insanın mutlak gerçekliği kavramasına sembolik bir atıftır.⁴⁶⁸

Sonuç itibarıyla, ay ve güneşin, Araplarda iki önemli tanrısal hüviyete sahip varlıklar olduğunu hatırlarsak, ayın tutulmasının ve güneşle bir araya getirilmelerinin kütesel bir mesele olmadığını anlamış oluruz. Çünkü Kur'an bedevi ya da şehirli insanların gökyüzünde gözleyerek hissedebildikleri olgular ve benzeri çeşitli durumlar üzerinden mesaj vermektedir. Kıyâme sûresinde zikredilen ayın tutulması ve güneş ile ayın bir araya gelmesi hakikatte birliktelik değil mecâzen bir araya getirilmedir. Bu hayatta tanrı ve tanrıça kabul edilen ve çeşitli nitelikler yakıştırılan bu tanrıların

⁴⁶³ Karaca, s. 43

⁴⁶⁴ Mâide,5/116; Sebe',34/40-41; Sâffât,37/158.

⁴⁶⁵ Furkân,25/17.

⁴⁶⁶ Enbiyâ,21/98-99; Zalimlerin, eşleriyle, kendileri gibi olanlarla ve Allah'tan başka taptıkları ile birlikte sorgulanacaklarına ve ateşe atılacaklarına dair Kur'anî atıflar için bkz. Sâffât,37/22-24.

⁴⁶⁷ Fâtır,35/14; Ğâfir,40/73-74; Ahkâf,46/5-6 vs.

⁴⁶⁸ Esed, s. 888

tapanlarca üstünlük addedilen bazı özelliklerinin ellerinden alınmasıyla bir araya getirilme sağlanmış olacaktır. Ve açık bir şekilde güneş ve ay gibi iki önemli tanrının kıyâmet gününde kendilerine tapanlara yardımcı olmama/veya olamama durumu gözden kaçmamaktadır. Daha da önemlisi, bu pasajlar, bize, uçsuz bucaksız çöllerde gece yolculuk yapan insanlar için nimet olma vasfını haiz ayın bu özelliğini yitireceğini, öteki hayatta onların gecelerini, karanlık günlerini aydınlatmayacağını haber vermektedir. Yoksa Kur'an'da bu ayette ayda madde bazında fizyolojik bir değişiklikten, parçalanma ve dağılmadan asla söz edilmemektedir. Fakat şurası bir gerçek ki, evrenin sonuna ve öteki hayatın varlığına yönelik haberler hakikat olup belli bir gerçekliğe tekabül etmektedir.

3.4. YILDIZLAR

Güneş ve ay hakkında yukarıda verilen bilgilerden sonra şimdi de onlardan ayrı düşünülemeyen ve Kur'an'da da cümle diziminde güneş ve aydan sonra gelen “necm/yıldız” adı veriler nesneler ve onların geleceği üzerinde durmak istiyoruz.

Yıldızların durumu son sâat tasvirleri arasında önemli bir yer tutmaktadır. Bunun bilinciyle her husus da olduğu gibi bu hususta da ilk önce oluşa daha sonra ise bozuluşa temas edeceğiz. Kur'an'da oluş ile yok oluş karşıtlar içinde yer aldığından biz de ilk önce yıldızların yapıları ve oluşumları hakkında kısaca bilgi verip, ardından Kur'an'da konuyla ilgili bütün bilgi malzemesini kelime ve terkipleriyle birlikte inceleyip değerlendirdikten sonra bu bilgiler doğrultusunda onların sonunun nasıl olacağı hususunda bir kanaate varmaya çalışacağız.

3.4.1. Yıldızların Yapıları

Bilindiği üzere yıldızlar da güneş gibi, çeşitli fiziki hadiselerin merkezi bulunan gök cisimleri olup, bu hadiseler içinde en kolay şekilde gözlemlenebilen ışıksağmalarıdır. Onlar özel bir parıltısı olan,⁴⁶⁹ kendi kendine ışık saçan ve ışıklı bir nokta halinde görülebilen gök cisimleridir.⁴⁷⁰ Gezegenler ise, kendi ışığı olmayan gök cisimleridir.⁴⁷¹ Gezegenler kendileri ısı ve ışık yaymazlar, onlar ancak güneşten aldıkları ışığın bir kısmını yansıtırlar.⁴⁷² Bir başka tanımla gezegen, kendi ışığı olmayan ve gökküresinin günlük hareketine katıldığı halde, güneşin çevresinde dönerek aldığı ışığı yansıttığı için yerdeki bir gözlemciye yıldızlara göre yer değiştiriyormuş gibi

⁴⁶⁹ Maurice Bucaille, s. 230.

⁴⁷⁰ Meydan Larousse, XX, 355; Lütfi Göker, *Türk-İslam Astronomi Bilginleri ve Gökyüzü Bilimleri*, MEB Yay., İstanbul 1995, s. 195; Yavuz, s. 141.

⁴⁷¹ Meydan Larousse, VII, 536.

⁴⁷² Göker, “gezegen” md., s. 152; Yavuz, s. 141.

görünen gök cisimidir. Yıldızların aksine gezegenlerin açıkça görünür bir çapı vardır.⁴⁷³

Hicri II. (M.VIII) yüzyılda yaşadığı bilinen ünlü Arap dilbilgini Halil b. Ahmed (ö. 175/791) de bu ikisi arasındaki farkı şöyle belirtmektedir: “Gezegenler de yıldız olarak isimlendirilir. Ancak necm/yıldız, gezegenlerin bütününü içine almakta, kapsamaktadır.”⁴⁷⁴ Bu iki kelimenin mahiyeti ne olursa olsun ister ışık kaynağı olsun ister ışığı yansıtan olsun Kur'an'da gökyüzünde müşahade edilebilen gök cisimlerini ifade etmektedir.

Kur'an, hem yaratış hem de son sâat kapsamında yıldızlardan (necm/nücûm) ve gezegenlerden (kebkeb/kavâkib) bahsetmektedir. Yıldız anlamına gelen “necm” (çoğulu nücûm), Kur'an'da on üç yerde geçmektedir. Geçtiği yerlerin ikisinde yıldızların söneceği, kaybolacağı haber verilmektedir.⁴⁷⁵ Diğer yerlerde ise, Kur'an, yıldızların en yakın semâyı süsleyici özelliğine, insan hayatındaki önemli yerine, azgın denizlerde gemilere ve uçsuz bucaksız çöllerde insanlara yol gösteren bir kılavuz olduğuna ve yıldızların yaratılışındaki ilahî kudrete dikkat çekmektedir.⁴⁷⁶ Ancak yol göstericilik vasfı sadece yıldızlara atfedilmekte olup, kevkeb için böyle bir nisbet söz konusu edilmemektedir.

3.4.2. Yıldızların Sönmesi

Kur'an, yerkürenin ve göklerin düzeninin bozulacağına dair haberler arasında, gök cisimlerinden birisi olan yıldızların da kozmik düzeninin bozulacağına, ışıklarının söndürüleceğine işaret etmektedir. Bu olay iki farklı sûrede farklı iki lafızla haber verilmektedir. Bunlardan birisi, “silmek, yok etmek, imha etmek, görünmez kılmak ve bir şeyin izini silmek, eserini yok etmek”⁴⁷⁷ gibi anlamlar taşıyan “tams/tumise” fiiliyle; ikincisi ise, “safvetin, duruluğun, berraklığın, düzenin, aslın ve fitratın bozulması veya suyun bulanması”⁴⁷⁸ manasına gelen “kedere/inkidâr” fiili ile haber verilmiştir.

Kur'an'daki yerine, kullanılış tarzına ve sözlük anlamına kısaca değindikten sonra şimdi de, “tumise” fiilinin geçtiği “Yıldızlar söndüğü zaman...”⁴⁷⁹ ayetiyle ilgili olarak müfessirlerin yorumlarını özetle aktarmak istiyoruz.

Ayet, müfessirler tarafından, “yıldızların ışıklarının gidip söndürüleceği, aydınlatıcı ve ışık kaynağı olma niteliğini kaybedeceği; nurunun ve aydınlığının kitabın

⁴⁷³ Meydan Larousse, VII, 536.

⁴⁷⁴ Ferâhîdî, I, 486.

⁴⁷⁵ Mürselât, 77/8; Tekvîr, 81/2.

⁴⁷⁶ En'âm, 6/97; A'raf, 7/54; Hac, 22/18; Nahl, 16/12, 16; Vâkı'a, 56/55; Necm, 53/1; Rahmân, 55/6.

⁴⁷⁷ Cevherî, I, 430; Fîrûzâbâdî, II, 93; İbn Manzûr, VI, 126; İbnu'l Esîr, III, 307.

⁴⁷⁸ Ferâhîdî, I, 433; Cevherî, II, 109; Fîrûzâbâdî, I, 498; İbn Manzûr, V, 134.

⁴⁷⁹ Mürselât, 77/8.

yazısının silindiği gibi silinip yok edileceği, karanlığa gömüleceği veyahut da kendisinin (kütlesinin) tamamen ortadan kaldırılacağı” şeklinde anlaşılmıştır.⁴⁸⁰

Son sâat tasvirleriyle ilgili nücûm/yıldızlara ilişkin diğer ayetin de farklı anlaşıldığı görülmektedir.

Müfessirlerin “Yıldızlar ışıklarını yitirdiğinde...”⁴⁸¹ ayetiyle ilgili görüşlerine gelince genel olarak onlar bu konuya iki açıdan bakmışlardır:

Birisi, nurlarının parlaklığı bozulup sönmesi, silinmesi, "Yıldızlar silindiği vakit." (Mürselat, 77/8) âyetini de buna delil göstermişlerdir.

İkincisi de, "Yıldızlar döküldüğü vakit."(İnfitar, 82/2) buyrulduğu üzere uzay boşluğuna saçılıp dökülmeleri veya yeryüzüne düşmeleridir. Müfessirler de çoğunlukla inkıdarı (bulanma, bozulma), intisar ve insıbab (dökülme, çözülme, birbirinin üstüne düşme) ile açıklamış ve bu manayı tercih etmişlerdir.⁴⁸² Alimlerin, yıldızların yeryüzüne düşeceğini söylemeleri, uzay ve gök cisimleriyle ilgili bilgilerinin günümüze nazaran çok daha kısıtlı olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü ayetle ilgili yapmış oldukları bu anlamlandırma, onların, yıldızları dünya üzerine düşebilecek çok küçük gök cisimleri olarak gördükleri izlenimini vermektedir.⁴⁸³ Muhtemelen yıldız kaymalarından bu sonuca ulaşmış olabilirler.

Konuyu ayetler, çağdaş bilgiler ve müfessirlerin yorumu ışığında özetleyecek olursak, Kur'an burada esasen yıldızlar anlamına gelen “nücûm”un ışıklarının söndürüleceğini tasvir etmiş ve onların sonsuz olmadıklarını açık ve net olarak belirtmiştir. Ayrıca Kur'an yüzyıllar boyu, özellikle yeryüzünde yaşam süreleriyle karşılaştırıldığında, kalıcılığı ve ebediyeti simgelemiş, değişmeyen, gökyüzünün ışıkları olan ve sürekli parlayan yıldızların⁴⁸⁴ gerçek anlamda kalıcı olmadıklarını, mutlaka yakıtlarını tüketip söneceklerini, evrende yıldızlar da dâhil hiçbir şeyin gerçek anlamda kalıcı olmadığını, ebedî olanın yalnızca Allah olduğunu önemle vurgulamıştır.⁴⁸⁵ Çağdaş astronomlar da yıldızların gerçek anlamda kalıcı olmadığını, nükleer yakıtını tüketerek eninde sonunda soğumaya mahkûm olacağını fark etmişlerdir.⁴⁸⁶

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Kur'an'ın konuya ilişkin inen ayetleri Arap

⁴⁸⁰ Taberî, XXIV, 129; Mükatil, IV, 172; Râzî, XVI, 254; Kurtubî, XIX, 157; Alûsî, XXII, 40; Şevkânî, VII, 386; İbn Âşûr, XV, 496.

⁴⁸¹ Tekvîr, 81/2.

⁴⁸² Taberî, XXIV, 239; Râzî, XVI, 371; Kurtubî, XIX, 227-8; Beğavî, VIII, 346; Alûsî, XXII, 209; Elmalılı, VIII, 270-271.

⁴⁸³ Yavuz, s. 142.

⁴⁸⁴ Alan Lightman, *Yıldızların Zamanı*, Çev.: Murat Alev, Tübitak Yay., Ankara 2000, s. 44.

⁴⁸⁵ Kasas, 28/88; Rahmân, 55/26.

⁴⁸⁶ Alan Lightman, s. 44-50.

toplumun genellikle sahip bulunduğu şu iki kanaati, yani “yıldızların tapılmaya layık varlıklar olduğu” ve “onların sonsuz olduklarını” gibi önemli iki inanç ve kültür yıkmayı hedeflemiştir. Arap dilinde “necm”, yıldız veya özel bir yıldız (Süreyya) anlamına gelmektedir. “Zuhur etti, ortaya çıktı, doğdu” anlamındaki “necme” mazi fiilinden türetilmiştir.⁴⁸⁷ İşte bu tür anlamlar taşıyan ve aynı kökten gelen “necm” son sâatte ise, taşıdığı bu manaların aksine kaybolacak, batacak ve sönüp gidecektir. Çünkü sözlük anlamından da çıkarılacağı gibi yıldızlara bu ismin (necm) verilmiş sebebi, muhtemelen gecenin süsü olarak semâda ışıklarıyla görünmelerinden ötürüdür. İşte biz Kur'an'ın karşıt olaylara vurgu yaptığı yerlerden birinin örneğini burada yıldızlar bahsinde bir kez daha açıkça görmekteyiz.

3.4.3. Gezegenlerin Saçılması

Nücûm/yıldızlar bahsini kısaca özetledikten sonra aynı konu ve olayla bağlantılı olarak son sâat tasvirleri arasında üzerinde duracağımız başka bir olay daha var. O da “Yıldızlar/gezegenler dağılıp savrulduğunda...”⁴⁸⁸ ayetinde belirtilen gezegenlerin dağılması olayıdır.

İlk önce ayet içinde geçen kelimelerin kök manaları ve delaleti üzerinde duracağız. Özellikle cümle içinde yer alan “kevâkib” lafzının ne olduğunu tesbit etmeden yıldızların/gezegenlerin sonuna ilişkin olumlu bir sonuca varmak mümkün değildir. Bu tespit faaliyetinin verilmek istenen mesajı açığa çıkarma da önemli bir adım olacağı kanaatindeyiz.

Başta “inteserat” fiilinin lügavi manasına ve Kur'an'ın anlam örgüsü içinde kazandığı anlama kısaca değinmek istiyoruz.

“İntisar”, “n-s-r” kökünden “bir şeyi saçmak, yaymak, elle atarak dağıtmak, neşretmek ve ayırmak” manalarına gelmektedir.⁴⁸⁹

Kur'an'da bu kelime üç yerde zikredilmektedir. Yukarıda gezegenlerin sonunu bildiren İnfitâr, 82/2. ayetin dışında iki yerde daha geçmektedir. Birisi cennette, saçılmış incilere benzeyen gençlere nispet edilerek kullanılırken (olumlu bir duruma);⁴⁹⁰ diğesinde ise hesap gününde inkâr edenlerin amellerinin yok edilmesine, savrulan toz zerreciklerine dönüştürülmesine (olumsuz duruma)⁴⁹¹ nispet edilmiştir. Dolayısıyla bu iki ayette ism-u mef'ul kalıbında gelen “mensür” kelimesi, hakikatte parçalanma

⁴⁸⁷ Ferâhîdî, I, 476; İsfehânî, “n-c-m” md., s. 791-792; Cevherî, II, 195; İbn Manzûr, XII, 568.

⁴⁸⁸ İnfitâr, 82/2.

⁴⁸⁹ İsfehânî, s. 790; İbn Manzûr, V, 191; Zebîdî, I, 3514.

⁴⁹⁰ İnsan, 76/19.

⁴⁹¹ Furkân, 25/23.

manasında olmayıp mecâzen bir durum bildirmektedir. Zira ameller somut bir nesne olmadıklarından onların dağılıp parçalanmasından, yayılıp neşredilmesinden bahsetmek de mümkün değildir. Öteki hayatta amallerle inkâr edenlerin arasında bağ kalmayacağı gibi bu hayatta tazim ve saygı gösterdikleri varlıklarla, yıldızlarla da öteki hayatta aralarında bağ kalmayacaktır. Bu bağlam da böyle bir kelimenin seçilerek üç durum için de kullanılması bizi böyle bir düşünceye sevkirmektedir.

Burada üzerinde durmamız gereken bir nokta da “kevkeb” kelimesinin ne anlama geldiğidir.

Bu kelimenin etimolojisi üzerinde değil, Kur'an'ın bütünlüğü içinde kazanmış olduğu anlama dikkatleri çekmeye çalışacağız.

Dilcilerin “kevkeb” maddesi üzerinde dururken ortaya koydukları birçok anlam vardır. Konuyla ilgili olarak onlar, “kevkeb” lafzını “necm/yıldız” ile açıklamış, özelde Venüs gezegenine, genelde ise, lambaya, projektöre benzeyen gezegenlere delalet ettiğini” söylemiş ve “kevkeb”i yakut, cevher, altın, gümüş, taş gibi nesnelerin geceleyin parlamasına, ışık huzmeleri yaymasına” benzetmişlerdir.⁴⁹²

Kur'an'da tekil ve çoğul olmak üzere beş yerde geçmektedir.⁴⁹³ Kur'an'da bu “kevkeb” kelimesinin bizatihi ışık kaynağı olmayıp, ışığı yansıtan bir karaktere sahip olduğu, Nûr sûresinde güzel bir benzetmeyle (keenneha kevkebun dürrıyyun/sanki inci gibi parlayan bir gezegen) ifade edilmektedir.⁴⁹⁴ Diğer kullanımlara bakacak olursak, bunlardan birinde, İbrahim(as)in tevhidin delillerini semâda aradığını gösterir temsili kıssada müşriklerin kutsal sayıp saygı duydukları özel bir gezegeni⁴⁹⁵ belirttiği anlaşılmaktadır.⁴⁹⁶ Diğer yerlerde ise, hangi gök cisminin kastedildiği belli değildir. Ayrıca burada önemli olduğuna inandığımız bir hususu da hatırlatalım. Gezegenlerin, Kur'an'da gerek ruhani bir durumu dile getiren Yûsuf(as) rüyasında gerekse diğer ayetlerde çoğul kalıbında kullanılması, gezegenlerin sayılarının çokluğuna açıkça işaretir. Bu görüşümüzü Sâffât sûresinde “en yakın semânın “kevâkib/gezegenler”le süslendiğini” beyan eden ayetle delillendirebiliriz.⁴⁹⁷

Bu bağlamda “Kur'an'daki “en yakın gök” tabiri, güneş sistemini ifade edebilir mi? sorusunu soran Maurice Bucaille, ardından bu soruyu cevaplandırmaktadır.

⁴⁹² Ferahidi, I, 455; İbn Manzûr, I, 720; Zebîdî, I, 917.

⁴⁹³ En'âm,6/76; Yûsuf,12/4; Nûr,24/35; Sâffât,37/6; İnfitâr,82/2.

⁴⁹⁴ Nûr,24/35.

⁴⁹⁵ Bu ayette zikredilen “kevkeb”i müfessirler, “müşteri/Jüpiter veya Zühre/Venüs” yıldızı olarak tefsir etmişlerdir. Kurtubî, VII,25; Alûsî, V, 394; Şevkânî, II, 437; İbn Âşûr, IV, 449.

⁴⁹⁶ En'âm,6/76.

⁴⁹⁷ Sâffât,37/6.

Konumuzla ilgili olduğu için biz sorunun yanıtını aynen aktarıyoruz: “Bilindiği üzere, gök cisimleri arasında bize en yakın olan devamlı unsûrlar, yalnız gezegenlerdir. Güneş bu sistemin, sisteme adını veren biricik yıldızıdır. Bu ayette, gezegenlerden bahsedilmiyorsa, artık hangi gök cisimlerinden bahsedildiğini anlamak mümkün değildir.”⁴⁹⁸

Konuyla ilgili olarak buraya kadar söylediklerimizin bir özeti ve düşüncelerimizin bir yansıması olarak gördüğümüz bir pasajı “Kur'an ve Kıyâmet” adlı kitaptan aktararak yıldız-gezegen ayırımına son noktayı koymak istiyoruz. “Kur'an'da ışıkla bağlantılı fiillerin (tumise ve inkedara) “nücûm”a isnad edilerek kullanılması ve ışıkla alakası olmayan fiilin (intesera) “kevakib” ile kullanılması, bize “nücûm”un ışıksaçma özelliği taşıyan gök cisimleri olan yıldızlar, “kevakib”in ise, ışıksaçma özelliği bulunmayan sadece ışığı yansıtma niteliği taşıyan gök cisimleri olan; Merkür, Jüpiter vs gibi gezegenler olduğu düşüncesine götürmektedir.”⁴⁹⁹

Bu farklılık üzerinde bu kadar durmamızın sebebi hem Kur'an'ın böyle bir ayırma gitmesinin boşuna olmadığını düşündürmek hem de bu yapılanma ve biçimlenmeye dair Kur'an'da yer alan bilgilerin sonuç bildiren bilgiler ve haberler içermesindendir. Çünkü bu ön bilgilerin düşüncelerimizin temellendirilmesinde azımsanmayacak derecede önemli bir yeri vardır.

Ayeti oluşturan sözcüklerin delalet ve işaretini kanımızca tesbit ve tayin ettikten sonra şimdi de yıldız-gezegen farklılığını bir tarafa bırakarak müfessirlerin İnfitâr, 82/2 ayetini nasıl anladıklarını özetle nakletmek istiyoruz.

Kadim müfessirlerimiz, “dizili bir şeyin bağı koparak dökülüp dağılması” manasına gelen “intesera” fiilini, “sekada” fiiliyle karşılamış; gezegenlerin intisarını, “evrenin nizamının bozulması esnasında düzenlerinin bozularak inciler gibi dağılmaları, semâvi cisimlerin sistemlerindeki düzenlerinden dışarı çıkmaları, çekim kuvvetinden ayrılarak yerlerinden düşmeleri, etrafa saçılmaları ve dökülmeleri” olarak yorumlamışlardır.⁵⁰⁰

Gezegenler ve yıldızların dökülmesi, “genel çekim dengesinin bozulmasıyla meydana gelecek düşüş ve yok oluşlarıdır ki, ipliği kopmuş inci dizilerinin dökülüp saçılmalarına benzetilerek yok oluşlarını ifade eden bir istiare-i musarraha veya

⁴⁹⁸ Maurice Bucaille, s. 232.

⁴⁹⁹ Yavuz, s. 143.

⁵⁰⁰ Mukâtil, IV, 192; Taberî, XXIV, 267; İbn Kesîr, VIII, 341; Kurtubî, XIX, 244; Alûsî, XXII, 241; İbn Atıyye, VII, 4.

mekniyye olduğunu, açık veya kapalı istiare yapıldığını” söylemişlerdir.⁵⁰¹

Müfessir Elmalılı, ayetin tefsirinde çeşitli nakilleri zikrettikten sonra konuyla ilgili olarak şöyle diyor: “Bunları bizim anlayabileceğimiz şekilde ifade edecek olursak, şöyle demek olur: Güneşin ışığı söndüğü zaman kuşku yok ki Ay ve gezegenler gibi ondan ışık alan yıldızlar tamamen bulanıp sönecektir. Sonra güneş küresi yani güneşin kütlesi patlayıp atılarak yok olduğu zaman da cisimlerin dengesini tutan ve nurdan zincirler diye tabir edilmiş bulunan genel cazibe ve çekim yok olarak âlemin dengesi bozulmuş olacağından gökte yıldızlar alev yağmurları halinde dökülüp düşüşmeye başlayacaktır.”⁵⁰²

Yorumlardan da anlaşılacağı gibi, bir gezegenin kendi içerisinde bir patlama ve parçalanmadan bahsedilmemekte, ancak bütün içindeki yerini kaybetmesinden ve farklı konumda olacağından bahsedilmektedir. Nitekim güneşten tekil olarak bahsedilirken gezegenlerden de çoğul olarak bahsedilmektedir. Müfessirlerin de benzetmelerinde olduğu bir tesbihin ipinin koparılmasıyla tanelerinin dağılması gibi dağılmaları manasını taşımaktadır. Fakat bir gezegenin kendi içinde bir infilak ve dağılmayı hatırlatacak herhangi bir karineye rastlayamamaktayız.

3.4.4. Yıldızların Söndürülmesinin Tanrısal Kimlikleriyle İlişkisi

Kanaatimize göre, insanoğlunun gecesini tezyin eden gezegenlerin saçılması ve geceleri çölde yön bulmak için gözlenen sabit yıldızların⁵⁰³ gözden kaybolmaları hadisesi, bir bakıma insanoğlunun hayatına müdahale ettiğini ve şekillendirdiğini düşündükleri gök cisimlerinin, kendilerine bir faydasının olmayacağına, onların amelleri gibi dağılıp savrulacağına işaret etmektedir. Bunlar, İbrahim (as) kıssasında⁵⁰⁴ olduğu gibi batıp kaybolanların (yıldızlar, ay ve güneş- ki güneş temsilen en büyük tanrı olarak tanımlanmakta), biri varken diğeri olmayanın tanrı olamayacağı (zımnen o halde Allah varken sahte tanrılar, semâvi varlıklar nasıl ilah olarak var olabilir ve bir gün onlar da yok olacaklardır) gerçeğini kabul ettirmeye yönelik atıflardır. Zira bu kıssa bize, semâvi varlıkların hangi şey ile temayüz ederek tanrısal nitelik kazanmışlarsa o özelliğin o varlıklarda geçici olduğunu, hepsinin tek ve yegâne ilah olan Allah'ın tasarrufu altında bulundukları gerçeğini göstermektedir.

Zaten güneş ışığının sönmesi demek, “parlaklığını güneşten alan yıldızların ve gezegenlerin de dolaylı olarak söneceği” demektir. Çünkü yukarıda da işaret edildiği

⁵⁰¹ Alûsî, XXII, 241; Elmalılı, VIII, 299.

⁵⁰² Elmalılı, VIII, 271.

⁵⁰³ Tevfik Fehd, “ilm-i felek” md., DİA, XXII, 123.

⁵⁰⁴ En'âm,6/74-83.

gibi onlar güneşinin nurunun yansımasıyla aydınlanmaktadırlar. Güneşin ışığı izale olunca o zaman gezegenlerde ışıklarını, en yakın semayı süsleme özelliklerini kaybedeceklerdir. Son sâtte parlaklıklarının kaybolacağına dair Kur'anî atıflar, yapısal-işlevsel özelliğinden dolayı tanrısal rol biçilen bu varlıkların kimliklerini kaybetmelerine işaret etmektedir.

İzzet Derveze de bu gerçeği fark etmiş ve bu konuyla ilgili olarak şunları söylemiştir. “Bazıları gökler için açılma, yıldızlar için sönme fiilini kullanmasının Kur'an'ın göğün katı bir cisim, yıldızların ise sönmeye ve alevlenmeye hazır ateş olduğuna delalet etliği yanılgısına düşmekteler. Biz ise bunu, insanlara hitap üslubu görüyoruz. Bu üslûp, zihinlerinde oluşan tablolarla, alıştıkları görüntülerle, gördükleri sahnelerle uyumludur. Bundan kasıt; Allah'ın kudretine özellikle, kâinatta mutlak tasarrufuna delil getirmektir.”⁵⁰⁵

3.4.5. Yıldızların Evrimleriyle İlgili Bilimsel Bulgular

Bilim adamları evrenin statik olmadığını, yıldızların sozsuz zamandan önce oluştuklarını ve yeniden söneceklerini söylemektedirler.⁵⁰⁶

Yıldızların modern anlamdaki evolüsyonları (evrimleri) şöyle olmaktadır: Bir yıldız önce soğuk kozmik gaz ve toz bulutlarından meydana gelir. Bir bulut zamanla kendi gravitesi ile büzülür, sıklaşır ve böylece ısınır, gittikçe daha sıcak olur. Hidrojenin helyuma dönüşmesini sağlayabilecek sıcaklık ve basınca eriştiğinde tam bir yıldız haline gelir. Daha sonra yıldız küçeleşmeye başlar. Küce olma süresi yıldızın kütlesine bağlıdır. Güneş durumunda orta halli bir yıldız da bu süre on milyar yıldan daha fazladır. Fakat çok ve sıcak ve parlak yıldızlarda bu süre oldukça kısa olup birkaç milyar yıl içerisinde gelişir. Eğer bütün helyum harcanma durumunda olursa, o zaman yıldız daha çok ısınır, şişer, daha fazla parlar ve sûretle “kırmızı bir dev” halini alır. Kırmızı dev safhasından sonra ne olacağı pek bilinmiyor. Bazı yıldızlar değişken oluyorlar, bazıları da patlayıp dağılıyorlar. Kütlesi güneşe benzeyen yıldızlar, bütün nükleer yakıtlarını kullanarak, helyum ve hidrojenlerini yakarak beyaz küce safhasına gelirler. Bundan sonra ısı ve ışıklarını da yitirerek kara bir cisim durumunda evrimlerini tamamlamış olurlar.⁵⁰⁷

Gerçekten yıldızlar doğar, yaşlanır ve sonunda ya gözden yitip gider ya da

⁵⁰⁵ Derveze, I, 318-319.

⁵⁰⁶ Gerhard Börner, *Kozmoloji*, Çev.: Emre Yıldız, İnkılap Yay., İstanbul 2005, s. 8.

⁵⁰⁷ Ketin, s. 67-68; Ayrıca bkz. Cihan Türkoğlu, *Evren ve Evrim*, Doruk Yay., İstanbul 2004, s. 274; Roland Omnes, *Evren ve Dönüşümleri*, Çev.: Sacit Tameroğlu - H. Vehbi Eralp, İzdüşüm Yay., İstanbul 2005, s. 148-149; Alan Ligthman, s. 44-64; Gerhard Börner, s. 26-29.

patlarlar. Yıldızlar ne Nevton'un "sabit" cisimleri, ne de Shalley ve Coleridge'in sonsuz ışıklarıdır. Hatta Shakespeare'in "değişmez" kuzey yıldızı bile bir gün yok olacaktır.⁵⁰⁸

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Kur'an'ın yıldız ve gezegenler hakkında verdiği bilgilerle yıldızların sonu konusundaki çağdaş bilgiler arasında en ufak bir aykırılık bulunmamaktadır. Güneş ve yıldızlara ilişkin infialler, genel anlamda sözkonusu varlıkların ölüm ve dönüşümlerini bildirmektedir. Bilim çevrelerince de kabul edildiği gibi yıldızlar da canlılar gibi doğup yaşamakta ve milyonlar veya milyarlarca yıllık bir yaşam ömrüne sahip olsalar da sonunda ölmektedirler. Tıpkı bir insan gibi, canlı bir organizma gibi kendilerine özgü, gençlik, olgunluk ve yaşlılık dönemlerine sahiplerdir. Doğar ve ölürler.

Yıldızların sonu üzerinde şimdilik bu kadarla yetiniyor ve semânın sonluluğuna, semâdaki aksiyon ve dönüşümlere geçmek istiyoruz.

3.5. GÖK/GÖKLER

Göklerin ve gökyüzünün hareket ve dönüşümlerine geçmeden, ilk önce semâ ile neyin kastedildiğini ele almak gerekmektedir. Bilindiği üzere Kur'anî bir olayı anlamamanın yolu, o olayla ilgili metin içinde geçen kelime ve kavramların mana ve maksatlarını anlamaktan geçer. Terimlerden kastedileni anlamadan yapılacak her bir yorum, hiç kimseyi hiçbir yere götürmeyecektir. Bunun bilinciyle biz ilkönce kelimenin sözlük anlamı ve sınırı üzerinde durmaya çalışacağız.

3.5.1. Sema Kavramının Sözlük Anlamı

Semâ, lügatte "kişinin üstünde olan ve onu gölgelendiren her şeye" veya "her şeyin tavanına, çatısına" denir. Evin tavanına "semâ" denilmesi de bundandır. Semâ, bildiğimiz göğe ve mutlak yüksek mânâsına maddî/bedensel ve ruhanî/ruhsal her yüksekliğe ve dolayısıyla hava boşluğuna, buluta ve yağmura veya yağmurdan meydana gelen bitkilere ve yiyeceklere dahi denir.⁵⁰⁹ Ayrıca her semâ, kendi altında bulunana ve her yüksek olan şey, kendi dışında başka şeye nisbetle semâ addedilmiştir.⁵¹⁰ Nitekim ayette göğe "yükseltilmiş tavan..."⁵¹¹ denmesi, onun, yeryüzüne göre bir tavan gibi olması nedeniyledir. Çünkü yere nisbetle semâ, eve nisbetle tavan gibidir.⁵¹² İbn Âşûr'a göre "semâ"dan kastedilen şey, meşhur bildiğimiz, gündüz müşahade ettiğimiz mavi

⁵⁰⁸ Alan Ligthman, s. 46; Ayrıca bkz: Ketin, s. 67.

⁵⁰⁹ İsfehânî, "semâ" md., s. 427; Ferâhîdî, II, 77; İbn Abbâd, II, 283; İbn Manzûr, XIV, 397, Elmalılı, VIII, 352.

⁵¹⁰ İsfehânî, "semâ" md., s. 427.

⁵¹¹ Tûr, 52/5.

⁵¹² Taberî, XXII, 457; Kurtubî, XVII, 21.

gök kubbe, yani hava küre, atmosferdir.⁵¹³

Semâ Arap dilinde hem müzekker hem de müennes olarak kullanılır. Ancak müzekker kullanımı çok azdır. Semâ/gök ile “yağmur” kastedildiği zaman müennes; “tavan” kastedildiği zaman ise müzekker kullanılır. Ama genel olarak Araplar semâyı tavan olarak isimlendirmişlerdir.⁵¹⁴

Bu bağlamda semâ ve semâvat kelimelerinin dil bilimsel yapısı hakkında ilgili Muhammed Esed’in görüşünü de aktarmayı uygun görüyoruz. “Semâ terimi, başka bir şey üzerine çadır gibi serilmiş herhangi bir şey için kullanılır. Bu nedenle, yer üzerinde kubbe gibi yükselen ve onun adeta çatısını oluşturan görülebilir göklere “semâ” adı verilir. Ve terimin Kur’an’daki asıl anlamı da budur. Daha geniş anlamda ise “kozmetik sistem” çağrışımına sahiptir.”⁵¹⁵ Çoğul formuyla semâvât, içinde gezegen, yıldız, nebûla yahut galaksi türünden madde kümelenmelerinin, merkezkaç kuvvetlere ve karşılıklı kütesel çekimlere dayanarak durmadan hareket eden bir sisteme bağlı olarak boşlukta “asılmışcasına” yer tuttuğu kozmik ya da uzaysal evrendir.⁵¹⁶

Bâzergan ise “semâ” sözcüğünün nüzul ortamındaki anlamına, tarihsel yönüne dikkat çekerek şunları söylemektedir: “Kur’an-ı Kerim’in bu ve benzeri kelimeler için kimi lügavî kökenlere, felsefi veya irfani tabirlere veya yeni bilimsel bir takım teorilere dayanarak Kur’an’ın metod ve siyakına aykırı bir biçimde, Allaha ve onun resulüne kimi yabancı maksatlar nisbet etmemeliyiz. Kur’an-ı Kerim’de de beyan buyurulmuş olduğu üzere bütün peygamber, kendi kavimlerinin ve çağdaşlarının fitri ve mütedavil olan dilleriyle konuşmaktadırlar. Semâ kelimesinden anlamamız gereken şey; bizce ve tüm atalarımızca aynı şekilde bilinen yıldızlı, mehtaplı kimi zaman da bulutlu çeşitli coğrafi ve biyolojik olayların yaşandığı, başımızın üzerindeki mavi gökyüzü olmalıdır. “Semâ” kelimesinden daha sonra kullanılmış olan ve muhit olarak üzerinde yaşam olayının söz konusu olduğu “arz” sözcüğünün mefhum ve anlamı için de durum aynıdır.”⁵¹⁷

3.5.2. Türkçede Sema Kavramı

Arapça bir terim olan sema, Türkçede gök ile karşılanmaktadır. Türkçemizde gök, yeri ve diğer gök cisimlerini çeviren boşluk ve bu boşluğun gözle görülebilen kısmı, içinde gök cisimlerinin hareket halinde bulunduğu sınırsız boşluk, uzay veyahut da üstümüzde uzayıp giden ve ufukta sınırlı bir çeşit kubbe meydana getiren uzay olarak

⁵¹³ İbn Âşûr, XV, 496.

⁵¹⁴ İbn Tüsteri, Müennes-Müzekker, I, s. 5.

⁵¹⁵ Esed, s. 10.

⁵¹⁶ Esed, s. 484.

⁵¹⁷ Mehdi Bâzergan, *Adım Adım Vahiy*, Çev.: Yasin Demirkıran, Fecr Yay., Ankara 1999, s. 122-123.

tanımlanmaktadır.⁵¹⁸ Gökyüzü ise, göğün görünen yüzeyi veya dünyanın üzerini kaplayan ve gündüz mavi renkte, gece ise karanlık gözüken, güneş, ay, yıldızlar ve gezegenler gibi gök cisimlerinin bulunduğu gök kubbenin yerden gözüken yüzeyi için kullanılır.⁵¹⁹

3.5.3. Sema ve Semâvât Terimlerinin Kur'anî Çerçevesi

Yukarıda semâ kelimesinin lügat manası ve yüklendiği anlamlar üzerinde durduk. Şimdi de semâ ve çoğulu olarak kullanılan semâvât'ın yaratılışı ile semâ ve semâvât'ın ayrımı konusunda, Kur'an'ın bize bildirdiği belli başlı noktalardan söz etmenin faydalı olacağını düşünmekteyiz. Çünkü evrenin ve onun tamamlayıcı bir parçası olan göklerin oluşumu konusunda Kur'an'ın ortaya koyduğu kavramları ve onlar üzerinden mesajlarını göz önünde bulundurmak, sonu anlama hususunda bize yardımcı olacak ve önemli ölçüde konunun aydınlanmasına ışık tutacaktır.

Semâ, Kur'an'da hem tekil (semâ) hem de çoğul (semâvât) şeklinde geçmektedir. Buna karşılık, arz daima tekil gelmiştir. Kur'an pasajlarında genellikle çoğul olarak gelen semâvât'ın/göklerin yaratılışından, altı devresinden, tabakalarından, göklerin ve yerin mülkünün Allah'a ait olduğundan ve yer ile gökler arasında bizim bilmediğimiz daha nice varlıkların var olduğundan bahsedilmektedir.⁵²⁰

Bununla birlikte Allah'ın göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin rabbı olduğu sürekli dile getirilir.⁵²¹ Aynı zamanda göklerde ve yerde olan her şeyin Allah'a secde ettiği, Allah'ın sınırsız kudretini yücelttiği (tesbih ettiği) haber verilmektedir.⁵²² Kur'an'da tekil olarak gelen semânın ise bina edildiğinden bahsedilmektedir.⁵²³ Yani Kur'an semâvât/gökler için "halk" fiilini kullanırken, semâ içinse "ce'al" ve "benâ" fiillerini kullanmaktadır. Bizce bu noktanın altının çizilmesi gerekmektedir.

Müfret olarak semâ/gök terimi Kur'an'da onlarca defa geçmektedir. Çoğu yerde atmosfer olaylarının gerçekleştiği yer olarak zikredilir. Atmosfer ise bilindiği gibi yeryuvarlağını saran ve daha geniş anlamda herhangi bir gök cismini çevreleyen gaz

⁵¹⁸ Meydan Larousse, VIII, 61; Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, İz Yay., 1996, s. 420.

⁵¹⁹ Meydan Larousse, VIII, 76-77; Doğan, s. 420.

⁵²⁰ Bakara,2/107; Âl-i İmrân,3/109, 129, 189; Nisâ,4/131-132, 171; Mâide,5/17, 120; En'âm,6/1, 73; A'raf,7/54; Yûnus,10/3; Hûd,11/7; İbrahim,14/32; Hicr,15/85; İsrâ,17/99; Tâhâ,20/6; Nûr,24/42; Furkân,25/59; Ankebût,29/44; Rûm,30/22; Secde,32/4; Fâtır,35/1; Zümer,39/5, 46; Şûrâ,42/4; Zuhuruf,43/85; Câsiye,45/22; Ahkâf,46/3; Kâf,50/38; Hadîd,57/4-5; Talâk,65/12;Bürûc,85/9 vs.

⁵²¹ A'raf,7/54; Yûnus,10/3; Ra'd,13/16; Meryem,19/65; Enbiyâ,21/56; Mü'minûn,23/86; Şu'arâ,26/24; Sâffât,37/5; Duhân,44/7; Nebe',78/37; vs.

⁵²² Ra'd,13/15; Nahl,16/49; İsrâ,17/44; Hadîd,57/1; Haşr,59/1, 24; Saff,61/1; Cum'a,62/1; Teğâbun,64/1 vs.

⁵²³ Bakara,2/22; Gâfir,40/64; Kâf,50/6; Zâriyât,51/47; Nâzi'ât,79/27; Şems,81/5.

tabakasıdır.⁵²⁴ Kur'an'da tekil olarak zikredilen semâ genellikle şunlarla ilişkilendirilmektedir: Su,⁵²⁵ yağmur,⁵²⁶ rızk,⁵²⁷ bereket,⁵²⁸ rüzgâr ve bulutlar,⁵²⁹ burçlar, yıldızlar, gezegenler,⁵³⁰ helak edici semâvi tabii olaylar,⁵³¹ gök gürlemesi ve şimşek çakması,⁵³² melek ve cin,⁵³³ kuşların uçtuğu hava boşluğu⁵³⁴ vs. Görüldüğü gibi semâ, daha çok hayatın söz konusu olduğu, yaşanılan hayatla ilişkili alanları kapsamaktadır.

Esasında semâ kelimesin neye ve nereye ilişkin kullanıldığının tesbiti, bozulmanın nerde olacağını da haber vermektedir. Çünkü Kur'an'da tekil olarak kullanılan semânın yarılma ve çatlama gibi olaylara maruz kalması sözkonusu iken; çoğul olarak iki yüze yakın yerde geçen semâvat'ın/göklerin, bozulma ve yok olmasından bahsedilmemiştir. Ancak iki yerde çoğul olarak gelen göklerin yarılma ve çatlama mevzubahis edilmiş olup, burada da sözün ve eylemin vahametini, büyüklüğünü, Allah'a ortaklık iddiasının dehşetini ve göklerin Allah karşısındaki acziyetlerini ve teslimiyetlerini göstermek için mecâzen kullanılmıştır.⁵³⁵ Yoksa son sâatte kozmik bozukluklara ilişkin kullanımı mevzu bahis değildir. Bu da bize değişme ve bozulmanın insan hayatıyla ilişkisi olan alanlarda gerçekleşeceğini ve özellikle yerküre ve bu küreyi saran gök kubbede, coğrafik olayların yaşandığı sahada olacağını açıkça göstermektedir.

3.5.4. Seb'a Semâvât/Yedi Gök Tabiri

Kozmolojiye ait Kur'anî bir terim olan semâvât, Kur'an'da sadece çoğul olarak kullanılmakla kalmaz, ayrıca seb'/yedi rakamıyla da nitelendirilmektedir. Kur'an'da muhtelif hususlar için yirmi dört yerde geçmekte olan yedi rakamı, yedi yerde de göklerle ilgili kullanılmaktadır.⁵³⁶

Âyetlerde geçen göklerle ilgili yedi sayısı gerçek rakam değerinde mi yoksa çokluktan kinaye olarak mı kullanılmaktadır? Çoğunluğun görüşüne göre Arap dilinde

⁵²⁴ Meydan Larousse, II, 280.

⁵²⁵ Bakara,2/22; 164; En'âm,6/99; Enfâl,8/11; Yûnus,10/24; Hûd,11/44; İbrahim,14/32; Nahl,16/10, 65; Kehf,18/45; Tâhâ,20/53; Hac,22/63; Mü'minûn,23/18; Furkân,25/48; Neml,27/60; Ankebût,29/63; Rûm,30/24; Lokmân,31/10; Fâtır,35/27; Zümer,39/21; Zuhuf,43/11; Kâf,50/9; Kamer,54/11.

⁵²⁶ En'âm,6/6; Hûd,11/52; Ra'd,13/17.

⁵²⁷ Mâide,5/112, 114; Yûnus,10/31; Neml,27/64; Fâtır,35/3; Ğâfir,40/13; Câsiye,45/5; Zâriyât,51/22.

⁵²⁸ A'raf,7/96.

⁵²⁹ Bakara,2/164; Hicr,15/22; Furkân,25/25; Rûm,30/48; Nûh,71/11.

⁵³⁰ Hicr,15/16; Furkân,25/61; Sâffât,37/6; Fussilet,41/32; Kâf,50/6; Zâriyât,51/7; Mülk,67/5; Tânk,86/1; Bürûc,85/1.

⁵³¹ Bakara,2/59; A'raf,7/162; Enfâl,8/32; İsrâ,17/92-93; Kehf,18/40; Şu'arâ,26/4, 187; Ankebût,29/34; Sebe',34/9; Yâsîn,36/28; Duhân,44/10; Tûr,52/44; Mülk,67/16-17.

⁵³² Bakara,2/19.

⁵³³ İsrâ,17/95; Cin,72/8.

⁵³⁴ Nahl,16/79; Hac,22/65.

⁵³⁵ Meryem,19/90-91; Şûrâ,42/5.

⁵³⁶ Bakara,2/29; İsrâ,17/44; Mü'minûn,23/86; Fussilet,41/12; Talâk,65/12; Mülk,67/3; Nûh,71/15.

bu sayı gerçek değeri dışında, kesinlik bildirmeyen belirsiz bir çokluk ifade etmektedir.⁵³⁷

Konuyla yakından ilgili olduğu için M. Esed'in, Lisân'ul-'Arab ve Tâcu'l-'Arûs'a dayanarak yedi semâvât/gökler üzerine yaptığı yorumunu aktarmak istiyoruz. "Yedi gök" ibaresi, Arapça kullanımında -diğer Semitik dillerde de olduğu gibi- "yedi"nin çoğu kez "birkaç/birçok" kelimesiyle eşanlamlı olduğu unutulmamalıdır. Tıpkı, "yetmiş" veya "yediyüz"ün de, genellikle, "çok" yahut "pek çok" anlamına geldiği gibi "Her semâ, kendi altında bulunana nisbetle bir semâ'dır"⁵³⁸ şeklindeki dilbilimsel tanım ile birlikte ele alındığında, "yedi gök" ifadesinin, kozmik sistemlerin çokluğunun bir işareti olduğu daha iyi anlaşılır.⁵³⁹

Elmalılı Hamdi Yazır yedi kat semâ hakkında "Seb'a semâvat" "yedi gök" tabiri, yedi göğün varlığını ifade etmekte kesin olmakla beraber, daha ötesinin yokluğunu göstermez, fazlalığı ortadan kaldırmaz" demektedir.⁵⁴⁰

Yedi kat semâ ile kastedilen nedir? Güneş sistemindeki gezegenler midir? Milyarlarca yıldız ve gezegene sahip gökadalar mıdır? Klasik müfessirlerin eski astromi bilgisine göre yorumladıkları Ay, Utarid, Zühre, Güneş, Merih, Müşteri ve Zuhal mı? Bu gün modern astronomi ilmiyle uğraşanlarca nasıl yorumlanmaktadır? gibi soruların yanıtları üzerinde durmayacağız. Biz burada semâ ve semâvât'ın sonuna ilişkin daha iyi değerlendirme imkânı vermesi için Kur'an'da zikredilen yedi semâvât'a dikkat çektik. Çünkü ileride de açıklayacağımız gibi Kur'an metninde, mahiyeti ne olursa olsun yedi gökler olarak düzenlenen göklerin bozulacağı konusuna ait hiçbir bir ima, delalet ve işaret yoktur. Dolayısıyla bu tespitin, Kur'an'ın vaz ettiği, semânın sonuna ilişkin verileri açıklamaya yeteceği düşüncesindeyiz. Bunun üzerinde ileride daha açık konuşacağız.

Konuya giriş mahiyetinde gökyüzü üzerinde durduktan sonra aşağıda da son sâatte gökte meydana gelecek değişiklikleri inceleyeceğiz.

3.5.5. Göğün Dönmesi

Kur'an, gökteki düzen, uyum ve ahengin bozuluşunu yani canlılar için son derece hayatî bir işleve sahip olan semânın kanunlarının değişmesini ve çöküşünü, çeşitli şekillerde ve farklı kelimelerle tasvir etmektedir. Göğe ilişkin değişimleri bir sıralamaya tabi tutmak gerekirse ilk başa dönme olayını ve bu olayı ifade eden

⁵³⁷ Ateş, *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, VI, 62; Maurice Bucaille, s. 212-213; Kırca, s. 150.

⁵³⁸ İsfahânî, s. 427.

⁵³⁹ Esed, s. 10.

⁵⁴⁰ Elmalılı, VII, 395; Ayrıca bkz. Ateş, *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, VI, 60.

“mevr/temur” kelimesini koyabiliriz.

Göğün alacağı şekillerden birisi Tûr sûresi 9. ayette “temur” kelimesiyle ifade edilmiştir. Kur'an'da iki yerde gelen bu kelime birinde semânın diğerinde ise yeryüzünün durumunu bildirmektedir. Semâya nisbet edilen “temûr” Kur'an'da şu şekilde açıklanmaktadır:

“Göğün [büyük] bir sarsıntı ile sarsılacağı o Gün...”⁵⁴¹

Sözlükte “hareket etme, gidip gelme, tereddüt etme, sallanma, sık sık gelip gitme, dalgalanma, çalkalanma, dönme, süratli akma, cereyan, kanın yer yüzeyinde akması”⁵⁴² gibi manalara gelen “mevr” kelimesinin geçtiği ayeti müfessirler şu şekilde yorumlamışlardır:

“O gün gök döner ve ters çevrilir, içindekiler (yıldızlar, gezegenler) ile çalkalanıp durur ve hareket eder, döne döne çalkalanıp sallanır, birbirinin içine dalga dalga girer, eğilip bükülür, düzeni bozulur, yörüngesi değişir ve özel bir şekilde bulutlar gibi akıp gider” diye izah etmişlerdir.⁵⁴³

Semâdan kasdın “felek” olduğu, onun “çalkalanmasının da düzeninin bozulup hareket şeklinin değişmesi” olduğu da söylenmiştir.⁵⁴⁴

Râzî'ye göre ise, semânın mevr'i semânın mekânından, yerinden çıkması, dalgalanması ve çalkalanması demektir.⁵⁴⁵

Müfessirlerin “mevr/temûr” kelimesine “dönme” anlamını vermelerinden hareket eden Celal Yeniçeri, “zaten bir dönüş hareketi içerisinde olan göğün bu hareketinde daha da hızlanacağını söylemektedir.”⁵⁴⁶

Tûr sûresinde geçen “temur” kelimesi, Mülk sûresinde⁵⁴⁷ de aynı kalıpla yeryüzünün sükûnetini bozması, şiddetle sallanma, çalkalanma ve hareket etmesi halini⁵⁴⁸ yani depremi ifade etmek için zikredilmiştir.

3.5.6. Göğün Yarılması

Son sâat'te göğün değişim ve dönüşümünü bildiren olaylardan birisi de “infetara” fiiliyle ifade edilmektedir. Ayette geçen “infetara/infitar” kelimesi dilcilere

⁵⁴¹ Tûr, 52/9.

⁵⁴² İsfahânî, “m-v-r” md., s. 783; Cevherî, II, 185; İbn Manzûr, V, 186; İbnü'l Esîr, IV, 811; Şevkânî, VII, 54; Alûsî, XIX, 428; İbn Âşûr, XIV, 130.

⁵⁴³ İbn Abbas, I, 443; Taberî, XXII, 461-662; Kurtubî, XVII, 63; Şevkânî, VII, 54; Alûsî, XIX, 428; İbn Âşûr, XIV, 130.

⁵⁴⁴ Kurtubî, XVII, 63.

⁵⁴⁵ Râzî, XIV, 340.

⁵⁴⁶ Yeniçeri, s. 363-366.

⁵⁴⁷ Mülk, 67/16.

⁵⁴⁸ Şevkânî, VII, 267.

göre, “fadr, aslında uzunca yarma veya çekirdeğin ağzının açılarak içinden fidenin çıkması” demektir. “İcad etme, inşa etme, yaratma, yarma, iftar etme, ağzını açma” gibi anlamlarda kullanılmaktadır.⁵⁴⁹

Mehdi Bâzergan’a göre, “yarılmak, ayrılmak veya açılmak” anlamlarına gelen infitar, gökyüzünün ve güneş sisteminin infiali bir biçimde yarıp açılmasını, yeni bir dönemin başlayacağını ifade etmektedir.⁵⁵⁰

Müfessirler de ayetteki “infetara” kelimesini İnşikâk, 84/1, Furkân, 25/25 ve Rahmân, 55/37. ayetleri göz önüne alarak “şekaka/inşekka” fiiliyle karşılaşmışlar ve ayeti “gök çatlayacak, yarıp parçalanacak” şeklinde açıklamışlardır.⁵⁵¹

Şunu belirtelim ki, “fetare” fiili Kur'an'da türevleriyle birlikte yirmi yerde geçmektedir. Altı yerde insanın,⁵⁵² sekiz yerde “fâturu’s-semavât” şeklinde göklerin ve yerin yaratılmasını ifade için gelen⁵⁵³ bu kelime, evrende meydana gelecek kozmik değişiklikler içerisinde sadece iki yerde göğün (es-semâ) yarılmasına ilişkin kullanılmıştır.⁵⁵⁴ Bir diğer ifadeyle “fatara” kökünden türeyen “infetara”, Kur'an'da hem yapılanmaya hem de fesada, düzensizlik ve karışıklığa ilişkin kullanılmaktadır. Diğer yönden bu fiil oluş ve bozuluş sürecinin başlangıcını ifade etmektedir. Burada “fetare” fiilinin Kur'an'da geçtiği yerleri göstermemiz, aslında ilk yaratmaya ilişkin kullanılırken “es-semavât” çoğul biçimiyle, son saat'te yarılma ve bozulmaya ilişkin ise tekil “es-sema” biçiminde kullanıldığına dikkat çekmek içindir.

Burada önemli görüğümüz şu iki hususa dikkat çekmek istiyoruz: Birincisi hem yaratılış hem de bozuluş için aynı kökten gelen kelimeler (fetara- fâtır-infîtar) kullanılmaktadır. Bu da bize açık açık şu mesajı haykırmaktadır. Göklerin yaratılması, oluşması nasıl olmuşsa, göğün fesadı da, bozulması da aynı şekilde olacaktır. İkincisine gelince, “fetara-fâtır” yaratılışın başlangıcında çoğul olarak gelip, “fâturu’s-semâvât” şeklinde yedi gök dâhil diğer gökleri de çevrelerken, son sâatle alakalı kullanımında diğer gökleri içine dâhil etmeyip sadece tekil olarak gelen semâyı, yerkabuğunu saran gök/atmosfer tabakasını kapsamaktadır. Dolayısıyla sözün burasında şunu da açıkça ifade etmemiz gerekiyor: Kur'an bize hayatın içinden konuştuğundan fesada ilişkin verileri de duyulabilir ve görülebilir nesnelerden seçmektedir. Aslında bu durum

⁵⁴⁹ İsfehânî, “f-t-r” md., s. 640; Cevherî, II, 47; Fîrûzâbâdî, I, 483; İbn Manzûr, V, 55; Zebîdî, I, 3347.

⁵⁵⁰ Bâzergan, s. 149.

⁵⁵¹ Taberî, XXIV, 267; İbn Kesîr, VIII, 341; Kurtubî, XIX, 244; Râzî, XVI, 387; Beydâvî, V, 376; Zemahşerî, VII, 246; Alûsî, XXII, 240; Elmalılı, VIII, 298.

⁵⁵² Hûd,11/51; İsrâ,17/51; Tâhâ,20/72; Rûm,30/30; Yâsîn,36/22; Zuhuruf,43/27.

⁵⁵³ En'âm,6/14, 79;Yûsuf,12/101; İbrahim,14/10; Enbiyâ,21/56; Fâtır,35/1; Zümer,39/46; Şûrâ,42/11.

⁵⁵⁴ Müzzemmil,73/18; İnfitâr,82/1.

bozulma olarak da algılanmamalıdır. Zira kelimeler üzerinden düşünürsek öteki hayat için yeniden yapılanma ve yeni bir oluşum olarak değerlendirmek Kur'an'ın usul ve üslubuyla, anlatılarıyla daha uyumlu görünmektedir. Bu meyanda aslında bozuluş dediğimiz şeyde de yeni bir oluşum, yeni bir hayatın nüvesini oluşturma sözkonusudur. Aşağıda da değineceğimiz gibi semâdaki kozmik değişimleri dile getiren kelimelerle, o varlıkların yaratılışını dile getiren kelimelerin aynı olduğunu görmekteyiz.

3.5.7. Göğün Ayrılması

Gökte meydana gelen çöküşü tasvir eden kavramlardan bir diğeri olan “ferace” mazi fiilinin mechul kalıbında gelen, aslen “iki şey arasındaki fasılayı, aralığı, çatlağı gösteren “furice/ferc”, sözlüklerde genellikle “iki şeyin arasını açma, açmak, yarmak, gedik, inkişaf etmek, genişlemek” gibi anlamlara gelmektedir.⁵⁵⁵ Müfessirler, Mürselât, 77/9. ayette geçen “furice” lafzını genel olarak konuyla ilgili yukarıdaki ayetlerle bağlantılı gördükleri için, hep ‘infatara’, ‘inşakka’ ve ‘futihat’ lafızlarıyla tefsir etmişlerdir.⁵⁵⁶ Çağımızın müfessiri İbn Âşûr, bu ayeti, diğer müfessirlerden farklı olarak “O gün hava unsûrlarının, elementlerinin bozulması, gökyüzünde çeşitli renklerde yolların oluşması ve hava kürenin, atmosferin yarılması”⁵⁵⁷ şeklinde, günümüzün astrofizik diliyle izah etmeye çalışmıştır.

Bu ayetlerle ilgili olarak bir hususa dikkat çekmek istiyoruz. Ayetlerin içeriğine ve cümle dizilişine dikkatle baktığımız zaman oluş ve bozuluşun aynı kavramlarla ifade edildiğini görürüz. Başlangıçta bütün kusûrlardan, eksiklik ve düzensizlikten, çatlak ve yarılmalardan, Kur'anî tabirle “fûdûr” ve “fûrûc” tan⁵⁵⁸ arındırılan göğün, nihaî günde uğrayacağı son da, yukarıda somut örneklerde görüldüğü gibi aynı kelimeler (fetara ve ferace)⁵⁵⁹ ile ifade edilmektedir. Kural olarak, genelde sona ilişkin Kur'an'ın her bir haberi, ifadesi, ancak her var olan üzerine inceleme yaptığımızda daha açıklığa kavuşacaktır. Çünkü her konuda olduğu gibi Kur'an, bu konuda da zıt göstergeleri dile getirmiştir. İlk önce evren ve onun en büyük parçalarından biri olan gökyüzündeki düzene ve sistemli işleyişe, düzensizlik bulunmadığına ve bu kusûrsuz düzenin Allah'a aidiyetine vurgusunun yanında, bazen de evren ve gökteki bozuluşa değinilmektedir. Nebe' sûresini buna örnek verebiliriz. Kevn (oluş) ve fesâd (bozuluş) Kur'an'da çoğu zaman bir arada aynı sûrede zikredilmektedir. Bazen de ilk önce bozuluştan sonra da

⁵⁵⁵ İsfehânî, “f-r-c” md., s. 628; Cevherî, II, 37; Zebîdî, I, 1476; İbn Manzûr, II, 341.

⁵⁵⁶ Taberî, XXIV, 139; Râzî, XVI, 255; İbn Kesîr, VIII, 297; Beğavî, VIII, 304; Şevkânî, VII, 386; Alûsî, XXII, 41.

⁵⁵⁷ İbn Âşûr, XV, 496.

⁵⁵⁸ Kâf,50/6; Mülk,67/4.

⁵⁵⁹ Mürselât,77/9; İnfitâr,82/1.

yaratılış ve düzenden bahsedilir. Tekvîr ve infitâr sûreleri bu söylenilenler için iyi bir örnek teşkil eder. Bu sûre ve ayetleri okurken her bozuluşun oluşu ve her oluşun da bozuluşu adeta kendi içinde sakladığı gerçeğiyle karşı karşıya kalırız.

3.5.8. Göğün Parça Parça Olması

Kur'an'da gökyüzünün farklı bir durumunu ve değişimini ifade eden bir diğer kavram da “inşakka/inşikâk”tır. Bu terim yukarıda zikredilen fetara/infitâr ve fecera/inficâr gibi olayların bir aşaması ve bir ileri derecesi şeklinde ele alınıp incelenmesi gereken bir terimdir. İkinci sayfayı veya muhtemelen semâdaki değişimin ortasını ifade etmektedir. Zira müfessir M. Hamdi Yazır “infitar, yarılmak demek ise de, yarılmanın başlangıcı olması daha çok yaraşır” demektedir.⁵⁶⁰

Lügatta “bir şeyde meydana delik, yarık veya iki yarımdan biri, parçanın birisi” manasına gelen “şekaka” fiili,⁵⁶¹ semâya izafe edilerek son sâat esnasında gökyüzünde olacak durum için dört yerde zikredilmektedir.⁵⁶² Bununla beraber Kur'an'da çok değişik konular için kullanılan “şekaka” fiilinin yeryüzünün yarılmasına ilişkin kullanımına da üç yerde rastlamaktayız.⁵⁶³ Ancak yeryüzüne nisbet edilen ayetlerde yer kabuğunun kütsel bir yarılması ve bölünmesi sözkonusu değildir. İlgili ayetler sadece bitkilerin toprağı yarıp çıkmasını ve insanın kıyâmet gününde topraktan bitki gibi çıkışını, yeniden dirilişini ifade için serdedilmiştir.

Müfessirler göğün inşikakıyla ilgili ayetleri, yarılmaya ilişkin diğer ayetlerle birlikte değerlendirmiş ve çoğu tefsirci Furkân, 25/25. ayete istinaden, “gökyüzünün beyaz bulutlarla birlikte yarıp çatlaması, meleklerin inmesi için parça parça olması, dağılması ve semânın galaksiden ayrılması, gökadadan yarıp çatlaması, şeklinde tefsir etmişlerdir.⁵⁶⁴

Gerçek şu ki, yaratılışın başlangıcında yer/arz ve gök/semâ, tabiatları gereği rabbinin iradesine hiç direnmeden hemen boyun eğdiği gibi,⁵⁶⁵ nihaî sâat gelip çatığında da yarıp tabiatı gereği Rabb'inin irade ve kudretinin etkisine boyun eğeceği şüphesizdir.⁵⁶⁶

“Gök” terimini Kur'an'ın başka birçok yerinde olduğu gibi, kozmik sistem”i gösteren bir mecâz olarak alan Esed’e göre göğün inşikakı, “Son Sâat gelip çatığında

⁵⁶⁰ Elmalılı, VIII, 298.

⁵⁶¹ İsfahânî, “ş-k-k” md., s. 459; Cevherî, I, 363.

⁵⁶² Furkân, 25/25; Rahmân, 55/37; Hâkka, 69/16; İnşikâk, 84/1.

⁵⁶³ Meryem, 19/90; Kâf, 50/44; Abese, 80/26.

⁵⁶⁴ Taberî, XXIV, 309; Kurtubî, XIX, 269; Şevkânî, VII, 449; Râzî, XIV, 488; Beydâvî, V, 383; İbn Atıyye, VII, 14; Suyûtî, X, 223; Alûsî, XXII, 291.

⁵⁶⁵ Fussilet/11.

⁵⁶⁶ İnşikâk, 84/2-4.

ve hem olgu olarak hem de insan kavrayışında, yeni bir gerçekliğin başlaması” demektir.⁵⁶⁷ Yine ona göre “göğün parçalanması”, muhtemelen, “kozmetik sistemin toplu olarak çöküşünü ifade eden bir mecâzdır.”⁵⁶⁸

Esed’in ilgili görüşlerine katılmakla birlikte burada göğ'e dair söylediğimiz şeyin daha anlaşılır olması için diğer haller üzerinde de kısaca durmak gerekiyor. Bunlardan birisi ve en önemlisi aşağıda göreceğimiz gibi semanın kapılarının açılması olayıdır.

3.5.9. Göğün Açılarak Kapılar Haline Gelmesi

Kur'an'da yarıp parçalanan göğün son aşamasına oldukça fazla atıf yapıldığını görmekteyiz. Biz bu atıfları, gökyüzünün sonuna ilişkin üçüncü aşama olarak nitelendirmekteyiz. Göklerin açılıp kapılar gibi olması da bu aşamadaki olaylar içerisindedir. Bu olay Kur'an'da bir yerde “göklerin açıldığı ve [kanatları açık] kapılar haline geldiği (gün)”⁵⁶⁹ şeklinde haber verilmektedir.

Öteki hayatın alamet ve şartlarından sayılan göğün açılması olayını, “şakk/parçalanma ve fetare/yarılma” ile tefsir eden müfessirler şu şekilde açıklamalar getirmişlerdir: “Öncesinde çatlak ve yarık olmayan gök, o gün meleklerin inmesi için açılacak, yarıp parça parça olacak; bu bakımdan, yarılmanın çokluğundan kapılar gibi parçalar haline dönüşecek, sanki tamamını kapılar kaplamış olacak yahut da içinde kapılar ve yollar oluşuncaya kadar gök çözülecek ve dağılacak, sema diye bir şey kalmayacaktır.”⁵⁷⁰

Mevdudi, “gök açılmış” ifadesi ile göğün hiçbir engelle karşılaşmadan, her taraftan semavî afetlerini yeryüzüne göndereceği anlatılmak istenmiştir. Yani göğün afetlerinin yeryüzüne gönderilmesi için, gökyüzünün kapıları açılacak ve önünde hiçbir engel kalmayacaktır” demektir.⁵⁷¹

Ruhu'l Meânî sahibi Âlûsî, gökte yarılmadan dolayı oluşan kapıların hakikat ifade etmediğini, teşbih-i belîğ olduğunu söylemektedir.⁵⁷² Semâya ilişkin ayetleri bir bütün içinde değerlendiren ve önceki konuyla bağlantılı olarak gören Esed, bu ayeti temsîlî olarak, “göklerin sırrı, insanın kavrayışına açılacaktır” şeklinde yorumlamakta ve bu deyim, önceki ayette geçen “doğru ile yanlış arasında Ayrım Günü” kavramının

⁵⁶⁷ Esed, 1250.

⁵⁶⁸ Esed, 1183.

⁵⁶⁹ Nebe', 78/19.

⁵⁷⁰ Taberî, XXIV, 158; Kurtubî, XIX, 176; Râzî, XVI, 292; Beydâvî, V, 363; Beğavî, VIII, 313; Âlûsî, XXII, 98; Merâğî, XXX, 12.

⁵⁷¹ Mevdudi, *Tefhimu'l Kur'an*, VII, 15.

⁵⁷² Âlûsî, XXII, 98.

açılımı olduğunu beyan etmektedir.⁵⁷³

Öncelikle şunu ifade edelim ki, Kur'an'da semânın kapılarının açılmasıyla ilgili çok sayıda deyimsele ifade bulunmaktadır.⁵⁷⁴ Ayetler geçen “göğün kapılarının açılması” ifadesiyle, yeni bir çıkışın açılması, öteki hayatın başlaması ve bütün gizliliklerin perdesinin aralanması gibi hususların zikrinin amaçlanmış olabileceğini düşünmekteyiz. Nitekim bu çıkarım aynı zamanda dilsel yönüyle Kur'anî gerçekliklerle de uyum içerisinde. Biz bu ifadelerin mecâz olduğunun temel dayanak noktalarından birisi belki de en önemlisi olan “ebvâbu’s semâ”⁵⁷⁵ ve “bâben min es-semâ”⁵⁷⁶ terkipleri üzerinde duracağız.

İlk bakışta dikkatimizi çeken şey şu: bu terkipler aynı form ile farklı yerlerde hem olumlu hem de olumsuz bir durumu ifade için kullanılmaktadır. Bir yerde cehennemliklere “semânın kapılarının açılmayacağı” bildirilirken;⁵⁷⁷ başka bir yerde Nûh tufanına ilişkin “bol bol yağın yağmurla semânın kapılarının açıldığı”⁵⁷⁸ belirtilmekte; bir yerde de müşriklerin vahyin gerçekliği ve kaynağı hususundaki şüphelerini gidermek için “semânın kapıları açılabilir inanamayacakları, gözlerimiz büyüldü diyecekleri”⁵⁷⁹ haber verilmektedir. Dolayısıyla bu konudaki kanaatimiz, tanrı, yüce ruhlar, melek ve cinler, bereket ve hayr, yağmur ile ilişkilendirilen semânın kapı kapı olması hakikî değil mecâzî olduğu yönündedir. Hangi anlama alınırsa alınsın, bu durumda şunu söylememizde bir beis olmayacaktır: Kapı, ev için ne anlama geliyorsa göğün yarılması ve gökte kapıların oluşması da da öteki hayata geçiş sürecinde o anlama gelmektedir. Semânın kapılarının açılması, sonsuz ve ebedi hayata girişi ima etmesinin yanında, insanın tahayyülünün ötesinde beklenmedik bir manzara ve farklı bir hayatla karşı karşıya kalma durumunu da anlatmaktadır.

Aynı şekilde yukarıda zikrettiğimiz konuyla ilgili ayetler Tekvîr, 81/11. ayet ile birlikte mütalaa edilince semâ kapılarının açılmasının “öteki hayata dair her şeyin bütün çıplaklığıyla görülmesi, ortaya çıkması” manasını tazammun ettiği anlaşılır. Bu sadece semâ için değil, semâda bulunan ay ve diğer gök cisimlerinin yarılmış ve çatlamış olması içinde geçerlidir. Mesela “inşekka’l kamer” ibaresinin mecâz olduğu, açık ve

⁵⁷³ Esed, 1226.

⁵⁷⁴ En’âm,6/44; A’raf,7/40; Hicr,15/14; Mü’minûn,23/77; Kamer,54/11.

⁵⁷⁵ A’raf,7/40; Kamer,54/11.

⁵⁷⁶ Hicr,15/14.

⁵⁷⁷ İbn Abbas, Râzî ve Esed gibi alimler, bu terkiplerin, Allah’ın, günahkarların yalvarıp yakarmalarını, amellerini kabul etmeyeceğinin ve onların ruhlarının Allah’a yükselmeyeceğinin mecâzî ifadesi olduğunu söylemektedirler. İbn Abbas, I, 128; Râzî, VII, 91; Esed, s. 278.

⁵⁷⁸ Kamer,54/11.

⁵⁷⁹ Hicr,15/14-15.

belirgin olmaktan kinaye olarak kullanıldığı tefsirlerde yer almaktadır. İnşikâku'l-kamer/ayın yarılmaması, ay doğduğu esnada karanlığın yarılmaması anlamına gelmektedir. Araplar açık ve seçik olan hususlara ayı misal verir ve “inşakka'l-kamer/ay yarıldı” ifadesini de “iş açıklık kazandı ve ortaya çıktı” anlamında kullanırlardı.⁵⁸⁰ Bu mesele yukarıda bahsetmiş olduğumuz ayın tutulması ve zamanıyla birlikte düşünüldüğü takdirde daha iyi anlaşılacaktır.

Dolayısıyla gökyüzünün sıyrılıp açılmasıyla, gizli gerçekliklerin, gayb âleminin sırlarının açığa çıkmasıyla, insanın öteki hayat gerçeğiyle bir bakıma yüzyüze gelmesi sağlanacaktır. Nitekim semânın bulutlarla birlikte yarılmaması ve kapı kapı olmasıyla birlikte birbiri ardından meleklerin indirileceği haberi o Gün, bu hayatta tanıma imkânı bulamadıkları ve görmek istedikleri gayb varlıklarını hakikatiyle tanıma fırsatı bulacaklardır. Tüm bunlar gerçek egemenliğin yalnızca Rahmân'a ait olduğu o gün bütün açıklığıyla ortaya çıkacaktır.

Burada konunun farklı bir boyutuyla ilgili olarak şu hususa da işaret etmekte fayda görüyoruz. Göğün bulut ile yarılışı, meleklerin ard arda indirilişini haber veren ayetler esasen inkâr edenlerin mucize ve azap taleplerini karşılamaya ilişkin Kur'anî atıflarla bağlantılıdır. Bu atıflar kıyâmet ve hesap gününe inanmayanların, o günle karşılaşmayı ummayanların, “Bize niçin melekler gönderilmedi?”, yahut “Neden Rabbimizi görmüyoruz?”⁵⁸¹ şeklinde gelen sorularına bir cevap teşkil etmektedir. Bu kanaatimizi teyit eden ise yine Kur'an'ın kendi verileridir. Kur'an ayetlerinin yorumlarının bizzat Kur'an ayetleriyle yapılabileceği gerçeği bu sûrede pek açık bir şekilde görülmektedir. Malum müşriklerin küstahlık ve büyüklenmelerinin bir sonucu olarak tezahür eden talepleri, o anlatım akışı içerisinde Furkân, 25/25. ayetle cevaplandırılmıştır. Hakkı inkâr edenlerin benzer şekilde isteklerinin yansımaları Bakara sûresindeki şu ayette de görmekteyiz: “Bu insanlar, Allah'ın, Kendisini bulutların gölgeleri arasından meleklerle birlikte onlara göstermesini mi bekliyorlar? Ama [o zaman] her şeye karar verilmiş ve her şey Allah'a döndürülmüş olurdu.”⁵⁸² Bu pasajlar gerek, İsrailoğullarının gerekse Mekke müşriklerinin, peygamberlerinden görsel ve doğrudan müşahade edebilecekleri bir tanrı ve melek isteklerine karşılık doğrudan cevap niteliği taşımaktadır.

Allah'ın vaadinin bütün gerçekliğiyle ortaya çıkacağını, bu teklif ve taleplerin

⁵⁸⁰ Kurtubî, XVII, 126; Ebu Hayyan , *Bahru'l Muhîd*, X, 173; Alûsî, XX, 51.

⁵⁸¹ Furkân, 25/21.

⁵⁸² Bakara, 2/210.

tahakkuk edeceği zamanın mutlaka geleceğini, meleklerin saf saf indirileceğini, öteki hayatta onların aktif rol üstleneceklerini ifade eden başka ayetler de vardır.⁵⁸³ Göğün bulutlarla birlikte yarılmaya da, Kur'an'da geçen semânın astrofiziğin konusu olan semâyla yakın bir ilişkisinin olmadığına da açıkça göstergesidir. Özellikle bulutların atmosferik olaylar çerçevesinde zikredilmesini, azap ve nimetle ilişkilendirilmesini de⁵⁸⁴ bu bağlamda değerlendirmek ve ikisini birlikte mütalaa etmek durumundayız.

Yukarıdaki ayet ekseninde bunun mecâzen değil de, hakikat manasına olduğunu söylediğimiz zaman ise, yerküreyi saran veya yerküre üzerindeki semânın, atmosfer tabakasının sökülüp alınacağını, çekip çıkarılacağını söylemek zorunda kalırız. Müfessirlerimizin yorumları da bu doğrultudadır.

Buraya kadar söylenenleri tekvir sûresinde “ize’s-semâ küşîdat/gökyüzü açılıp ortaya serildiğinde” ayet-i celilesi ışığında yeniden gözden geçirmek ve bu ayet çerçevesinde değerlendirme yapmak istiyoruz. Çünkü ayet iki açıdan önem arz etmektedir. Birincisi, bu ayet bulunduğu ortam itibarıyla kritik bir noktada yer almaktadır. İkincisi olarak da, son sâatte semâdaki değişimin çerçevesini tesbit etmede bizim için önemle dikkate alınması gereken kelimelerden birisi olan “küşîda” fiili kullanılmaktadır.

Dilciler ve müfessirler, “keşada” fiiline, “iyice yapışmış olan bir şeyi yerinden sökmek, koparmak ve kaldırmak” anlamını vermişler ve bu anlamlar çerçevesinde Tekvîr, 81/11. ayeti şöyle izah etmişlerdir: “O gün semâ deve, koç ve benzeri hayvanlardan derisinin soyulması gibi soyulup sökülecektir. Tıpkı bir örtünün, bir şeyin üzerinden kaldırılması veya evin tavanının yıkılıp sökülmesi gibi semâ da yerinden sökülüp kaldırılacaktır.”⁵⁸⁵ Bazı alimler ise, “küşîda” eylemini, ebedi aleme geçişte semânın yerinden izale olmasından, yok olup gitmesinden kinaye olduğunu söylemişlerdir.⁵⁸⁶

Kur'an kelimelerinin çok anlamlılık özelliğinden dolayı “keşada/küşîda” mazi fiilinden her iki mana da çıkarılabilir. Ancak biz metaforik anlamını tercihin Kur'an'ın dilsel yapısına daha uygun olacağını düşünmekteyiz. Yani nasıl ki kesilmiş bir hayvanın derisinin yüzülmesi veya bir şeyin üzerinden örtünün çekip çıkarılmasıyla, içyüzeye dair bir gizliliğin ve kapalılığın ortadan kalkması mümkün olabiliyorsa, işte göğün sıyrılarak yerinden sökülmesi tasvirinde de bu anlamın yatmakta olduğunu görüyoruz.

⁵⁸³ Furkân, 25/21; Hâkka, 69/17; Nebe', 78/38; Fecr, 89/22.

⁵⁸⁴ Bakara, 2/57, 164; A'raf, 7/57, 160; Ra'd, 13/12; Fâtır, 35/9; Tûr, 52/44 vb.

⁵⁸⁵ Taberî, XXIV, 249; Kurtubî, XIX, 235; Şevkânî, VII, 428; Zebîdî, I, 4983; Elmalılı, VIII, 279.

⁵⁸⁶ İsfahânî, “k-ş-d” md., s. 712; Zebîdî, I, 4983; Cevherî, II, 116; İbn Âşûr, XVI, 126.

Kelimenin kök manasından da öyle anlaşılıyor ki, sözü edilen semânın açılması, özünde gizli gerçekliklerin açığa çıkarılmasını hatırlatmaktadır. Mevdudi ve Seyyid Kutup da, ayetin, “her gizlinin açılması, her bilinmeyenin anlaşılması, hakikatın bütün çıplaklığıyla ortaya çıkması” manasını ihtiva ettiğini söylemektedir.⁵⁸⁷ Bunlara ilaveten ayetin varidolduğu siyak da cümlenin deyimsel bir ifade olduğunu göstermektedir. Çünkü “ve iza’s-suhufu nüşirat/[insanların yapıp-etdiklerinin] dosyaları açıldığında” denilmekte, ardından “ve ize’s-semâu küşidat/gökyüzü açılıp ortaya serildiğinde” ayeti gelmektedir. Açıkça görüldüğü gibi ayet, kıyâmet günü olayları arasında zikredilmektedir. Burada kozmik düzenin bozulmasından sonraki safha olan yeniden diriliş ve hesap safhası canlı bir biçimde tasvir edilmektedir. Sahifeler, amel defterleri açıldı, hesap görüldü, hiçbir şey gizli kapalı kalmadı, her şey apaçık ortaya çıktı ve hemen akabinde cehennem tutuşturuldu, cennet yakınılaştırıldı... Yoksa amel defterlerinin açılmasından, neşredilmesinden sonra semâdaki fizyolojik değişimin hikmeti ne ola ki?

3.5.10. Yerküreyi Çevreleyen Göğün Çökmesi

Semâ kelimesinin, Arap toplumunda tanrıya ve ebediyete ilişkin olarak kullanıldığını ve buradan hareketle Kur’an’da yer alan “semanın açılması” ifadesinin “her şeyin açığa çıkması, gizliliğin ortadan kalkması”ndan kinaye olduğunu veya “ve ize’s-semâu küşidat/gökyüzü açılıp ortaya serildiğinde” cümlesinin deyimsel bir ifade olduğunu belirtmiştik.

Acaba muazzam yapı ve görünüme sahip mavi gökyüzü ve atmosfer son sâatte nasıl tasvir edilmektedir?

Biz, bu soru ekseninde, semanın son aşamasında nasıl bir halde bulunacağını betimleyen ayetleri ele alıp incelemeye çalışacağız.

Kur’an’da, göğün inşikakı, yarılması, çatlaması, parça parça, kapı kapı olmasının akabinde alacağı şekil ve görüntü de açık bir şekilde tasvir edilmektedir. Bu bağlamda Kur’an’ın üç ayeti, iyice dikkat çekici niteliktedir. Bunlardan birisi, göğün zayıf ve güçsüz düşeceği hususunu kapalı olmayan bir tarzda açıklarken, öbür iki ayet ise, göğün erimiş madene benzeyeceğine, yanık yağ gibi kızılılaşacağına işarette bulunur.

Birinci ayet, Hâkka sûresinin 16. ayetidir: “Gök yarılp parçalanacak, çünkü o Gün zayıf ve güçsüz düşecek.”⁵⁸⁸

⁵⁸⁷ Mevdudi, *Tefhimu’l Kur’an*, VII, 52; Kutup, s. 74.

⁵⁸⁸ Hâkka, 69/16.

Ayetteki “vehiye” arap dilinde “hem bir binanın zayıf düştüğünü” ifade için hem de bununla birlikte “zayıf, güçlü olmayan söz” için kullanılmaktadır.⁵⁸⁹

Daha önce sapasağlam olan göğün, delik deşik olup kuvvetten düşerek zayıflayacağı, düşmeye yüz tutacağı son sâatte gevşekliği itibarıyla yün gibi olacağı söylenmiştir.⁵⁹⁰

Girişte semânın tanımında da belirttiğimiz gibi gerek Kur'an'ın tasvirleri gerekse müfessirlerin göğün sonuna ilişkin yorumları, daha çok göğün evin tavanı ve çadırın üst kısmı gibi algılanması veya onlara benzetilmesi hususu üzerine kuruludur. Kur'an'ın son sâatte ilişkin anlatıları, daha çok insanları korkutmak ve uyarmak maksadı güttüğünden dolayı, burada evin tavanının bozulması veya çadırın üstünün delik deşik olması hali, dönemin insanların zihninde neyi çağrıştırıyorsa, Kur'an'da göğün düzeninin bozulmasına, görünür kozmik sistemin çöküşüne ilişkin de o halin tasviri yapılmaktadır. Ve biz burada göğün, muhatapların sosyal hayatta mekâna ilişkin algılarıyla benzerlik kurularak anlatıldığını görmekteyiz.

Öteki iki ayet ise, son sâatte yarılmanın ardısıra göğün görünümünden bahsetmektedir. Birincisi şöyledir:

“Gök parça parça yarıldığı ve [yanık] yağ gibi kızıştığı zaman...”⁵⁹¹

Bu ayette geçen ve “yağ” diye çevrilen “dihân” kelimesi sözlükte “zeytinyağı tortusu, posası” demektir.⁵⁹² Başka bir anlamı ise “edim” ile eşanlamlı olarak “taze tabaklanmış deri yahut kırmızı deri” demektir.⁵⁹³ Ki hepsi de yanıklığı ve kızarıklığı çağrıştırmaktadır.

Konuyla ilgili görüşleri aktarmadan önce hemen belirtelim ki, kıyâmet gününde göğün yarılacağı ve renginin değişeceği hususunda ittifak halinde olan müfessirlerimiz, rengin ne olduğu ve neye benzeyeceği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Şimdi onların görüşlerini özetle aktarmak istiyoruz.

Rahmân, 55/37 buyruğunda geçen “dihân” lafzı, Mücahid, Dahhâk ve başkalarından gelen rivayete göre, “yağ” diye açıklanmıştır.

Said b. Cübeyr ve Katade ise, “kırmızı renkli olduğu zaman” anlamını vermişlerdir. Bir diğer açıklama da şöyledir: “Gök kırmızılığı bakımından kırmızı bir gül gibi yahut kahverengiye çalan bir at gibi veya yağın akıcılığını, dökülmesini andırır

⁵⁸⁹ Kurtubî, XVIII, 265.

⁵⁹⁰ Kurtubî, XVIII, 265; Râzî, XV, 488; Şevkânî, VII, 294; Beydâvî, V, 319; Alûsî, XXI, 219.

⁵⁹¹ Rahmân, 55/37.

⁵⁹² İsfahânî, “d-h-n” md., s. 320; Zemahşerî, VI, 471.

⁵⁹³ Cevherî, I, 216; Zemahşerî, VI, 471.

gibi olacaktır. Çünkü yağ döküldüğü vakit çeşitli renklerde görülür.”

Bir başka açıklamaya göre "yağ" anlamı verilen “dihân” "saf kırmızı deri veya sahti-yân/cılalanmış, tabaklanmış deri" demektir.

Bazıları ise, "verdeten ke'd-dihân/gül gibi kızardı" diye tercüme edilen ifadeyi, "parlak kırmızı at gibi" şeklinde izah etmişlerdir. Yani gök, çeşitli zamanlarda renk değişimine uğrayan bir ata benzeyecektir. Nasıl ki atlar baharda sarı, kışın baş taraflarında kırmızı renge çalıyor, kış veya soğuk ilerlediği vakitte koyu gri bir renk alıyorsa, yarılma esnasında göğün renk değişimi de, rengârenk oluşu da böyle olacaktır.⁵⁹⁴

Müfessir Râzî “o gün göğün kırmızı olacağı” şeklindeki yorumun, meşhur olduğunu söylemektedir.⁵⁹⁵

İbn Âşûr ise bu ayette, güzel bir benzetmenin yapıldığını, son sâatte göğün baharda açan kırmızı bir gül gibi olacağını ve göğün bu bilinen ve görünen beyaza çalan açık mavi renginin kırmızıya dönüşeceğini belirtmektedir.⁵⁹⁶

Şurası bir gerçek ki, ayette benzetme edatının kullanılmış olması Kur'an'ın o günün insanının müşahade ettiği olay ve olgular üzerinden konuştuğunu bize göstermektedir. Ayrıca biz yerküreyi çepeçevre saran göğün bozulmasına ve renk değişimine ilişkin bu teşbihi anlatımla, rüzgârlar veya kum fırtınalarının çöllerdeki tozları havalandırarak atmosferde dolaşıma sokması sonucu oluşan kırmızı görüntü arasında sıkı bir ilişkinin olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü bu görüntü zamanın insanlarına, özellikle inkâr edenlere has ve onların yer yer karşılaştıkları bir tabii felaket ve azap görüntüsüdür. Yine diğer ayette⁵⁹⁷ göğün rengi “erimiş bakır” şeklinde çevrilse de bu tasvir de mavi ve berrak gökyüzünün koyu renkli bulutlarla kaplanmasıyla ilgili veyahut pek çok kavmi helak eden azap yağmurunu getiren bulutların rengiyle ilişkili bir tasvirdir. Zira söylediğimiz şey ayetin içinde yer aldığı sûre ve bağlamla da mutabıktır. Kur'an, cin ve insanın acizliğini, onların Allah'ın azabından kaçıp kurtulamayacaklarını⁵⁹⁸ beyan ettikten sonra karşılaştıkları azab (ateş alevi ve duman)a vurgu yapmış⁵⁹⁹ ardından da semânın alacağı şekle değinmiştir.⁶⁰⁰ Dikkat edilmesi gereken bir husus şudur ki, bu tehdit tarzı evrensel olmakla birlikte, özelde o

⁵⁹⁴ İbn Abbas, I, 452; Mükâtil, III, 469; Taberî, XXIII, 49; Kurtubî, XVII, 173; Beğavî, VII, 449; Râzî, XV, 92.

⁵⁹⁵ Râzî, XV, 91.

⁵⁹⁶ İbn Âşûr, XIV, 303.

⁵⁹⁷ Me'âric, 70/8.

⁵⁹⁸ Rahman, 55/33.

⁵⁹⁹ Rahman, 55/35.

⁶⁰⁰ Rahman, 55/37.

zamanki muhatapları, inkâr edenleri uyarmaktadır. Çünkü sûrenin burasında Allah'ın nimetini inkâr edenlerin karşılaşacağı azap tabloları anlatılmaktadır. Buradaki hitap açıkça yeniden dirilişi yalanlayanlara yöneliktir. Bu sahneler korkutucu ve izah edici mahiyettedir. Kıyâmet günü onlara ne denileceğini ve ne yapılacağını hikâye etmekte ve ilahî davete icabet etmek, küfür ve sapıklıktan vazgeçmek için muhatabın içinde bulunduğu psikolojik durumu sanki görürcesine tasvir etmektedir. İşte gökteki renk değişimini benzetim tekniğiyle dile getiren ayet de bu tablonun içinde yer almaktadır. Nitekim bazı müfessirler muhtemelen ayetin siyak sibakını göz önünde bulundurduğundan olacak ki, gökteki bu renk değişikliğinin cehennem ateşinin sıcaklığından, ileri derecedeki hararetinden ötürü olacağını söylemişlerdir.⁶⁰¹ Önceki ayetle birlikte değerlendirilince de bu görüşün yabana atılamayacağı ve gerçeklik payının yüksek olduğu görülür. Ancak böyle daha dar çerçevede inkâr edenlerin durumuna özgü bir biçimde düşüncemizi serdetmemiz, öteki hayat için yeni bir manzaranın, değişmiş yeni bir göğün var olacağı gerçeğini kabul etmemize de engel değildir.

Görünür gökyüzünün renk değişikliğini ifade eden ikinci ayet ise Kur'an'da şu şekilde yer almaktadır:

“Göğün erimiş madene benzeyeceği Gün...”⁶⁰²

Çeşitli manaları mündemiç olan “mühl” kelimesi, dilcilere göre, “zeytinyağı tortusu, posası, yağın dibe çöken kısmı, telve, döküntü” demektir.⁶⁰³ Kelimeye “erimiş bakır veya maden, yerin cevahirinden olan altın ve gümüş filizi, katran, irin, cerahat” manası da verilmiştir.⁶⁰⁴

Yukarıdaki iki manayı da tefsirlerinde nakleden müfessirlerden kimi, “mühl”ün “koyu siyah ve başka renklere” delalet ettiğini söylese de,⁶⁰⁵ önceki ayetin yorumunda da geçtiği gibi bazı müfessirler de, “kırmızılıkta” birleşmektedirler.⁶⁰⁶ M. Esed’e göre, gökteki renk değişikliğini dile getiren ayetler hakkında yapılan yorumların ve kelimelere verilen bu anlamların hepsinin taşıdığı ortak bir düşünce vardır: Son Sâat'te gökyüzünün maruz kalacağı anî ve beklenmeyen renk değişikliği veya değişiklikleri.⁶⁰⁷ Ancak bu değişikliğin nasıl olacağı, mahiyeti ve oluş biçimi hakkında tahminde

⁶⁰¹ Kurtubî, XVII, 173.

⁶⁰² Me'âric, 70/8.

⁶⁰³ İsfehânî, “m-h-l” md., s. 781; Cevherî, II, 184.

⁶⁰⁴ Ferâhîdî, I, 273; Cevherî, II, 184; İbn Manzûr, XI, 633; Zebîdî, I, 7525.

⁶⁰⁵ Mukâtil, IV, 134; İbn Atıyye, VI, 417.

⁶⁰⁶ Taberî, XXIII, 604; Alûsî, XXI, 266.

⁶⁰⁷ Esed, 1098.

bulunma ve yorumlarda boğulmayı gerekli görmüyoruz ve bu, Kur'an'ın amaçlarından da değildir.

Kur'an'da aynı kalıpla üç yerde teşbih edatıyla birlikte kullanılan “mühl” kelimesi, iki yerde inkâr edenlerin cehennemdeki korkunç durumlarını, gıdalarının ve içeceklerinin kaynayan erimiş kurşun gibi olacağını⁶⁰⁸ benzetim yoluyla anlatmakta, bir başka yerde de yukarıda geçtiği gibi⁶⁰⁹ semânın rengine işaret etmektedir.

Burada bizim asıl amacımız, son sâatte göğün renginin nasıl olacağını ortaya koymak olmadığından göğün rengi konusunda bu kadar durmakla yetiniyoruz. Konu ile ilgili olarak tefsirlerde gerek alimlerin görüş ve düşünceleri, gerekse günümüzde ayetlere getirilen “kırmızı cüce” veya “büzülme teorilerini” çağrıştıran modern yorumlar büyük bir yekun tutmaktadır. Ancak biz, konumuz dışı olduğu için ne bu renk değişimine sebebiyet veren olaylar üzerinde ne de çağdaş bilgiler üzerinde duracağız. Bizim üzerinde durmak istediğimiz husus o gün bir biçimde değişim ve dönüşümün mutlak anlamda gerçekleşecek olmasıdır.

Bütün bu söylenenlerin ve yazılanların ışığında şu hususu önemle vurgulamak gerekmektedir. Gökteki bu değişikliğin tasviri inkâr edenlerin bu hayatta karşılaştıkları veya şimdilik uzak gördükleri fakat kıyâmet günü karşılaşacakları azap tablolarıyla ilişkilidir. Kelimenin kullanıldığı alan bunu bize söylemektedir. Yoksa öteki hayatta gökyüzünün bugünkünden farklı olacağı anlamına gelmemektedir. Nitekim insanın yeniden dirilişinde olduğu gibi, yer ve gökler için de yeni bir yaratma ve inşadan bahsedilmez. Dolayısıyla semâdaki bozulma ve değişme ancak inkâr edenler cephesinden bakıldığı zaman anlaşılabilir. Ayetin içinde bulunduğu bağlam da, gökteki bu korkunç durumun kıyâmet gününde olacağı izlenimini vermektedir.

3.5.11. Kur'an'a Göre Göğün Dürülmesi Meselesi

Göğün kâğıt tomarları gibi dürüleceği haberi, semânın sonuyla ilgili olarak üzerinde önemle durulması gereken meselelerden birisidir. Burada “semânın tayyî” konusunda, Kur'an'ın üslup ve konu bakımından birbiriyle bağlantılı iki ayeti ile karşı karşıyayız. Bunlardan biri, “göğün sayfalar gibi dürüleceğini”,⁶¹⁰ öbürü ise “göklerin O'nun sağ elinde dürülmüş hale geleceğini”⁶¹¹ haber vermektedir. Biz yukarıda semâda dönüşüm ve değişimin olacağını, ancak semâvâtın/göklerin bundan uzak tutulacağını belirtmiştik. Bu bir çelişki arz ediyor görünümündedir. Fakat kelimenin anlam dünyasını

⁶⁰⁸ Kehf,18/29; Duhân,44/45.

⁶⁰⁹ Me'âric,70/8.

⁶¹⁰ Enbiyâ,21/104.

⁶¹¹ Zümer,39/67.

ve Kur'an'daki yerini belirledikten sonra, görünürdeki bu tenakuzun ortadan kalkacağı kanaatindeyiz.

Konuyla ilgili olarak Kur'an'da zikredilen Enbiyâ sûresi 104 üncü ayetin meali şöyledir:

“O Gün gökleri sayfaları dürer gibi düreceğiz [ve] âlemi[lafzen, insan topluluğunu] ilk kez nasıl yarattıysak onu yeniden yine öyle yaratacağız; gerçekleştirilmesini kendi üzerimize aldığımız bir sözdür bu: şüphesiz, Biz [her şeyi] yapabilecek güçteyiz!”⁶¹²

Açıktır ki, ayetin ikinci kısmı, bazı açıklamalar gerektirmektedir. Sözü edilen yaratılış, âlemin, kâinatın yeniden yaratılışı değil, insanın yeniden yaratılışıdır. Çünkü Kur'an'da “avede” kökünden türeyen “yûdü” fiili, insanın yaratılmasıyla, hayata yeniden iadesiyle ve bu yaşamda yaratılma örnekleriyle ilgili olarak kullanılmaktadır.⁶¹³ Kur'an'daki bu ayrımın farkında olmak, bazılarının bu ayeti “evrenin, göklerin yeniden yaratılması”⁶¹⁴ şeklinde yorumlamalarını konu dışı bırakacağını düşünmekteyiz. Çünkü ayette Allah'ın, bütün mahlûkatı/insanlar topluluğunu ilk başta yarattığı gibi tekrar ikinci kez de yaratacağı haber verilmekte ve bu va'dini muhakkak gerçekleştireceği ve buna kadir olduğu bildirilmektedir.

İkinci ayet, Zümer sûresinin 67. ayetidir:

“Onlar [O'ndan başkasına kulluk edenler], Allah hakkında doğru bir anlayışa sahip değiller; çünkü bütün yeryüzü, Kıyâmet Günü O'nun için avuç içi kadar bir şey olacaktır, gökler de O'nun sağ elinde dürülmüş hale gelecek: O kudret ve egemenliğinde sınırsızdır ve onların ortak koştukları her şeyin kat kat üstündedir!”⁶¹⁵

Sözkonusu ayet meallerini zikrettikten sonra, ayetlerin Kur'anî çerçevesini çizmeden ve Kur'an'da kullanıldıkları kontekslerde kazandıkları anlamlara temas etmeden önce şu soruları sormamızın ayetlerin iç mantığının anlaşılmasına katkı sağlayacağını düşünmekteyiz. “Acaba bazı araştırmacıların iddia ettiği gibi⁶¹⁶ göğün/göklerin dürülmesinden kasdedilen şey göğün/göklerin yok olması mıdır? Kur'an'da onlarca ayette geçen semâ tek başına maddesel evreni sembolize ediyor mu ki, ayet kapalı evren modeline delil getirilmektedir? Düşüncemizin şekillenmesinde ve yönünün belirlenmesinde önemli bir yere sahip olduğuna inandığımız bu soruların

⁶¹² Enbiyâ,21/104.

⁶¹³ Yûnus,10/ 4,34; İsrâ,17/51; Neml,27/64; Ankebût,29/19; Rûm,30/11, 27 vs.

⁶¹⁴ Celal Yıldırım, “İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri”, Anadolu Yay., VIII, 3976-3977; Ayarica bkz. Nurbaki, s. 166-168.

⁶¹⁵ Zümer,39/67.

⁶¹⁶ Yavuz, s. 149; Karaca, 42-43; Nurbaki, 166-168.

yanıtı konunun incelenmesinden sonra kendiliğinden ortaya çıkacaktır.

Ayetlerde geçen “nadvî, “tayy” ve “madviyyât” kelimelerinin kökü “tavâ” fiilidir. “Neşr’in/açıp ortaya koymanın” karşıtı olan bu kelimeye, “bir şeyi döndürmek, rulo gibi yapmak, sahifeyi dürmek, elbiseyi katlamak, sarmak, kuşatmak, bir şeyi kapsamak, sözü veya sırrı gizlemek, saklamak, bir beldeyi baştan başa geçmek, mesafeleri katetmek, açlık, niyet vb.” manalar veren sözcükbilimciler, aynı kelimenin hem mecâz hem de hakikat manasını ihtiva ettiğini söylemektedirler.⁶¹⁷ Zebîdî, “Tacu’l-Arus” da mecâzen kullanıldığı yerleri örnekleriyle birlikte tek tek sıralamıştır.⁶¹⁸

Kurtubî, bu âyet-i kerîmede “tayy” ın iki anlama gelme ihtimali olduğunu söyleyerek, birincisinin “açmanın ve yaymanın zıttı olan katlayıp dürmek”, ikincisinin ise, “gizlemek, tanınmayacak hale getirmek ve silmek” anlamlarında olduğunu vurgular.⁶¹⁹ Benzeri bir açıklamayı “Envârü’t- Tenzîl”de de görmekteyiz.⁶²⁰ Ayrıca “tayy”, “herhangi bir şeyi (elbise veya yaprak) münasip bir şekilde yere serdikten sonra bir kısmını diğeri üzeri sarmaya veya açılıp yayıldığı geri döndürmeye de denmektedir.⁶²¹

Ayetteki “madviyyât”, bazı alimlere ve onların naklettiği rivayetlere göre “mühlekât/yok olma ve mefniyyât/son bulma” manasına gelmektedir.⁶²² Kurtubî’ye göre, “Gökler O’nun sağ elinde dürülmüş hale gelecek” cümlesiyle anlatılmak istenen, “herhangi bir vasıta ile dürmek, sarmak, katlamak ve ayakta dikilmek değil, yok olup gitmek”tir.⁶²³ Yukarıdaki nakillerden açıkça şu anlaşılmaktadır: Evrenin her bir parçasında meydana gelen yıkımla birlikte gökler de dürülerek yok olacak ve tamamen ortadan kaldırılacaktır. Bütün bunlar tamamen hakikatle bağlantılı bir şekilde ele alınmıştır. Yalnız aşağıda ifade edeceğimiz gibi, ayette mecâzî bir anlatımın sözkonusu olduğunu, hakikatte gerçekleşmeyecek bir olayın mecâzî bir tarzda sunulduğunu ve ayetin Allah’ın güç ve kudretini ortaya koyma maksadı güttüğünü söyleyenler de çoğunluktadır.

Elmalılı sözkonusu ayetteki lafızların manaları üzerinde durduktan sonra şunu söylemektedir: “O gün biz göğü, kitapların sayfalarını dürer gibi düreceğiz.” âyetinin ifadesince göğü dürmeye ahdetmiş olduğu için tahkik itibarıyla bu mânâ doğru ise de,

⁶¹⁷ Ferâhîdî, II, 109; Zemahşerî, “Esasü’l- Belağa”, I, 294; Cevherî, I, 434; İbn Manzûr, XV, 18; Zebîdî, I, 8484.

⁶¹⁸ Zebîdî, I, 8484.

⁶¹⁹ Kurtubî, XI, 347.

⁶²⁰ Beydâvî, IV, 230.

⁶²¹ İbn Âşûr, XII, 382.

⁶²² İsfahânî, “dava” md., s. 534; Zemahşerî, VI, 85; Alûsî, XII, 478.

⁶²³ Kurtubî, XV, 278.

kuvvet ve kudretin tasvir ve temsilînin daha kuvvetli, daha büyük bir mânâ ifade ettiğini hatırlatmaya hacet yoktur.⁶²⁴

İbn Âşûr, “dayyus’s-semâvât”, “gökteki düzenin bozulması ve cirimlerinin birbirine karışmasının istiare yoluyla anlatımıdır”⁶²⁵ derken; M. Esed de Kur'an'ın bu beyanlarının Allah'ın kudreti hakkında özel bir teşbîh için serdedildiğini söylemektedir.⁶²⁶

Acaba Zümer, 39/67. ayette dürülmeye ilişkin kullanılan ‘yemin/sağ el’ kelimesi, hakikatte yaratıcının bir uzvuna yani sağ eline mi işaret etmekte yoksa deyimsel bir ifade, mecâz mıdır? Bu soru ekseninde ilk önce Kur’ân’da hangi anlamlarda kullanıldığını ve “medvıyyât” ile ilişkisini ortaya koymaya çalışacağız. Böylece ibareden kasdedilen şeyin hakikat mi yoksa mecâz mı olduğu da açığa çıkacaktır.

Evvela bu kelimenin, çok anlamlı olduğunu, yerine göre asıl, yerine göre mecâz, yerine göre de terkip halini alarak, deyimleşerek başka manalara ad olarak kullanıldığını söylemekte fayda görüyoruz. Asıl/kök/öz/sabit/sözlük anlamı ‘uzuv’ olan bu kelime, Allah'ın bir vasfı olarak kullanıldığı yerlerde “Allah'ın mutlak güç ve otoritesini” ifade için mecâzen ‘yemin’ (el) kullanıldığı⁶²⁷ gibi, “yön, taraf, sağ taraf, sağdan yaklaşma,⁶²⁸ sağından yakalama, sağ kolundan tutma, hareket kabiliyetini giderme”⁶²⁹ gibi anlamlarına da gelmektedir. Ayrıca “mutlu, uğurlu olma, bahtı, kısmeti açık olma (dürüst ve erdemli olma)”dan da kinaye olarak kullanılır.⁶³⁰ Ve ‘yed’ (el)’in sözleşme ve yemin için⁶³¹ kullanımı da vakidir.⁶³² Ayrıca Arap dilinde sağ (yemin) ın kudret ve mülkiyet anlamında kullanımı yaygındır.⁶³³

Kelimenin kullanım alanlarından hareketle şöyle bir yargıya varmamız mümkün görünmektedir: “Sağ el” anlamına gelen ‘yemîn’, burada da lügavî anlamında kullanılmamıştır. Araplar sağ eli ve sağ yönü, kuvvet ve şerefın sembolü olarak nitelerlerdi. Nitekim hürmet ettikleri kimseleri meclislerinde sağ köşeye oturturlardı. Ayrıca bir kimse başka bir şahsın kendi yanında önemli bir yeri olduğunu söylemek

⁶²⁴ Elmalılı, VI, 271.

⁶²⁵ İbn Âşûr, XII,382.

⁶²⁶ Esed, 950.

⁶²⁷ Zümer, 39/67.

⁶²⁸ Sâffât,38/28.

⁶²⁹ Hâkka,69/45.

⁶³⁰ Vâkı’a, 56/27, 90.

⁶³¹ Bakara, 2/225; Nûr,24/53.

⁶³² İsfahânî, “yümn/yemîn” md., s. 893; bkz. Elmalılı, VI, 270-271.

⁶³³ Kurtubî, XV,277; Şevkânî, VI, 302; İbn Âşûr, XII, 382; Alûsî, XIII, 17; Elmalılı, VI, 271.

istediğinde “fülanun minni bil-yemin” (o benim sağ kolumdur) derdi. Araplarda ‘sol el’ ise, zayıflığın ve zilletin simgesi olarak kullanılmaktadır.⁶³⁴ Kur’ân’ın deyimisel kullanımında zamanla ‘sağ’, ‘doğruluk/dürüstlük’e; sol ise ‘eğrilik/kötülük’e dönüşmüştür.⁶³⁵ Ve yine ‘sağdakiler/sağ taraftakiler’,⁶³⁶ ‘sağ ehli’,⁶³⁷ ‘kitabı sağından verilenler’,⁶³⁸ sağdan yaklaşma,⁶³⁹ sağından yakalama,⁶⁴⁰ gibi deyimisel ifadelerin Kur’ân’da kullanımı çoktur. Aynı zamanda bu deyimisel ifadeler, “haktan yana olup doğruyu savunanları, Allah’a verdikleri sözü tutanları, nimetlerle cennette olanları” içine alacak bir nitelikte kullanılmaktadır.⁶⁴¹

Bu da bizi “yemin” (sağ el)’in, Kur’ân’da devamlı, doğru ve iyinin, yaratıcının ve insanın elindeki güç ve yetkinin sembolü olarak kullanıldığına götürmektedir.

Bu bakımdan Yeniçeri’nin de ifade ettiği gibi, Kur’ân ve hadîslerde geçen ve beşerî sıfatlara yönelik bulunan tâbirlerin Allah hakkındaki kullanımı sembolik mahiyettedir. Cenâb-ı Hakk’ın üstün ve sınırsız kudretinin bütün kâinatı kapsayıp kuşattığı ifade edilirken, “gökler de O’nun sağ elinde katlanmıştır” buyrulurken her şeyin, O sonsuz kudretin tasarrufu altında bulunduğu işaret edilmekte ve böylece mecâzî bir anlatımla düşüncemiz yönlendirilmektedir.⁶⁴²

Bu konuda Derveze’nin görüşü de kayda değerdir: “Göğün katlanıp dürülmesi ve bunun yazarın eliyle kâğıdın dürülmesine benzetilmesiyle, sadece Allah’ın kudretinin te’yid edilmesi kastedilmiştir. Zira insanlar kâinatta gördükleri harikulade olayları, varlıkları, özellikle de göğü ve öldükten sonra diriltilmeyi gözlerinde çok büyötmektedirler; sanki onlara şöyle söylenmek istenmiştir: ‘Sizin gözünüzde çok büyöttüğünüz bu işler Allah’ın kudreti yanında çok basit ve kolaydır.’ Bu onlara, anlayabilecekleri türden bir örnek verilerek açıklanmıştır. Bu mânâ Kıyâmet ve hadiselerinin anlatıldığı birçok yerde değişik şekillerde tekrarlanmıştır.”⁶⁴³

Semânın dürülmesinden kastedilen şeyin hakiki manada “katlanma, dürülme ve yok olma” olmadığını başka bir kanıtı da “yevmu’l-kıyâme” terkininin kullanılmış olmasıdır. Nitekim bu özel işaret M. Esed’in de dikkatinden kaçmamıştır. Ona göre

⁶³⁴ Mevdudi, *Tefhimu’l- Kur’ân*, VI, 93.

⁶³⁵ Esed, s. 1103.

⁶³⁶ Vâkı’a, 56/8; Beled, 90/18.

⁶³⁷ Vâkı’a, 56/38.

⁶³⁸ Hâkka, 69/19.

⁶³⁹ Sâffât, 38/28.

⁶⁴⁰ Hâkka, 69/45.

⁶⁴¹ İsrâ, 17/71; Tâhâ, 20/69; Zümer, 39/67; Hâkka, 69/19; Ahzâb, 33/50.

⁶⁴² Celal Yıldırım, X, 5276-77.

⁶⁴³ Derveze, IV, 156.

Kıyâmet Günü'nün bu şekilde özel olarak vurgulanması, insanoğlunun, ayetin devamında “O, kudret ve egemenliğinde sınırsızdır” (subhânehû) sözleriyle işaret edilen Allah'ın kudretini, ancak kendisinin yeniden dirilmesiyle tam olarak kavrayabileceği gerçeğinden dolayıdır.⁶⁴⁴

Kavramlar bahsinde de ele aldığımız gibi bu terkinin (yevmu'l-kıyâme), maddesel evrenin kendi içine çökmesine, kozmik sistemin bütünüyle bozulmasına yahutta son sâat olaylarının bütününe ilişkin kullanımının sözkonusu edilemeyeceğini söylemiştik. Dolayısıyla, kelimelerin delaletleriyle, ayetin genel muhtevasını birlikte değerlendirdiğimizde şu sonuçla karşı karşı kalırız: Bu ayetler, son sâatte semanın yıkım ve yok oluşunu, evrenin büzüşerek başlangıçtaki haline gelemesi değil, kıyamet gününde, yerde ve gökte Allah'ın hâkimiyetini, egemenliğin yalnızca Allah'ın elinde olacağını tasvir etmektedir. Başka bir ifadeyle semanın dürülmesi ile alakalı ayetler, o gün yeryüzü ve gökyüzünün Allah'ın emir ve kudret çerçevesine gireceği gerçeği üzerinde durmaktadır. Özellikle kıyâmet gününün sözkonusu edilmesi o günde Yüce Allah'ın emir ve kudretinin herşeyi kapsayıcılığı bir kez daha gözler önüne serilmiş ve aynı ayette farklı bir deyimle “o gün yer bütünüyle onun elindedir/avucunun içindedir” denilmiştir. Bu nedenle müfessirler de “o gün yer bütünüyle onun kabzasındadır/avucunun içindedir” ibaresi hakkında, “Hükümlerliliğin, tasarrufun, kuvvet ve kudretin bütünüyle Allah'ın elinde olduğunu gösterir bir deyim olduğunda hiç şüphe yoktur” demişlerdir.⁶⁴⁵ Kurtubî de aynı ifadenin “Yüce Allah'ın kudretini ve bütün mahlûkatı kuşatıcılığını anlatan bir tabir olduğunu söylemektedir.”⁶⁴⁶

“Bazen bir şeyin kabzedilmesi ve katlanıp dürülmesinin, o şeyin yok edilip giderilmesi anlamına da gelebileceğini, dolayısıyla bu ayette, kıyâmet gününde arzın bütünüyle yok olup fani olacağının kastedilmiş olması ihtimalinin de var olduğu”⁶⁴⁷ söyleminin kabul edilmeyeceği kanaatindeyiz. Böyle bir şeyin Kur'an gerçekleriyle uyuşmadığı ve yer kürenin tamamen yok olmasının da asla sözkonusu olmadığı daha önceki bölümlerde izah edilmiş bulunmaktadır. Ancak bunlara ilaveten ve farklı olarak bu benzetişte ince bir noktanın var olduğunu söyleyebiliriz. Şöyle ki, birinci ayette semâ yazılı bir tomanın dürülmesine benzetilmekte, öteki ayette ise arzın Allah'ın avucunda, semâvâtın da sağ elinde dürülmüş olduğundan bahsedilmektedir. O halde bu iki ayet

⁶⁴⁴ Esed, s. 950.

⁶⁴⁵ İbn Atıyye, V, 487; Şevkânî, VI, 302; Alûsî, XVIII, 17; İbn Âşûr, XII, 381; Elmalılı, VI, 271.

⁶⁴⁶ Kurtubî, XV, 277. Bu açıklamanın dayandığı hadis için bkz. Buhârî, Rikak, 43; Müslim, Kıyame 1 (h.no: 4994); Ahmed b. Hambel, c. XVIII, s. 50.

⁶⁴⁷ Kurtubî, XV, 277.

arasında açık bir benzerlik ve ilişki sözkonusudur. Bu ilişkiyi de şöyledir: Bir sayfanın rulo yapıldığı zaman insanın elindeki durumu ne ise, yüzyıllar boyu bütün toplumlarda kutsallığın mekânı ve tanrılığın simgesi sayılan semânın kıyâmet günü konumu da Allah'ın elinde (güç ve takati karşısında) öyle olacaktır. Yine bu benzetim tekniği bize bir toplumun kaderinin belirlendiği fermanın azametli ve haşmetli bir sultanın elinde bulunması halini çağrıştırmaktadır. Türkçede sık kullanılan 'defterini dürmek' deyimini de hesap ve güçle bağlantılı bir durumu anlatmaktadır. O günün, kıyâmet ve hüküm gününün yegane sahibinin Allah olduğu pek çok yerde zikredilmektedir.⁶⁴⁸

Görüldüğü gibi mesele gayet açıktır. Her ne kadar semânın yarıp çatlamasına ve bozulmasına dair ayetler varsa da, özellikle son olarak ele aldığımız bu iki ayet, kelime yapıları bakımından, öznel çıkarımlarla diğerleri gibi maddesel planda anlaşılmaya elverişli olsa da, hakikatte bu ayetlerde semâda hakiki ve fizyolojik bir dürülme, evrende büzüşme, dağılma ve yok olmadan söz edilmemektedir. Teşbihî ve mecâzî mana ihtiva ettiği, kelimenin sözlük anlamından, ayeti biçimlendiren lafızlardan, iç karinelere açıkça anlaşılmaktadır. Bu ayetlerdeki ifadenin mecâzî çağrışımı konusunda söylenenleri destekleyen pek çok görüş vardır. Zaten çoğu müfessirde "semânın tayy"ının mecâzî bir ifade olduğunu söylemektedir. Biz de bu görüşün esas alınmasını uygun görmekteyiz.

"Kabza" (avuç) ve "yemîn" (sağ el) kelimelerinin hakikat veya mecâz olmaları yönünü aydınlattıktan sonra ayetlerin içinde bulunduğu bağlamın bilinmesi de ayetin anlamlandırılmasında önem arz etmektedir. Hemen belirtelim ki her iki ayette de kıyâmet günü olaylarına vurgu yapılmadan önce ve ayet içinde, tevhide vurgu yapılmakta ve şirk reddedilmektedir. Bu bağlamda özellikle ikinci ayette açıkça müşriklerin inancıyla, yer ve gökteki bazı varlıklara ilahî sıfatlar atfetmeleriyle, kıyâmet günü yeryüzü ve gökyüzünün boyun eğişi arasındaki ilişkiye ve bu ilişki üzerinden her şeyi elinde bulunduran Allah'ın yapabilme ve yaratabilme gücüne dikkat çekilmektedir.⁶⁴⁹ Aynı zamanda ayet zikredildiği bağlamda hakkı kabule yanaşmayanların öteki hayat hakkındaki inanç ve düşüncelerine bir reddiye vardır. Zira müşrikler, Allah'ı hakkıyla takdir etmiş ve onun kudretine inanmış değillerdir. Ayetin sonrası da yeniden diriliş, hesap, hüküm, cennet ve cehennem ve her şeyin Allah'ın kontrolünde olduğu gerçeğini tasvir etmektedir.⁶⁵⁰ Ayrıca Enbiyâ, 21/104. ayeti de

⁶⁴⁸ Fâtîha,1/3; Hac,22/56; Furkân,25/26; Ğâfir,40/16; İnfitâr,82/19 vs.

⁶⁴⁹ Zümer,39/62-66.

⁶⁵⁰ Zümer,39/68-75.

tevhit eksenlidir. Öncesindeki ayetlerde Allah'ın dışındaki bütün ilahların ve onlara ulûhiyet atfedenlerin cehennem yakıtı olacağı bildirilip o ateş içindeki çaresiz durumları tasvir edilirken,⁶⁵¹ diğer tarafta kıyâmet gününde müminlerin cehennemden, o dehşetli günün korkusundan etkilenmeyeceği ve çeşitli nimetlerle taltif edilecekleri haber verilmekte,⁶⁵² kıyâmet gününü tasvir eden bir sahneden sonra söz semânın dürülmesine getirilmektedir.

3.5.12. Göklerin Ebediliği

Kur'an'da, yükseltildiği,⁶⁵³ bina edildiği,⁶⁵⁴ süslenildiği, güzelleştirildiği⁶⁵⁵ ve bütün kusurlardan ve eksikliklerden arındırıldığı⁶⁵⁶ haber verilen semânın/gökyüzünün son sâatte tüm bu özelliklerini yitireceği bildirilmektedir. Başlangıçta furûc/çatlak ve fudûr/yarık olmayan semâ ile son sâatte semânın alacağı şekil arasında sürekli kavramsal ve anlamsal ilişki kurulmuştur. Örneğin Kâf sûresinde⁶⁵⁷ gökyüzü ve yeryüzündeki kusûrsuz düzen ve görünüme vurgu sözkonusu iken, diğer sûrelerde ise, arz ve semadaki düzen ve güzelliğin bozulma hadiselerine değinilmektedir. Yine Rahmân sûresinde semânın yükseltilmesine, sistemliliğine ve ölçülü yapısına dikkat çekilmiş ve bunları yapanın rahman olduğu vurgulanmış,⁶⁵⁸ fakat sözün siyakında semânın görünüme ait bu sistemin çöküp bozulacağı da haber verilmiştir.⁶⁵⁹ Aynı şekilde Mülk sûresinde⁶⁶⁰ yedi göğün birbiriyle tam bir uyum ve ahenk içinde yaratıldığına, göklerde herhangi bir çatlak ve düzensizlik olmadığına ilişkin atıf da son sâat hadiseleriyle yakından ilgilidir.

Kur'an'da müteaddid göklerden bahsedilmektedir. Ancak bunlardan sadece yerküreye nisbet edilen semâda değişim ve bozulma olacağı bildirilmektedir. Semânın tekil olarak kullanılması da bunun en büyük kanıtıdır. Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi semavât/gökler, yedi kat semâ terimleri ile ne kastedilirse edilsin sonuçta bunlar bozulmadan uzak tutulmuşlardır. Başka bir anlatımla insanların yaşadıkları arzı, yer kabuğunu saran semâdan başka diğer semâlarda, insanın tasavvurunun ötesinde olan alanlarda, diğer göklerde değişim ve dönüşüm sözkonusu

⁶⁵¹ Enbiyâ,21/99-100.

⁶⁵² Enbiyâ,21/101-103.

⁶⁵³ Ra'd,13/2;Rahmân,55/7; Ğâşiye,88/18; Nâzi'ât,79/28.

⁶⁵⁴ Bakara,2/22, Ğâfir,40/64; Kâf,50/6; Zâriyât,51/47; Nâzi'ât,79/27.

⁶⁵⁵ Hicr,15/16; Sâffât,37/6; Fussilet,41/12; Kâf,50/6; Mülk,67/5.

⁶⁵⁶ Kâf,50/6; Mülk,67/3.

⁶⁵⁷ Kâf,50/6-7.

⁶⁵⁸ Rahmân,55/7.

⁶⁵⁹ Rahmân,55/37.

⁶⁶⁰ Mülk,67/3-4.

edilmemiştir. Yani semaya nisbet edilen yarılma, çatlama, ayrılma, açılma, kapı kapı olma, sıyrılıp alınma gibi olaylar çoğulu olarak gelen semavâta nisbet edilmemiştir. Elbetteki bu husus, onlarda sonsuza dek hiçbir hareketlilik ve değişimin olmayacağı manasına gelmemelidir. Çünkü Kur'an evrendeki sürekli devinimi ve değişimi nefyetmemekte aksine bu değişimin olacağını bizlere haber vermektedir.⁶⁶¹

Kur'an'a göre gökler ve kütleli olarak yer ebedi olarak takdim edilmektedir. Öteki hayat sahnelerinde zikredilen gökler ve yer bu hayattakinden farklı olarak anlatılmaz. Bu hayatın devamı niteliğinde bozulmadan uzak bir biçimde tasvir edilmektedir. Neml, 27/87 ve Zümer, 39/68-69. ayetler bize bu konuda önemli deliller sunmaktadır.

Yine göklerin ve yerin sürekliliğini ve ebediliğini Hûd sûresindeki şu ayetler de beyan etmektedir:

“Bedbaht olanlar [dünyadayken yaptıklarından ötürü] ateşte [yaşayacak] ve orada “ah” çekip inleyecekler. (Ve) Rabbin aksini dilemedikçe, gökler ve yer yerinde durduğu sürece orada kalacaklar, çünkü dilediğini yapan (Allah)'tır, senin Rabbin. Bahtiyar olanlara gelince, onlar [da dünyada yaptıklarından ötürü] cennette [yaşayacak] ve Rabbin bunun aksini dilemedikçe, gökler ve yer yerinde durduğu sürece -bitmeyen bir lütfun sonucu olarak- orada kalacaklar.”⁶⁶²

Bu ayetlerde açıkça, insanın cennet ve cehennemde ebedi kalmasıyla, göklerin/semâvat ve yerin/arz'ın ebedi kalması arasındaki ilişkiden söz edilmektedir. Ayetlerde “gökler ve yer yerinde durdukça” ibaresi “rabbin dilemesiyle” kayıt altına alınmıştır. Burada Kur'an'ın kelimeler ve deyimler üzerinden bize mesaj verdiğini görmekteyiz. “Gökler ve yer yerinde durdukça” tabirini “sonu gelmeyen süre” ya da “sonsuz” (ebed) anlamına mecâz olarak alsak bile;⁶⁶³ değişimin ve dönüşümün semâvatta değil sadece semâda, yani yerkabuğunu saran gaz tabakasında, atmosferde olacağının en büyük delilidir. Ayrıca ayette “yer durdukça” ibaresi, tebdil edilen⁶⁶⁴ yerin de kütleli olarak kalacağına, yeni ve ebedi bir hayatın burada yaşanacağına, cennetin ve cehennemin yeryüzünde kurulacağına dair de açık bir karine taşımaktadır. Bu hususa Zümer sûresi 69 ve 74. ayetlerde zaten açıkça işaret edilmektedir. Sonuç olarak diyebiliriz ki, değişimin ve dönüşümün merkezinde sema bulunmakla birlikte, semâvat/gökler de Allah'ın kuvvet kudreti elinde sonsuz yolculuğuna devam edecektir.

⁶⁶¹ İbrahim,14/48.

⁶⁶² Hûd,11/106-108.

⁶⁶³ Taberî, XV,481; Zemahşerî, III, 124; Râzî, VIII, 473; Esed, s. 447.

⁶⁶⁴ İbrahim,14/48.

3.5.13. Evrenin Sonu Hakkında Çağdaş Bilimin Ulaştığı Bazı Sonuçlar

Şunu ifade etmeliyiz ki, evrenin sonu hakkında çağdaş bilimin ulaştığı bazı bulgu ve sonuçların çok ayrıntılı ve teknik yönleriyle incelenmesi oldukça uzun ve zahmetli bir çalışmayı gerektirmektedir. Ancak bilimsel izahlarına girişmek konumuzun sınırlarını aşacağından bu meseleyi mümkün olduğu kadar kısa ve anlaşılabilir bir biçimde aktarmaya çalışacağız.

Günümüzde yapılan bilimsel tesbitler sonucu evrenin son bulmasını, son saatin gelmesini mümkün kılan çeşitli sebepler sayılmakta ise de⁶⁶⁵ biz sadece genel manada bunlar içinde sıkça sözü edilen “evrenin genişleyerek son bulması” tezi üzerinde durmak istiyoruz.

İlim, evrenin yaratıldığını en ufak bir şüpheye yer vermeksizin kesin delillerle ispat etmiş, hatta ilk yaratılış saniyelerinde neler olup bittiğini bile göstermeyi başarmıştır.⁶⁶⁶ Bu günün kozmoloji kuramı ve astronomi gözlemi, evrenin geçmişinin iyi bir resmini verseler de henüz evrenin büyüklüğüne ve geleceğine dair tam bir açıklık getirememektedirler.⁶⁶⁷

Günümüzde evrenin oluşumu ve evrimini temsil eden en geçerli modelin genel görelilik kuramı ile büyük patlama modeline dayalı olan, genişleyen evren modeli olduğuna inanılmaktadır.⁶⁶⁸ Bu genişleme, bu gün iyice kabul edilen bir kavram olup, tartışmalar sadece bunun ne şekilde olduğu konusunda yoğunlaşmaktadır.⁶⁶⁹

Bilim adamları evrenin Big Bang/büyük patlama’dan beri sürekli olarak merkezden dışa doğru düzgün ve eşyönlü genişlediğini söylemektedirler.⁶⁷⁰ Bu

⁶⁶⁵ Veysel Güllüce, “Kıyametin Kopmasının ve Kainatın Yıkılmasının Mantıki Ve Bilimsel Delilleri Nelerdir?” adlı makalesinde evrenin son bulmasını mümkün kılan sebepler arasında “evrenin genişlemesi”, “entropi’nin sürekli artması”, “karadelikler” gibi hususlar sayılmaktadır. <http://www.sorularlaislamiyet.com/subpage.php?s=article&aid=9679>, Erişim Tarihi: 9. 10. 2008. Tuna’ya göre, “evrenin entropik değeri en yüksek değerine ulaşınca, evrenin enerji düzeyi denkleştigi zaman entropinin kesin hükmü egemen olarak evren kendi içine çökmeye başlayacak.” Tuna, *Ol Dedi Oldu*, s. 227.

⁶⁶⁶ Tuna, *Uzay ve Dünya*, Yeni Asya Yay., İstanbul 1982, s. 21.

⁶⁶⁷ Weinberg, s. 41.

⁶⁶⁸ Anabritannica, VIII, 392; Alan Lightman, s. 101-109. Yarım yüzyıl boyunca gözlemlerden genel olarak çıkarılan sonuç şudur: Gökadalar, uzaklıkla orantılı olan bir hızla bizden uzaklaşmaktadırlar. Bilim adamları evrenin genişlemesinin yirmi milyar yıldan biraz daha az bir zaman önce başladığını söylemektedirler. Weinberg, s. 27-30.

⁶⁶⁹ Maurice Bucaille, 245.

⁶⁷⁰ Weinberg, s. 41; Tuna, *Uzayın Sırları*, s. 369; Roland Omnes, s. 26-32; Nurbaki, s. 198. Bazı Müslüman araştırmacılar galaksilerin ve bir galakside bulunan yıldızların devamlı birbirinden uzaklaşmasını ifade eden genişleme teorisine Zâriyât, 51/47. ayeti delil olarak göstermektedirler. Nurbaki, s. 198; Tuna, *Uzayın Sırları*, s. 137; Esed’e göre “innâ le-mûsi’ûn (“Biziz ... genişleten”) ifadesi, modern düşüncedeki “evrenin genişlemesi” anlayışının ön habercisidir. Bu düşünce, evrenin sonlu bir büyüklüğe sahip olmasına rağmen alan olarak sürekli genişlediği gerçeğini ifade etmektedir. Esed, s. 1071. Kanaatimize göre bu ayet, özel olarak semanın bina edilmişinden

genişleme kuvveti, şimdiye kadar kütleyle bağlı olan çekim kuvvetini yenemediği için, genişleme sürüp gitti.⁶⁷¹

Şu anda evrenin genişlemekte olduğunu biliyoruz ama acaba bu genişleme sonsuza kadar sürecek mi? Evrenin kaderi ne acaba?⁶⁷²

Evren kesinlikle bir süre daha genişlemeye devam edecektir. Ondan sonraki yazgısı için standart model kuşkulu sayılabilecek bir kehanette bulunur: Bu yazgı tümüyle kozmik yoğunluğun belirli bir kritik değerden küçük ya da büyük olmasına bağlıdır.

Kozmik yoğunluk kritik değerden daha küçük ise evren sonsuz genişliktedir ve sonsuza dek genişlemesini sürdürecektir.⁶⁷³

İnsanlar (o zaman hala var olacaklarsa), tüm yıldızlarda çekirdek kaynaşması süreçlerinin yavaş yavaş bir sona ulaşacağını ve geriye çeşitli cinsten küller (kara küce yıldızlar, nötron yıldızları, belki de kara delikler) kalacağını göreceklerdir. Herhalde gezegenler yörüngelerinde dönmeye devam edecekler; kütle-çekim dalgaları yayınladıkça birazcık yavaşlayacaklar; fakat herhangi sonlu bir zamanda asla durma haline gelmeyeceklerdir.⁶⁷⁴

Öte yandan, kozmik yoğunluk kritik değerden daha büyük ise bu durumda evren sonludur; genişlemesi sonunda duracak ve yerini hızlanan bir büzölmeye bırakacaktır.⁶⁷⁵ Örneğin, eğer kozmik yoğunluk kritik değerin iki katı ise ve Hubble sabitinin bu günkü popüler değeri (milyon ışık yılında saniye başına onbeş kilometre)

bahsetmektedir. Sema lafzı ile de bütün evren kasdedilmemektedir. Bu açıkça siyaktan anlaşılabilir. Zira bu tür bilginin o dönem Arapları ve Hz. Peygamber'in bilgisi dâhilinde olduğunu söylemek yahut Hz. Peygamber'in çağdaşı olan muhatapların bu şekilde anladığını söylemek Kur'an tasavvurumuzda vahim sonuçlar doğuracağı düşüncesindeyiz.

⁶⁷¹ Tuna, *Uzayın Sırları*, s. 369.

⁶⁷² Alan Lightman, s. 136.

⁶⁷³ Weinberg, s. 139. Alan Lightman, s. 137; Evrenin sonu belli olmayan bir sürece “ebediyen” genişlemesi modeline Açık Evren deniyor. Bu modele göre evrenin yoğunluğu uzaklaşan galaksileri tutacak kadar fazla değildir. Açık evren modelinde, çekim kuvveti yetersiz kalacağından, galaksiler sürekli olarak birbirinden uzaklaşır ve genişleme işlemi sonsuz zamana kadar devam eder. Tuna, *Son Basamak*, s. 201; Karaca, s. 40; <http://www.biltek.tubitak.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 15. 11. 2008.

⁶⁷⁴ Weinberg, s. 139; Alan Lightman, s. 141.

⁶⁷⁵ Weinberg, s. 139; Alan Lightman, s. 141; Tuna, *Uzayın Sırları*, s. 364-368; Bu model de “kapalı evren” olarak tanımlanmaktadır. Kapalı evren modelinde, uzayı sürekli genişlemeye zorlayan evrenin iç enerjisi, evreni kendi içinde tutmaya zorlayan çekim kuvveti karşısında yetersiz kalır. Evrenin kendi çekim kuvveti, iç enerjiden daha fazla olacağından bir gün gelir evren artık genişlemeyi durdurur ve ters bir işlemle sıkışmaya başlar. Sıkışma demek, galaksilerin birbirinden uzaklaşmaları değil; tam aksine galaksilerin birbirine yaklaşmaları anlamına gelir. Tuna, *Son Basamak*, s. 201-202; Polatöz, “Kâinatın Geleceği”, *Sızıntı Dergisi*, Eylül 1998, Yıl: 20, sy: 236 (<http://www.sizinti.com.tr/konular.php?KONUID=2708>, Erişim Tarihi: 10. 9. 2008; <http://www.biltek.tubitak.gov.tr/>, 15. 11. 2008; Tuna, “kozmolojik en son bulgulara göre, evrenimiz kapalı bir modelin tüm özelliklerini yansıtıyor. Bu gerçeğin sonuçları, evrenimizin bir süre sonra kaçınılmaz bir kıyametle karşı karşıya geleceğini gösteriyor” demektir. Tuna, *Uzayın Sırları*, s. 371; Karaca, s. 44.

doğru ise, bu durumda şu anda evren on milyar yıl yaşında demektir. Bir elli milyar daha genişlemesini sürdürecektir ve ondan sonra büzülmeye başlayacaktır. Büzülme tam anlamıyla genişlemenin geriye doğru gitmesidir.⁶⁷⁶

Genişleme tersine izlenirse, bu, önce bize, birbirine yaklaşan galaksileri gösterir. Zaman içinde gerilere doğru gidildikçe galaksilerin her birindeki yıldızlar, geçmişlerindeki kişiliklerine bürünürler ve bunları meydana getirmiş olan gaz dönerler; sonra galaksilerin birbirine değdiği bir an gelir.⁶⁷⁷

Galaksiler birbirine değdiği zaman ne olur? sorusunu soran Roland Omnes şöyle devam etmektedir:

“Evren büzülmeye devam eder, galaksiler birbirine karışarak tek bir gaz haline gelirler. Yalnızca bağlı olduğu galaksinin gravitasyonel çekimi altında bulunan bir gaz molekülü, şimdi komşu galaksilerden gelen gazın da gravitasyonel çekimini duyar. Evren büzüldüğü için moleküller gittikçe birbirine yaklaşırlar. Sonunda büzülen bu gaz ısınır ve moleküllerin yer değiştirme hızı artar. Böylece evren büzüldüğü ölçüde moleküller gittikçe birbirine yaklaşırlar ve gittikçe hızlanırlar, birbirlerine çarparlar, yerlerinde duramazlar.⁶⁷⁸

Bazı araştırmacılara göre evrenin geleceğiyle ilgili bilimsel bulgular kapalı evren modelinin gerçekleşebileceği ihtimalini ortaya koymaktadır.⁶⁷⁹ Bazıları da evrenin açık görüldüğünü söylemektedir.⁶⁸⁰ Biz de, Kur'an'ın açık evren modelini desteklediğini düşünmekteyiz. Nitekim Kur'an evrenin topyekün yok edilmesinden, tümüyle çökerek kendi içine kapanmasından değil, bazı gök cisimlerinin sönmelerinden ve kararmalarından bahsetmektedir. Kur'an'da galaksilerin birbirlerine doğru ilerlemesinden, dev gök cisimlerinin iç içe geçmeye başlamasından yani Ay, güneş, dünya, tüm gezegenler ve yıldızların birleşerek bu süreç sonunda tek bir noktada toplanıp yok edileceklerine dair hiçbir delil ve işarete rastlayamamaktayız. Bu demek değildir ki, hayat son bulmayacak, sonsuza kadar devam edecek. Şurası muhakkak ki, açık veya kapalı evren modellerden hangisi hâkim olursa olsun bu hayat mutlaka son bulacaktır. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi güneşin ömrünü tamamlaması, beyaz bir cüceye dönüşmesi bu hayatın sonunu getirebilecek en önemli neden olarak karşımızda durmaktadır.

⁶⁷⁶ Weinberg, s. 139.

⁶⁷⁷ Roland Omnes, s. 78

⁶⁷⁸ Roland Omnes, s. 78

⁶⁷⁹ Tuna, *Uzayın Sırları*, s. 371; Karaca, s. 44.

⁶⁸⁰ Alan Lightman, s. 138.

Günümüzde her ne kadar evrenin genişlemesi sabit bir gerçek olarak görülse de evrenin sonunu bugünkü bilgilerimizle tam olarak kestirmek mümkün değildir. Carl Sagan'ın da ifade ettiği gibi Kozmos'un keşfinde henüz başlangıç aşamasındayız. Daha önce kozmos'un keşfi için yapılan araştırmalar, Gök Cisimler kıtasının henüz meçhulümüz olduğunu ortaya koyuyor. Ne gibi süprizler sakladığını bilemiyoruz.⁶⁸¹

Kur'an'daki bu gün astronomi ve tıp bilimlerinin araştırma alanına dâhil edilebilecek kimi değiniler, bilimsel veya bilgisel katkı amaçlı atıflar değil, Allah'ın kudret ve azametini vurgulayan dinî amaçlı atıflardır. Kanımız o ki, Kur'an'ı onunla çağdaş olmayan konu ve olgularla ilgilenen bir kitap gibi göstermek, tarihi iki kez çarpıtmak anlamına gelecektir; ilkin, ilgili ayeti tarihsel bağlamından koparmakla ve ikinci olarak, herhangi bir ayeti, bu günün verili durumuna yamamakla...⁶⁸²

Kanaatimize göre son sâate ilişkin haberler ekseninde yapılan bilimsel açıklama ve yorumlar özgün, ilgi çekici ve faydalı olmakla birlikte; bu türden yorum ve açıklamalar, lafızların mana ve delaletlerinden çıkarılan fakat Kur'an'ın düşünce sistemiyle, bütünlüğüyle mantıklı bir uyum gösterememektedir. Bütün problem ise, ayetlerde tekil olarak geçen “sema” teriminin çoğu zaman “evren” veya “kozmetik sistemin bütünü” anlamında anlaşılmasından kaynaklanmaktadır.

3.5.14. Değerlendirme ve Sonuç

Semânın sonuyla ilgili olarak, ilgili bütün kelimeler ve mana ortamlarını da dikkate alarak Kur'an metninden açıkça şu sonuçları çıkarabiliriz:

Evrenin yaratılışında gökler, yer ve ikisi arasındaki varlıklardan sık sık söz edilmektedir. Ancak söz edilen bütün bu varlıkların sonundan, yani evrende külli bir sondan, kaos ve yok olmadan bahsedilmemektedir. Kur'an sadece bazı gök cisimlerinin ve gök katlarının bozulmalarından, başkalaşım ve dönüşmelerinden, mukadder sonlarından insanları haberdar etmiştir. Aşikârdır ki, yeryüzünü kaplayarak hava tabakasını örten çeşitli katmanların dışında yaratılışından bahsedilen ve her daim yaklaşık Kur'an'da 190 yerde kendisine dikkat çekilen semâvat'ın, yani çok sayıda göğün sonlu olduğundan kesinlikle bahsedilmez. Kur'an'ın gökte bulunan cisimlerin düzeninin bozulmasına ve bu âlemin harap olmaya yüz tutmasına, vasıf ve sûret değiştireceğine dair farklı beyanatları vardır. Fakat özellikle semâya ilişkin beyanatları görünür gökle, hava küreyle ilgilidir. Zira Kur'an zaten güneş sistemine bağlı bazı

⁶⁸¹ Carl Sagan, s. 255

⁶⁸² Özsoy - Güler, s. XXI.

varlıkların sonlarına açıkça değinmektedir.⁶⁸³ Bu nedenledir ki, göğün yarılması ve çatlaması ile yıldızların ışığının sönmesi, gezegenlerin saçılması bir arada zikredilmiştir.

Semavî varlıkların sonuna ilişkin değinilerin, Kur'an'ın indiği çağın arap uygarlık ve medeniyetinin, çevre kültürlerin sosyo-politik ve dinî yapılarıyla, ebedî ve yaşlanmayan, yok olmayan, tanrı gibi ölümsüz ve nitelik değiştirmeyen bir gökyüzü anlayışıyla ilgisinin olduğunu düşünmekteyiz. Kur'an'ın, göğün yarıp parçalanacağına ilişkin verilerinin arkasında yatan temel nedenlerden birisinin hatta en önemlisinin bu türden düşünce ve inançlar olduğunu söyleyebiliriz.

Kur'an'da semânın Allah'ın eseri olduğuna ve insanın ve Allah'tan başka taptıklarının onlar üzerinde hiçbir tasarrufunun olmadığına vurgu yapılmaktadır. Nitekim göklerin ve yerin Allah'a aidiyetini bildiren ayetlerin geçtiği bağlamlarda⁶⁸⁴ müşriklerin ileri sürdükleri tüm görüşler reddilmektedir. Dolayısıyla Kur'an'ın bu varlıkların sonlarına, entropiye/bozulmaya maruz kalacaklarına dair ifadelerinin, şirk inancına açık bir reddiye olduğu anlaşılmaktadır. Diğer yandan Kur'an'ın sonlu olduklarından bahsettiği semâ ve semâvi varlıklar, genellikle çağının insanları tarafından tapınma konusu olan gözlenen ve hissedilen varlıklardır. Bu nedenledir ki, göğün sonuyla ilgili anlam ve anlatımların çoğu mecâzî ve temsildir.

Ve son olarak Muhammed Esed'in İbrahim, 14/48 (ki bu ayette “yerin başka bir yere, göklerin başka göklere dönüşeceği Gün”den söz edilmektedir.) ve Tâhâ, 20/105-106. ayetlerle ilgili yorumunu önemsiyor ve burada söyleyeceklerimizin bir özeti olarak paylaşmak istiyoruz. “Kur'an'ın kıyâmet ve âhiret konusuyla ilgili öğretisine göre “dünyanın sonu”, evrenin fiziksel olarak yok oluşu -yokluğa indirgenmesi- anlamına değil, fakat daha çok, onun, insanın şimdiden tasarlayamayacağı bir mahiyette, her şeyi içine alan toplu ve kökten bir değişime, dönüşüme uğraması anlamına gelmektedir. Son Gün'e ilişkin pek çok temsîlî tasvirden bu anlaşılmaktadır.”⁶⁸⁵

⁶⁸³ Aynı şekilde İncil pasajlarında da güneş sisteminin bozulacağından bahsedilmektedir. Son saatte vuku bulacak pek çok olay arasında “güneşin kararacağı, ayın ışığını vermeyeceği, yıldızların gökten düşeceği, ve göklerin kudretinin sarsılacağı” da sayılmaktadır. Matta,29/31; Markos,13/24; Elçiler,2/20.

⁶⁸⁴ Tâhâ,20/88-90; Enbiyâ,21/16-35; Zuhuf,43/84-87; Necm,53/26-31 vs.

⁶⁸⁵ Esed, s. 640.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SÛR, EVRENİN SONUNU BİLDİREN ÇAĞRI MIDIR?

Bu bölümde “Kur’ân-ı Kerîm’de evrenin sonunun, son sâatin fiilen başlamasının, "sûra üflenmek" eylemiyle ifade edilip edilmediğini tartışmaya çalışacağız. Çünkü gerçekte sû meselesi görüldüğünden daha farklı ve karmaşık olup, üzerinde durulmaya değer bir konu olduğunu düşünmekteyiz. Biz burada sûrun mahiyetinin ne olduğu tartışmasına girmeyeceğiz. Zaten gerekli de değildir. Konuyla ilgili olarak özellikle kelimelerin Kur'an üslubunda ve bulunduğu bağlamda kazandıkları anlamlar üzerinde duracak ve rivayetler içinde boğulmadan bu hususu Kur'an bütünlüğü çerçevesinde aktarmaya çalışacağız. Bizim asıl amacımız da Kur'an üslubundan hareket ederek ilahî iradeyi anlamaya çalışmaktır.

4.1. SÛR

Kur'an'da sûra üflenmesinden on ayette bahsedilir.⁶⁸⁶ Hâkka, 69/13. ayetteki sûra üfürölme, ilk bakışta son sâati belirtir gibi görünse de (burada anlatım akışı içinde kevnî değişimlerden önce zikredilmesini kasdetmekteyiz), dikkatlice incelenince, onun da diğerleri gibi yeniden yaratılışı ve öteki hayattaki önemli olayların başlangıç noktalarını ifade ettiği görülmektedir. Diğer bir ifadeyle sûr, yer küresinin bağlı bulunduğu kozmik sistemin yıkım ve değiştirilmesini başlatan bir ses ve hareket emri değil, kıyâm için yani bütün ölümlerin diriltip hesap vermek için kabirlerinden hesap meydanına hareket etmesini, toplanması sağlamak için yapılan çağrının adıdır. İleride bunun açıklaması gelecektir. Ancak bu iddia da yine sûrun bir alet olduğu tasavvuruna dayalı bir çıkarsamadır.

Bizim burada üzerinde durmak istediğimiz, bununla ilgili olan fakat başka bir hususu vurgulayan bir durum var: O da sûr kelimesinin geçtiği ayetler, ayetlerin iç karineleri, bağlamı ve içinde bulunduğu sûreler, bize “iza nüfiha fi’s-sûr” yahut “yevme yünfehu fi’s-sûr” (sûra üfürüldüğünde) ibarelerinin, geleneksel anlayıştan farklı olduğunu göstermektedir. Kısaca bu konu hakkında klasik alimlerin neler söylediğini, konuyla ilgili görüş ve düşüncelerini aktardıktan sonra sözü edilen ve onunla ilişkili diğer kavramların Kur'an'ın bütünlüğü içindeki yerini tayin ve tesbit etmeye çalışacağız. Çünkü bunların kanıtları karşıt görüşlerin sorunlarını oluşturmaktadır. Öncelikle karşıt görüşlerin dayanaklarını ifade edersek, söyleyeceklerimizin daha anlaşılır olacağına

⁶⁸⁶En'âm,6/83; Kehf,18/99; Tâhâ,20/102; Mü'minûn,23/101; Neml,27/87; Yâsîn,36/51; Zümer,39/68; Kâf,50/20; Hâkka,69/13; Nebe',78/18.

inanmaktayız. Bu bağlamda ilk önce sûr kelimesinin ne anlama geldiğini ele almak bundan sonra da iyor bunu ele almak gerekiyor. Ancak bundan sonra konuyla ilgili görüş ve rivayetlerin değerlendirilmesine geçmek istiyoruz.

4.1.1. Sûr Kavramının Sözlük Anlamı

Dilbilimcilere göre sûr, “kendisine üflenlen boynuz, boru, karn” anlamına gelmektedir.⁶⁸⁷ “Sûret”un cemi olan “suvar” ise, “şekil, biçim, sûret, heyet, hakikat ve vasıf” demektir. Bu kelime aynı zamanda şekli, sûreti güzel olan adam için de kullanılır.⁶⁸⁸ Bununla birlikte insanın kendisiyle donatıldığı ve diğer varlıklardan ayrıldığı özelliği demektir. Bu da iki kısma ayrılır: Birisi insanın ve pek çok hayvanın idrak ettiği duyularla hissedilen özelliği yani insanın, atın, eşeğin sûreti; diğeri ise, genel değil sadece özel varlıkların hissettiği makulât vasfı yani insana özgü kılınan akıl, mana sûreti gibi.⁶⁸⁹ Kelbi’den nakledilen bir görüşe göre, “büsr/büsretü” kalıbında olduğu gibi sûr da “sûret” kelimesinin cemisidir. Yani “ölülerin şekillerine bedenlerine ruhları üflenir” demektir.⁶⁹⁰ İbn Side de, “sûret, şekille ilgilidir”, der. İbnü’l Esir ise, “sûret” kelimesinin arap dilinde “bir şeyin görünümünü, hakikatini, şeklini, niteliğini ve özelliğini ifade ettiğini” söyler.⁶⁹¹ Aynı kökten gelen “saveru”; “eğik, eğim, bir şeye meyletmek” manasına da gelir. Dolayısıyla bazıları bu kelimeyi boynun eğikliğine/meyline hasretmişlerdir. Yani bir kişinin boynu ile bir yöne doğru yönelip meyletmesinde de bu kelime kullanılır.⁶⁹² Ebu Ubeyde’ye göre ise “savru”; “hurma yığını, hurmayı toplayıp bir araya getirmek” manasındadır.⁶⁹³

Aynı kökten türeyen ve Kur'an'da Allah'ın en güzel isimlerinden birisi olarak takdim edilen “el-musavvir” de, varlığın çokluk ve ihtilafına rağmen bütün mevcudatı düzene koyan ve şekillendiren, her bir varlığa kendisini diğerinden ayıran özel şekil ve heyet veren anlamındadır.⁶⁹⁴

Özetleyecek olursak pek çok anlamı bünyesinde barındıran sûr kelimesi genel olarak iki şekilde açıklanmıştır: Birinci olarak dilciler, kelimenin ölülerin mahşerde toplanmak üzere diriltilmeleri esnasında İsrâfil(as)’in üfleyeceği boynuz şeklinde bir boru olduğunu söylemişlerdir. İkinci grup ise, “sûr” veya “suver” kelimesini “sûret” kelimesinin çoğulu olarak aldıklarından dolayı İsrâfil’in boruya değil de ölülerin

⁶⁸⁷ İsfehânî, “s-v-r” md., s. 498; Cevherî, I, 400; İbn Manzûr, IV, 471; Reşit Rıza, VII, 531.

⁶⁸⁸ Zebîdî, I, 3079.

⁶⁸⁹ İsfehânî, “s-v-r” md., s. 497; Zebîdî, I, 3079.

⁶⁹⁰ Cevherî, I, 400; İbn Manzûr, IV, 471; Reşit Rıza, VII, 531-532.

⁶⁹¹ İbn Manzûr, IV, 471.

⁶⁹² İsfehânî, “s-v-r” md., s. 498; Cevherî, I, 400; İbn Manzûr, IV, 471.

⁶⁹³ Cevherî, I, 400; İbn Manzûr, IV, 471; Reşit Rıza, VII, 531-532.

⁶⁹⁴ İbn Manzûr, IV, 471.

sûretlerine, şekillerine, ruhlarını nefhedeceğini ileri sürmüşlerdir. Ancak dilcilerin çoğu birinci manaya itibar etmiştir. Onlara göre sahih olan görüş de birincisidir. Ayetlerde geçen “sûr”un bu anlama geldiğini söylemişlerdir.

4.1.2. Hadislerde Sûr

Hadis külliyyatında sûrdan söz eden birkaç rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetlerde sûr, “karn” ile açıklanmaktadır. Şimdi söz konusu rivayetleri ayrı ayrı ele alabiliriz:

Abdullah b. Amr b. El-Âs’ dan gelen rivayete göre, bir bedevi Hz. Peygamber’e gelerek ‘sûr’un ne olduğu sorar. Hz. Peygamber: “O kendisine üflenlen bir boynuzdur” diye cevap verir.⁶⁹⁵

Ebu Said el-Hudri’nin rivayet ettiği bir hadiste, “Hz. Peygamber; “Nasıl rahat olayım ki? Sûr sahibi boruyu ağzına almış, üfleme emrinin geleceğini beklemektedir.” Bu, sanki ashabına çok ağır gelmişti: “Biz ne yapalım” diye sordular. Onlara: "Hasbünallah ve ni'mel-vekil ‘alallahi tevekkelnâ (Allah bize yeter, o ne güzel vekildir Allah'a tevekkül ettik deyiniz)" buyurdular."⁶⁹⁶ Genel olarak rivayetler hadis kitaplarında bu şekliyle yer almaktadır. Bu nedenle biz de hadislerin değişik varyantlarına değinmeyi ve tafsilatına girmeyi uygun görmeyerek bu hadisleri nakletmekle yetinmeyi uygun görmekteyiz.

Hadislerde kullanımına kısaca değindikten sonra şimdi de sûr ile ilgili olarak müfessirlerin neler söylediklerine, sûru nasıl yorumladıklarına kısaca değinelim.

4.1.3. Müfessirlere Göre Sûr

Kelimenin etimolojik yapısı ve buna ilaveten Kur'an'ın dil ve üslup özelliği geçmişte iki farklı görüşün ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur. Bir başka ifadeyle ayetlerdeki "sûr"dan ne kastedildiği hususunda müfessirler iki görüş üzere ihtilaf etmişlerdir.

Hz. Peygamber’e nisbet edilen rivayete dayanarak müfessirlerin çoğu ayetlerde geçen "Sûr"u, kıyâmet günü İsrâfil'in üfleyeceği nurdan bir boynuz veya boynuz (karn) şeklindeki bir borazan diye tanımlamışlar ve Arap dilinde de bu şekliyle bilinen bir lafız olduğunu söylemişlerdir.⁶⁹⁷ Bunlara ilaveten ‘sûr'un Yemenlilerin lehçesindeki el-bûk(borazan) olduğu da söylenmiştir.⁶⁹⁸

⁶⁹⁵ Ebu Dâvut, Sünnet, 24; Tirmizî, Kıyâme, 5; Ahmet b. Hanbel, c. XIV, s. 52; Dârimi, Rikâk, 79.

⁶⁹⁶ Tirmizî, Kıyâme, 5.

⁶⁹⁷ Taberî, XI, 462-463; İbn Kesîr, VI, 216; Kurtubî, VII, 20; Râzî, VI, 331; İbn Atıyye, II, 428; Derveze, II, 280; Yavuz, s. 107.

⁶⁹⁸ Buhârî, Rikak, 42; Beğavî, III, 157; İbn Âşûr, XII, 384; Reşit Rıza, VII, 532.

Yavuz, “sûr”un, kâinatın kozmik düzeninin bozularak, bir hayat boyutunun nihayete ermesi ve diğer bir hayat boyutunun başlamasını ilan eden hem bitiş hem de başlama işareti olarak nitelendirilebilecek olan bir kavramın adı olarak tanımlandığını ifade eder.⁶⁹⁹

Ateş’e göre Kur’an’da anlatılan “sûra üfleme”, Tanrısal Mahkemeye çağırma. Zümer sûresinde bahsedilen iki üfleme ayrı ayrı zamanlarda değil, aynı zamanda olacaktır. Birincisi öldürücü, ikincisi diriltici değil, her ikisi de mahkemeye çağrıdır. Ancak birincisini duyanlar korkudan bayılırlar. İkinci sesi duyunca akılları başlarına gelir, mahkemeye koşarlar.⁷⁰⁰

Derveze ise, “sûr’un üfürülmesinin” bilindiği gibi, sosyal koşullarda insanların anlayışlarına örnek verilmesi için Müddessir sûresinde anlatılan “nâkûrla”(megafonla) seslenilmesi gibi olduğunu söyler.⁷⁰¹ Önemli bir iş için toplamayı istediklerinde insanlar, davula vurmak, boruya üflemek veya sesi yükselten aletleri kullanmak gibi işlere alışkın olduklarından, Kur’an ayetlerindeki bu ifadeler, görüldüğü gibi, benzetme ve zihinlere yaklaştırma için gelmiştir.⁷⁰²

Aynı biçimde bazı alimler, bunu temsilî kabul etmişler, ölümlerin kabirlerinden mahşere çağırılışları halini bir orduyu harekete geçirmek için boru çalınması haline benzetmek sûretiyle temsilî istiare yapıldığını söylemişlerdir.⁷⁰³

Sûrun semântik yapısını inceleyen Yavuz, sûr ile ilgili şu neticeye varmıştır: “Sûr kelimesinin tefsirinde, özellikle “karn/boynuz” kelimesinin zikredilmesinden anlaşılmaktadır ki, Arap toplumunda borazan anlamında en yaygın alet “karn” denilen borudur. Bu aletin tehlikeli zamanlarda, özellikle baskınlarda herkesin muhtemel tehlikeye karşı hazır olmasını haber vermek için kullanılmakta olduğu anlaşılmaktadır. Borazanın üflenmesiyle büyük bir tehlikenin yaklaştığını ifade eden ve kalplere korku salan bir ses duyulmaktadır. Bu ses, korkunçluğunu, kullanıldığı ortam olan baskın, savaş vs. den kazanmıştır. İşte Araplar tarafından sûr kelimesinin karn şeklinde anlaşılması bu aletin kullanıldığı korkunç tabloyu zihinlerde canlandırmakta ve kıyâmet sâatinin meydana gelişinin ne derece korkunç bir olay olduğunu Kur’an muhataplarına, edebi bir üslupla anlatmaktadır...” “Bu açıklamalardan sonra denilebilir ki, bahsettiğimiz semântik alanda sûr, bir kavram olarak kıyâmet sâatinin ve dirilişin

⁶⁹⁹ Yavuz, s. 102.

⁷⁰⁰ Ateş, *Kur’an-ı Kerim Tefsiri*, VI, 113.

⁷⁰¹ Derveze, II, 280.

⁷⁰² Derveze, I, 89.

⁷⁰³ Beydâvî, IV, 446; Râzî, XII, 54; Alûsî, XV, 54; Elmahlı, V, 518.

başlaması için üflenen bir aleti ifade etmektedir.”⁷⁰⁴

Temel kaynaklardaki bazı nakillere dayanarak sûru kıyâmet sâatinin ve dirilişin başlaması için üflenen, büyük ses çıkaran ve boynuza benzeyen nefesli bir alet veyahut boru, borazan diye tarif eden müfessirler, yukarıda belirtilen ayetlerde geçen sûra kaç defa üfürüleceğiyle ilgili olarak şunları söylemektedirler: Tefsircilerin çoğuna göre, sûra üç defa üfürülecektir: Birincisi, "nefha-i feza" yani dayanamama, korku üfürmesi, herşeyin büyük bir korkuya kapılacağı üfürme. İkincisi, "nefha-i sâik" yani yok olma, ölme, her şeyin öleceği üfürme, üçüncüsü ise, "nefha-i kıyâm/ba's" yani kalkma üfürmesi, her şeyin dirilip kabrinden çıkarak Allah'ın huzurunda durma üfürmesidir.⁷⁰⁵

Özet olarak müfessirler sûr konusu üzerinde çok durmuşlardır. Ne var ki, kelimenin etimolojik yapısının çeşitli manalara elverişli olması, ayetlerde geçen ‘sûr’u anlama ve tefsir etme hususunda hem müfessirleri hem de bazı çağdaş araştırmacıları, ‘sûr’a aletsel açıdan bakmaya yöneltmiştir. Dolayısıyla ‘sûr’un anlamıyla ilgili eski kaynak ve yeni araştırmalarda yer alan en yaygın olan ve tercih edilen görüş, onun bir alet olduğu ve o alete birkaç defa üfleneceği şeklindedir. Günümüz meal yazarları da genellikle bu manayı tercih edip meallerine yansıtılmışlardır.

Biz bu görüşlerin sıhhatiyle ilgili tartışmaya ve kanaatimizce Kur'an açısından geçerli olup olmadığına, ikinci görüşün nakledilmesinden sonra müdahil olacağız.

4.1.4. Sûr Hakkında Farklı Bir Görüş ve Değeri

Daha önce kelimenin sözcük anlamı üzerinde dururken âletsel anlamı dışında, “sûret, şekil, biçim, heyet” manasına geldiğini de belirtmiştik. İşte bu bağlamda Kur'an'da zikredilen bu isim konusunda farklı bir görüş vardır ki biz bunu önemsiyor ve burada aktarmayı uygun görüyoruz. Bu görüş sahiplerine göre “nufiha fi's-sûr” ve “yevme yünfehu fi's-sûr” ibareleri, “sûretlere, cesetlere üflenerek dirilmenin, hayat bulmanın meydana geldiği gün” anlamına gelmektedir. Bu konuda ileri sürülen birkaç görüşü şöyle sıralayabiliriz:

Katade'ye göre, "suver" "sûret" in çoğuludur. Bu durumda ayet, “sûretlere ruhun üfürülmesi ve ruhun üflenmesinden sonra bedenin ayaklanmasını ve dik durmasını” ifade etmektedir. Sûretin çoğulunun "suver" şeklinde gelmesi, şehrin sûrunu ifade eden

⁷⁰⁴ Yavuz, s. 106-107.

⁷⁰⁵ Taberî, XI, 462, XVIII, 558; Ebu Hayyan, VIII, 497; İbn Kesîr, VI, 216; “Fiten ve Melahim, s. 252; Kurtubî, XIII, 240; Râzî, XIII, 287; Elmalılı, V, 518; Müfessirler, bu tasniflerini “melek sur’a üç defa üfürecektir...” şeklinde gelen Ebu Hureyre rivayetine dayandırmaktadırlar. Taberî, XIX, 502-503; Ebu Hayyan, VIII, 497.

kelimenin çoğulunun da “sin” harfi ile yani “suver” gelmesi gibidir.⁷⁰⁶

Ebu Hureyre'nin, "sûretlere üfürüldüğünde" diye okuduğu da rivayet edilmiştir.

Bununla birlikte “sûrun taze hurma manasına gelen “büsr/büsret" gibi sûret'in çoğulu olduğu da söylenmiştir. Böyle kabul edilirse bu durumda, “ölülerin ve ervahın (ruhların) sûretlerine, cesetlerine üfürülür” demek olur.⁷⁰⁷

Amr b. Ubeyd, İyâd'ın, “sûretlere üfürüleceği gün” şeklinde okuduğunu rivayet etmiştir. Buna göre bu kıraat ile yaratılış kastedilmektedir. Ve İbn İyad, “yünfehu fi's-suver” ibaresinin “kabirlerden cesetlerin dirilmesi hususunda açık bir ifade olduğu” söylemiştir.⁷⁰⁸

"Sûr'un" “sûret”in çoğulu olduğunu söyleyip buna göre ayete anlam verenler arasında Ebu Ubeyde de vardır: Ebû Ubeyde'ye göre, "sûfe" kelimesinin çoğulunun "sûf" oluşu gibi, "sûr" da "sûret" kelimesinin çoğuludur. Söz konusu ayette bahsedilen sûra üfleniş de, “ölülerin sûretlerine üflemekten” ibarettir.⁷⁰⁹

İbn Âşûr, En'âm, 6/73. ayetinde geçen “yünfehu fi's-sûr” terkitabini, “şekillendirme ve düzene koyma” diye açıklarken;⁷¹⁰ Neml, 27/87. ayetin tefsiri bölümünde ise “birinci nefhada cesetlere ruhların üfürülmesi veya dirilme” şeklinde açıklamıştır.⁷¹¹

Görüldüğü gibi Kur'an tefsirleri içerisinde, sûr teriminin gerçekte “dirilme ve canlanma” anlamına geldiğine dikkat çekenler oldukça azdır. Bunlar da şaz görüşler olarak nakledilmektedir. Her ne kadar tefsirlerde aykırı bir düşünce olarak nakledilmekte ve ardından da bu görüşü savunanların hata yaptıkları iddia edilse de veyahut da bunlar muhalifler tarafından gramer bilmemekle itham edilip şiddetli bir tenkite tabi tutulsalar da⁷¹² konuyla ilgili ayetler ve işaretlerin bu görüşe ışık tutmakta ve bu görüşü desteklemekte olduğunu düşünmekteyiz. Esasında kelimenin Kur'an'da

⁷⁰⁶ Taberî, XI, 463; Alûsî, V, 383.

⁷⁰⁷ Kurtubî, VII, 20.

⁷⁰⁸ Kurtubî, VII, 21; İbn Atıyye, IV, 425.

⁷⁰⁹ Ebu Ubeyde, Mecâz, s. 89; Taberî, XI, 463; Râzî, VI, 331; Kurtubî, VII, 21; Alûsî, V, 383.

⁷¹⁰ İbn Âşûr, IV, 490.

⁷¹¹ İbn Âşûr, X, 334; Benzeri bir açıklama için bkz. Reşit Rıza, VII, 531-532.

⁷¹² Ebu'l-Heysem “Ebu Ubeyde'nin fahiş bir hata yaptığını, onun çeşitli rivayetleri ve garip kelimelerin manasını bildiğini fakat nahvi (grameri) bilmediğini” söylerken; Ferrâ ise, ayetin “insanların ruhlarına üfürülme” şeklinde alınmasının yanlış olduğunu nakletmekte ve “sûrun” “sûret”ün cem'i olduğu yönünde bir bilginin lûgat alimlerince bilinmediğini söylemektedir. Yine Ferra'ya göre “boy-nuz” (karn) manasına gelen “sûr” kelimesi tek bir şey ifade etmektedir ve müfredinin “sûret”ün olduğunu söylemek doğru değildir. Ferra, *Meanî'l-Kur'an*, IV, s. 486; Râzî, VI, 331; Kurtubî, VII, 20; İbn Manzûr, IV, 471; Yavuz, s. 105; Elmalılı da yukarıdaki görüşü şu açıdan tenkit etmektedir. “Bazıları “sûru” “vâv” harfinin fethi ile “suver” gibi “suret” kelimesinin çoğulu, nefhi de suretlere ruh üflemek diye kabul etmişlerdir. Eğer böyle olsaydı zamirinde “fihâ” denilmesi gerekirdi. Hâlbuki diğer bir âyette “sümme nüfiha fihi uhrâ/sonra, ona bir daha üflenince” (Zümer, 39/68) diye müfred müzekker zamiri (fihi) gönderildiğinden bu mânâ doğru olamaz. Elmalılı, V, 518.

kazandığı anlam açısından da aksini iddia etmek mümkün gözükmemekte, tam tersine bu yaklaşım sorunun gerçek çözümünü bizlere sunmaktadır. Sûr kelimesinin Kur'an'da “nüfiha (üflendi)” fiiliyle beraber zikredilmesi de bunun açık bir göstergesidir. “Nefha” ve “sûr” kelimeleri ve bunların türevlerinin Kur'an'da yayıldığı alanını dikkatle incelersek, sûr ve nefhanın geldiği manayı rahatlıkla tespit edebiliriz. Ayetlerdeki kapalılığın açılması ve müphemliğin izale edilmesi için bu bağlamda konuya ilişkin diğer ayetlerin gözden geçirilmesi elzemdir.

Bu ayetleri yorumlamaya ve görüşler arasındaki farklılığı göstermeye geçmeden önce, faklı sûrelerde geçen, benzer lafızlarla varid olan “suver” ve “savvere” kavramının geçtiği yerleri ve Kur'an'ın çizdiği tabloyu sizlere göstermek istiyoruz:

Kur'an'da yedi yerde geçen “s-v-r” kökü ve türevleri, Allah'ın ismi veya sıfatı olarak gelen “musavvir”i⁷¹³ saymazsak insanın rahimde şekillenişini ve gelişmesini, insanın ve evrenin yaratıldıktan sonraki şekil ve biçimini, güzelliğini, cazibesini, görünümünü ve insanın bedensel gelişme sürecini tamamlamasını ifade etmektedir.⁷¹⁴ Bu ayetlerde geçen savvare/tasvir, yaratma bağlamı içerisinde halk ile yaratmadan sonra gelen bir mefhumu ifade etmektedir. Haşr sûresi 24. ayette zikredilen “el-musavvir” de Allah'ın isimlerinden birisi olarak şu tertip ile sıralanmıştır: “Huve'llahu'l-hâliku'l-bâriu'l-musavviru.../O Allah'tır. Yaratıcı, bütün özlere ve görüntülere şekil veren Yapıcı!” Ve dikkate şayan bir husustur ki “suver”, daima halk/yaratma ve tesviye eyleminden sonra gelmektedir.

Kanaatimize göre bu ayetlerde Kur'an'ın çizdiği ve tasvir ettiği tablo biçim ve görünümle ilgilidir. Dolayısıyla aynı menşe'e sahip sûru bu ayetlerle birlikte ve aynı paralelde düşünmek ve değerlendirmek onun bir alet olmadığı yahut olmayacağı sonucuna götürmektedir. Buna ek olarak yukarıdaki ayetler insanın topraktan yaratılması veya organizmasını tamamlamasından sonra insana güzel bir biçim verilmesi, istenilen şekle sokulması, harikulade bir görünüme kavuşturulması halini tasvir etmektedir. Velhasıl insanoğlunun emir alır, söz dinler hale gelmesi durumuna ilişkin atıflardır. Bu husus Kur'an'da geniş bir kullanım alanına sahip olan “nefha”yla birlikte düşünüldünce daha iyi anlaşılacaktır. Şimdi konunun gerçek boyutunu ortaya koyacak bir bakışla, suretlere ruh üflenmesi olgusunun anlaşılabilmesi için, sözlük olarak “üfleme” manasına gelen “nefha” kavramının Kur'an'da kullanılışına değinmek istiyoruz.

⁷¹³ Haşr,59/24.

⁷¹⁴ Âl-i İmrân,3/6; A'raf,7/11; Gâfir,40/64; Teğâbun,64/2-3; İnfitâr,82/8.

4.1.5. Nefh ve Halk Kavramlarının Kur'an'daki Anlamı ve Sûret ile İlişkisi

Sözlükte, “çeşitli şeylere üfleme veya bir şeye rüzgârın esmesi, ağızdan havanın, rüzgârın çıkması” manasına gelen nefha,⁷¹⁵ Kur'an'da mechul (edilgen çatı) olarak sûr kelimesiyle birlikte hem mazi hem de muzari fiil sigasıyla 10 yerde zikredilirken;⁷¹⁶ diğer yerlerde ise yalın halde zikredilmektedir. “Nefha” da “s-v-r” gibi ilk yaratılışta insanın organik yapısının topraktan yaratılmasından ve belirli bir biçim almasından sonra can verilmesini, insana hayat ve bilinç verilmesini ifade eden bir kavramdır. Bir başka deyişle Kur'an aynı ifadeyi, genel olarak insanın yaratılışıyla ilgili olarak üç ayrı yerde kullanmaktadır.⁷¹⁷ Burada hassas bir noktanın altını çizmekte fayda var. İlk yaratılışa ilişkin kullanılan “nefha”, yine halk ve tesviyeden sonra üçüncü bir aşamada gerçekleşen bir hadisedir. Bu durumun çok önemli olduğu kanaatindeyiz.

Üflenilen şeyin ne olduğu hususunu ortaya koyan Kur'an'ın başka referansları ve açıklamaları da bulunmaktadır. Âl-i İmrân sûresinde bizatihi Hz. İsa'nın diliyle şöyle söylenildiğini görüyoruz:

“...Ben size Rabbinizden bir mesaj getirdim. Sizin için çamurdan, adeta kaderinizin sûretini (lafzen, kuş (tayr) şeklindeki bir şey) yapacağım ve sonra ona üfleyeceğim ki, Allah'ın izniyle [sizin] kaderiniz (lafzen, bir kuş) olsun...”⁷¹⁸ Aynı biçimde Mâide sûresinde İsa (as) kıssası anlatılırken “Ey İsa, ey Meryem oğlu! Hatırla sana ve annene bağışladığım nimetleri...Benim iznimle çamurdan, [sana uyanların] kaderini şekillendirdiğini ve sonra bunun Benim iznimle [onların] kaderi olabilmesi için ona üflediğini...(lafzen, iznimle çamurdan kuş şeklinde bir şey yapmış ve ona üflemiştin, o da iznimle kuş olmuştu...”⁷¹⁹ denilmektedir.

Görüldüğü gibi Hz. İsa'nın mucizelerine ilişkin kullanımında da yukarıda tercih ettiğimiz mana açığa çıkmaktadır. Burada halk/yaratma eylemi Hz İsa'ya atfedilmekte ve Hz İsa'nın çamurdan yaptığı kuş şeklindeki varlığa üflemesiyle o varlık Allah'ın izniyle canlanmaktadır. Üflenilen şey kuş biçimindeki çamurdur. Bu ifadeyi açacak olursak, bir şeyi yapıp yaratıp, şekil ve biçim verip ortaya çıkardıktan sonra –ki bu bağlamda da “halk/yaratma” kavramından sonra nefha/üfürme zikredilmektedir- ona hayat verilmesi, canlılık ve hareketlilik kazandırılması manasını tazammun etmektedir.

Bunların dışında Kur'an'da Yüce Allah “nefha” eylemini özellikle Zülkarneyn'e

⁷¹⁵ Zemahşerî, *Esâsü'l-Belağa*, I, 483, İsfehânî, “n-f-h” md., s. 816; İbn Abbâd, I, 366; Fîrûzâbâdî, I, 255.

⁷¹⁶ En'âm,6/83; Kehf,18/99; Tâhâ,20/102; Mü'minûn,23/101; Neml,27/87; Yâsîn,36/51; Zümer,39/68; Kâf,50/20; Hâkka,69/13; Nebe',78/18.

⁷¹⁷ Hicr,15/29; Secde,32/9; Sâd,38/72.

⁷¹⁸ Âl-i İmrân,3/49.

⁷¹⁹ Mâide,5/110.

isnat ederken; diğer yerlerde bu eylemi Meryem (as)'in şahsında kendisine izafe etmiştir.⁷²⁰ Ancak konuyu farklı bir alana çekip tartışmaya zemin hazırlayacağını düşündüğümüz için bu iki üflemenin mahiyeti ve biçimi üzerinde durmamayı tercih ediyoruz. Ancak şunu belirtelim ki, bu kullanışların hepsinde üflemeyle bir canlılığın, bir hareketin meydana gelmesi manaları vardır.

Bu bağlamda şöyle bir soru akla gelebilir: "Eğer bundan maksat, insanların sûretlerine, cesetlerine ruh üflemek olsaydı, o zaman bu üfleme işini Allah Teâlâ kendisine nisbet ederdi. Nitekim ilk yaratılışta insanların sûretlerine ruhu üfleme işini, Allah kendisine nisbet etmiştir. Sûr'a üfleme işini Cenâb-ı Hak kendisine niçin nisbet etmemiş de "sûra üflendiği zaman" demiş ve meçhul bir kip kullanmıştır?

Yukarıda örnekleri verdiğimiz gibi sûr ve nefha, "iza nufiha fi's-sûr" ibaresinde olduğu gibi maziye geleceğe taşıyan ve kesinlik bildiren bir kalıp içinde veya "yevm" kelimesine izafe edilerek kullanılmaktadır. Malumdur ki diğer kıyâmet sahneleri de genellikle bu meçhul ve edilgen kalıbıyla gelmiştir. Yüce Allah yerin, göğün ve insanın ilk yaratılışını, diğer varlıkların oluşumunu kendine nisbet ederken evrendeki fesadı kendisine nisbet etmemiştir. Eğer böyle olmasa bir sûr'dan değil sayısız sûr'dan bahsetmek mümkün olacaktı. Nitekim "iza nufiha fi's-sûr" ve "yevme yunfehu fi's-sûr" cümlesinden sonra yaklaşık olarak farklı on olay sıralanmaktadır. Yani, "sûr'a üfürüldüğünde kabirlerinden rablerine doğru koşacaklar...",⁷²¹ sûra üfürüldüğünde aralarında nesep bağı kalmayacak...,⁷²² sûra üfürüldüğünde korkudan bayılacaklar...,⁷²³ sûra üfürüldüğünde mücrimler gömgök toplanacaklar...,⁷²⁴ sûra üfürüldüğü gün kıyâma durup bekleyecekler...,⁷²⁵ sûra üfürüldüğünde bölük bölük gelecekler..."⁷²⁶ vs. Oysa burada Kur'an'ın manası ve vermek istediği mesaj o kadar açıktır ki, üzerinde yoğun ve karmaşık düşünmeye hiç gerek yoktur. Dolayısıyla Hâkka, 69/13. ayette de belirtildiği gibi sûretlere üfürülme bir kere (nefhaten vâhideten) olacaktır. Diğer hususlar ise insanın yeniden yaratılışının canlanıp hayat bulmasının ardından mutlaka gerçekleşecektir. İçinde bulunduğu sûrede hangi konu yoğunlukta anlatılıyorsa o sûre de vurgu neye ise sûretlere üfürülüşten, dirilişten, can bulup ayağa kalktıktan sonra o ana, duruma vurgu yapılmıştır. Nitekim ayetlerde de "iza" edatından sonra tertip, takip ve

⁷²⁰ Kehf,18/96; Enbiyâ,21/91; Tahrîm,66/12.

⁷²¹ Yâsîn,36/51.

⁷²² Mü'minûn,23/101.

⁷²³ Neml,27/87.

⁷²⁴ Tâhâ,20/102.

⁷²⁵ Zümer,39/68.

⁷²⁶ Nebe',78/18.

sebeup bildiren “fa” edatının gelmesi de boşuna değildir. O zaman ayetlerden çıkan genel mana şöyle olur: Biz vaadimizi gerçekleştirip insana yeniden hayat verdiğimiz zaman biz onları hesap için toplarız. Bölük bölük toplarız, her ümmet kendi önderiyle gelir, O gün aralarında bir bağ kalmaz. Dünya hayatındaki şefaathçileri, yardımcıları orada olmaz. Her biri Allah'ın huzurunda ayakta, başı öne eğik, gözler kaymış bir vaziyette kendisi hakkında verilecek emri beklemektedir...”

Kur'an olayların verilişi ve anlatımında metodu gereği kronolojik ve doğal sıralamaya itibar etmemektedir. Başka bir deyişle Kur'an, bizim alışkın olduğumuz sıralamaya aykırı davranmakta, anlatımda sıralamayı yer yer değiştirmektedir. Yukarıdaki olaylarda da Kur'an'ın uslubu gereği sûretlere üfleniş ve yeniden diriliş esas olmak üzere diğer olaylarda sıralama ve zaman farkı nazarı itibara alınmamıştır. Yoksa megafonla, borazanla yahut başka bir aletle değişik yerlere çağırılma değildir. Nitekim konuyla ilgili olarak Kur'an'ın bazı verileri de bu görüşümüzü kuvvetlendirmektedir. Kur'an'da insanların toprak içinden ve kabirlerinden çıkmaları hadisesini “huruç” kavramı karşılanmaktadır.⁷²⁷ “Huruç” kelimesinin her türlü canlının topraktan çıkarılmasını beyanda ve dünyada ölüm ve diriliş örneklerin sunulmasında önemli bir kavram olduğu unutulmamalıdır.

Yine burada yukarıda sorduğumuz soruyla yakından alakalı ince bir noktayı da hatırlatmak gerektiğini düşünüyoruz. Kur'an'da hem isim hem de fiil şekilleriyle çok yoğun bir şekilde (iki yüz elliden küsur yerde) kullanılan “halaka/halk” yahut “halaknâ” kelimeleri yeniden yaratılış için hiçbir yerde geçmemektedir. İnsan türünün yeniden yaratılması eylemine, “yu'îduhû (onu tekrar eder, yeniden ortaya çıkarır) fiiliyle işarete bulunmuştur.⁷²⁸ Malumdur ki, “halk” ismi ilk planda “yaratma ve takdir” eylemini, “başlangıçta var olmayan, örneği bulunmayan şeyi var etmek” eylemini veya “aslı olmadan bir şeyi icad etmeyi” ifade etmektedir.⁷²⁹ Bunun içindir ki öteki hayatta yeni bir yaratmadan sözedilmemektedir. Bu sebeple “sûra üfürülme” geçmektedir. İkinci bir yaratılış olduğu için “nüfiha fi's-sûr” denmektedir. Neticede “sûretlere, şekillere üflenecek, can verilecektir. Tabir caizse ölen her bir insan bir tohum gibi toprağa atılmıştır. Zamanı gelince cesed topraktan bitecek, ona tekrar ruh verilecektir. Tıpkı ilk yaratılış gibi. Meselenin özü bizde budur. En doğrusunu Allah bilir.

Şimdi başta sorduğumuz, “Kur'an-ı Kerim'de evrenin sonunun, son sâatin fiilen

⁷²⁷ A'raf,7/25; Tâhâ,20/55; Rûm,30/19; Zuhuruf,43/11; Kamer,54/7; Me'âric,70/43 vb.

⁷²⁸ Yûnus,10/4, İsrâ,17/51; 34; Enbiyâ,21/104; Neml,27/64; Rûm,30/11, 27.

⁷²⁹ İsfahânî, “h-l-k” md., s. 296.

başlaması "sûra üflenmek" eylemiyle mi ifade edilmiştir?" şeklindeki sorunun cevabını vermek istiyoruz. Yukarıda da ayrı ayrı incelediğimiz ayetler ve kelimeler ve onların tanıtılması hakkında verilen bilgiler bu soruya kesinlikle "hayır" cevabını vermemizi zorunlu kılmaktadır. Zaten böyle bir şeyi iddiaya kalkışmak Kur'an'ın gizli açık pek çok mesajını görmezden gelmek olur. Çünkü sûr, Kur'an'ın hiçbir yerinde arz ve semâdaki hareketi başlatan tek bir etken, bir ses, bir alet olarak takdim edilmez. Ve Kur'an'da "nüfiha fi's-sûr" ibaresine geleneksel olarak kabul gören anlam yüklenmemiştir. Yeryüzü ve semâdaki maddi ve gözlenebilir tabîî eser ve fenomenlerin değişimleri ve yok oluşları ayrı, sûr ayrıdır. Bunun en büyük delili Kur'an'ın kozmik değişimler, kıyâmet ve âhirete ilişkin üslubudur. Bu hususta kavramlara, konu ile ilgili kelimelerin mesajlarına bakmak yeterlidir. Zira Kur'an kelimeler üzerinden bize konuşur. Kur'an'ın kendisine has bu üslubu göz ardı edildiğinde, ayetlerin yorumunda yanlış değerlendirmelerin ortaya çıkması kaçınılmazdır.

4.1.6. Sûr Kelimesiyle Anlam Yakınlığı Olan Kelimeler

Sûr kelimesinin Kur'an'da en çok insana göre bir durumu veya insanın varoluşsal şartlarını ifadelendirmekte kullanıldığını belirtmiştik. Ancak İslamî literatürde "sûr" ile aynı manada kullanılan veya onun gibi evrenin sonunu yahut öteki hayatın başlangıcını bildiren çağrı manasında algılanan başka kelimeler de vardır. İşte bu kelimelerden birisi ve en önemlisi Müddessir, 74/8. âyette zikredilen ve "sûr" diye tercüme edilen "nâkûr" dur.

Sözlükte nakr, gaga ile almak, gagalamak (kuşun taneyi toplaması gibi), kazmak, vurmak didiklemek ve eşelemek mânâlarına geldiği gibi boru çalmak, (taşa, tefe, davula, darbukaya) vurmak, çağırmak mânâsına da gelir. Zira boru çalındığı zaman içinden hava sıkıştırma ile didiklenmiş olacağı gibi, dışından da o ses, çarptığı kulakları didikleyeceği için boruya "minkâr" gaga, didikleme âleti mânâsıyla ilgili olarak nâkûr denilmiştir.⁷³⁰

Mezkûr ayette geçen "nâkûr" ile ilgili olarak klasik alimlerin yaptıkları yorumlar gayet açıktır. Şöyle ki, müfessirlerin pek çoğu, "nakr" fiilinden "fâûl vezninde gelen" "nâkûr" kelimesini "sûr", "nükıra" fiilini ise "nüfiha/üflendi" şeklinde tefsir etmişlerdir.⁷³¹ Nâkûr'a üflemenin zamanı hususunda alimler ihtilaf etmiş olsalar da, çoğunluğun görüşüne göre Nâkûr'a üflemek, "nefhatü's-sânî" ikinci üfürüş günü, yani

⁷³⁰ Zemahşerî, *Esasü'l Belağa*, I, 486; Cevherî, II, 226; İbn Manzûr, V, 227; Elmalılı, VIII, 159-160.

⁷³¹ Taberî, XXIII, 17-18; İbn Kesîr, VIII, 264; Beğavî, VIII, 266; Râzî, XVI, 137; Kurtubî, XIX, 70; Şevkânî, VII, 348; Alûsî, XXI, 404.

kıyâmet ve haşr gününü için bir ilan olacaktır.⁷³² “Nâkûr” kelimesinin mahiyetinin, “karn (borazan)” ve “bûk” gibi bir şey olduğu söylenmiştir. Ve nâkûr (boru), ses çıkarsın diye kendisine üflenmek özelliği olduğundan dolayı bu isim verilmiştir. Ayrıca bu lafzın Arap kelimasında ses manasında kullanıldığı da nakledilmektedir.⁷³³

Nâkûr’u “sûr gibi ağızla üflenerek çalınan boru” olarak tanımlayan Elmalılı “boru çalınmak” örf ve âdette kervanın veya askerin yola çıkması için hareket kumandası demek olduğu gibi, “borusu ötmek” de, emir ve kumandasının dinlenmesinden kinaye olması nedeniyle, boruyu çalmak, âhiret yolculuğuna çıkmak için “Çünkü o sûra üfürülüş zorlu bir kumandadır.”⁷³⁴ ilahî emrinin ortaya çıkması demektir.”⁷³⁵

Bunlardan başka kimi büyük müfessirler de benzer şeyleri söylemektedirler. Ancak daha önce de belirttiğimiz üzere “sûr” kelimesi “nefha” ile birlikte bilinen ve yaygın mananın aksine sûretlere, cesetlere ruhun üfürülmesi şeklinde tefsir edildiği gibi, “nâkûr” kelimesi de “nakr” ile birlikte aynı anlamda yorumlanmıştır. Münferit bir yorum olarak kalsa da, Taberî’nin Katede’den naklettiğine göre “nâkûr”, sûr’dur; sûr da halk (yaratma ve yaratış) dır. Yani cesetlere ruhun üfürülmesiyle yeniden hayat bulmaktır.⁷³⁶

Ayette sözü edilen “nâkûr”un “sûr” ile tefsir edilmesi, aynı olay ve ortam ile ilişkilendirilmesi bu kelime de anlam kayması olduğunun ve farklı bir alana çekildiğinin açık göstergesidir. Hiç kuşku yok ki, bu problem esasen “sûr” lafzına yüklenen geleneksel manadan, Kur'an’a parçacı yaklaşımdan ve onu lafzî okumadan kaynaklanmaktadır. Çünkü zaten Kur'an, bir şekilde insanların çağrılacağından, çağrıcılardan ve yeniden dirilişin insanlar üzerindeki şok etkisinden söz etmiştir. Bir yerde “dâi” (çağrıcı),⁷³⁷ bir yerde “münâdi” (çağrıda bulunan),⁷³⁸ bir başka yerde “zecre” (şiddetli ve korkunç ses)⁷³⁹ ve sayha (haykırış, şiddetli ve yüksek tonda bir ses),⁷⁴⁰ gibi ifadeler kullanılmıştır. Bu ayetler öteki hayatı yalanlayanlara bir cevap niteliğinde geldiği için bir azap unsûru olan “sayha” veya “zecre” kullanılmıştır.

⁷³² İbn Abbas, I, 491; Zemahşerî, VII, 178; Râzî, XVI, 137; Şevkânî, VII, 348.

⁷³³ Taberî, XXIII, 17-18; İbn Kesîr, VIII, 264; Kurtubî, XIX, 70; Beğavî, VIII, 266; Şevkânî, VII, 348; Râzî, XVI, 137; İbn Âşûr, XV, 407.

⁷³⁴ Sâffât, 37/19.

⁷³⁵ Elmalılı, VIII, 159-160.

⁷³⁶ Taberî, XXIII, 18.

⁷³⁷ Kamer, 54/6.

⁷³⁸ Kâf, 50/41.

⁷³⁹ Sâffât, 37/19; Nâzi'ât, 79/13.

⁷⁴⁰ Yâsîn, 36/53; Kâf, 50/42.

Aslında bu kavramlar yeniden dirilmeyi inkâr edenlerin zelil ve perişan bir halde diriltilmelerine ilişkin açık bir atıf niteliği taşımaktadır. Çünkü “sayha”, Yâsîn sûresinde üç yerde kullanılmaktadır. Bu sûrede hem dünyevî bir azap, yok olma ve helak⁷⁴¹ hem son sâatte gerçekleşecek olan dehşetli an⁷⁴² hem de kıyâmet günü toplanma için⁷⁴³ sayha terimi seçilmiştir. Bu kavram yukarıda da belirttiğimiz gibi insanların münadinin sesine kulak verip kabirlerinden çıkış anındaki korkunç sahneyi tasvir için kullanılmıştır.⁷⁴⁴ Bu durumda bahsedilen ses ise muhtemelen tabiattaki deprem, fırtına, gök gürlemesi vb. gibi felaket ve bozulmalar sırasında ortaya çıkan sese işaretir. Bu da bize dünyada yok oluş sahneleriyle son sâat ve kıyâmet anında meydana gelen olayların oluş biçiminin aynı karelerle anlatıldığını göstermektedir. Tabii ki bu tesbit pratik olarak Kur'an'ın amacını, bu konuda izlediği metodu ve ayetlerin içinde bulunduğu bağlamı bilmemizi gerektirmektedir.

4.1.7. Çağrıyla İlgili Kavramların Bağlamı

Bir ifadenin manasını belirlemenin en iyi yolunun o ifadenin geçtiği bağlam olduğu gerçeğinden hareketle sûr ile yakın anlamlı olan kelimelerin içinde bulunduğu bağlamı ve bu bağlamda muhatapların durumunu tetkik etmek istiyoruz. Böylece bu noktalar üzerinde durarak “sûr ve nefha” gibi kelimelerin delaletinin doğru ve sağlıklı bir şekilde anlaşılmasına katkıda bulunabiliriz.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Kur'an'da çeşitli çağrılar olduğu bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır. Ancak bu çağrılarının tümü öteki hayatın başlangıcında meydana gelecek hadiselerle ilgilidir. Bu âlemin sonunu bildiren, kendisine üflenen bir alet ve edevat değildirler. Tümü vaadedilen günün, öteki hayatın belli bir aşamasına delalet eden kavramlardır.

Şurası muhakkak ki, Kur'an'da sûr/nâkûr'a ilişkin ayetlerin akabinde kıyâmet gününün çetin bir gün olduğu, nâkûr/sûr ve aynı manada kullanılan ilgili kelimelerin geçtiği bağlamlarda sonraki aşamanın çok zor ve inkâr edenlerin belini büken bir gün olduğu açıkça beyan edilmektedir. Ve çağrılardan sonraki ayetlerin anlam akışı bunu doğrulamaktadır. Konuyla ilgili olarak verebileceğimiz çok çeşitli örnekler vardır. Kamer ve İbrahim sûresinde bu çağrıdan sonra inkâr edenlerin durumu tasvir edilmekte ve o günün dehşeti, inkâr edenler tarafından itiraf edilmektedir.⁷⁴⁵ Aynı şekilde Nâzi'ât

⁷⁴¹ Yâsîn,36/29.

⁷⁴² Yâsîn,36/49.

⁷⁴³ Yâsîn,36/53.

⁷⁴⁴ Kâf,50/42.

⁷⁴⁵ İbrahim,14/42-44; Kamer,54/6-8.

sûresi 34-41. ayetlerde “tâmme” (o büyük bela, sarsıcı olay) ve Abese sûresinde 33-42. ayetlerde de “sâhha” (kulakları sağır edercesine şiddetli sesle) ile birlikte, insanların birbirleriyle olan ilişkisinin ve cennetlik ve cehennemliklerin tasviri yapılmaktadır. Ayrıca bir kaç ayette gerçek vaad yaklaştığı zaman, hakkı inkâra şartlanmış olan kimselerin içinde bulunduğu fiziksel ve ruhsal duruma, psikolojik çaresizliğe, Kur'anî bir ifadeyle zelil ve perişan halde duruşlarına, rablerine boyun eğişlerine değinilmiştir.⁷⁴⁶

Konuya ilişkin Kur'an'daki ayetlerin analizinden sonra biz de oluşan genel kanı şudur: Kıyâmet ve sûrla ilgili hitaplar, inkâr edenleri uyarma ve korkutma, Hz. Peygamber'in çağdaşı olan müşrikleri etkileme ve onları, âhireti inkârdan vazgeçirmek amacını gütmektedir. Zira inkâr edenlerin kıyâmet ve diriliş sahneleri yoğun bir şekilde işlenirken müminlerin kalkış anlarıyla ilgili herhangi bir tasvir veya bir durum anlatılmamaktadır. Cennet ve cehennemle ilgili betimlemelerde müminler ve inkâr edenler sık sık karşılaştırılırken son sâat ve kıyâmet/yeniden diriliş esnasında müminlerin durumuna herhangi bir temas sözkonusu değildir. Onların durumuyla ilgili fazla tafsilat yapılmamıştır. Daha çok müminlerin o büyük gününün derin korkusundan emin olacakları hususu üzerinde durulmuştur.⁷⁴⁷

4.1.8. Sûr'a Birkaç Kez Üfleneceğine Mesned Olan Ayetlerin Tahlili

Konumuzla bağlantılı olarak açıklığa kavuşturulması gereken hususlardan birisi de sûr'a kaç defa üfürüleceğidir. Burada dilcilerin ve müfessirlerin son sâatte ve kıyâmet gününde birkaç defa sûra üfleneceğine dair delil getirdikleri Neml, 27/87 ve Zümer, 39/68. ayetlerinin tahlili yapılacaktır. Bununla beraber ayetlerde geçen sûr, feza' ve sa'k kelimelerinin, evrenin düzeninin bozulmasıyla ve iddia edildiği gibi yeryüzündeki bütün canlıların öldürülüp tekrar diriltilmelerilerini ilan eden İsrâfil'in borusuyla ilişkisinin olup olmadığı ortaya konacaktır.

4.1.8.1. Neml Sûresi 87. Ayet

Klasik alimlerimizin ve günümüz araştırmacılarının sûrun alet/materyal olduğu ve bir kaç kez üfleneceği yönündeki iddialarının temel dayanaklarından birisi, Neml sûresindeki şu ayettir:

“Ve o Gün sûra üflenecek ve böylece Allah'ın istediği kimseler dışında, göklerde ve yerde var olan herkes (tarifsiz bir) korkuya kapılacak ve başları önlerine

⁷⁴⁶ Enbiyâ,21/97; Sâffât,37/16-21; Kalem,68/42-44.

⁷⁴⁷ Enbiyâ,21/103; Neml,27/89; Fussilet,41/40.

düşmüş olarak herkes O'nun huzuruna çıkacak.”⁷⁴⁸

Bu ayet hakkındaki düşüncelerimiz daha çok ayet içinde geçen korku diye çevrilen “feza” sözcüğü ve bu korkunun zamanı üzerine olacaktır. Çünkü bu ayetin anlamı ayet içindeki “feza” sözcüğünden anlaşılan şeye bağlıdır. Nitekim klasik tefsirlerde “nefha-ı feza’/korku üfürmesi” diye geçen terkinin, genellikle son sâatte, bu hayatta Allah’ın diledikleri müstesna mevcut bütün varlıkların üzerinde cereyan edecek olaya delalet ettiği söylenmektedir.⁷⁴⁹

Sözlükte “korkunç bir şeyden insanın ürküp kaçması, şiddetli korku ile sarsılıp şaşakalması” demek olan feza’, “korku verici bir şeyden ötürü insanda meydana gelen tutukluk ve ürkeklik halini ifade etmektedir.”⁷⁵⁰

Kur’an’da altı yerde⁷⁵¹ insanın içinde bulunduğu çeşitli durumları ifade için zikredilen bu kelime Neml sûresinde sûrla ilişkilendirilmekte, sûra üflendiğinde göklerde ve yerde olan her şeyin korkuya kapılacağı haber verilmektedir.⁷⁵² Aynı siyapta müminlerin güven içinde bulunmaları, kıyamet gününün o büyük korkusundan emin oluşları da “feza’/korku” kelimesiyle karşılanmaktadır.⁷⁵³ Feza’(korku) kelimesi bu anlam örgüsü içinde, “ölümünden sonra kalkış gününde, insanların kabirlerinden çıktıkları vakit yeniden dirilme gerçeğiyle karşılaşmış olmanın ve özellikle vaad edilen azab sâatinin ansızın gelip çatmasının bu günle karşılaşmayı ummayanlar üzerindeki tesirini, şok etkisini ifade anlamına gelmektedir. Nitekim Yâsîn sûresi 52. ayette “Eyvah!” diyecekler, “Kim bizi [ölüm] uykumuzdan uyandırdı?” [Bunun üzerine onlara şöyle denecek:] “İşte Rahmân’ın vaad ettiği budur!”⁷⁵⁴

İşte bu vaad edilen günle karşılaşma anının insanlara yansıma durumu için feza’ kullanılmaktadır. Bir materyal olarak algılanan sûrla ilişkisi olmadığı gibi evrenin sonunda ölüm üfürmesinden önce gerçekleşek bir olayla ilişkili de değildir. Bu bağlamda açıkça, kıyamet gününde bütün inkâr edenleri kuşatacak korkudan bahsedilmektedir.

Ayrıca şu ayet de dünya hayatında bir başka hayatın varlığına inanan ve

⁷⁴⁸ Neml,27/87; Zümer sûresi 68. ayet de benzeri formdadır. Burada feza’ yerine sa’k kullanılmaktadır.

⁷⁴⁹ Taberî, XIX, 502-503; Zemahşerî, V, 115; Ebu Hayyan, VIII, 497; Alûsî, XV, 55;

⁷⁵⁰ İsfahânî, “f-z-a” md., s. 635; İbn Abbâd, I, 68; İbn Manzûr, VIII, 251; Elmalılı, V, 518.

⁷⁵¹ Enbiyâ,21/103; Neml,27/87, 89; Sebe',34/23, 51; Sâd,38/22; Kur'an'da feza' fiilinin bizzat kalbe nisbet edilmesi (Sebe',34/23), korkunun şiddet ve derecesini göstermesi açısından önemlidir. Diğer ayetlerde de ölümle sonuçlanmayan, iç korkuyu dışa yansıtan, fizike aksettiren hafif şiddetli bir korku anlamında kullanılmaktadır (Sâd,38/22; Sebe',34/51).

⁷⁵² Neml,27/87.

⁷⁵³ Neml,27/ 89.

⁷⁵⁴ Yâsîn,36/52.

sorumluluk ahlakı taşıyan müminlere öteki hayatın hiçbir safhasında korku olmadığını vurgulamaktadır:

[Kıyâmet Günü'nün uyandıracağı] o benzeri olmayan büyük korku (feza') bile onları kaygılandırmayacak; çünkü melekler böylelerini “Size söz verilen [mutlu] Gün işte bu Günü'dür!” sözleriyle karşılayacaklar.⁷⁵⁵

Cümlelerin kuruluş tarzında gösterdiği gibi, feza'u'l-ekber/en büyük korkunun dirilişten sonra inkişaf ettiği ifade edilmektedir. Bu hayatın sonuyla da hiçbir ilgisi yoktur. Ölümünden sonra dirilişi inkâr edenler, kıyâmet gününde Allah'ın cezalandırıcı bir azabı olarak bu korkuyla karşı karşıya kalırken, müminler ise melekler tarafından karşılanacak ve bu sonsuza kadar o büyük günün korkusundan emin olacaklardır. Meleklerin karşılamasından ayrıca söz edildiği göz önünde bulundurulursa burada, feza' tabiri, öyle anlaşılıyor ki, sonraki hayat korkusuna işaret etmektedir.

Burada konuyla ilgili başka bir yoruma daha gidebiliriz. Gerek Neml, 27/87 ve gerekse Zümer, 39/68. ayette “gökte ve yerde olanlar korkuya kapılırlar ancak Allah'ın diledikleri müstesna” denilmektedir. Bunların kim olduğu hakkında değişik görüşler ileri sürülmüşse de,⁷⁵⁶ biz bu söylenenlerin, yorumların detayına girmeyeceğiz. Tabii ki yorumları dikkate almakla birlikte, en uygunu, manayı Kur'an'dan tesbit cihetine gitmek olduğunu düşünmekteyiz. Dolayısıyla azap sahnelerinin inkâr edenleri korkutmak ve uyarmak için zikredildiğini hesaba katarsak Allah'ın dilediklerinden kastın kimler olduğu açıkça anlaşılır ki, zaten bunu siyak-ı mana/anlatım akışı teyit etmektedir. Neml, 27/87. ayette bahsedilen korkudan istisna edilen kimseler akabinde gelen ayetin ibaresinin işaret ettiği üzere mü'minlerdir. Bunun da asıl amacı mü'minlerin gönüllerinde huzuru yaymak, onları yatıştırmak, iman ve salih amele teşvik etmektir. Kâfirler için anlatılan manzara ise müminlerinkinin aksine korkunçtur; yüzüstü ateşe atılacaklar:

“Her kim ki [O'nun huzuruna] iyi eylemlerle çıkarsa, buna karşılık [daha] hayırlısını elde edecektir ve böyleleri o Günü'nün korkusundan (feza') emin olacaklardır. Ama kimler ki kötü eylemlerle çıkıp gelirse, böyleleri yüzüstü ateşe atılacaklar [ve kendilerine:] “Yapıp-ettiklerinize göre hak etmediğiniz bir ceza mı bu?” [diye

⁷⁵⁵ Enbiyâ, 21/103.

⁷⁵⁶ Müfessirler, bu ayette istisna kılınanları, “dört büyük melek, hamele-i arş melekleri, cennet hurileri, cehennem bekçileri, şehitler, müminler ve Musa(as)” şeklinde açıklamışlardır. İbn Abbas, I, 322; Taberî, XIX, 503; Neseî, III, 25; Ebu Hayyan, VIII, 497; Râzî, XII, 54. Birinci üfürüşte ölmeyen bu varlıklar daha sonra öleceklerdir. İbn Abbas, I, 322.

sorulacaktır].⁷⁵⁷

Öte yandan inananların ve salih amel işleyenlerin o gün korku ve hüzünden emin olacaklarına dair Kur'an'da çok sayıda pasaj vardır. Bu pasajlarda da “havf” ve “hüzün” kelimeleri kullanılmıştır ki, bunlar da âhiretteki azaptan, yani cehennemden azade olmayı ifade etmektedirler.⁷⁵⁸ Biz Kur'an-ı Kerim'de müminlerin korkulardan emin oluş derecesini bildiren farklı kelimelerin kullanıldığını da burada bizzat müşahade etmiş olmaktayız. Aynı durum, inkâr edenlerin cehennemle karşılaşmadan önceki korkularının derecesi için de geçerlidir. Pek çok ayet de kıyâmet gününde hakikati inkâr edenlerin korkudan şaşkına döneceklerini haber vermektedir. Ve bunlar, vahye cephe alanların inkâr derecelerine göre, yani fasık için farklı, mücrim için farklı, ısrarla inkâr eden için farklı ve Müslümanlarla savaşımlar için farklı korku tasvirlerini içermektedir. Bunlardan birkaç örnek verelim:

Onlar (mücrimler) o gün perişanlıktan dolayı gözleri göğermiş, gömgök bir halde bir araya toplanacaklardır.⁷⁵⁹ İnkâr edenlerin bu durumunu, haklarında verilecek kararı bekleyen suçluların mahkemeye çıkmadan önce duydukları kaygı ve korkuya benzetebiliriz. Ayeti kerimede de belirtildiği gibi Hz. Peygamber'e hitaben şöyle buyurulmuştur: “Sen (O günün şiddetinden) bütün ümmetlerin (zillet içinde) diz üstü çöktüklerini görürsün.”⁷⁶⁰ Başka bir yerde ise “işte o gün oldukça zor bir gündür, inkâr edenlere (kâfirlere).”⁷⁶¹ denilmekte ve aynı zorluk, inkâr edenlerin bizzat kendileri tarafından Kamer sûresinde itiraf edilmektedir.⁷⁶² Başka bir yerde inkâr edenler için zor ve çetin olarak belirlenen gün, yeniden dirilişle başlayan ve cehenneme kadar varan zaman dilimi gösterilmektedir:

“O Gün, gerçek egemenliğin [yalnızca] Rahmân'a ait olduğu [bütün açıklığıyla ortaya çıkacaktır]; ve bunun içindir ki, (o Gün) hakkı inkâra şartlanmış olanlar için çok zor bir Gün olacaktır.”⁷⁶³ buyruğu da buna işaret etmektedir. Aynı şekilde Me'âric, 70/1-2'de Allah tarafından vaad olunan azabın sırf inkâr edenleri kaplayacağı ve onu onlardan uzaklaştırmaya kimsenin gücü yetmeyeceği beyan olunmaktadır. Yoksa inkâr edenleri kuşatacak mezkûr azap, evrenin ve yerkürenin biçiminin bozulmasının insanlar üzerindeki tesiri değildir. Zaten bu azab aynı sûrenin 11-18. ayetlerinde genişçe

⁷⁵⁷ Neml,27/89-90.

⁷⁵⁸ Bakara,2/38, 62, 112, 262, 274, 277; Mâide,5/69; En'âm,6/48; A'raf,7/35; Yûnus,10/62; Zuhuf,43/68; Ahkâf,46/13.

⁷⁵⁹ Tâhâ,20/102.

⁷⁶⁰ Câsiye,45/28.

⁷⁶¹ Müddessir,74/10.

⁷⁶² Kamer,54/6-8.

⁷⁶³ Furkân,25/26.

açıklanmış olan alev saçan ve derileri kavuran cehennemdir. O Gün suçlu ve inkâr eden herkes, çocuklarını, eşini ve kardeşini, kendisini himaye etmiş bütün akrabalarını ve yeryüzünde yaşayan başka herkesi, onların tümünü feda ederek kendisini bu ateşten kurtarmak isteyecektir.⁷⁶⁴ Bu tür tavsif ve tasvirler diğer sûrelerin birçok yerlerinde de tekrarlanmıştır.

Sonuç olarak şöyle söyleyebiliriz: Kur'an'da “sûr”, canlıların ölümüne sebebiyet veren üfleme aletini, “nefha” da bu alete üflemeyi ifade etmediği gibi, “feza” da evrenin kozmik düzeninin bozulması esnasında bütün canlıların korkudan ölmeleri hali değildir. Bilakis “feza”, Kur'an'ın anlam örgüsü içinde, öteki hayata ilişkin şiddetli ve korkutucu bir günü tasvir etmektedir. Nitekim kıyâmet gününde insanların korkusunun aynı bağlam içinde farklı ifade ve sözcüklerle anlatıldığını gördük. Ayrıca ilgili ayetin sonuç cümlesi de⁷⁶⁵ kıyamet günü tasviri olduğunu teyit etmektedir.

4.1.8.2. Zümer Sûresi 68. Ayet

İslam alimleri sûrla ilişkili “nefha” mefhumunu açıklarken birkaç nefha olduğu kanısına varmış ve bunlar arasındaki farkı da çeşitli şekillerde izaha çalışmışlardır. Ve bu olayı, kozmik düzenin yıkımına, bütün canlıların ölümüne sebebiyet veren “nefhatü's-sa'k/korkudan ölme üfürmesi” olarak isimlendirmişler⁷⁶⁶ ve buna “Sûr'a üflenince, Allah'ın diledikleri müstesna olmak üzere göklerde ve yerde ne varsa hepsi ölecektir. Sonra ona bir daha üflenince, bir de ne göresin, onlar ayağa kalkmış bakıyorlar!”⁷⁶⁷ ayetini delil getirmişlerdir.

İlgili ayet, M. Esed'in Kur'an Mesajı'nda ise şu çekilde çevrilmiştir: “[O Gün hesap] sûru üflenecek ve yerde, gökte ne varsa hepsi, Allah'ın [hariç tutmak] istedikleri dışında, düşüp bayılacaklar.”⁷⁶⁸ Gerçi M. Esed'in bu mealinin baş tarafı bazı açıklamalar gerektirmekte ise de bizi ilgilendiren son kısmıdır. Bu bağlam içinde sa'k sözcüğünün karşılığını “mevt/ölüm” olarak değil de “düşüp bayılma” olarak tercüme etmesi ve bunu hesap günü sınırları içinde düşünmesi problemi temelden çözdüğünü düşünmekteyiz. Ancak bu anlam örgüsü içinde, ayetin metninde geçen “sa'k” kelimesinin meal ve

⁷⁶⁴ Me'âric, 70/11-18.

⁷⁶⁵ Ayetin sonuç kısmında “ve küllün etevhü dâhırîn/onların hepsi (onun huzuruna) boyun bükerek, aşağılanmış olarak gelecektir.” ibaresi Kur'anın kıyamet günü sahneleriyle tam bir uyum içindedir. Bkz. Sâffât, 37/16-20; Gâfir, 40/60.

⁷⁶⁶ İbn Abbas, I, 391; Taberî, XXI, 329-330; Râzî, XIII, 287; İbn Kesîr, VII, 116; Şevkânî, VI, 303; Beydâvî, V, 118; Alûsî, XVIII, 20.

⁷⁶⁷ Zümer, 39/68.

⁷⁶⁸ Esed, 961; Süleyman Ateş de Zümer sûresi 68. ayette bahsedilen sûrun ölümle ilişkisinin olmadığını, Yüce Dîvândaki duruşmaya davet borusu olduğunu söyleyerek “sa'k” kelimesine korkudan düşüp bayılma anlamını vermiştir. Ateş, *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, V, 126 ve VI, 489.

tefsirlerde “ölüm” diye çevrilmesi hiç şüphe yok ki, ayetin anlamını farklı bir mecraya çekmekte ve görülen problemi daha da derinleştirmektedir.

Şimdi sa’k kelimesinin ve türevlerinin hem lügat manalarını, hem de Kur’an’daki kullanılışlarına göre kazandıkları manaları sırasıyla vermek istiyoruz.

Klasik müfessirlerin pek çoğunun “ölüm/mevt” ile karşıladığı “sa’k” fiilinin lügatta, “aklı yok eden, bayıltan korku” manasında kullanımını yaygındır. Öte taraftan “sa’k”, “şiddetli ses ve gürültü” gibi manalara da gelir. Yıldırım çarpmasında olduğu gibi, “ışittiği ses etkisiyle kendinden geçmeye, bayılıp düşmeye ve ölmeye de” denilmektedir. Başka bir deyişle, “insanın şiddetli bir ses duyması sonucu bilincini, şuuru kaybetmesi” demektir. Öküz ve eşeğin çıkarmış olduğu ses için de, aynı kökten gelen “su’ak” kullanılır. Sâika ise, “şimşek çakmasıyla birlikte gök gürlemesi yahut yıldırımla birlikte gelen, oluşan şiddetli sesi, azap sesini” ifade etmektedir.⁷⁶⁹

Lügat alimleri bu kelimeye çeşitli anlamlar verirler, ancak hepsi de, ‘ani oluş’ ve şiddet boyutu üzerinde hemfikirdirler.⁷⁷⁰

Bu kelime sözü edilen ayetin dışında Kur’an’da birkaç yerde daha gelmiştir. Rabbini görmek isteyen Hz. Musa’ya, rabbinin şavkını dağa göstermesiyle Hz. Musa’nın bayılması halini tavsif için gelmiştir.⁷⁷¹ Aynı zamanda “Allah’ı açıktan açığa kendi gözümüzle görmedikçe asla inanmayız” diyen İsrailoğullarını, yıldırım çarpmasını beyan için zikredilmektedir.⁷⁷² Bu son örneğimizle Zümer, 39/68. ayet arasında anlam yakınlığı ve benzerliği vardır: Şöyle ki, birinde “sâika”nın karşılığı “ba’s” (dirilme), diğesinde ise “nefha” (ruh üfleme) gelmiştir. Her iki halde de gerçek bir ölüm ve gerçek bir dirilişten söz etmek mümkün değildir, ikisi de mecâzîdir. İkisi de bir önceki cümleye “sümme”(sonra) edatıyla bağlanmıştır. Zira hayatın zıddı olan “mevt” kelimesi, Kur’an’da her zaman maddî ölümü ifade etmemektedir.⁷⁷³ Arap dilbilimcileri, “mâte” (kelime anlamı ile “öldü”) fiilinin, bazı bağlamlarda, “hislerini kaybetti, hisleri öldü” ve bazen “akıl melekesinden yoksun kaldı, aklen öldü” bazen “can sıkıcı hüznün” ve hatta bazen da, “uyudu” anlamlarına geldiğini belirtmişlerdir.⁷⁷⁴

Bunlara ek olarak “sâika” fiilinden türemiş bir isim olan “sâik/savâik”, Kur’an’da kimi zaman “helak sebebi olan yıldırımları ve helak öncesi inkâr edenleri

⁷⁶⁹ İsfahânî, “s-ı-k” md., s. 485; Ferâhîdî, I, 128-129; İbn Abbâd, I, 12; Cevherî, I, 388; İbn Manzûr, X, 198; Zebîdî, I, 6426.

⁷⁷⁰ Esed, s. 16.

⁷⁷¹ A’raf, 7/143.

⁷⁷² Bakara, 2/55.

⁷⁷³ Bakara, 2/243; En’am, 6/122.

⁷⁷⁴ İsfahânî, “m-v-t” md., s. 781; Esed, s. 16.

sarsan yıldırım çarpmalarını” beyan için zikrolunmaktadır.⁷⁷⁵ Ancak Kur’an, bu “ceza yıldırım”ın (sâika) ne şekilde olduğunu anlatmaz.⁷⁷⁶

Konumuz “sûr” olduğu ve “sûr” denince de nefha-ı sa’k/evrenin çöküşü ve bütün canlıların ölmesi” akla geldiği için sa’k kökünün hem lugat manası üzerinde hem de Kur’an’da yüklendiği anlamlar üzerinde kısaca durduk.

Neticede sa’k kelimesinin sözlük anlamını ve içinde bulunduğu bağlamı dikkate aldığımızda, bu ayetin kıyâmet gününü nitelediğini, o günün olaylarından birinin tasvirini yaptığını görürüz. İncelemelerimiz, sözü edilen korkunun, “insanı dışardan kuşatan ve kıyâmet günü gerçekleşecek olan şiddetli korku” olduğunu göstermektedir.

Şunu belirtelim ki, Kur’an’da korku olgusunu belirgin bir şekilde dile getiren pek çok spesifik açıklayıcı kavram ve izah vardır: “Havf, haşyet, inzar, takva vs.” gibi. Kur’an’da korku duygusunu ifade eden belli başlı kavramlardan olan sa’k ve feza’ da, bu hayattan mülhem olarak öteki hayata ilişkin kullanılmıştır. Bu bağlamda ikisinin de kıyâmet günündeki korku ve dehşeti vasfetmek için kullanıldığı aşîkârdır. Ayetler zikredilen bu korkunun, borazana üflenmesi akabinde onun etkisiyle meydana gelecek olan korkuyla ve evrenin kozmik düzeninin bozulmasıyla da ilişkisi asla söz konusu edilmemektedir. Ayetler bütün karineleriyle, bize bunu göstermektedir. İnsanların yaşamlarında gözlemleyerek hissedebildikleri kimi tabiat olayları ile etkili ve önemli olayların örnek olarak gösterilmeleriyle açıklanmaya çalışılmıştır. Tabiri caizse insanlar yeniden hayat bulduktan sonra ilahî duruşmaya, hesaba davet edilirler. Bu çağrıyı duyanlar, o mahkemeye gitmenin ve amelleriyle yüzleşecek olmasının korkusundan şaşakalır ve bayırlar. İşte onların bu korku dolu anlarını dile getiren ayetler, bu manayı içermektedirler. Cansız bir şekilde yere serilen ve yeniden hayata döndürülmenin şokunu üzerinden atamayan bu insanlara, duruşmada oturulmayacağı hatırlatılarak, diğer bir nefha ile kıyâma geçmeleri istenir. O gün bütün insanlar âlemlerin Rabbi huzurunda kıyâmda duracaklardır.⁷⁷⁷ Bundan sonra, öteki hayatta inkâr edenlere ne ölüm vardır, ne de azapları hafifletilir.⁷⁷⁸

İşte Kur’ân’da anlatılan çağrıların –ki işaret ettiğimiz gibi çağrı aletinden değil çağırıcılardan bahsedilir- tümü öteki hayata ilişkindir. Yeniden yaratılmış bir insanın yeni bir hayat boyutunun başlamasını ilan eden çağrılar mevcuttur. Nasıl ki, ilk insan yaratılarak ruhun üflenmesiyle birlikte sorumlu bir varlık haline geldiyse, öteki hayatta

⁷⁷⁵ Nisâ,4/153; Ra’d,13/13; Fussilet,41/13, 17; Zâriyât,51/44.

⁷⁷⁶ Esed, s. 16.

⁷⁷⁷ Mutaaffîn,83/6.

⁷⁷⁸ Tâhâ,20/74; Fâtır,35/36; A’lâ,87/13.

da yine insan tekrar kendisine ruh üflenmesiyle yeni bir süreç, âhiret hayatı başlayacaktır. Yoksa sûr, kozmik dengenin bozulmasını ve en yakın hayatın nihayete ermesini başlatan bir işaret ve alârm değildir. Bunun kozmik bozukluklarla, yerde ve gökte bütün canlıların öldürülmesiyle bir ilgisi olmadığı gibi bir anda toprak içinden fırlayıp çıkmasına neden olan boru ve ses yahut boruya üflemeyle de ilgili değildir. Her ne kadar parçacı bir yaklaşım, kapsamlı ve geniş çıkarımlara imkân veriyorsa da, ayetlerin Kur'an bütünlüğü içinde okunması halinde, bağlam ve Kur'an'ın genel yapısı, anlam örgüsü bu tür yorumlara ve çıkarımlara müsaade etmez. Ancak gördüğümüz kadarıyla çoğu müfessir ve dilciler Allah'ın bu konuları ihtiva eden ayetleri indirmesinin, sûretlere üfürme ile uyuşmadığı ve hiçbir şekilde sûretlere üfürülmenin amaçlanmadığı kanaatindedirler. Bu yüzden olacak ki, her iki kelime de (sûr ve nefha) konuyla ilgisi olmayan bir yere çekilmiş ve üflenene bir aletle ilişkilendirilmiştir.

Kur'an'daki bazı karinelerden hareketle son sâat olaylarının bir anda olup biten bir şey olmadığını, ancak oluş sürecine girmesiyle son bulacağını söyleyebiliriz. En'âm, 6/73. ayetini bu hususa ilişkin açık bir atıf olarak kabul edebiliriz. Çünkü ayetin metninde geçen “kûn fe yekûn” ibaresi, genel olarak ilk ve yeniden yaratılışa; ölüm ve dirilişe ilişkin kullanılırken⁷⁷⁹ -ki yaratılış da bir anda olup biten şey değildir ve ne yeryüzü ne de gökyüzünün oluşumu bir günde olmuştur- burada da yine son sâat'teki değişimlere ve bozuluşa ilişkin kullanılmış, ardından da yeniden dirilişin gerçekleşeceğini beyan etmiştir.⁷⁸⁰

Geçmiş pasajlarda bir takım meseleler üzerinde durduk ki, bunlar şu tezimizi ispatlamaktadır: Kur'an'da yaşadığımız bu hayatın sona ermesini kesin bir çizgi ile bitiren, yok oluşu ve kozmik düzenin bozulmasını ses ile belirten bir alarm veya alet yoktur. Buna ilişkin delaleti açık herhangi bir ayet de sözkonusu değildir. Sadece öteki hayat gerçekliği ve o hayatta ilahî huzura, hesaba ve kitaba çağrılma vardır.

⁷⁷⁹ Bakara,2/117; Âl-i İmrân,3/47, 59; Nahl,16/40; Meryem,19/35; Yâsîn,36/82; Ğâfir,40/68.

⁷⁸⁰ En'âm,6/73.

SONUÇ

“Kur'an-ı Kerim’e Göre Evrenin Sonluluğu” başlığı altında yaptığımız bu çalışmada evrenin sonuyla ilgi haberlerin neler olduğunu ve bu konuda Kur'an'ın neler söylediğini ortaya koymaya çalıştık. “Gelecek” gibi çok geniş ve tecrübe edilmemiş bir alanla ilgili haberler, Kur'an-ı Kerim’de yer almanın yanında İslamî literatürde özellikle Hadis edebiyatında geniş yer tutmaktadır.

Kur'an'ın gelecek tasavvurunu ortaya koymak maksadıyla yapmış olduğumuz bu çalışma sonunda şunları söyleyebiliriz:

Kur'an'da tabiat ve gökyüzü Allah'ın varlığına dair bağlayıcı deliller sunan bir varlık alanı olarak konumlandırılmış ve hep bu düzenin yaratıcısıyla ilişki kurulmaya çalışılmıştır. Yeryüzü ve gökyüzünün yapısına ve yaratılmasına dair ifadeler, Allah'ın varlık ve birliğinin kozmolojik argümanı olarak güçlü bir temel oluşturmuş, vahyin ve nübüvvetin ispat aracı olarak kullanılmıştır. İşte bu çalışmamızda evrenin sonuyla ilgili bütün haberleri bu genel çerçeve içinde ve ona uyumlu bir şekilde yorumlamaya çalıştık.

Kur'an'ın evrenin sonuna, öteki hayata ve o hayatın safhalarına vurgusu çok çeşitli isimlerle yapılmıştır. Bu isimlendirme her bir olayın oluş biçimi ve sonuçlarına göre değişmektedir. Her bir terim ve terkipler bu olayların çeşitli nitelik ve yönlerini tanımlamakta ve değişik veçhesini açığa çıkarmaktadır.

Bu nedenle, biz birinci bölümde “sâat”, “kıyâmet” ve “âhiret” gibi geleceğe dair terimlerin anlamlarını ve kozmolojik olaylarla ilişkisini araştırdık. İslamî literatürde yaygın kullanıldığı gibi bu terimlerin, Kur'an'da evrenin sonuna ilişkin kullanılıp kullanılmadığını tesbit etmeye çalıştık. Bu kavramlar konusunda şu sonuca vardık:

Kur'an'da zikredilen “sâat”, kozmik anlamda coğrafi peyzajda vukua gelen değişmelerle, kozmik bozulmalarla ilgili değil, kıyâmet günü müşriklerin her şeyi açıkça müşahede edebilecekleri vakitle, yani öteki hayatta karşı karşıya kalacakları sıkıntı ve felaket zamanları ile ilintili olarak kullanılmaktadır. Başka bir ifadeyle “sâat”, Hz. Peygamber’e karşı gelen müşrikler ve inkâr edenler için takdir edilen akıbeti yahut azap vaktini ifade etmektedir.

Yine Kur'an'daki ifade ve anlatımlar, bize, “kıyâmet” kelimesine veya “yevmu’l-kıyâme” tamlamasına sâat kelimesinden daha geniş anlamlar yüklenmiş olduğunu göstermektedir. Kur'an'da kıyâmet fiili, tüm geçtiği yerlerde zaman ile bağlantılı olarak “yevm/gün” kelimesine izafe edilmiş ve Kur'an'ın eskatolojik örgüsü

içinde, sâatten daha şümullü kullanılmıştır. Kur'an'ın özellikle seçtiği bu kelime/terkip, doğrudan kıyâmet gününün içeriğiyle bağlantılı olarak öteki hayatta Allah-insan ilişkisinin sözkonusu olduğu her alanda kullanılırken; Allah-evren ilişkisini ve ona müdahalesini, yerküresinin de bağlı bulunduğu kozmik sistemin, yeryüzü ve gökyüzü coğrafyasının değişme ve bozulmasını dile getirmede kullanılmamaktadır.

Âhiret terimi ise, bir taraftan mutlak anlamda bu hayatın sonlu olduğuna, öteki hayat gerçeğine vurgu yaparken; diğer taraftan sadece bu hayatta kazanılan şeylerin, ödül ve ceza cinsinden karşılığının görüleceği öteki sonsuz hayatın adı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ahiret kavramı da Kur'an'da muhtelif sûre ve ayetlerde bahsedilen kozmik hadiseler bağlamında zikredilmemektedir.

İkinci bölümde ise, Kur'an'ın insanların yaşadığı ve her zaman müşahade ettikleri yer, dağ ve deniz gibi maddi ve gözlenebilir tabii fenomenlerin sonuna ilişkin veri ve haberleri konu edindik. Tabii fenomenlerden birisi ve son sâatin gerçekleşme mekânı olan arzın/yerkürenin sonu, bu sonun açık göstergesi olan son sâatte meydana gelecek kozmik olaylar üzerinde durduk.

Kur'an'da yerkürenin sonuna ilişkin ardışık gelişim, değişim ve dönüşüm zincirleri çok yoğun ve öz bir biçimde gözlenebilmektedir. Kur'an'da yerin düzeninin bozulacağının göstergelerinden birisi depremler ve ardı ardına gelen şiddetli yer sarsıntılarıdır. Gerçek şu ki, yere nispet edilen depremler, insanları ve eylemlerini hedef almakta, muhataplar ve inkâr edenler bu yer sarsıntılarıyla uyarılmaktadırlar. Bu da bize, yeryüzünün mutlaka bozuluşa maruz kalacağını bildirmekle birlikte amacın, sırf kozmik bozuluşa dikkat çekmek olmadığını, esas vurgunun evren üzerinden yeniden diriliş ve hesap olduğunu göstermektedir. Nitekim kozmik hadiseler için seçilmiş çeşitli kavramların hakiki, lafzî manasının dışında manevî, ruhî olayları, halleri ifade için de kullanıldığını müşahade etmekteyiz. Dolayısıyla Kur'an'ın anlatımlarında yerkürenin topyekûn yok olması sözkonusu edilmemekte, yeryüzünün yeni bir hayat için bu günkü biçim ve işlevini yitireceği ve öteki hayat için yeni bir görünüme kavuşacağı haber verilmektedir.

Kur'an'ın evrenin sonuna ilişkin tasvirleri arasında önemli bir yer tutan olaylar arasında dağların durumu da yer almaktadır. Dağların yapısal özelliklerinin yanı sıra çok sayıda ayet, azametli ve heybetli duran dağların bozuluşa maruz kalacağından, parçalanıp toz toprak olacağından bahsetmektedir. Biz, Kur'an'ın dağlarla ilgili ifadelerini ve bu ifadelerin tarihsel arka planını inceledikten sonra şu sonuca vardık:

Kur'an'ın dağların ve tepelerin niteliklerini değiştireceğine, yok olup

gideceklerine dair beyanlarında, esasında tevhit düşüncesinin parçalanamaz bir bütün olduğunun vurgulanmasının yanında, aynı zamanda Hz. Peygamber devrinde genel geçer akçe olan Arap putçuluğunun yıkılmak istenmesinin tasvirinin yapıldığını gördük. Diğer bir deyişle Kur'an'da dağ ve tepelerin dağılma, parçalanma ve sürüklenme gibi tasvirlerinin çok yoğun bir şekilde işlenme nedeni, müşrik Arapların vesair toplumların, ilahların dağlarda, taşlarda ve tepelerde oturduğuna dair güçlü bir inanca sahip olmalarından dolayıdır. Esasında bu pasajlarda dağların ebedi, ölümsüz ve tanrısal bir şey taşıdığına dair inancın yok edilmesi hedeflenmektedir.

Son sâat'in dehşet ve şiddetinden dağların sarsılması ve bütün haşmetiyle insanları büyüleyen dağlardaki yıkım ile dağların kutsallaştırılması ve dağ kültü arasında çok yakın bir ilişki olduğu gibi inkâr edenlerin yeryüzünde büyüklenme ve kibirlenmeleri arasında da aynı derece bir ilişkinin olduğu kanaatine vardık.

Son saat'te denizlerin tasvirini yapan ayetler ve onlar üzerine yapılan yorumlardan sonra bizde hâsıl olan kanaat ise, şudur: İnsanın hayatında önemli bir yer tutan denizlerin bu tabiî görünüm ve manzaralarının bozulması yerküredeki diğer kevnî değişimlerle paralel ve eş zamanlı olarak gerçekleşecektir. Denizlerdeki yapısal bozulmaların ve tabiî halin değişmesinin dile getirilmesi insanlar için hem ibret verici hem de inkâr edenler için cezalandırıcı bir durumun varlığına işaret etmektedir. Kur'an'ın denizlerin ve nehirlerin taşmasını, deniz dalgalarının denizde yolculuk yapanları ve kıyı şeridindeki yerleşim yerlerini yutmasını betimlemesi ve bunu tarihsel bir olgu, bir cezalandırıcı unsûr olarak muhatapların idraklerine sunması, biz de, son sâatte de aynı olayın tekrar edeceğini, yani yeryüzünü bütünüyle suların kaplayacağını düşündürmektedir. Her ne kadar denizlerin sonuna ilişkin kullanılan kavramlar, bazı araştırmacılar tarafından denizlerin kaynayacağı, kuruyacağı şeklinde anlaşılmış olsa da ilgili sözcüklerin Kur'an'da denizlerin buharlaşarak suyunun kuruması ve çekilmesi ile ilgili bir kullanım alanına sahip olduğuna dair açık bir kanıt görememekteyiz.

Üçüncü bölümde ise, göğün ve gök cisimlerinin bozuluşuna ilişkin Kur'anî haberleri ele aldık. İlk önce Kur'anî atıfların temelinde hangi sâikların yattığına ve bu verilerin tarihsel arka planında nelerin olduğuna dikkat çektik ve semavî varlıkların sonuna ilişkin kritiklerimizi, nüzul ortamını merkeze alarak yaptık. Bu bölümde gök cisimlerini bir sıralamaya tabi tutarak güneşin, ay ve yıldızların, gezegenlerin ve göğün sonluluğuna işaret eden ayet ve kavramlar üzerinde durduk. Konunun Kur'an'da ve kaynaklarda genel hatlarıyla nasıl değerlendirildiğini inceledikten sonra şu sonuca vardık:

Kur'an'ın göksel varlıkların sonuna dair vurgu ve değinileri, bu hayatta söz sahibi olduğu sanılan varlıklara biçilen tanrısal rollerle yakından ilgilidir. Bu pasajlarda ebedî ve yaşlanmayan, yok olmayan, tanrı gibi ölümsüz ve nitelik değiştirmeyen bir gökyüzü anlayışının Kur'an tarafından reddini görmekteyiz. Kanıtlarını daha önce de zikrettiğimiz gibi, eski kavimler gökyüzünü ve gök cisimlerini sonsuz, tanrısal bir cisim ve aşkınlığın simgesi olarak görmüşler, bununla birlikte gökyüzünü ve yukarıdaki yeri tanrılara ayırmışlardır. İşte çeşitli toplumlarda tezahür eden bu düşüncüyü Kur'an'ın yıkmaya çalıştığını, son sâatte güneşin dürüleceği, ayın kararacağı, yıldızların saçılacağı, göğün yarılp parçalanacağına ilişkin verilerinin arkasında yatan temel nedenlerden birisinin hatta en önemlisinin bu türden düşünce ve inançlar olduğunu söyleyebiliriz.

Kur'an, evrenin insanın hizmetine sunulduğu fikrini çok yoğun bir biçimde işlemektedir. Bununla Kur'an, insanlar üzerinde diğer ilahların ve rablerin tasarrufunu nefyetmekte, kadim bir şirk inancını, güneş ve aya tapıcılığı reddetmekte, aynı zamanda güneş, ay ve yıldızlarda meydana gelen değişiklik, hareket ve dönüşümlerin muhataplar üzerinde korkutucu ve ürkütücü etkisinin olmadığını önemle vurgulamak istemektedir.

Yine Kur'an'ın semavî varlıkların sonuna ilişkin anlatımlarından sözkonusu varlıklardan bazılarının işlevini yitirmesi bazılarının ise değişime ve dönüşüme uğraması anlaşılmaktadır. Bunların topyekun yok edilmelerine ilişkin açık bir karine bulunamamaktadır.

Yine araştırmamızın önceki bölümlerinde görüldüğü gibi Kur'an'da göklerden (semâvât) de bahsedilmektedir. Ancak bunlardan sadece yerküreye nisbet edilen semâda değişim ve bozulma olacağı bildirilmektedir. İnsanların yaşamlarını sürdürdükleri yerküreyi saran semâdan başka diğer semâlarda, gök cisimlerinde, insanın tasavvurunun ötesinde olan alanlarda, değişim ve dönüşüm sözkonusu edilmemektedir. Yani Kur'an'da semaya nisbet edilen yarıma, çatlama, ayrılma, açılma, kapı kapı olma, sıyrılıp alınma gibi olaylar semavâta/göklere nisbet edilmemektedir. Bu da bize “sema” lafzının bütün kozmik sistemi, tek başına maddesel evreni sembolize etmediğini göstermektedir. Bununla birlikte göğün bozulmasına ve sonuna ilişkin çok sayıdaki Kur'anî atfın da deyimisel ifade olduğu yapılan tetkik sonucu anlaşılmıştır. Elbetteki bu husus, onlarda sonsuza dek hiçbir hareketlilik ve değişimin olmayacağı manasına gelmemelidir. Çünkü Kur'an evrendeki sürekli devinimi ve değişimi nefyetmemekte aksine bu değişimin olacağını bizlere haber vermektedir.

Ayrıca her ne kadar semânın yarılp çatlmasına ve bozulmasına dair ayetler

varsa da, bu ayetler öznel çıkarımlarla maddesel planda bozulma olarak anlaşılmaya elverişli olsa da, hakikatte bu ayetlerde semâda hakiki ve fizyolojik bir dürülme, evrende büzüşme, dağılma ve yok olmadan söz edilmemektedir. Kur'an evrenin topyekün yok edilmesinden, tümüyle çökerek kendi içine kapanmasından değil, bazı gök cisimlerinin sönmelerinden ve kararmalarından bahsetmektedir. Kur'an'da galaksilerin birbirlerine doğru ilerlemesinden, dev gök cisimlerinin iç içe geçmeye başlamasından yani Ay, güneş, dünya, tüm gezegenler ve yıldızların birleşerek bu süreç sonunda tek bir noktada toplanıp yok edileceklerine dair hiçbir delil ve işarete rastlayamamaktayız. İlgili ayetlerin teşbihî ve mecâzî mana ihtiva ettiği, kelimelerin sözlük anlamından, ayetleri biçimlendiren lafızlardan, iç karinelere açıkça anlaşılmaktadır. Göğe ilişkin bütün bu tasvirler, kıyamet gününde, yerde ve gökte Allah'ın hâkimiyetini, egemenliğin yalnızca Allah'ın elinde olacağını göstermektedir.

Kur'an'da her devrin ilmi telakkilerini tatmin edecek şekilde evren tasvirlerine rastlamak mümkündür. Her devirde kozmolojiye dair Kur'an'ın içinde yer alan ayetler ve kavramlar devrin ilim ve fennini ifade eden kavramlar olarak kullanılmış ve birer terim haline getirilmişlerdir.

Kanaatimize göre, Kur'an'ın son sâate ilişkin haberleri ekseninde yapılan bilimsel açıklama ve yorumlar özgün, ilgi çekici ve faydalı olmakla birlikte; bu türden yorum ve açıklamalar, lafızların mana ve delaletlerinden çıkarılan fakat Kur'an'ın düşünce sistemiyle mantıklı bir uyum gösteremeyen yorum ve görüşler sınıfına girmektedir. Zira bugüne ait bilimsel bilginin o dönem Arapları ve Hz. Peygamber'in bilgisi dâhilinde olduğunu söylemek yahut Hz. Peygamber'in çağdaşı olan muhatapların bugün anladığımız şekilde anladığını söylemek Kur'an tasavvurumuzda vahim sonuçlar doğuracaktır. Kur'an'ın bilimle uyum içinde olması hadisesi, bilimin anlatımıyla Kur'an'ın verdiği bilgiler arasında uyumsuzluğun olmaması, üzerinde ısrarla durulmaya değer bir konudur. Ancak şunu bilmeliyiz ki, Kur'an'daki jeoloji ve astronomi bilimlerinin araştırma alanına dâhil edilebilecek kimi değiniler, bilimsel veya bilgisel katkı amaçlı atıflar değil, Allah'ın kudret ve azametini vurgulayan dinî amaçlı atıflardır. Söz konusu ayeti kerimeler ve terimler esasında Allah tasavvuru inşa etme, uyarma ve korkutma anlamları içermektedir.

Son bölümde ise, sûr'un semantik yapısını, tefsir ve hadis kaynaklarında konunun genel hatları ile nasıl değerlendirildiğini inceledik ve konu ile uzaktan yakından ilgili ayetleri tek tek ele aldık. Sûr hakkında da özetle şunları söyleyebiliriz:

Her ne kadar sûr, kâinatın kozmik düzeninin bozularak, bir hayat boyutunun

nihayete ermesi ve diğer bir hayat boyutunun başlamasını ilan eden hem bitiş hem de başlama işareti olarak nitelendirilse de veya büyük ses çıkaran ve boynuza benzeyen nefesli bir alet veyahut boru, borazan diye tarif edilse de sûr kelimesinin Kur'an'da en çok insana göre bir durumu ifade ettiğini veya insanın varoluşsal şartlarını ifadelendirmekte kullanıldığını söyleyebiliriz.

Kur'an'ın sûr kavramıyla çizdiği ve tasvir ettiği tablo biçim ve görünümle ilgilidir. Bu sebeple de “sûr'a üfleme,” insanın topraktan yaratılmasından veya organizmasını tamamlamasından sonra sûretlere ruh üflenmesi, canlılık verilmesi, insana güzel bir biçim verilmesi ve istenilen şekle sokulması halini ifade etmektedir. Nasıl ki, ilk insan yaratılarak ruhun üflenmesiyle birlikte sorumlu bir varlık haline geldiyse, öteki hayatta da yine insan tekrar kendisine ruh üflenmesiyle yeni bir süreç, yeni bir hayat başlayacaktır. Yoksa sûr, yaşadığımız bu hayatın sona ermesini kesin bir çizgi ile bitiren, kozmik dengenin bozulmasını ve en yakın hayatın nihayete ermesini başlatan bir işaret ve alârm değildir. Bunun kozmik bozukluklarla, yerde ve gökte bütün canlıların öldürülmesiyle bir ilgisi olmadığı gibi, insanın bir anda toprak içinden fırlayıp çıkmasına neden olan boru ve ses yahut boruya üflemeyle de ilgili değildir. Her ne kadar parçacı bir yaklaşım, kapsamlı ve geniş çıkarımlara imkan veriyorsa da, ayetlerin Kur'an bütünlüğü içinde okunması halinde, bağlam ve Kur'an'ın genel yapısı, anlam örgüsü bu tür yorumlara ve çıkarımlara müsaade etmemektedir.

Son olarak şunu ifade edelim ki, biz bu çalışmada, Kur'an ve sahih sünnete dayanarak evrenin sonluluğu konusunda genel bir çerçeve çizmeye çalıştık. Bu çalışma esnasında zaman zaman kendi kanaatlerimizle çoğunluk tarafından kabul edilmiş geleneksel anlayış arasındaki farklılıkların sıkıntısını yaşadığımızı itiraf etmeliyiz. Bazı eksikleri olabilecek bu çalışmamız ileride yapılacak daha dikkatli ve ayrıntılı çalışmalara bir başlangıç olarak görülmelidir. İleride “evrenin sonu” konusunda yapılacak bir araştırmanın, mutlaka “yaratılış/başlangıç” konusunda yapılacak bir çalışmayla birleştirilmesi ve desteklenmesi gerektiğini düşünüyoruz.

KAYNAKLAR

- ABDULBÂKÎ, Fuat, *Mu'cemu'l Müfehres li Elfâzi'l Kur'ani'l Kerim*, Daru'l Marife, Beyrut 1994.
- AHMET b. HAMBEL, *Müsnedu İbni Hambel*, el-Mektebetü's-Şâmile 2.0.
- ALAN LİGHTMAN, *Yıldızların Zamanı*, Çev.: Murat Alev, Tübitak Yay., Ankara 2000.
- ALGÜL, Hüseyin, "kâinat/evren", Şamil İslam Ansiklopedisi, Akit Gazetesi, yy, 2000.
- ALÛSÎ, Mahmud Şükri, *Buluğu'l Erab fi Ma'rifeti Ahvali'l-Arab*, Tahk.: Muhammed Behçet el-Eseri, Daru'l-Kutübi'l İlmiye, tsz.
- ALÛSÎ, Şahâbuddin Mahmud b. Abdullah el-Huseynî, *Ruhu'l Meânî Tefsîril Kur'ani'l Azîm ve's-Seb'il-Mesânî*, el-Mektebetü's-Şâmile 2.0.
- ANABİRİTANNİCA, "evren-kâinat-gök-gökyüzü", Ana Yay., İstanbul 1986.
- ANONİM, "Evrenin Geleceği Karanlık," Bilim ve Teknik, 12 Eylül 2003.
- ANONİM, "Güneş Sisteminin Sonu," Bilim ve Teknik, Mart 2000.
- ANONİM, *Dünya'daki Büyük Çöller*, Bilim ve Teknik, Sayı: 486, Mayıs 2008.
- ARİSTOTELES, *Gökyüzü Üzerine*, Çev.: Saffet Babur, Dost Kitabevi Yay., Ankara 1997.
- ATEŞ, Süleyman, *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, Milliyet Gazetesi, 1995.
- , *Kur'an Ansiklopedisi*, Kuba Yay., İstanbul 1997.
- BEĞAVÎ, Ebu Muhammed Huseyn b. Mesûd, *Meâlimu't Tenzîl*, el-Mektebetü's-Şâmile 2.0.
- BEYDÂVÎ, Abdullah b. Omer, *Envaru't Tenzil ve Esraru't Te'vil*, el-Mektebetü's-Şâmile 2.0.
- BEYDÂVÎ, Nâsıru'd Din Ebu'l Hayr Abdullah b. Omer b. Muhammed, *Envâru'n Tenzîl ve Esrâru't Tevîl*, el-Mektebetü's-Şâmile 2.0.
- BOLAY, Süleyman Hayri, "âlem", DİA, II, İstanbul 1989.
- BRUCE A. BOLT, *Depremler*, Çev.: Ülkün Tansel, Tübitak Yay., Ankara 2008.
- BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmail Ebu Abdillâh, *Sahîhu'l-buhârî*, el-Mektebetü's-Şâmile 2.0.
- BÜYÜK LAROUSSE, "evren-kâinat-güneş", Gelişim Yay., İstanbul 1986.
- CÂBİRÎ, Muhammed Âbid, *Arap-İslam Aklının Oluşumu*, Çev.: İbrahim Akbaba, Kitabevi Yay., İstanbul 2000.
- CANAN, İbrahim, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte*, Akçağ/Zaman Yay., İstanbul tsz.

- CARL SAGAN, *Kozmos*, Çev.: Reşit Aşçıoğlu, Altın Kitap Yay., İstanbul 2007.
- CEVÂD ALÎ, *el-Mufasssal fi Târîhi'l Arab Kable'l-İslam*, yy. 1993.
- CEVHERÎ, *es-Sıhah fi'l Lüğat, el-Mektebetü's-Şâmile 2.0*.
- ÇAĞATAY, Neşet, *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, TTK Yay., Ankara 1989.
- ÇAKMAK, Osman, “*Güneşin Kaderi*”, *Zafer Bilim Araştırma Dergisi*, Sayı: 344, Ağustos 2005.
- ÇELEBÎ, İlyas, *İtikadi Açından Uzak ve Yakın Geleceklerle İlgili Haberler*, Kitabevi Yay., İstanbul 1996.
- ÇELİKKOL, Yaşar, *İslam Öncesi Mekke*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2003.
- DERVEZE, M. İzzet, *et-Tefsîru'l Hadîs*, Çev.: Vahdettin İnce ve bşk., Ekin Yay., İstanbul 1997.
- DOĞAN, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Yeni Şafak Yay., yy., 1996.
- EBU DÂVUD, Süleyman b. el-Eşas es-Sicistani, *Sünenü Ebî Dâvûd*, el-Mektebetü's-Şâmile 2.0.
- EBU HAYYAN, *Bahru'l Muhîd*, el-Mektebetü's-Şâmile 2.0.
- EBU UBEYDE, *Mecâzu'l Kur'an*, el-Mektebetü's-Şâmile 2.0.
- ECE, K. Hüseyin, *İslâm'ın Temel Kavramları*, Beyan Yay., İstanbul 2000.
- ELMALILI, M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Akçağ Yay., Ankara, 1995.
- ESED, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, Çev.: Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İşaret Yay., İstanbul 1999.
- FAZLUR RAHMAN, *Ana Konularıyla Kur'an*, Çev.: Alparslan Açıkgenç, Ankara Okulu Yay., Ankara 1996.
- FERÂHİDÎ, Halil b. Ahmed, *el-Ayn*, el-Mektebetü's-Şâmile 2.0.
- FÎRÛZÂBÂDÎ, *el-Kâmûsul Muhîd*, el-Mektebetü's-Şâmile 2.0.
- GENEL KÜLTÜR ANSİKLOPEDİSİ, “*evren*”, Serhat Yay., İstanbul 2005.
- GERHARD BÖRNER, *Kozmoloji*, Çev.: Emre Yıldız, İnkılap Yay., İstanbul 2005.
- GÖKER, Lütfi, *Türk-İslam Astronomi Bilginleri ve Gökyüzü Bilimleri*, MEB Yay., İstanbul 1995.
- GÜLLÜCE, Veysel, “*Kıyametin Kopmasının ve Kâinatın Yıkılmasının Mantıki ve Bilimsel Delilleri Nelerdir?*” sorularlaislamiyet.com.
- GÜNALTAY, Şemseddin, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, Ankara Okulu Yay., Ankara 1997.
- HAMEVÎ, Yakut, *Mu'cemu'l-Buldân*, el-Mektebetü's-Şâmile 2.0.

- HEYKEL, M. Hüseyin, *Hiz. Muhammed Mustafa*, Çev.: Ömer Rıza Doğrul, İstanbul 1945.
- , *Hiz. Muhammed'in Hayatı*, Çev.: Vahdettin İnce, Yöneliş Yay., İstanbul 2000.
- İBN ABBÂD, *el-Muhîd fi'l-Lügat*, el-Mektebetü's-Şâmile 2.0.
- İBN ABBAS, *Tenvîru'l Mikbâs mi'n Tefsîri İbn Abbas*, el-Mektebetü's-Şâmile 2.0.
- İBN AL KALBÎ, *Putlar Kitabı*, Çev.: Beyza (Düşüngen) Bilgin, Pınar Yay., İstanbul 2003.
- İBN ÂŞÛR, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, el-Mektebetü's-Şâmile 2.0.
- İBN KESÎR, Ebu'l Fidâ İsmâîl, *Tefsîru'l Kur'ani'l Azîm*, el-Mektebetü's-Şâmile 2.0.
- İBN MÂCE, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvinî, *Sünenü İbn Mâce*, el-Mektebetü's-Şâmile 2.0.
- İBN MANZÛR, Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr el-Afrîkî, *Lisanu'l Arab*, el-Mektebetü's-Şâmile 2.0.
- İBN TÛSTERÎ, *Müennes ve Müzekker*, el-Mektebetü's-Şâmile 2.0.
- İBNU'L ESÎR, Ebu Seâdât Mubârek b. Muhammed Cezerî, *en-Nihâye fi Garîbi'l Hadîs ve'l Eser*, el-Mektebetü's-Şâmile 2.0.
- İKRAMOĞLU, Ömer “Güneş'in Kıyameti”, Sızıntı Dergisi, Sayı: 313, Yıl: 27, Şubat 2005.
- İNAN, Abdulkadir, *Makaleler ve İncelemeler I-II*, TTK Yay., Ankara 1991.
- İSFEHÂNÎ, Ragıb, *Müfredat Elfâzi'l-Kur'an*, Tahk.: Safvân Adnân Dâvûdî, Daru'l Kalem, Dimeşk 1997.
- KARACA, Mustafa, *Evreni Bekleyen Büyük Son Kıyâmet*, Nokta Kitap Yay., İstanbul 2006.
- KARAMAN, Fikret, “kıyamet”, Dini Kavramlar Sözlüğü, DİB Yay., Ankara 2007.
- KESLER, M. Fatih, *Kur'an-ı Kerim'de Yahudiler ve Hıristiyanlar*, TDV Yay., Ankara 1995.
- KETİN, İhsan, *Genel Jeoloji*, İTÜV Yay., İstanbul 1994.
- KIRCA, Celâl, *Kur'an ve Fen Bilimleri*, Marifet Yay., İstanbul tsz.
- , *Kur'an ve Bilim*, Marifet Yay., İstanbul 1997.
- KİTAB-I MUKADDES, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul 1997.
- KURTUBÎ, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el Ensârî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l Kur'an*, el-Mektebetü's-Şâmile 2.0.

- LAURENCE Ottenheimer ve bşk., *Dağlar*, Çev.: Nedim Kula, Tübitak Yay., Ankara 2004.
- MARTİN RESS, *Dünyanın Sonu Son Saat*, Çev.: Yasemin Engin, Binbir Kitap Yay., İstanbul 2007.
- MARTİN RESS, *Dünyanın Sonu Son Saat*, Çev.: Yasemin Engin, Binbir Kitap Yay., İstanbul 2007.
- MAURİCE BUCAİLLE, *Tevrat, İnciller, Kur'an-ı Kerim ve Bilim*, Çev.: Suat Yıldırım, Işık Yay., İstanbul 2005.
- MEHDİ BÂZERGAN, *Adım Adım Vahiy*, Çev.: Yasin Demirkıran, Fecr Yay., Ankara 1999.
- MERÂĞÎ, Ahmed Mustafa, *Tefsiru'l Merağî*, yy., 1946.
- METİN, Abdulvahit, “kıyamet”, Kavramlar Ansiklopedisi, İkraislam 2.0.
- MEVDUDÎ, *Tefhimu'l Kur'an*, Çev.: Muhammed Han Kayanî ve bşk., İnsan Yay., İstanbul 1995.
- , *Kur'an'ın Dört Temel Terimi*, Çev.: Osman Cilacı, Beyan Yay., İstanbul 1991.
- MEVLANA ŞİBLÎ, *Asr-ı Saadet*, Terc.: Ö. Rıza Doğrul, Toker Matbası, İstanbul 1973.
- MEYDAN LAROUSSE, “evren-kâinat-güneş-yıldız-gök”, Sabah Yayıncılık, tsz.
- MİRCEA ELİADE, *Dinler Tarihi*, Çev.: Mustafa Ünal, Serhat Kitapevi, Konya 2005.
- MUKÂTİL B. SÜLEYMAN, *Kur'an Terimleri Sözlüğü*, Tahk.: Abdullah Mahmut Şehhâte, Terc.: Beşir Eryarsoy, İşaret Yay., İstanbul 2004.
- , *Tefsîru Mukâtil*, el-Mektebetü's-Şâmile 2.0.
- MÜFTÜOĞLU, Ömer, “Vahiy Sürecinde Sâ'a(t) Kavramının Semantik Analizi”, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi V Sayı: 1, 2005.
- MÜSLİM, *Sahihu Müslim*, el-Mektebetü's-Şâmile 2.0.
- NESÂÎ, *Sünenü'n-Nesâî*, el-Mektebetü's-Şâmile 2.0.
- NESEFÎ, Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, *Medâriku't Tenzîl ve Hakâiku't-Tevîl*, el-Mektebetü's-Şâmile 2.0.
- NURBAKİ, Haluk, *Kur'an-ı Kerim'den Ayetler ve İlmi Gerçekler*, TDV Yay., Ankara 2006.
- ÖNGÖR, Sami, *Coğrafya Sözlüğü*, MEB Yay., İstanbul 1966.
- ÖZALP, Ahmet “kıyâmet”, ŞİA, Akit Gazetesi, 2000.
- ÖZSOY, Ömer - Güler, İlhami, *Konularına Göre Kur'an*, Fecr Yay., Ankara 2003.

- PATRICK MOORE, *Gezenler Klavuzu*, Çev.: Özlem Özbal, Tübitak Yay., Ankara 2004.
- POLATÖZ, M. Sami, “Kâinatın Geleceği”, *Sızıntı Dergisi*, Yıl: 20, Sayı: 236, Eylül 1998.
- RÂZÎ, Fahrüddin, *Mefâtîhu’l Gayb*, el-Mektebetü’s-Şâmile 2.0.
- REŞİT RIZÂ, *Tefsîru’l-Menâr*, Daru’l-Menâr, Kahire 1946.
- ROLAND OMNES, *Evren ve Dönüşümleri*, Çev.: Sacit Tameroğlu - H. Vehbi Eralp, İzdüşüm Yay., İstanbul 2005.
- SARIÇAM, İbrahim, *İlk Dönem İslam Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir, 2005.
- SEYYİD KUTUP, *Kur’an’da Kıyamet Sahneleri*, Terc.: Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul tsz.
- STEPHEN F. MASON, *Bilimler Tarihi*, Çev.: Umur Daybelge, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001.
- SUNAY, Çağlar, *Çöl Kumun Saltanatı*, Bilim ve Teknik, Sayı: 486, Mayıs 2008.
- SUYÛTÎ, Celalüddin, *ed-Dürrül Mensûr fi Te’vîli’l Me’sûr*, el-Mektebetü’s-Şâmile 2.0.
- ŞEVKÂNÎ, *Fethu’l Kadîr*, el-Mektebetü’s-Şâmile 2.0.
- TABERÂNÎ, *Mu’cemu’l-Kebir*, el-Mektebetü’s-Şâmile 2.0.
- TABERÎ, Ebu Ca’fer Muhammed b. Cerir, *Camîu’l Beyan fi Te’vîli’l Kur’an*, el-Mektebetü’s-Şâmile 2.0.
- TANTÂVÎ, Muhammed Seyyid, *Tefsîru’l-Vasîd*, el-Mektebetü’s-Şâmile 2.0.
- TANYU, Hikmet, *Dinler Tarihi Araştırmaları*, AÜİF Yay., Ankara 1973.
- TEVFİK FEHD, “ilm-i felek”, DİA, XXII, İstanbul 2000.
- TİRMİZÎ, *Sünenü’t-Tirmzî*, el-Mektebetü’s-Şâmile 2.0.
- TOPALOĞLU, Bekir, “kıyâmet”, DİA, XXV, Ankara 2002.
- TUNA, Taşkın, *Uzayın Sırları*, Boğaziçi Yay., İstanbul 2005.
- , *Uzay ve Dünya*, Yeni Asya Yay., İstanbul 1982.
- , *Son Basamak*, Şule Yay., İstanbul 2003.
- , *Ol Dedi Oldu*, Şule Yay., İstanbul 2005.
- TÜRKOĞLU, Cihan, *Evren ve Evrim*, Doruk Yay., İstanbul 2004.
- YAVUZ, Ömer Faruk, *Kur’an ve Kıyâmet*, Marifet Yay., İstanbul 1997.
- YENİÇERİ, Celal, *Uzay Ayetleri Tefsiri*, Erkam Yay., İstanbul 1995.
- YILDIRIM, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kur’an Tefsiri*, Anadolu Yay., İzmir 1986.

ZEBÎDÎ, Muhammed b. Abdurrazzak el-Huseynî, *Tâcul Arûs Mi'n Cevâhîri'l-Kâmûs*, el-Mektebetü'sh-Şâmîle 2.0.

ZEMAHŞERÎ, Ebu'l Kasım, Mahmud b. Omer, *el-Keşşaf*, el-Mektebetü'sh-Şâmîle 2.0.

-----, *Esâsü'l-Belâğ*, el-Mektebetü'sh-Şâmîle 2.0.

ELEKTRONİK DERGİ ve İNTERNET KAYNAKLARI

(<http://www.biltek.tubitak.gov.tr/haberler/gokbilim/S-430-12.pdf>, Erişim Tarihi: 25. 01. 2009).

<http://www.biltek.tubitak.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 15. 11. 2008.

<http://www.bilimler.net/cografya/icerik.asp?blg=23&konu=Yanarda%C4%9Flar>, Erişim Tarihi: 14.11.2008.

http://www.kuranmucizeleri.com/bilimsel_mucizeler_25.html, Erişim Tarihi: 12. 10. 2008.

http://www.ilahiyatforum.com/forum/tefsirlerin-dunyasi_dunyalarin-tefsiri-t75113.html, Erişim Tarihi: 01. 09. 2008.

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Evren>, Erişim Tarihi: 8 Ağustos 2008.

<http://www.sorularlailamiyet.com/subpage.php?s=article&aid=9679>, Erişim Tarihi: 9. 10. 2008.

(<http://www.sizinti.com.tr/konular.php?KONUID=2708>, Erişim Tarihi: 10. 9. 2008;

<http://www.kureselisinmaveetkileri.com/tarihtekitsunamiler.html>, Erişim Tarihi: 10.13.2008;

http://tr.wikipedia.org/wiki/Deprem_kronolojisi, Erişim Tarihi: 07. 11. 2008.

(<http://www.zaferdergisi.com/print/?makale=1414>, Erişim Tarihi: 25.01.2009);

Milliyet Gazetesi, Haber, 27 Şubat 2008.

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ****KUR'AN-I KERİM'E GÖRE EVRENİN SONLULUĞU****Korkut DİNDİ****Danışman : Prof. Dr. Necati KARA****2009 – SAYFA: VII+179****Juri : Prof. Dr. Necati KARA****Doç. Dr. Cemalettin ERDEMCI****Yrd. Doç. Dr. Hasan ÇİÇEK**

Evrenin ne olduğu, başlangıcı, gelişimi ve sonu gibi sorular her zaman insanların ilgisini çekmiştir. Gayba ait bir bilgi alanında yani evrenin nasıl başladığıyla ve nasıl sona ereceğiyle ilgili bir sahada sağlam ve sahih bilgi yalnızca vahiyle sınırlıdır. Başka bir deyişle, insanoğlu geçmişe ve geleceğe dair merakını giderecek vahiy dışında bir kaynağa sahip değildir.

Tarihte olduğu gibi günümüzde de bir taraftan toplumların içinde bulunduğu ekonomik ve politik çalkantılar sebebiyle, sosyal ve ahlakî alanda bunalım ve buhranların artmasıyla, diğer yandan da teknolojik gelişmelere paralel olarak çeşitli kıyamet senaryoları çizilmektedir.

Biz de bu çalışmamızda, Kur'an'ın evrenin geleceği hakkında bize bildirdiği haberleri ortaya koyarak, bu haberler üzerinden evrenin sonlu olup olmadığının kritiğini yaptık.

ABSTRACT

MASTER THESIS

THE TRANSITORY OF UNIVERSE ACORDING TO THE QUR'AN

Korkut DİNDİ

Supervisor: Prof. Dr. Necati KARA

2009 – PAGE: VII+179

Jury : Prof. Dr. Necati KARA

Assoc. Prof. Dr. Cemalettin ERDEMCI

Assist. Prof. Dr. Hasan ÇİÇEK

Human always interest the quiddity, beginning, process and transitory of universe and questions like this. In an area connected with the invisible, namely with the true nature of the beginning and the transitory of universe, an authentic and safe knowledge only is determined by revalation. In other words, human has never had any authotority other than the revalation about curiosity to past and future

Also in the present time like the past, because of the caos of economics and politics that surround the societies and withe increase of ethics and social crises and due to the technological advance, everyone has envisaged the various scenarios of Doomsday.

In this paper, I research the knowledge that Qur'an has declared us in the future of universe and I criticize whether the universe is transitory or not by this knowledge.